

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu: 3. serija - sv. XXI

Other document types / Ostale vrste dokumenata

Publication year / Godina izdavanja: **1988**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:300:372515>

<https://doi.org/https://doi.org/10.52064/vamz>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-30**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

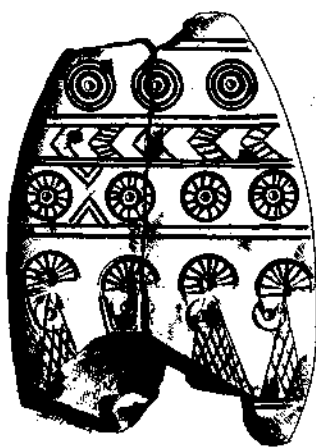
UDK 902/904

YU ISSN 0350-7165

VJESNIK

ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

3. SERIJA - VOL. XXI.

VAMZ 3. SERIJA

VOL. XXI, str. 1-169

ZAGREB 1988.

ZAGREB 1988.

Dosadašnje serije VJESNIKA:

VIESTNIK NARODNOGA ZEMALJSKOGA MUZEJA U ZAGREBU, I (1870), II (1876);
VIESTNIK HRVATSKOGA ARHEOLOGIČKOGA DRUŽTVA, I-XIV (1879-1892);
VJESNIK HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA, N. S., I-XXII/XXIII (1895-1941/1942);
VJESNIK ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU, 3. SERIJA (od god. 1958. dalje).

Izdavač:

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU

Uredništvo:

Arheološki muzej u Zagrebu, Zrinski trg 19, 41 001 Zagreb, poštanski pretinac 542

Glavni i odgovorni urednik:

ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ (Zagreb)

Zamjenik glavnog urednika i tehnički urednik:

IVAN MIRNIK

Redakcijski odbor:

VALERIJA DAMEVSKI (Zagreb), ZDENKA ĐUKAT (Zagreb), KATICA SIMONI (Zagreb)

Izdavački savjet:

STRUČNI KOLEGIJ ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

Zrinski trg 19, 41000 Zagreb

Lektura:

SALIH ISAAC (hrvatski jezik); Dr. SONIA BIĆANIĆ (engleski jezik);

Prijevod:

Dr. SONIA BIĆANIĆ (engleski jezik); Dr. DORIS BARIČEVIĆ (njemački jezik);

Dr. IVAN MIRNIK (engleski jezik)

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu izlazi jednom godišnje.

IZDAVANJE ČASOPISA FINANCIRAJU: SAMOUPRAVNA INTERESNA ZAJEDNICA ZNANOSTI SRH,
Zagreb, Opatička 10 i UDRUŽENA SAMOUPRAVNA INTERESNA ZAJEDNICA KULTURE GRADA ZAGRE-
BA, Zagreb, Božidara Adžije 18.

TISAK: COLORPRINT, ZAGREB

SADRŽAJ
CONTENTS - INHALT - SOMMAIRE

Ivica Degmedžić (A. Rendić-Miočević)	.1
IZVORNI ZNANSTVENI RADOVI	
ORIGINAL SCHOLARLY PAPERS	
DUBRAVKA BALEN-LETUNIĆ	
Nekoliko ostava iz Kasnog brončanog doba u Srijemu	.5
Einige Hortfunde der Späen Bronzezeit aus Syrmien	.11
RUŽICA DRECHSLER-BIŽIĆ	
Dva zanimljiva nalaza iz japodske nekropole u Prozoru	.17
Zwei interessante Funde aus dem japodischen Gräberfeld in Prozor	.28
IRENA RADIĆ	
O nalazima antičkih brodskih žrtvenika u podmorju istočnog Jadrana	.35
On finds of ancient ship altars from the Eastern Adriatic Sea	.48
MARINA ŠEGVIĆ	
Natpis veterana XV. Apolinarske legije u Topuskom	.57
L'inscription du vétéran de la XVe Légion Apollinaire à Topusko	.63
MIRJA JARAK	
Napomene uz problem porijekla ranokršćanskog simbolizma	.67
Anmerkungen zum Problem des Ursprungs des frühchristlichen Symbolismus	.77
KATICA SIMONI	
Srebrna žlica iz Siska	.79
Ein Silberlöffel aus Sisak	.83
IVAN MIRNIK	
O skupnom nalazu srebrnog novca 15-17 st. iz Pribojske Goleše	.87
The 15-17 c. silver coin hoard from Pribojska Goleša	.121
METKA MAROVIĆ	
Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu (Bibliografija 3. serije <i>VAMZ</i>)	.131
Summary	.154

KRONIKA

ISKOPAVANJA

Gornja Vas, istraživanje 1982-1988. (Z. Gregl)	.157
Cage 1984-1986. (V. Damevski)	.158
Probna istraživanja u Gornjem Kosinju (L. Bakarić)	.158
Sondažna istraživanja ranosrednjovjekovnog groblja u Stenjevcu kraj Zagreba (K. Simoni)	.159
Ščitarjevo, istraživanja i zaštitni radovi 1984-1988. (D. Nemeth-Ehrlich - P. Vojvoda)	.160
Istraživanje gradine Trsište u Trošmariji kraj Ogulina u 1985/1986. godini (D. Balen-Letunić)	.161

IZLOŽBE

Kineski novac iz Arheološkog muzeja u Zagrebu (I. Mirnik)	.162
40. godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (Ž. Demo)	.162
Stoljeća Andautonije u Ščitarjevu (D. Nemeth-Ehrlich - P. Vojvoda)	.163

PRIKAZI

F.W. Deichmann: Einführung in die christliche Archäologie. Darmstadt 1983. (M. Jarak)	.164
Miklós Takács: Die arpadenzeitliche Tonkessel im Karpatenbecken. Budapest 1986. (Ž. Demo)	.166

MEMORIAE

I. DEGMEDŽIĆ
(1910-1988)

DICATVM

IVICA DEGMEDŽIĆ

Posljednji dani protekle, 1988. godine, rastužili su nas viješću o smrti naše kolegice prof. Ivice Degmedžić, dugogodišnjeg višeg znanstvenog suradnika Arheološkog muzeja u Zagrebu u mirovini, koja je, nakon kraće bolesti, iznenada preminula 7. prosinca u Zagrebu. Ivice Degmedžić pripadala je ne toliko brojnoj generaciji prvih naših poslijeratnih muzealaca-arheologa. Gotovo čitav radni vijek provela je u matičnom Muzeju ne napuštajući ga, potrebno je to istaknuti, niti nakon službenog umirovljenja. U Muzeju je boravila veći dio dana, najčešće u najprivlačnijem joj okružju, među knjigama, arhivskom građom i spomenicima, kojima je, u pravom smislu te riječi, u cijelosti posvetila život. Nije pretjerano ustvrditi da je Muzej bio njezinim drugim domom, a osobito se to odnosi na bogatu muzejsku biblioteku koju je izvanredno dobro poznavala i njom se često koristila. Njezin radni stol, smješten do prozora muzejske čitaonice, rijetko je bio prazan, a mnogobrojni korisnici biblioteke navikli su bili gledati ju nagnutu nad knjigom i papirima na kojima je ispisivala zabilješke namijenjene, moglo bi se kazati, prvenstveno pritajenom osobnom zadovoljstvu, a tek u rijetkim prilikama i širem stručnom čitateljstvu. Pripadala je, naime, kategoriji stručnjaka koji - premda oboružani zavidnim znanjem i iskustvom - rijetko publiciraju rezultate svojih istraživanja, zbog čega iskreno treba žaliti, jer je riječ o jednom od rijetkih klasično obrazovanih arheologa, vrsnom poznavaoču i interpretu antičkih izvora.

Rođena je 6. ožujka 1910. godine u Strizivojnoj kraj Đakova. Znanje klasičnih i drugih jezika stekla je pohađanjem Prve zagrebačke Klasične gimnazije, gdje je 1931. god. i maturirala te studiranjem Klasične grupe (klasični jezici s književnošću, povijest starog vijeka s klasičnom arheologijom i povijest južnoslavenske književnosti) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je diplomirala 1937. godine.

Nakon kraćeg pedagoškog rada - od 1938-1942 god. kao suplent je predavala klasične jezike na ženskoj realnoj gimnaziji Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka u Zagrebu - prof. Degmedžić je još davne 1943. godine nastupila dužnost kustosa-pripravnika u zagrebačkom Arheološkom muzeju. Shodno stečenom obrazovanju bila je osobito privržena klasičnim arheološkim disciplinama. Po vokaciji je bila - mogli bismo tako kazati - više filolog-povjesničar, nego muzealac-arheolog, premda je bila vična i poslovima takvog karaktera sudjelujući, primjerice, u poratnim godinama na sređivanju zbirke muzejskih antičkih spomenika, kao i na arheološkim iskopavanjima, od kojih su prvenstveno značajna istraživanja što ih je pedesetih godina vodila u Senju. U zvanje kustosa birana je 1974. godine, a 1961. godine imenovana je višim znanstvenim suradnikom Arheološkog muzeja u Zagrebu. U istom zvanju dočekala je 1973. godine odlazak u mirovinu, ali je, kako je već istaknuto, s Muzejom bila u stalnoj vezi gotovo do posljednjih dana života.

Od niza radova što ih je I. Degmedžić za života napisala i objelodanila izdvojiti ćemo u ovoj prigodi samo nekoliko značajnijih priloga iz kojih je moguće razabrati njezin interes i pristup rješavanju povijesnih i arheoloških problema naših krajeva u antici. Među takvim radovima izdvajamo prilog pod naslovom »Arheološka istraživanja u Senju« (VjAHD, sv. LIII, Split 1952), zatim radove »Sadržaj antiknih kamenih spomenika nađenih u Zagrebu i okolici« (Iz starog i novog Zagreba, sv. 1, Zagreb 1957) i »Rimske geme iz Siska sa simbolima zodijaka« (Tkalčićev zbornik, Zagreb 1958), kao i rasprave povijesnog karaktera, »*De Atheniensium in Adriatico thalassocratia opinata*« (VjAMZ, sv. I, 3. serija, Zagreb 1958), »Sjeverno i istočno područje Ilira« (VjAMZ, sv. III, 3. serija, Zagreb 1968) te »Poraz Boja i Taurisca na Tisi« (Rad Vojvođanskih muzeja, sv. 8, Novi Sad 1958), a naposljetku i prilog pod nazivom »Požega i okolica - studije o razvoju naselja« (monografija Požega 1227-1977, Slavonska Požega 1977).

Sadašnjoj generaciji radnika Muzeja kolegica Degmedžić ostati će u sjećanju prvenstveno iz dana otkako je napustila aktivnu službu. Potrebno je i ovom prilikom naglasiti da je svima onima koji su od vremena do vremena tražili njezinu pomoć i savjet, osobito u čitanju i tumačenju antičkih, grčkih i rimskih izvora - a među takvima je i pisac ovih redaka - bila uvijek spremna pomoći i u tom je pogledu bila osloncem kojega će, nema sumnje, teško biti doskora nadomjestiti. S mnogo žara i strpljenja, ne tražeći za to nikakve zahvalnosti, objašnjavala je i savjetovala, na čemu joj i na ovaj način, posvećujući joj ovaj svezak muzejskog godišnjaka - uz parafrazu stihova jednog antičkog natpisa iz naših krajeva - želimo izraziti našu zahvalnost i poštovanje:

*Quisquis amat dictis absentum redere vitam
hoc desiderium indignum noverit esse sibi.*

A. R-M.

DUBRAVKA BALEN - LETUNIĆ

Arheološki muzej u Zagrebu

NEKOLIKO OSTAVA IZ KASNOG BRONČANOG DOBA NA PODRUČJU SRIJEMA

UDK 903"636/637"(497.1)

Izvorni znanstveni rad

U bogatom fundusu ostava iz kasnog brončanog doba što ih čuva Arheološki muzej u Zagrebu, četiri ostave iz Srijema - Sremska Mitrovica, Obrež, Kupinovo, Jarak II - jedine su dosad ostale neobjavljene. One ni brojem predmeta ni oblicima ne idu u red bogatih ostava, a njihov inventar sadržava karakteristične elemente ostava horizonta II kulture polja sa žarama međuriječja Save, Drave i Dunava, odnosno tipološki je povezan za oblike kasnog Br D i Ha A1 stupnja.

Uz brojne već ranije objavljene ostave kasnog brončanog doba, Arheološki muzej u Zagrebu čuva i četiri ostave iz Srijema - Sremska Mitrovica, Obrež, Kupinovo, Jarak II - koje su u nekoliko navrata u arheološkoj literaturi registrirane¹, ali dosad nisu u cijelosti bile obrađene. Brojem predmeta - Sremska Mitrovica 10, Obrež 6, Kupinovo 8, Jarak III 16 - pripadale bi tipu manjih ostava, kakve u međuriječju Save, Drave i Dunava nisu rijetke. Velika je međutim vjerojatnost da su ovi predmeti samo jedan dio nekad većih, ali razorenih ili uništenih ostava, što se nažalost prema oskudnim podacima ne može pouzdano utvrditi.

Ostava iz Sremske Mitrovice nabavljena je za Muzej 1930. godine, a kako je to navedeno u inventarskoj knjizi, predmete je sakupio V. Hoffiller. Ostava sadrži pretežno fragmentirane nalaze, tako da nekim nije moguće odrediti oblik, pa time ujedno i tipološko-kronološku pripadnost. Među nalazima ističu se ukrasni predmeti, posebice topuzasta igla, zatim dio narukvice od brončanog lima, ulomci brončane trake koji su najvjerojatnije pripadali dijademi ili pojasu. Što se tiče oruđa i oružja, sadrži srp, ulomke pila, ulomak drške noža te vrh mača i bodeža.

1. Z. Vinski - K. Vinski - Gasparini, Prolegomena k statistici i kronologiji prethistorijskih ostava u Hrvatskoj i u vojvodanskom području Srijema, *Opuscula archaeologica*, 1/1956, 83-85, 88. - Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini (dalje Ostave), Srpska akademija nauka i umetnosti,

Arheološka grada Srbije, 1/1975, karta (Karte), 104. - R. Vasić, Spätbronzezeitliche und Alterhallstattzeitliche Hortfunde im östlichen Jugoslawien, Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr., *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*, 1/1982, 268, fig 1.

Za topuzaste igle - neukrašene primjerke karakteristične za Br D stupanj, ili ukrašene pretežno motivom jelove grančice kao i horizontalnim linijama Ha Al stupnja - treba istaći da se vrlo često nalaze u grobovima, dok su u ostavama, naprotiv, nalažene sporadično. Tu pojavu neki autori tumače tako što im pripisuju ponajprije funkcionalnu, a manje ukrasnu primjenu, pa se stoga malokad odbacuju i završavaju u ostavama kao sirovine za pretop.² S područja međuriječja Save, Drave i Dunava ukrašenu topuzastu iglu osim ove (T. 1:2), sadrži također i ostava Privina Glava i Šimanovci³, fundus kojih je karakterističan za Ha Al stupanj, odnosno pripadaju ostavama horizonta II navedenog prostora. Narukvice od brončanog lima sa širim vertikalnim narebnjima (T. 1:10) čest su nakitni oblik ostava Ha Al stupnja, pa stoga gotovo da i nema ostave iz tog razdoblja u kojima ne nalazimo i narukvice ovog tipa⁴. Njihov oblik, a posebice vertikalno narebreni ukras ukazuje na starije tradicije, pa im porijeklo treba tražiti u narukvicama sličnog oblika i ukrasa Br D, odnosno već i Br C stupnja. Ulomci trake prema van savijenih rubova (T. 1:1) najvjerojatnije su pripadali dijademi ili možda dijelovima pojasa. Površina trake mjestimice je ukrašena sa po dva veća vertikalno postavljena ispupčenja-bukl i obrubljena sitnim ubodima. Izravne analogije, odnosno identično ukrašeni pojasevi ili dijademe nisu nam poznate, ali ovaj jednostavni motiv izveden »Punktbuckel« stilom osnovni je element složenije ornamentike ne samo na dijademama i pojasevima već i na predmetima izrađenim od brončanog lima različite namjene, nalaženim u ostavama Ha Al stupnja⁵. Srp s ručkom u obliku jezička (T. 1:3) ubraja se među neuspjele primjerke, loše je izliven i znatno deformiran. Tiploški se posve uklapa u tip 1 i 2 prema V. Brunnoj podjeli srpova s jezičkom datiranih u Br D i Ha Al stupanj, ili prema Petrescu-Dimbovitinoj podjeli u tip Uioara 1, povezanih pretežno s materijalom Ha Al stupnja⁶. Ostave iz navedenog razdoblja obiluju srpovima ovog tipa, stoga ćemo ih navesti svega nekoliko njih s područja međuriječja, npr. Otok-Privlaka, Bizovac, Veliko Nabrđe, Privina Glava u kojima nalazimo, našem primjerku identično ili više-manje slično raščlanjene drške⁷. Ulomci pila (T. 1:7-9) također su relativno čest inventar ostava horizonta II, ponajprije onih koje u svom fundusu sadrže lomljene predmete namijenjene pretopu⁸. Tu lomnost pila treba pripisati bronci od koje su izrađene, jer - kako je poznato - ona pripada tvrdim metalima, odnosno legurama-j- vrlo slabog elastičnosti koji je inače prijeko potreban u izradi pojedinih vrsta alatki, među koje ponajprije treba ubrojiti pile. Ulomak drške noža iz ove ostave (T. 1:5) s obzirom na šira rubna zadebljanja najbliži bi bio drškama noževa

2. K. Vinski - Gasparini, Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj, *Monografije Fil. fak. u Zadru*, 1/1973,73.

3. D. Garašanin, Ostava iz Privine Glave, o.c. (nota 1-Ostave), T. LXVII: 15. - D. Popović, Bronzana ostava iz Šimanovaca, o.c. (nota 1-Ostave), T. XLIV:3.

4. K. Vinski-Gasparini, o. c. (nota 2), T. 28:32 (Otok-Privlaka), T. 44:35,37 (Veliko Nabrđe), T. 51:17 (Gornja Vrba), T. 59:23-26 (Brodski Varoš), T. 66:16,17 (Podcrkavlje-Slavonski Brod), T. 76:25 Topličica I. - N. Tasić, Bronzana ostava iz Jakova, o.c. (nota 1-Ostave), T. XXVII: 11. - D. Popović, Ostava iz Nove Bingule, o.c. (nota 1-Ostave), T. XXXVII:4-6.

5. K. Vinski-Gasparini, o.c. (nota 2), T. 44:3 (Veliko Nabrđe), T. 57:1, 2,6,7, (Brodski Varoš), T. 79:14,20 (Budinščina).

6. W. A. v. Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde*

der jüngerer Bronzezeit, *Römisch-Germanische Forschungen*, 29/1968, 38 sqq. - M. Petrescu-Dimbovita, Die Sicheln in Rumänien, *Prahistorische Bronzefunde*, XVIII-1/1987, 26 sqq.

7. K. Vinski-Gasparini, o.c. (nota 2), T. 29:13, T. 42:11, T. 47:3. - D. Garašanin, o. c. (nota 3), T. LXIV:3.

8. K. Vinski-Gasparini, o.c. (nota 2), gotovo sve ostave horizonta II objavljene u navedenoj publikaciji sadrže i ulomke pila, ali one većinom nisu reproducirane. - Za područje Srbije i Vojvodine navodimo svega nekoliko ostava, c1, D. Garašanin, Ostava iz Vince, o.c. (nota 1-Ostave), T. XIX:6-17; Ostava iz Brestovika I, T. VII:2-3; Ostava iz Brestovika III, T. XIII:5-8. - D. Popović, o.c. (nota 3) T. XLIII:12,15-17. - D. Jacanović, Praistorijska ostava bronzanih predmeta iz sela Klenja kod Golupca, *Starinar*, n.s. XXXVII/1986, T. 1:20-22, T. 11:4-16, fig. 3.

tipa Malhostovice⁹, datiranih u Ha Al stupanj. Ovu determinaciju dakako treba uzeti sa stanovitom rezervom, jer samo prema djelomice sačuvanoj dršci nije uvijek moguće posve pouzdano odrediti i tip noža. Ništa konkretnije ne možemo reći niti o ulomku, odnosno vrhu mača i bodeža (T. 1:4,6), jer za precizniju tipološko-kronološku analizu nemamo dovoljno elemenata.

Ostava iz Obreža nađena je prilikom cestogradnje, svega 1 km jugoistočno od sela. Predmete je Muzeju darovao ing. A. Vogel iz Sremske Mitrovice 1906. godine. Ona sadrži samo šest narukvica, koje su s obzirom na dimenzije mogle biti korištene i kao nanogvice. Prema dostupnim podacima ne može se zaključiti da li je riječ o manjoj ostavi majstora-putnika, imovini odnosno nakitu pojedinca, ili su ovi predmeti samo jedan dio nekad veće ostave.

Površina obreških narukvica (nanogvica) identično je ukrašena (T. 2:1-6), a razlikuju se neznatno samo u dimenzijama i težini¹⁰. Sredina im je raščlanjena na metope ispunjene motivom jelove grančice, koje su razdvojene sa po tri vertikalne linije, a sa strana se pruža motiv razvučenih girlandi obrubljenih sitnim urezima. Krajevi su im ukrašeni također nizom metopa razdvojenih sa po pet vertikalnih linija. S obzirom na motiv girlandi, naši bi primjerci bili najsličniji narukvicama iz Gunje¹¹, a donekle i primjercima iz ostave Markušica, Tenja i Veliko Nabrđe¹². Narukvice istog tipa, srodne ornamentike sporadično su nalažene u ostavama horizonta II-Veliko Nabrđe međuriječja Save, Drave i Dunava, a znatno brojnije u ostavama horizonta II (tip Brestovik-Vinča) na području srpskog Podunavlja ili horizontu ostava Cincu-Suseni Transilvanije¹³.

Ostava iz Kupinova nađena je prilikom gradnje ceste. Većinu predmeta darovao je Muzeju ing. H. Stubenvall iz Vukovara još 1897. godine, dok je narukvicu koja je također pripadala ovoj ostavi naknadno darovao ing. A. Bukvić iz Mitrovice 1900. godine. Osim narukvice, sadrži tri koplja, tri sjekire te punolijevani predmet čunjastog oblika.

Narukvicu kojoj je površina prekrivena gustim vertikalnim narebrenjima (T. 3:5) treba uvrstiti među nakitni oblik brojno zastupljen u ostavama kasnog Br D i Ha Al stupnja, koje porijeklo vuku od srodnih narukvica srednjeg brončanog doba¹⁴. Što se tiče kopalja iz ove ostave, ona se razlikuju ne samo dimenzijama lista i usadnika već i načinom na koji je list koplja oblikovan. Tako plamenasto koplje (T. 3:1) ima jače izvijene rubove, a drugom primjerku (T. 3:4) rubovi lista znatno su blaže izvijeni, dok treće koplje (T. 3:2) ima široko, blago ovalno formiran list. Sva tri koplja ubrajaju se među standardni inventar ostava Ha Al stupnja, ne samo na području međuriječja, gdje su i najbrojnije zastupljene, posebice ona plamenastog tipa, već i u ostavama iz istog razdoblja srednje Evrope i Karpatske kotline. Našim primjercima najbliže analogije nalazimo u ostavama Srijema - Bingula Divoš, Privina Glava, Bežanija, ili Jakovo-Ekono-

9. J. Rihovsky, Die Messer in Mähren und dem Ostalpengebiet, *Prähistorische Bronzefunde*, VII-1/ 1972, 29 sqq., T. 9:97, 103,105.

10. Vanjske širine: 9 cm, 9,2 cm, 10,2 cm, 10 cm, 10,5 cm; težine: 87,1 gr, 85,84 gr, 100,17 gr, 97,22 gr, 87,70 gr, 109,29 gr.

11. K. Vinski-Gasparini, o. c., (nota 2), T. 26:3,4

12. K. Vinski-Gasparini, o. c., (nota 2), T. 30:C 1-3, T. 32.14, T. 44:33a.

13. D. Garašanin, o. c., (nota 8) T. X:1-6, T. XI:1-6, T. XII:1-6, T. XIII:14 (Brestovik III); T.

XVIII:3-8, T. XIX:1-5 (Vinca); T.XX:1-6, T. XXI:1-9 (Vinca ili Brestovik). - D. Jacanović, o. c., (nota 8), T. 111:2-12, T. IV:1-14, T. V:1-12. - M. Petrescu-Dimbovita, *Depozitele de bronzuri din Romania*, Academia de Stiinte Sociale si Politice a Republicii Socialiste Romania, XXX/1977, T. 207:5,5 a, T. 261:2,2a

14. K. Vinski-Gasparini, o. c., (nota 2) T. 55:34, T. 59:20 (Brodski Varoš), T. 71:36 (Pričac). - R. Rašajski, Ostava Gaj-Izlaz kod Kovina, o. c., (nota 1-Ostave), T. LIH:15. - D. Jacanović, o. c., (nota 8), T. VL9-11, T. VII:1-10,12.

mija¹⁵ - kao i s područja Slavonije.¹⁶ Sjekire se također kao i koplja uklapaju u dobro poznati fundus ostava horizonta II na području međuriječja. Primjerak sa zaliscima na sredini (T. 3:8) najbližnji bi bio sjekirama tipa Freudenberg prema Mayerovoj klasifikaciji rasprostranjenih ne samo u Austriji već i na susjednom prostoru, npr. Mađarskoj, Rumunjskoj i Jugoslaviji.¹⁷ Za naš primjerak dobre paralele nalazimo u ostavi Brodski Varoš¹⁸ ili Mačkovac u Slavoniji¹⁹, od kojih se neznatno razlikuju. Šuplje sjekire s tuljkom - bilo da je riječ o primjercima sa ili bez ušice - u ostavama horizonta II na području međuriječja Save, Drave i Dunava najčešće su ukrašene raznim kombinacijama plastično izvedenog »V« motiva. Primjerci poput naših sjekira s ukrasom plastičnih resa (T. 3:7) ili s plastičnim horizontalnim linijama koje obrubljuju otvor sjekire (T. 3:6), kakvim su inače vrlo često ukrašena dlijeta ranog Ha A stupnja, znatno su rjeđe zastupljena u ostavama ovog područja. Sjekire gotovo identičnog ukrasa, ali ne i posve istih tipoloških odlika nalazimo u ostavama Slavonije i Srijema, npr. Bizovac, Vidovice, Jakovo-Ekonomija, Brestovik I ili Debeli Vrh u Sloveniji²⁰. Naposljetku treba spomenuti i punolijevani čunjasti predmet (T 3:3) probušen po sredini. Riječ je o klinu, jezgri ili čepu koji je korišten pri lijevanju u dvodjelnim kalupima. Oblik im je posve isti kao i u klinova izrađenih od gline ili kamena.²¹ Kroz rupicu probijenu oko sredine klina provlačila se igla koja ga je fiksirala odnosno sprečavala njegovo pomicanje prilikom lijevanja. Predmete sličnih dimenzija i oblika nalazimo također i u ostavama Privina Glava, Vidovice, kao i dva primjerka u ostavi Boljanić²². Najvjerojatnije je i u ovim primjerima riječ o klinovima, tj. jezgrama ili čepovima, tim prije što su svi oni nađeni u ostavama koje sadrže tzv. sirovu bronzicu u obliku grumenja ili »pogača« kao i lomljene predmete, a koje se upravo stoga pripisuju ostavama majstora-ljevača.

Ostavu Jarak II darovao je Muzeju veleposjednik J. Kritovac iz Jarka 1912. godine. Precizniji podaci o nalazu ove ostave nažalost nisu zabilježeni. Od šesnaest predmeta - ulomci od dva nasadnika dlijeta, kao i ulomak tordirane šipke najvjerojatnije torkves nedostaju - koliko je ostava sadržavala, ostale su sačuvane četiri narukvice otvorenih krajeva, ulomak ukrasne ploče (falera), kalotasti gumb, veća igla fibule, a od oruđa ulomci pila, srpovi, dok je od oružja nađeno samo jedno koplje.

Tri narukvice kojima je površina prekrivena gustim vertikalnim narebrenjima (T 4:6-8) slične su primjerku iz ostave Kupinovo za koje smo istakli da pripadaju standardnim nakitnim oblicima nalaženim u ostavama kasnog Br D i Ha A1 stupnja, te da porijeklo vuku od isto oblikovanih i ukrašenih narukvica iz srednjeg brončanog doba.

15. K. Vinski-Gasparini, o. c., (nota 2), T. 87:1,3. - D. Garašanin, o. c., (nota 3), T. LXIV:11,12. - D. Garašanin, Ostava iz Bežanije, o. c., (nota 1-Ostave), T. XXII:2. - N. Tasić, o. c., (nota 4), T. XXVIII:8, T. XXIX:1,2.

16. K. Vinski-Gasparini, o. c., (nota 2), T. 32:5,7,8 (Tenja); T. 37:18 (Bizovac); T. 61:21,23 (Brodski Varoš).

17. E. F. Mayer, Die Axte und Beile in Österreich, Prähistorische Bronzefunde, IX-9/1977, 130, T. 40:565.

18. K. Vinski-Gasparini, o. c., (nota 2), T. 60:8.

19. K. Vinski-Gasparini, o. c., (nota 2), T. 73:2.

20. K. Vinski-Gasparini, o. c., (nota 2), T. 37:16, T. 61:9. - M. Babić, Ostava kasnog brončanog doba iz Vidovica, *Arheološki vestnik*, 37/1986, T. 1:5 - N. Tasić, o. c., (nota 4), T. XXVII:13 - D. Garašanin, o. c., (nota 8), T. VIII:1 - G. Hirschbäck-Merhar, Prazgodovinski depo Debeli Vrh

nad Pregradom, *Arheološki vestnik*, XXXV/1984, T. 2:3.

21. M. Šimek, Prehistorijsko naselje u Sv. Petru Ludbreškom, Katalog izložbe, Varaždin, 1978, T. II. - M. Šimek, Kameni Vrh, *Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin*, 7/1985, 62 sq, T. IV:3, s navedenom literaturom. - A. Benac, Kameni kalupi sa Pivnice, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, n. s. XXI-XXII/1966-67, 156, T. 1:3. - Za podatke o lijevanju predmeta u dvodjelnim kalupima pomoću klinova izrađenih od bronce zahvaljujem I. Kavuriću, umirovljenom preparatom Arheološkog muzeja u Zagrebu.

22 D. Garašanin, o. c., (nota 3), T. LXIII:6. - M. Babić, o. c., (nota 20), T. 3:9. - R. Jovanović, Dve preistoriske ostave iz severoistočne Bosne, *Članci i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne*, 11/1958, fig. 19,20.

Usporede li se primjerice navedene narukvice s onima iz groba u Suseku²³, uočava se da među njima nema bitnih razlika. Četvrta glatka, odnosno neukrašena narukvica (T. 4:5) isto tako nije izuzetak, i poput navedenih nalazimo ih među fundusom ostava horizonta II međuriječja, npr. u ostavi Veliko Nabrđe, Gornja Vrba ili Brodski Varoš²⁴. Okrugle lijevane ukrasne ploče (falere) od bijele bronce s plastičnim koncentričnim krugovima, kojima je i naš primjerak nalik (T. 4:1), zastupljene su često u ostavama na području Slavonije, odnosno Brodskog Posavlja i ubrajaju se među specifične oblike vezane upravo za ovo područje, odnosno radionički krug.²⁵ Nalazi istih ili njima sličnih ploča van navedenog areala potvrda su utjecaja ovog u to vrijeme, veoma jakog radio-ničkog centra. Pretpostavke da su se razvile od manjih okruglih lijevanih ploča s koncentričnim krugovima srednjeg brončanog doba, koje po sredini imaju više ili manje naglašen trn, potvrđuje kako njihov oblik, tako i način na koji su izrađene. Različiti kalotasti gumbi, a posebice oni poput našeg primjerka (T. 4:13), vrlo dugo ne mijenjaju oblik, pa ih u razdoblju kasnog brončanog doba nalazimo ne samo u ostavama horizonta II već se kontinuirano pojavljuju sve do ostava horizonta V, pa i van navedenih vremenskih okvira.²⁶ Ništa decidirano ne može se reći niti o igli fibule (T. 4:9), no sudeći prema njenoj veličini mogla je pripadati fibuli u obliku violinskog gudala ili primjerku pozamenterijskog tipa - nerijetko nalaženim upravo u ostavama horizonta II - što dakako valja uzeti sa znatnom rezervom. Koplje dužeg uskog lista i naglašenog rebra po sredini (T. 4:11) ne spada među učestale oblike kopalja Ha Al stupnja, te ih sporadično nalazimo unutar ostava horizonta II - Veliko Nabrđe na području međuriječja, kao npr. u ostavi Tenja i Bizovac²⁷ ili s područja Transilvanije u ostavi Bogata ili Uioara de Sus, horizonta Cincu - Sušeni, a isto tako i ostavi Zlatna II horizonta Jupalnic - Turia u čijem se fundusu još zadržavaju pojedini oblici iz prethodnog horizonta.²⁸ Pile (T. 4:2-4) su, kako smo to već naveli za ostavu iz Sremske Mitrovice, uobičajeni i vrlo čest inventar ostava horizonta II, ali potrebno je istaći da one posve nedostaju među materijalom ostava kako idućeg horizonta III, tako i prethodnog horizonta I.²⁹ Ulomak srpa (T. 4:10) najvjerojatnije je pripadao tipu s drškom u obliku jezička o kojima je također bilo govora kod ostave iz Sremske Mitrovice,³⁰ dok bi drugi neoštećeni primjerak (T. 4:12) pripadao srpovima bez drške s bradavičastom izbočinom. Naš primjerak najbliži bi bio srpovima iz ostave Jarak I ili Brodski Varoš³¹ kasnog Br D i Ha Al stupnja, odnosno onima tipa Pećica prema Petrescu-Dimbovitinoj podjeli srpova bez drški³².

U bogatom fundusu ostava što ih čuva Arheološki muzej u Zagrebu, ove četiri - Sremska Mitrovica, Obrež, Kupinovo, Jarak II - jedine su do sad ostale nepublicirane. Sve ostale objavljene su znatno prije. Obradene ostave ni brojem predmeta ni dijapazonom oblika ne mogu se svrstati u red bogatih ostava. Na temelju podataka kojim smo raspolagali ne može se pouzdano zaključiti da li je riječ zaista o manjim, odnosno mate-

23 Vidi noću 14. - K. Vinski-Gasparini, o.c. (nota 2), T. 1:13,14.

24 K. Vinski-Gasparini, o.c. (nota 2), T. 44:28, T. 51:14, T. 59:3.

25 K. Vinski-Gasparini, o.c. (nota 2), T. 50:20 (Gornja Vrba), T. 28:9 (Otok-Privlaka), T. 35:9 (Bizovac), T. 46:21,27 (Veliko Nabrđe), T. 53:26,38 (Brodski Varoš). - K. Vinski-Gasparini, Ostava brončanog doba iz Punitovaca kod Đakova, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. XII-XIII/1979-80, T. VI:1a,1b.

26 K. Vinski-Gasparini, o.c. (nota 2), T.4:16,17 (Surčin), T. 28:21 (Otok-Privlaka), T. 49:9-12 (Po-

ljanci I), T. 58:21 (Brodski Varoš) T. 130:B 8,9 (Šarengrad-Baščine).

27 K. Vinski-Gasparini, o.c. (nota 2), T. 31:17, T. 37:17.

28 M. Petrescu-Dimbovita, o.c. (nota 13), 85, T. 122:10; 114 sqq. T. 251:9; 121, T. 294:8.

29 Vidi notu 8.

30 Vidi notu 6.

31 K. Vinski-Gasparini, o.c. (nota 2), T. 83:10, T. 63:12,16, T. 64:2.

32 M. Petrescu-Dimbovita, o.c. (nota 6), 17,24, T. 124:C 11-13.

rijalom siromašnim ostavama, ili o jednom dijelu nekad većih, ali uništenih i razorenih ostava. One sadržavaju karakteristične elemente ostava horizonta II kulture polja sa žarama međuriječja Save, Drave i Dunava, odnosno materijal je tipološki povezan isključivo za oblike kasnog Br D i Ha A1 stupnja. Poput većine srijemskih ostava sadrže elemente specifične kako za slavonski radionički krug, tako i one ostava Cincu-Suseni Transilvanije te Kisapati-Lengyeloti Transdanubije. Apsolutno kronološki ostave treba datirati u završetak 13 i u 12. stoljeće prije n. e.

SADRŽAJ TABLI *
VERZEICHNIS DERTAFELN

Tabla 1

Tafel 1

1-10, ostava Sremska Mitrovica

1-10, Hortfund Sremska Mitrovica

Tabla 2

Tafel 2

1-6, ostava Obrež

1-6, Hortfund Obrež

Tabla 3

Tafel 3

1-8, ostava Kupinovo

1-8, Hortfund Kupinovo

Tabla 4

Tafel 4

1-13, ostava Jarak II

1-13, Hortfund Jarak II

* Crteže izradio K. J. Rončević na čemu naj-ljepše zahvaljujem.

ZUSAMMENFASSUNG EINIGE HORTFUNDE DER SPATEN BRONZEZEIT AUS SYRMIEN

In der reichen Sammlung von Hortfunden im Archäologischen Museum in Zagreb sind die vier Hortfunde - Sremska Mitrovica, Obrež, Kupinovo und Jarak II - die einzigen bis jetzt unpublizierten, während alle übrigen schon seit langem veröffentlicht sind.¹² Die hier vorliegenden Hortfunde können weder durch die Anzahl von Gegenständen noch durch den Diapason der Formen zu den reichen Hortfunden gezählt werden. Aufgrund der uns zur Verfügung stehenden Angaben konnte nicht mit Sicherheit festgestellt werden, ob es sich tatsächlich um kleinere, beziehungsweise materialarme Hortfunde handelt, oder um einen Teil von ursprünglich größeren, vernichteten oder zerstörten Hortfunden.

Von Schmuckstücken sind in diesen Hortfunden die Armbänder am zahlreichsten vertreten. Armbänder, wie diejenigen aus Sremska Mitrovica (T. 1:10), Kupinovo (T. 3:5) oder Jarak II (T. 4:6-8) wurden sehr oft in Hortfunden des Horizontes II im Zwischenstromgebiet von Save, Drau und Donau gefunden,^{4,14,23} und ihren Ursprung muß man in Armbändern von verwandter Form und Ornamentik aus der mittleren Bronzezeit suchen. Für die Exemplare aus Obrež (T. 2:1-6) finden wir Parallelen ebenfalls in den Hortfunden des Zwischenstromgebiets, während der gleiche Armbandtyp, aber mit verwandter Ornamentik viel zahlreicher in den Hortfunden des Horizontes II (Typ Brestovik-Vinca) im Gebiet der serbischen Donauebene, und im Horizont der Hortfunde Cincu-Suseni in Transsylvanien¹³ vertreten ist. Das unverzierte Exemplar eines Armbands aus dem Hortfund Jarak II (T. 4:5) kann ebenso wie die oben angeführten Exemplare dem Hortfundhorizont II im Zwischenstromgebiet zugeteilt werden²⁴. Von Schmuckgegenständen muß noch die Kolbenkopfnadel (T. 1:2) aus dem Hortfund Sremska Mitrovica erwähnt werden. Nadeln dieses Typs wurden in Hortfunden nur sporadisch gefunden, während sie dagegen in Gräbern sehr häufig vorkommen.³ Dieses Phänomen wird von einigen Autoren damit erklärt, daß Nadeln eine mehr zweckmäßige als schmückende Funktion hatten und deshalb selten weggeworfen wurden um in den Hortfunden als Rohstoff zur Umschmelzung zu dienen.² Für das Fragment eines Bandes (T. 1:1) aus dem Hortfund in Sremska Mitrovica können wir keine Analogien, aber das einfache Motiv, mit dem das Band verziert ist, ist im »Punktbucketstil« ausgeführt, und gehört seinem Stil nach zu den Grundelementen einer motivreichen Ornamentik, die nicht nur an Diademen und Gürteln vorkommt, sondern auch an Gegenständen aus Bronzeblech die verschiedenen Zwecken dienten, wie sie in den Hortfunden der Ha A1 Stufe gefunden wurden.⁵ Zuletzt muß auch noch eine runde Zierscheibe (T. 4:1) aus dem Hortfund Jarak II erwähnt werden, wie sie oft in den Hortfunden Slawoniens, beziehungsweise von Brodsko Posavlje gefunden wurden, und die zu den spezifischen Formen des Werkkreises auf diesem Gebiet gehört.²⁵ Lanzenspitzen aus diesen Hortfunden unterscheiden sich nicht nur durch die Dimensionen des Blattes, sondern auch durch die Art wie das Blatt geformt ist. So gehören flammenförmige Lanzenspitzen (T. 3:1,4) aus dem Hortfund Kupinovo zum Standardinventar von Hortfunden der Ha A1 Stufe,^{15,16} und die übrigen Exemplare (T. 3:2) aus dem erwähnten Hortfund, sowie die Lanzenspitze aus dem Hortfund Jarak II (T. 4:11) die seltener vorgefunden wurden, können ebenfalls in die Ha A1 Stufe datiert werden.²⁷ Beile gehören ebenso wie Lanzenspitzen zu den Standardformen der Hortfunde des Horizontes II im Zwischenstromgebiet.

Das Lappenbeil (T. 3:8) aus dem Hortfund Kupinovo war den Beilen des Typs Freudenberg am ähnlichsten, der z.B. in Ungarn, Jugoslawien und Rumänien verbreitet ist.^{17,18,19} Die Tüllenbeile in den Hortfunden des Horizontes II im Zwischenstromgebiet sind meistens mit verschiedenen Kombinationen von »V« Ornamenten verziert, während Exemplare der Art, wie sie im Hortfund Kupinovo vorkommen (T. 3:6,7) in bedeutend geringerer Zahl gefunden wurden.²⁰ Bemerkenswert ist ein kegelförmiger Gegenstand (T. 3:3) aus dem Hortfund Kupinovo. Es handelt sich nämlich um einen Keil wie man sie beim Gießen in zweiteiligen Gießformen benutzte, und deren Form identisch ist wie bei einem aus Ton oder Stein geformten Keil.²¹ Ähnliche Keile findet man hauptsächlich in Hortfunden, die s.g. amorphe Rohbronze in »Kuchenform« enthalten und daneben verschiedene Bruchstücke, die eben deshalb Hortfunden von Gießmeistern zugeschrieben werden.²² An Werkzeugen enthalten die Hortfunde von Sremska Mitrovica und Jarak II (T. 1:7-9; T. 4:2-4) Fragmente von Sagen, die zum sehr zahlreichen und üblichen Inventar der Hortfunde des Horizontes II gehören.⁸ Sie fehlen jedoch vollständig im Material des vorhergehenden Horizontes I, sowie des nachfolgenden Horizontes III. Die Sichel aus diesen Hortfunden gehören entweder zum Typ der Zungensicheln, wie das Exemplar aus dem Hortfund Sremska Mitrovica (T. 3:3), oder zum Typ der Knopfsicheln. (T. 4:12) aus dem Hortfund Jarak II. Beide Typen sind in den Hortfunden der späten Br D und Ha A1 Stufe vertreten.^{6,7,31}

Resumiert man diese Angaben, dann kann man den Schluß ziehen, daß die Hortfunde charakteristische Elemente von Hortfunden des Horizontes II der Urnenfelderkultur im Zwischenstromgebiet von Save, Drau und Donau enthalten, beziehungsweise das Material ist typologisch ausschließlich mit Formen der späten Br D und Ha A1 Stufen verbunden. Wie die meisten syrmischen Hortfunde weisen auch die hier behandelten Elemente auf, die spezifisch sind für den slawonischen Werkstattkreis ebenso wie für die Hortfunde Cincu-Suseni in Transsylvanien, und Kisapati-Lengyel-toti in Transdanubien. Die Hortfunde müssen unbedingt an das Ende des 13. und in das 12. Jahrhundert vor u.Z. datiert werden.

Übersetzung: Dr. Doris Baričević
Rukopis primljen 14. IX 1988.

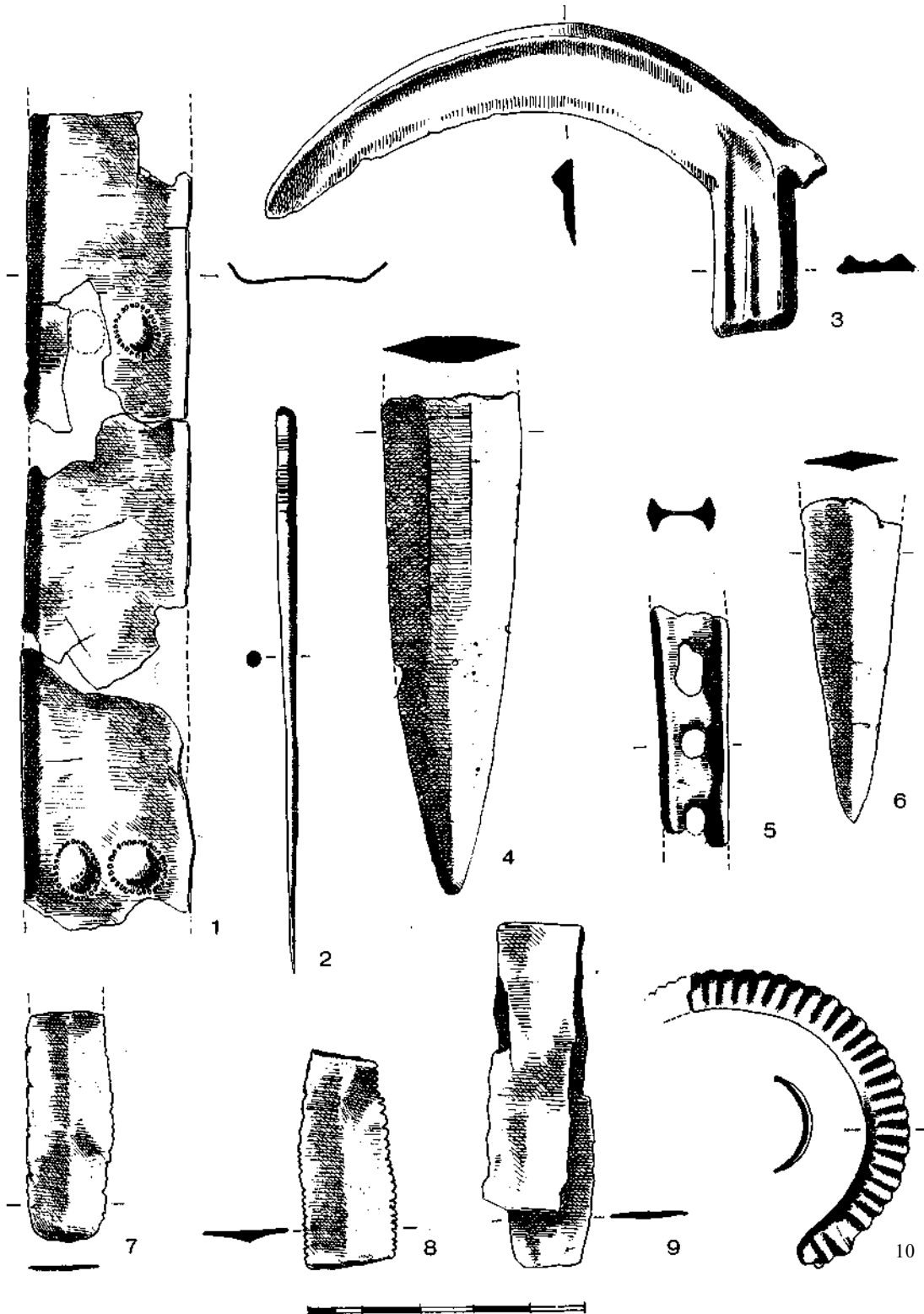

Tabla 1

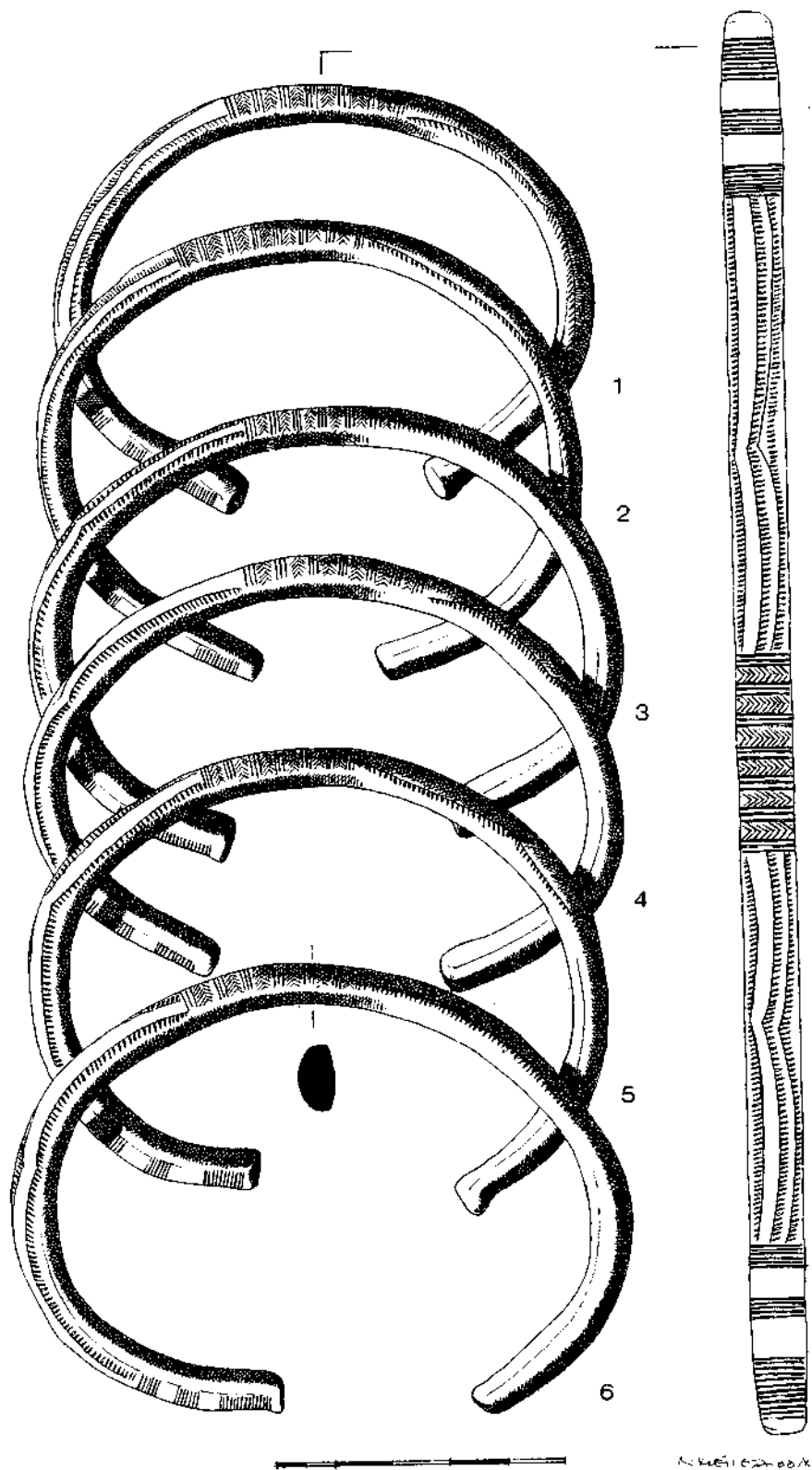

Tabla 2

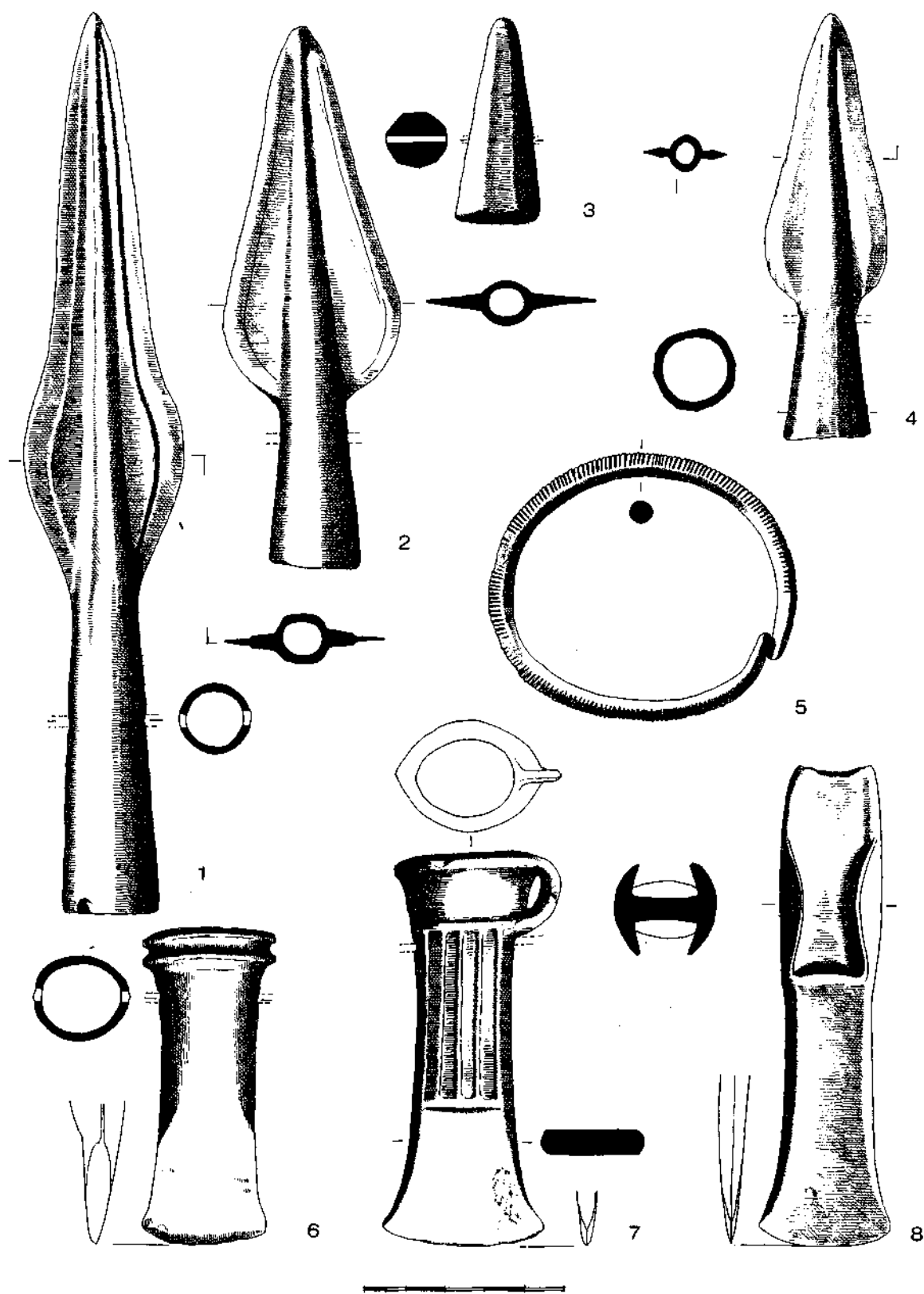

Tabla 3

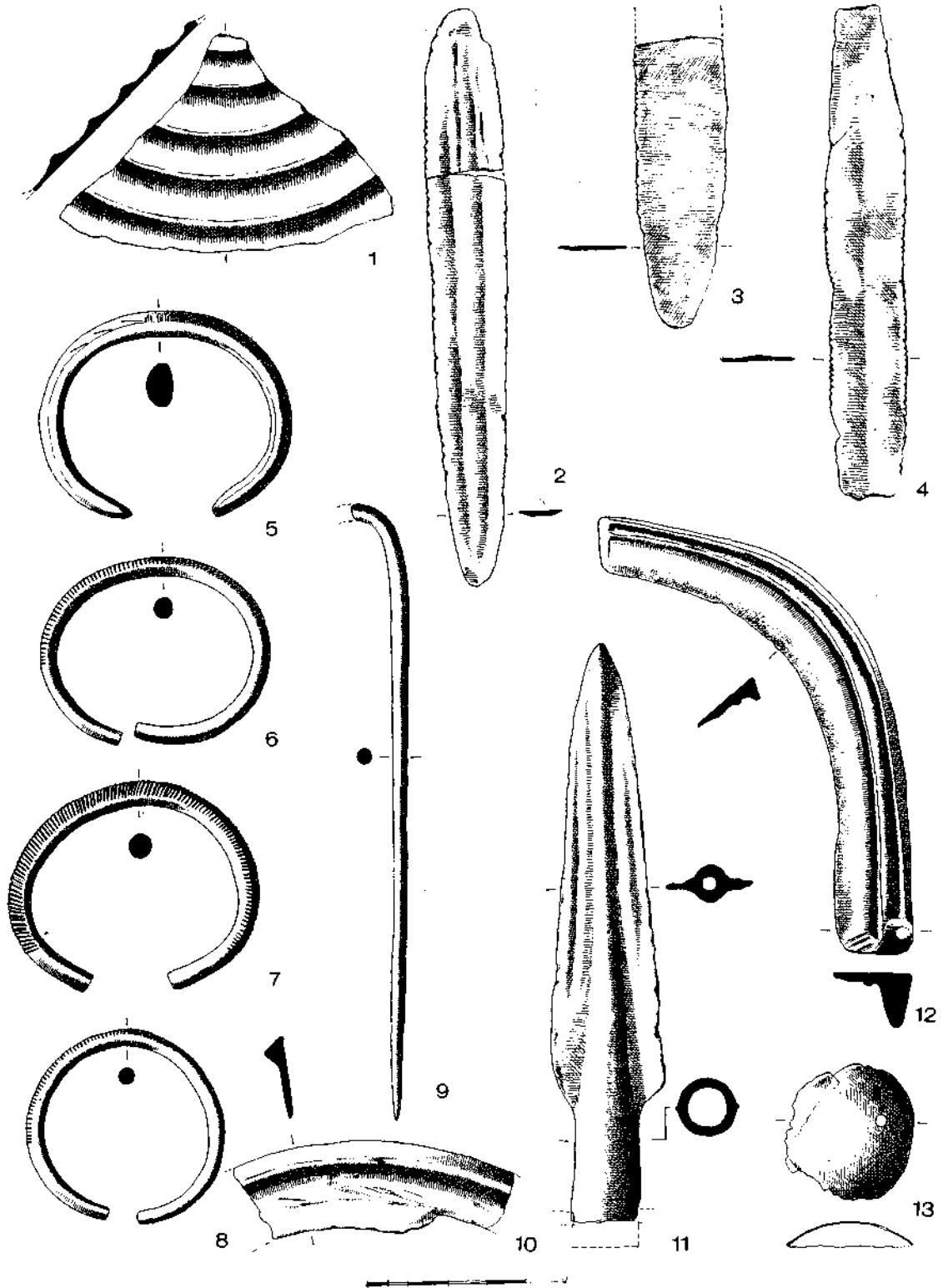

Tabla 4

RUŽICA DRECHSLER-BIŽIĆ

Zagreb

DVA ZANIMLJIVA NALAZA IZ JAPODSKE NEKROPOLE
U PROZORU

UDK 903.5:739.71(497.13)

Izvorni znanstveni rad

U ovom je radu obrađeno nekoliko vrsta prahistorijskih šljemova koji su bili dio ratničke opreme na području naseljenom Japodima. Najstariji pripadaju vremenu kasnog brončanog doba, a zatim traju kroz cijelo starije i djelomično mlađe željezno doba. Posebno su analizirani prikazi ratnika na dva zrna jantara iz nekropole u Prozoru (Lika), koja se čuvaju u Naturhistorisches Museum-u u Beču.

Prilikom studijskog rada u Prahistorijskoj zbirci Naturhistorisches Museuma u Beču, ponovo sam pažljivo pregledala nalaze iz Prozora koji su u ovaj muzej doneseni još davne 1889. godine. Posebno su bila zanimljiva dva zrna jantara, koja poradi predstavljenih motiva zaslužuju posebnu obradu. Ta zrna je već, doduše, objavila F. Lo Sciavo, ali uz vrlo sumaran i nedovoljan opis.¹ Tako govoreći o geometrijskom ukrasu ovalnog zrna jantara spominje četiri figure ratnika sa štitovima i šljemovima s krestom, ne pokušavajući da odredi tip ovog obrambenog oružja. U opisu drugog zrna bila je još nesigurnija i netočna, jer ga je opisala kao »privjesak od jantara: dvije ljudske glave na odlomljenoj bazi, antitetično postavljene. Na sredini je otvor za vješanje privjeska, a sa strana po dva udubena koncentrična kruga«.

U inventaru spomenutog muzeja u Beču podaci su još sumarniji: pod inv. br. 21012 piše: »Ovalno zrno jantara ukrašeno geometrijskim ornamentima«, a pod brojem 19921: »Malo zrno jantara u obliku dvije antitetično postavljene ljudske glave«. Za oba komada navedeno je kao mjesto nalaza »brdo Vital« u Prozoru. Činjenica je da je Vital brdo, ali na tom brdu se nalazi dvojna gradina »Veliki i Mali Vital«, prahistorijsko naselje Japoda, na kojem je u nekoliko kampanja provedeno istraživanje, ali tog podatka u spomenutom inventaru nema, iako je jedno od tih istraživanja bilo upravo u vrijeme kada su i nalazi o kojima je riječ dopremljeni u Beč. Isto tako se zna da se ispod Velikog Vitla nalazi jedna od najvećih japodskih nekropola, o kojoj je Š. Ljubić

1. F. Lo Schiavo, *Il gruppo liburnico-japodico*, Roma 1970, s. 409 i 421, T. V:7 i XVII: 5; R. Drechsler-Bižić, *Praistorija jugoslavenskih zema-*

lja, V, *Željezno doba*, Sarajevo 1987, T. XLVI: 9,12, bez opširnijeg opisa, osim datacije.

pisao već 1889. godine.² Nalazi s »brda Vital« u Beču obuhvaćaju veći broj fibula, narukvica, životinjske plastike, ogrlica i zrna jantara, a sve je to uobičajeni inventar grobova spomenute nekropole, koje je dio publicirao Š. Ljubić, a rezultate revizionih istraživanja autorica ovog rada.³ Također postoje podaci da je 1888. godine austrijski major Ramberger kopao na spomenutoj nekropoli i da je imao zbirku nalaza, koje je djelomice darovao Naturhistorisches Museum u Beču, a jedan se manji dio još nalazi u posebnoj kutiji u depou Arheološkog muzeja u Zagrebu pod natpisom »iz zbirke Ramberger«. Iz ovoga se jasno može zaključiti da spomenuti nalazi nisu iskopani na gradini Vital, nego u nekropoli. Uostalom, nedavno je na Velikom Vitlu istraženo pet prahistorijskih kuća i osim ognjišta oko kojih je bilo keramičkih grijalica i kamenih žrvnjeva, na cijelom prostoru kuća nađeno je mnogo ulomaka keramike i samo jedan jedini brončani nalaz - mali pojasni okov.⁴ Takav je slučaj i na drugim japodskim gradinama koje su sondirane i koje su dale gotovo isključivo keramičke nalaze. Japodske nekropole, međutim, a i to je odavno poznato, sadrže brojne ukrasne predmete i dijelove nošnje (kape, pojasevi), jer je bio običaj da se umrli sahranjuju bogato nakićeni. Isto tako, tokom cijelog kasnog brončanog i starijeg željeznog doba nije se stavljalo oružje u muške grobove, pa zbog toga i nema podataka o oružju japodskih ratnika. Tek u mlađe željezno doba, pod keltskim utjecajima, pojavljuju se, iako prilično rijetko, bojni noževi u nekropolama u Prozoru, Jezerinama i Ribiću, a mačevi na prikazima japodskih konjanika na kamenim urnama iz okolice Bihaća. Da su Japodi ipak poznavali i koristili oružje, dokazuju historijski izvori u kojima su spomenuti kao ratoboran narod, a na temelju opisa njihove borbe i obrane dobro utvrđenih naselja (gradina), od kojih su neke Rimljani teškom mukom osvojili lako je zaključiti da su Japodi morali poznavati i koristiti se nekom vrstom obrambenog i napadačkog oružja. Isto tako treba napomenuti da je teritorij na kojem žive od kasnog brončanog doba do dolaska Rimljana okružen ratničkim susjedima, pa bi zaista bilo pravo čudo da samo oni, izolirani na današnjem teritoriju Like i Pounja, razvijaju sasvim drukčiji način života i da je njihov geopolitički i ekonomski položaj potpuno različit od onog najbližih susjeda. Zna se, doduše, da je centralni japodski teritorij (Lika) bilo jače izoliran i prirodno branjen visokim planinama, ali se isto tako zna da su Japodi održavali veze s bližim pa i daljim kulturama, o čemu svjedoče brojni nalazi koji nose »strani« pečat. Prema tome, ta relativna izolacija nije mogla biti ozbiljan razlog njihovom neoprezu i potpunoj ravnodušnosti u pogledu nabave, izrade i upotrebe oružja.

Uprkos ovim logičnim i na historijskim izvorima temeljenim činjenicama, arheolog bi morao imati, ako hoće da dokaže ove tvrdnje, sasvim konkretne dokaze, odnosno nalaze materijalne kulture, koji bi te pretpostavke nesumnjivo i nepobitno dokazale. U ovom radu je riječ upravo o takvim dokazima koje sam potražila na predmetima materijalne kulture, među kojima spomenuta dva zrna jantara iz Prozora imaju značajno mjesto. Naime, ovdje pokušavam dokazati da su Japodi imali oružje za napad i za obranu, da su poznavali čak nekoliko vrsta šljemova, što je sve prikazano na predmetima razne upotrebe: bojnom nožu, okovima za pojas, zrnima jantara i japodskim kamenim spomenicima.

Najstariji prikaz ratnika sa šljemom na japodskom teritoriju nalazi se na bojnom nožu iz Metka kod Gospića (T.1:1). Četiri primjerka ovakvih noževa nađena su na

2. Š. Ljubić, *Popis arheološkoga odjela Nar. Zem. muzeja u Zagrebu*, Zagreb 1989, s. 105-106.

3. R. Drechsler-Bižić, *VAMZ*, 3. ser. - sv. VI-VII, Zagreb, 1972-73, s. 1-54.

4. Ista, *VAMZ*, 3. ser.-vol. XIX, Zagreb 1986, s. 112-116, T.12:7.

liburnskom teritoriju, a Š. Batović⁵ ih dijeli natlviije varijante: noževe s punolijevanom brončanom drškom (primjerak iz Jurjeva)⁶ i s jezičastom drškom na koju su pomoću zakovica pričvršćivane korice od kosti ili drveta. Jedan liburnski primjerak ima na hrptu dva plastična uzdužna rebra, a prostor između njih ukrašen je snopovima kosih, urezanih linija, dok drugi ispod zadebljanja ima niz šrafiranih trokutova. Na primjerku iz Metka zastupljena su oba ova načina ukrašavanja, ali trokuti nisu samo uobičajeni geometrijski ornamentat tog vremena, nego zahvaljujući naoko sitnom detalju predstavljaju ljudske figure - povorku ratnika. Od vrhova trokuta polaze kratke, vertikalne crtice, a iznad svake urezane su po dvije paralelne crte pod kutom, što predstavlja nesumnjivo vrlo stilizirane šljemove, bolje reći kreste određene vrste šljemova! B. Čović je publicirao dio ovog noža i pretpostavio da su to »šiljasti kupasti šljemovi kasnog brončanog doba«. ⁷ Primjerci koji bi po izgledu, kao i po kronološkom mjestu najbolje odgovarali ovoj stilizaciji, koja ističe samo najupadljiviji dio, odnosno krestu, pripadaju grupi italskih kalotastih šljemova sa šiljatom, jako istaknutom krestom. U kasno brončano doba postoji i jedna varijanta kupastih šljemova koja se javlja samo u Porajnju i u Francuskoj, pa bi taj tip bilo teško dovoditi u direktnu vezu s ovima iz liburnskog i japodskog prostora, iako bi im tipološki bili najbliži. ⁸ Čini mi se stoga da bi italski šljemovi sa velikom, šiljatom brončanom krestom mogli biti najbliži uzor našem šljemu iz Metka, ⁹ tim prije što su oni, doduše samo jednim primjerkom, zastupljeni i u našoj zemlji, u ostavi iz jame na Prevali II (Mušja jama), poznatijoj u arheološkoj literaturi kao ostava iz Škocjana¹⁰. S. Gabrovec ovaj šljem stavlja u posebnu grupu (III grupa) u koju ubraja nalaze kojih je porijeklo u panonsko-podunavskoj kulturi polja sa žarama. U spomenutoj grupi ističe upravo škocjanski tip, za koji kaže da je bliži italskim, ali s tolikim razlikama da je Merhart možda imao pravo kad je u njemu vidio poseban, istočnoalpski tip izrađivan u domaćim radionicama koje su imale posredničku ulogu u prenošenju izvorno panonsko-podunavskog tipa u Italiju¹¹. U svakom slučaju, bio to italski ili škocjanski tip šljema, što se zbog jake stilizacije na ovom nožu ne može jasno utvrditi, sigurno je da su ga Japodi poznavali i sasvim vjerovatno upotrebljavali. Što se tiče stila cjelokupne ornamentike na nožu iz Metka, ona se ne može povezivati s panonsko-podunavskom, koju u vrijeme kulture polja sa žarama isključivo odlikuje iskucavanje, nego je svakako treba dovesti u vezu sa zapadnobalkanskim geometrijskim stilom koji u to vrijeme dopire i na teritorij Japoda. Ukratko bi se moglo reći da su bojni noževi s liburnskog i japodskog područja proizvod domaćih radionica, s izrazito autohtonim elementima zapadnobalkanskog geometrijskog stila, a pripadaju okvirno HaB stupnju kasnog brončanog doba, jer preciznije datiranje nije moguće izvesti zbog toga što ni jedan ovaj primjerak nije nađen u zatvorenoj cjelini.

U starije željezno doba nastavlja se prikazivanje ljudske figure u obliku trokuta, šrafiranih gustim, kosim linijama. U vezi s tim zanimljivo je spomenuti da se u kasno brončano i starije željezno doba pojavljuje i veći broj ljudskih figura - terakota, i to, što se barem japodskog teritorija tiče, na njegovom perifernom području (Kordun). Razmatrajući problem njihove pojave i širenja, D. Balen je zapazila da se i određeni broj

5. Š. Batović, *Godišnjak CBI - ANUBiH*, sv. XVIII, Sarajevo 1980, T.VIII:4; IX:1,2; isti, *Praistorija jug. zemalja*, IV, Bronzano doba, Sarajevo, 1983, s.314: 20,4; T. XLIV: 6,7.

6. R. Drechsler-Bižić, *Vesnik vojnog muzeja JNA* 3, Beograd 1956, 36-51.

7. B. Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo 1976, s. 147-148.

8. G.V. Merhart, *Hallstatt und Italien*, Mainz 1969, s. 132, karta 3.

9. Isti, s. 125, s.5,6.

10. S. Gabrovec, *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, IV, Bronzano doba, Sarajevo 1983, s.80, sl.9:21

11. Isti, s. 84,85

manjih, piramidalnih utega od keramike (grijalice) može smatrati nekom vrstom privjeska, amuleta.¹² Na jednom takvom predmetu zapazila je trokut neznatno produženih krakova, što simbolizira ljudsku figuru.¹³ Dakle, trokut je i dalje simbol ljudske figure, iako se već pojavljuje i prava, puna plastika. Njegovo trajanje - kako će se vidjeti u daljem izlaganju - može se pratiti kroz cijelo starije, i djelomično mlađe željezno doba.

Na dva brončana okova iz nekropole u Prozoru prikazane su povorke ratnika: na jednom šest, a na drugom osam (T.l: 2,3). Na glavama imaju stilizirane šljemove s krestom za koje B. Čović pretpostavlja da su istovjetni s onima na japodskim kamenim spomenicima, pretežno urnama¹⁴. B. Raunig, prilikom obrade japodskih kamenih spomenika, posvećuje dosta pažnje prikazima ratnika, pa govoreći o tipovima šljemova odbacuje tvrdnju D. Sergejevskog da se na njima prepoznaju ili-ro-grčki šljemovi. O njenom ispravnom tumačenju da je ovdje riječ o dvogrebenastom šljemu bez paragnatida još ću govoriti u ovom radu. Dakle, šljemovi s prozorskih pojasnih okova nemaju nikakve sličnosti sa šljemovima na japodskim urnama, i to ću ovdje malo detaljnije objasniti. Naime, šrafirani trokuti, kao što se zna, prikazuju ljudski figuru. Od vrha svakog trokuta urezana je vertikalna linija, a na nju, pod kutom od 90° horizontalna. Od kraja te horizontalne linije polazi bogata kresta koja se spušta na leđa. Ako se ovaj crtež dopuni crtežom ljudskog lika, kao što sam pokušala načiniti na T.l:4, dobiva se točno izgled ili-ro-grčkog šljema koji ima horizontalno sječeno dio iznad čela i gotovo vertikalnu liniju paragnatida, odnosno otvor za lice četvrtastog oblika, što i jest osnovna karakteristika ili-ro-grčkog tipa šljema.

O ili-ro-grčkim šljemovima na teritoriju naše zemlje postoji opsežna literatura. M. Garašanin smatra da je preuzimanjem grčkih uzora nastao novi tip koji se adaptira lokalnim uvjetima i izrađuje vjerovatno na tlu Grčke, ali po željama barbarskih naručilaca¹⁵. M. Nikolanci¹⁶ i I. Marović¹⁷ također ne spominju mogućnost proizvodnje ovih šljemova u domaćim radionicama, ali ne isključuju mogućnost da negdje na tlu Grčke postoje radionice koje izrađuju ovu posebnu vrstu šljemova samo za kupce s našeg geografskog područja. Najpotpuniju kartu rasprostiranja ovih šljemova dao je I. Marović^{17a}, na kojoj se jasno uočava da je najveći dio spomenutih nalaza bio u Dalmaciji, zapadnoj Bosni i Hercegovini, pa i on, isto kao i M. Nikolanci prije njega, zaključuje da import ovih predmeta Jadranskim morem ne dolazi u pitanje. Marović dalje navodi da su ovi šljemovi nađeni na 32 lokaliteta, od kojih se najveći broj odnosi na područje Delmata, Daorsa, Ardijejaca i Plereja, dakle na plemena koja su živjela uz samu jadransku obalu ili u njenom bližem zaleđu, pa se pomalo i čudi što ih nema ni u Liburna ni u Japoda, koji su također na obali i u zaleđu Jadrana. Ovima treba dodati i ona nalazišta dublje na kopnu, od kojih su neka u neposrednoj blizini japodske sjeverne i istočne granice (Čarakovo kod Prijedora, Sisak, Donja Dolina). Bilo bi zaista nevjerojatno da se taj tip šljema nije upotrebljavao i na japodskom teritoriju. Čvrsto vjerujem da za sada nisu nađeni samo zbog već spomenutog običaja da se u grobove ne stavlja oružje, odnosno oprema ratnika. Uostalom, pojasni okovi iz Prozora su ipak prilično čvrst dokaz da su ove šljemove Japodi poznavali, pa svakako i upotrebljavali.

12. D. Balen-Letunić, *VAMZ*, 3. ser.-vol.XX, Zagreb 1987, s.8,9, T.X:11

13. J. Horvat, *Arheološki vestnik* XXXIV, 1983, Ljubljana 1984, s.152, si. 3: 1-5

14. B. Čović. o.c. (nota 7), s. 150; Z. Marić, *GMZ* XXIII, Sarajevo 1968, T. 111:23

15. M. Garašanin, *Vesnik vojnog muzeja JNA*, 4, Beograd 1957, s. 46

16. M. Nikolanci, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXI, Split 1959, s.88.

17. I. Marović, *Jadranska obala u protohistoriji* (Simpozij u Dubrovniku 1972), Zagreb 1976, s. 292, 299-300.

17a. Isti, o.c., s. 292, karta rasprostranjenosti šljemova.

Što se datiranja tiče, M. Garašanin ih stavlja u vrijeme VI-V. st. prije n.e.¹⁸, dok Marović, s obzirom na veći broj objavljenih primjeraka kao i podjelu na tri faze razvoja, za one najmlađe i najbrojnije smatra da su dugo u upotrebi - od V. sve do III. st. prije n.e.^{18a}. Za datiranje se pozorskih šljemova ne možemo poslužiti detaljnijom analizom, jer su stilizacijom svedeni samo na osnovni oblik, ali su zato pojasni okovi posebnog tipa koji se prema nekim karakteristikama mogu vremenski preciznije odrediti. Oni imaju pravokutni oblik, a na užim stranama su okrugli otvori za zakovice, kojima su pločice pričvršćivane na kožnu podlogu, odnosno pojas. Na oba primjerka krajevi su oštro rezani i suženi, a završavaju se sa po dva kruga ukrašena udubenim linijama uz ivice, dok je u sredini po jedan otvor za zakovicu. Ova kompozicija nedvojbeno sugerira izgled pločaste naočaraste fibule, koja se u grobnim cjelinama prozorske, kopoljske i drugih japodskih nekropola javlja od stupnja HaD_x nadalje, odnosno u vremenu od kraja VI. i u toku cijelog V. st. prije n.e., pa bi tako trebalo datirati i šljemove koji su na ovim okovima prikazani, što se, uostalom, sasvim dobro slaže i sa već ovdje spomenutim datiranjima¹⁹.

U grupu iliro-grčkih šljemova svakako treba ubrojiti i šljem na poznatom pojasnom okovu iz Jezerina (grob 36b) iz IV. st. prije n.e.²⁰ Zanimljiv je i nalaz fragmentiranog pojasnog okova iz Gornjeg Budačkog, u neposrednoj blizini sjeverne granice japodskog teritorija (Kordun) (T.1:5). Ovdje su mještani, prilikom rada u malom, seoskom kamenolomu našli nekoliko prahistorijskih grobova, od kojih je, bez bližih podataka o grobnim cjelinama, u Arheološki muzej u Zagrebu donesen samo jedan dio, i to dvije keramičke posude i spomenuti okov od tankog brončanog lima. Na njemu su dva reda ljudskih figura u obliku trokuta, ispunjenih nizovima iskucanih točkica. Na vrhu su također iskucane veće, a oko njih niz sitnijih točki. Na temelju ovakve stilizacije bilo bi vrlo teško odrediti tip šljema, ukoliko se ne bi prihvatilo tumačenje da su veće, iskucane točke kalote šljemova, a sitne, koje ih okružuju - kreste! Slično je prikazana i kalota šljema na zrnju jantara iz Prozora (T.2:2a). Tehnikom izrade vrlo je sličan okovu iz groba 8 u Trošmariji. Ova nekropola pripada japodskoj kulturi, iako je, kao i ona iz Gornjeg Budačkog, već na samoj periferiji japodskog područja, oko 15 km istočno od Ogulina. Ovdje je 1985. g. D. Balen-Letunić iskopavala grobove iz starijeg željeznog doba, pa se za grob 8, koji osim ovog okova sadrži i jednu brončanu toku, može reći da sasvim sigurno okvirno pripada kasnijim fazama tog perioda²¹. Sličan pojas nađen je u velikoj ravnoj nekropoli u Sanskom Mostu zajedno sa certosa fibulom, pa bi, barem prema tehnici izrade ovdje spomenute predmete mogli i bliže datirati u V-IV. st. prije n.e. Datiranje primjerka iz Gornjeg Budačkog može se izvršiti i na temelju prikaza odjeće ratnika. Naime, šrafiranje trokuta nije u obliku tankih, kosih linija, nego su to nizovi sitnih, iskucanih točkica složenih u paralelne linije. Na isti način predstavljena je i odjeća na nekim situlama iz VI. i V. st. prije n.e. Tako su, na primjer, na situli iz Vača i Magdalenske Gore muške figure (konjanici, pješaci i vozači kola) odjevene u kratke tunike ili do gležnja duge haljetke, a žene u ogrtače s kapuljačom²², a svi su ti dijelovi odjeće prikazani paralelnim nizovima sitno iskucanih točkica. Kako i keramički nalazi iz Gornjeg Budačkog, naročito šalica sa drškom koja se završava roščići-

18. M. Garašanin, o.c., s.50.

18a. I. Marović, o.c. (nota 17), s. 299-300

19. R. Drechsler-Bižić, Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Sarajevo 1987, s.408, T.XLIV:22

20. Z. Marić, *GZM* XXIII, Sarajevo 1968, T.III:23 (grob 36b).

21. Za podatke o nalazima iz groba 8 zahvaljujem srdačno kolegici Dubravki Balen-Letunić.

22. Umetnost alpskih Ilirov in Venetov, katalog izložbe, Ljubljana 1962, prilozi E i F. . .

ma, spadaju također u podmakle faze starijeg željeznog doba (HaD₂ - HaD₃), nema razloga da i ovaj okov ne datiramo okvirno u to vrijeme.

Ilirio-grčkog je tipa i šljem na ovalnom zrnju jantara iz Prozora (čuva Naturhistorisches Museum u Beču), koje će, poradi razloga spomenutih u uvodu, biti detaljnije opisano i obrađeno. (T.2:2,21; T.3:2,2a). To je ovalno zrno tamnocrvenog jatara, oštećeno na užim krajevima, a bilo je i razbijeno na dva dijela i ponovo restaurirano. Donji dio je ravan, gornji blago zaobljen, a po duljini je skroz probušeno. Dimenzije su: duljina 5 cm, širina 3,6 cm, debljina 2 cm. Nađeno je izvan grobne cjeline. Zaravnjena strana zrna podijeljena je udubenim, paralelnim linijama u četiri friza nejednake širine. U prvom su frizu tri udubena koncentrična kruga, u drugom je ornament koji se sastoji od pet paralelnih, pod ostrim kutom izlomljenih linija, od kojih su tri ukrašene kratkim urezima. U trećem su frizu četiri kružića sa zrakastim linijama koje polaze iz centra, naznačenog debljom, kružnom linijom, s udubenom točkom u sredini. Četvrti, najširi prostor (2,2 cm) ukrašen je najinteresantnijim motivom. To je niz od četiri ratnika koji su profilom okrenuti na lijevu stranu. Ljudske figure predstavljene su visokim istokračnim trokutima ispunjenim kosim linijama koje se međusobno presijecaju i čine mrežasti ornament. Na vrhu svakog trokuta nalazi se okruglo udubljenje iznad kojeg je kresta u obliku pravilnog polukruga, unutar kojeg su zrakaste linije. Na šljemovima trećeg i četvrtog ratnika kresta se produžava u tri lučno savijene, paralelne linije, koje se spuštaju na leđa. Sve četiri figure imaju u predjelu lijevog ramena male, okrugle štitove, kojih su rubovi izvedeni jače udubenom linijom, a u sredini štita je također malo, okruglo udubljenje. Način ukrašavanja je, kako se vidi, strogo geometrijski, pa se dobiva utisak da je ovdje riječ o još jednom primjeru utjecaja geometrijskog stila, rasprostranjenog na širokom prostoru južno od Save, poznatog kao zapadnobalkanski geometrijski stil, a koji je, u manjoj mjeri nego u pomenutim regijama zastupljeni na predmetima japodske materijalne kulture kasnog brončanog i početka starijeg željeznog doba²³. I sam oblik zrna podsjeća na brojne slične primjerke koji se najčešće nalaze na luku jednopetljustih lučnih fibula od brončane žice, a koje vremenski pripadaju spomenutim periodima²⁴. Međutim, detaljnijom analizom utvrđeno je da prikazi na ovom zrnju ne pripadaju repertoiru spomenutog stila, što povlači i njegovo drukčije datiranje. Prije svega, karakteristična tehnika balkanskog geometrijskog stila je precizno urezivanje tankih linija koje čine pretežno pravolinijske motive: kose i vertikalne linije koje čine pretežno pravolinijske motive: kose i vertikalne linije, cik-cak trake ili trokute, podijeljene vertikalnom linijom i si.²⁵ Na našem zrnju sve su linije udubene, a u biti motivi ne odgovaraju spomenutima. U prvom frizu su udubeni, trostruki koncentrični krugovi s točkom u sredini, istovjetni s onima na fragmentima japodskih urni iz Založja, koje se datiraju u rimsko doba, odnosno okvirno od I. st. prije n.e. do III. stoljeća.²⁶ U drugom redu je niz linija u obliku razlomljenih ljestvica. Motiv ljestvice prvi put se javlja u japodskoj kulturi potkraj mlađeg željeznog doba: na pojasnom okovu iz ravne nekropole u Trošmariji (grob 1), a datira se, prema nalazima latenskih fibula u grobnoj cjelini, na prelaz iz drugog u prvo stoljeće prije n.e.²⁷ Sličan motiv je na pojasnom okovu iz kuće 4 na gradini Veliki Vital²⁸, zatim u ostavi iz Mazi-

23. B. Čović, *Duhovna kultura Ilira*, Simpozij Herceg-Novi 1982, Sarajevo 1984, s. 7-13.

24. R. Drechsler-Bižić, *VAMZ*, ser. III, sv. II, Zagreb 1961, s. 76-77, T. V: 8,9,12; ista, *VAMZ*, 3. ser - sv. VI-Vn, Zagreb, 1972-733, s. 11-12, T. XIX:3; V. Hoffiller, *VHAD*, VIII, NS, Zagreb, 1905, s. 200. si. 27:1,2

25. B. Čović, o.c. (nota 7), s. 215-227, si. 105-134.

26. B. Raunig, *Starinar* XXIII, 1972, Beograd 1974, s. 41, T.VI: 26,27;T.VII: 38a.

27. R. Drechsler-Bižić, *Adriatica praehistorica et antiqua*, Zagreb 1970, s. 244, T.I.:3,4.

28. Ista, o.c. (nota 24), s. 415-416, T. 35:18,21

na²⁹ i iz groba u Ribiću³⁰. Svi ovi nalazi pripadaju fazi 7 razvoja japodske kulture (Lat. C-D), odnosno vremenu II. i I. st. prije n.e.³¹ U trećem se frizu nalazi zanimljiv ukras za koji pouzdanu analogiju predstavljaju applike iz ostave u Ličkom Ribniku³², koje su načinjene od debljeg srebrnog lima, promjera oko 5 mm. Od ukrasa na našem zrnju razlikuju se samo u jednom sitnom detalju - imaju na prostoru između zrakastih crta sitne, iskucane kružice, što ipak ne kvari opći dojam o njihovoj izuzetnoj sličnosti. Nalazi iz ostave Lički Ribnik zanimljivi su i po tome što, osim autohtonih japodskih elemenata, sadrže i predmete importirane s liburnskog teritorija. Tamo je već ranije, pod utjecajem helenističkih uzora, u upotrebi srebrni nakit i to privjesci u obliku ženskih poprsja, prstenje, naušnice i novi oblici ogrlica zastupljeni u ostavi iz Jagodnje Gornje³³. U I. st. prije n.e. neki se od ovih oblika javljaju i u ostavi iz Ličkog Ribnika: srebrni privjesak u obliku ljudske figure, srebrne applike u obliku rozete, trapezoidni privjesak s iskucanim ženskim likom i spomenute applike kojima je inspiriran crtež na zrnju jantara iz Prozora³⁴.

U četvrtom su frizu ratnici kojih je tijelo prikazano u obliku istokračnog trokuta ispunjenog mrežastim ornamentom, što bi se moglo tumačiti kao znak degeneracije ranijeg načina šrafiranja, bliskog po maniru i tradiciji zapadnobalkanskom geometrijskom stilu. Postoji međutim i druga - čini mi se prihvatljivija - pretpostavka da je to pokušaj realističnijeg predstavljanja odjeće, što je s obzirom na vrijeme nastanka ovog crteža sasvim razumljivo. Mrežasti ogrtač na muškim figurama i dugačke ženske haljine pojavljuju se već na situlama V-IV. st. prije n.e., na primjer na certoškoj situli iz Bologne, na fragmentu situle Sanzeno na situli iz Bologne, i na situli iz Kufarna. Na tzv. zrcalu Arnoaldi kod Bologne, okrugloj, lijevanoj brončanoj ploči urezana je muška figura odjevena u tuniku ukrašenu mrežastim linijama, a takva je odjeća i na brončanim votivnim pločicama koje se datiraju od IV. do II. st. prije n.e.³⁵

Na vrhu svakog od ova četiri trokuta, odnosno ljudske figure, nalazi se poveći, uduben krug iznad kojeg je lijepo oblikovana polukružna, tzv. lepezasta kresta. Na dva ratnika kresta se u obliku paralelnih linija spušta na leđa. Ovi šljemovi - zapaža se to na prvi pogled - nemaju u izvedbi mnogo sličnosti s onima na pojasnim okovima iz Prozora, jer im nedostaju paragnatide, a kreste su drukčije formirane (up. T.I:2,3), iako su i jedan i drugi iliro-grčkog tipa. Direktnu analogiju sa šljemovima na zrnju jantara predstavljaju šljemovi na srebrnoj pločici (vjerovatno okov za pojas) iz monumentalnog groba 3 nekropole u Donjim Selcima (Selece Poshtme) u Albaniji³⁶.

Govoreći o radionicama izvanilirskog područja koje su svoje proizvode dopremale na ilirsko tržište, D. Rendić - Miočević spomenuo je i ovu pločicu iz Donjih Selaca, na kojoj su prikazana tri ilirska ratnika (dva konjanika i jedan pješak) i pobijeđeni Kelt na tlu³⁷. I upravo sa tih pločica kao da je »preslikan« oblik šljemova na zrnju jan-

29. J. Brunšmid, *VHAD* II, Zagreb 1986-7, T. XVII:13.

30. Z. Marić, *GZM NS XXIII*, Sarajevo 1968, T. IX: 19

31. Vidi sinhronističku tabelu na str.903. - *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, V, Željezno doba, Sarajevo 1987.

32. J. Klemenc, *VHAD*, XVI, Zagreb 1935, T. III: 29

33. Š. Batović, *Diadora 7*, Zadar 1974, si. 9: 7-12, 14.

34. R. Drechsler-Bižić, o.c. (nota 19), si. 25: 15-24

35. Vidi notu 22, prilozi B,C,H; S. Gabrovec, *Duhovna kultura Ilira*, Simpozij Herceg-Novi 1982, Sarajevo 1984, s. 108, T.42:57

36. N. Čeka, *Qyteti ilir pranë Selces se poshtme*, Tirane 1985, s.169, T.LXIX: 5; LXX: 3. Na ovom mjestu srdačno zahvaljujem kolegi Dr A. Stipčeviću koji mi je dao na uvid pomenutu publikaciju.

37. D. Rendić-Miočević, *Duhovna kultura Ilira*, Simpozij Herceg-Novi 1982, Sarajevo 1984, s. 76, T. vni:3.

tara iz Prozora, pa ću ih zbog toga malo detaljnije opisati. Najjasniji je prikaz šljema na ratniku koji stoji u centru kompozicije i po dugim paragnatidama i oštrom, dubokom urezu iznad uha, kao i zadnjem dijelu nad vratom, koji se lomi gotovo pod pravim kutom, nedvojbeno kronološki spada u kasnu razvojnu fazu iliro-grčkih šljemova (faza III) na našem tlu, a traje od V. do III st. prije n.e. po datiranju I. Marovića³⁸. Na spomenutoj pločici kalota šljema je jače iskucana, tako da ima gotovo pravilan, loptast oblik, dok se paragnatida slabije ističe. Vjerujem da je japodski majstor zbog toga i načinio na zrnju jantara samo kalotu, zanemarujući paragnatidu. Kresta šljema na konjanicima u potpunosti odgovara onoj na zrnju jantara: na oba primjerka majstor je šestarom povukao potpuno pravilan polukrug (primjećuju se linije!) u kojeg je onda ucrtavao zrakaste linije. Na desnom konjaniku na pločici savijaju se pri kraju kreste dvije-tri linije, a tako su isto izvedene i na zrnju jantara, doduše za nijansu nespretnije.

Zbog svega ovog nameće se zaključak da je japodski majstor prilikom izrade crteža na zrnju jantara imao pred očima predložak toreutičkog rada, veoma srodnog onom s pločice u Donjim Selcima, ali zasigurno porijeklom iz radionice čiji su proizvodi namijenjeni kupcima izvan užeg ilirskog područja. Što se datiranja tiče, pločica pripada bogatom inventaru monumentalnog groba 3 u kojem je bilo više sahrana, i to od kraja III. do polovice II. st. prije n.e. Kako sam već prilikom analize ornamentike gornja tri friza na zrnju jantara utvrdila da imaju analogije u materijalu iz II. i I st. prije n.e., to bi se i prikaz ratnika u četvrtom frizu sasvim dobro uklapao u ovaj vremenski raspon jer, kako kaže N. Čeka, srebrne pločice iz Donjih Selaca su samo jedan od mnogih karakterističnih primjeraka određenog (helenističkog) stila koji ima dulji proces razvoja³⁹.

Nakon ove analize treba ukratko istaći slijedeće: zrnju jantara iz Prozora očigledan je proizvod sinkretističkog duha japodskog majstora koji nastoji pomiriti stariji, uobičajeni geometrizam tako drag Japodima, s mlađim, novim elementima umjetničkog zanatstva čiji se stil izrade u ovim krajevima prihvaća, ali i na sebi svojstven način izražava.

Drugo zrnju iz Prozora obrađeno je u obliku dvije antitetično postavljene ljudske glave (T.1:1,1a; T.2:2,2a), dimenzija: dužina 3,2 cm, visina 1,9 cm, debljina 1,3 cm. Inv. br.19921. U sredini zrna je pravilan, okrugao otvor od kojeg se, s prednje strane prema donjoj, odlomljenoj ivici spušta 0,2 cm dubok vertikalni žlijeb, pa se može pretpostaviti da je ovo zrnju dio nekog većeg ukrasnog predmeta na koji je bilo pričvršćeno. Da li je to bio nakit, igla ili nešto slično - teško je reći, ali s obzirom na prikaz ratnika sa šljemovima i štitovima, možda ipak treba pomišljati da je ukrašavao kakav mali bodež. Glave ratnika obrađene su u punoj plastici, a nisu podjednako očuvane. Na lijevoj je strani oštećen veći dio glave i okruglog štita od kojeg se vidi samo donji dio i naslućuje udubljenje u sredini. Na desnoj je strani dobro očuvana glava ratnika pod šljemom i s okruglim štitom na desnom ramenu. Lice je, gledano en face, djelomično skriveno paragnatidama, oči su u obliku udubenog kruga, a usta nepravilno modelirana i u odnosu na lice prilično velika.

Posebno su zanimljivi šljemovi koji pokrivaju glave ratnika. Na njima su prepoznatljivi svi detalji osim dijela koji se spušta na vrat. Šljem na desnom ratniku ima duboki, gotovo potpuno kružni otvor oko uha, a paragnatide su pri dnu blago zaobljene i završavaju se šiljatim dijelom u blizini usta. Štitnik za nos je slabo naznačen u obliku

38. I. Marović, o.c. (nota 17), s. 300.

39. N. Čeka, o.c. (nota 36), s. 169 i dalje.

jezičaste pločice, a otvori za oči su kružnog oblika. Sve su to vrlo karakteristični detalji halkidskog šljema, kasnije varijante šljema korintskog tipa. Naime, potkraj VI. i početkom V. st. prije n.e., prema podacima koje daje P.F. Stary⁴⁰, na etrurskim crnofiguralnim vazama pojavljuje se ovaj šljem za koji kaže, kao i Kunze⁴¹, da, iako izvorno grčki, potječe iz domaćih radionica južne Italije, odakle se prenosi u Etruriju. U svakom slučaju, napominje autor, oni su trgovačkim vezama stigli Etruscima, a onda su vjerovatno u tamošnjim radionicama izrađivani srodni primjerci.

U našoj zemlji poznata su za sada dva korintska šljema: iz Arareve gromile, grob 1, na Glasincu⁴² i tumula X, grob 1, u Kaptolu kod SI. Požege, koje K. Vinski-Gasparini datira u kraj VII. st. prije n.e.⁴³ Jedini primjerak kasne varijante korintskog šljema - halkidski tip - potječe iz poznate nekropole kod Trebeništa (grob XIII), koji je nedavno uspješno rekonstruirao Lj. Popović.⁴⁴ S obzirom na geografski položaj trebeniške nekropole, autor je mišljenja da je ovaj primjerak šljema očigledno dokaz tijesnih veza između Halkidike, Trakije i Trebeništa, potvrđenih već od ranije poznatim importom grčkih vaza. Ipak ne isključuje i mogućnost kontakta s južnom Italijom, jer je u spomenutom grobu XIII bio i tronožac koji ima bliske analogije s tronošcem iz Metaponta. Prema ostalim nalazima ovog groba, Lj. Popović datira šljem u prvu polovicu V. st. prije n.e.

Osim prikaza spomenutog tipa šljema na našem zrnju iz Prozora, treba spomenuti i okrugli štit, također vrlo čest dio ratničke opreme obrambenog karaktera. Među nalazima razvijenog starije željeznog doba na tlu srednje i sjeverne Italije, osim halkidskog tipa šljema, kao oprema hoplita pojavljuje se okrugli štit (aspis), dobro naznačenog, širokog ruba, ali i bez njega, a rjeđe s ispupčenjem u sredini. Važan je podatak da je štit pravljen od drveta, a zatim oblagan brončanim limom ili kožom. Kao primjer takve izrade naveo je P.F. Stary štit iz poznatog groba ratnika u Vulci-u (tomba del guerriero), koji se na temelju ostalih priloga u grobu datira u kraj VI. st. prije n.e.⁴⁵ Na štitu našeg zrna i rub i središna, okrugla udubina zapravo su negativ dijelova koji su na originalnom štitu plastično istaknuti, pa je očigledno da je preko tako načinjene podloge prvoditno stavljena oplata, vjerovatno od brončanog lima, koja je otpala. Što više, u centru udubljenja na sredini štita nalazi se dubok urez, vjerovatno trag od trna (zakovice) kojim je brončana oplata pričvršćivana na jantarnu podlogu.

Na temelju spomenutih analogija i analize izvedbe ovog jantara, kao i činjenice da za sada na teritoriju naše zemlje nema sličnih nalaza halkidskog šljema, osim originala iz Trebeništa, nameće se sam od sebe zaključak da ovaj rad nije načinio japodski majstor, nego je uvezen vjerovatno iz Italije, kao i većina obrađenih zrna jantara iz nekropola u Prozoru i Kompolju⁴⁶ Možda je i to jedno od brojnih jantarnih zrna koja su obrađivana u južnoitalskim radionicama i duž zapadne jadranske obale stizala sve do sjevernih dijelova Italije odakle su prenošena trgovačkim vezama i na istočnu obalu, odnosno zaleđe Jadrana.⁴⁷

40. P. F. Stary, *Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte*, Bd.3, Mainz a/R 1981, s.62-64, Beilage 6:9;9:7; Beilage 2, T.47:4; 50:1; 51:2; 55:1.

41. E. Kunze, VIII Bericht über die Ausgrabungen in Olympia, Berlin 1967, S. 56; A. Snogdrass, *Early Greek Armour and Weapons*, Oxford, 1964 s.20

42. B. Čović, Naučni skup, Beograd 1979, s. 160 i dalje.

43. K. Vinski-Gasparini, *Praistorija jugoslavenskih zemalja V, Željezno doba*, Sarajevo 1987, s. 197, si. 12:1

44. Lj. Popović, *Zbornik radova Narodnog muzeja Beograd*, 4, Beograd, 1964, s.85-87, T.III.

*5. P.F.Stary, o.c. (nota 40) s.75

*?. R. Drechsler-Bižić, o.c. (nota 24), T. XXVI11-XXXI.

⁴⁷ - N. Negroni-Catacchio, *Atti del convegno storico-archeologico del Gargano*, Foggia 1970, s.43 i karta rasprostranjenosti

S obzirom na tip šljema i štita, moguće je isto tako da je ovo zrno proizvod neke etrurske radionice, jer se analogije nalaze upravo u srednjoj i sjevernoj Italiji, gdje je potkraj VI. st. prije n.e. u punom procvatu umjetnička obrada predmeta od raznih materijala pa i jantara, kako je to već zapaženo na nalazima groba 47 u Kompolju (nota 43).

Japodi su poznavali još jedan tip šljema, koji se često prikazuje na kamenim spomenicima, pretežno urnama, u području japodske istočne granice u Pounju (TI:6.) B. Raunig smatra da su to dvogrebenasti šlemovi, što u potpunosti prihvatam.⁴⁸ Spomenuti šlemovi samo su u manjoj mjeri stilizirani, pa se sasvim dobro zapaža poluloptasta kalota na kojoj su izražena plastična, paralelna rebra između kojih je bogata, velika kresta koja se spušta na leđa. Donji rub je naznačen horizontalnom linijom, a paragnatide nedostaju. S. Gabrovec je šlemove ovog tipa označio u Sloveniji kao vodeći tip obrambenog oružja (horizont zmijolikih fibula) starijeg željeznog doba, jer je samo u Dolenjskoj nađeno oko 20 primjeraka.⁴⁹ U slijedećem, horizontu certoskih fibula, također je u upotrebi ovaj šlem, i to sve do kraja ove faze, te se može računati da je on kontinuirano u upotrebi od početka VI. do kraja V. st. prije n.e. Porijeklom je iz Italije, ali se na tlu Slovenije pojavljuju i lokalni oblici, pa Gabrovec kaže da je ovaj šlem u svom standardnom obliku sasvim sigurno tipično oružje đolenjske halštatske skupine i proizvod dolenjskih radionica.⁵⁰ Zbog tako brojne zastupljenosti, a i relativno male geografske udaljenosti od Pounja, nije čudno da su ovi šlemovi dobro poznati na teritoriju Japoda. Sudeći po brojnim prikazima na urnama, uobičajen su sustavni dio arsenala obrambenog oružja i omiljen statusni simbol japodskih istaknutih prvaka.

Ovdje također treba spomenuti jedan za sada jedini originalni primjerak prahistorijskog šljema na japodskom području, koji je nađen 1894. g. na gradini Čungar u selu Osredak kraj Cazina.⁵¹ To je šlem negovskog tipa, i u svim detaljima potpuno odgovara primjercima jugoistočno-alpskog tipa takvih šlemova,⁵² dok ga ukras palmeta oko donjeg ruba direktno povezuje s primjerkom iz Vača.⁵³ Ovu varijantu negovskog šljema S. Gabrovec datira u vrijeme od 450. do 350. g. prije n.e., odnosno u kraj starijeg željeznog i početak mlađeg željeznog doba. Pošto nema sumnje da je šlem iz muškog groba na Čungaru direktan import, to se onda mora i datirati u spomenuti period po S. Grabovcu. Nalaz negovskog šljema na teritoriji Japoda - treba to još jedamput istaći - očigledan je dokaz da su Japodi poznavali i upotrebljavali i ovaj tip šljema.

Kako sam u ovom radu pokazala, šlem je kod Japoda značajno obrambeno oružje koje se upotrebljava od kasnog brončanog, tokom cijelog starijeg i mlađeg željeznog doba, a ukupno se za sada, na raznim predmetima materijalne kulture moglo prepoznati 5 vrsta šlemova: italski sa šiljatom brončanom krestom, iliro-grčki, halkidski, dvogrebenasti i negovski tip.

48. B. Raunig, o.c. (nota 26), s.33, T.I:3; T.II 8:9

49. S. Gabrovec, o.c. (nota 35), s.55-57, si. 4:1

50. Isti, o.c.s.58

51. F. Fiala, GZM VI, Sarajevo 1894, s.683-686, T.I:1-2

52. S. Gabrovec, o.c. (nota 35), s. 69-72, T. X:2, si. 6:1; B. Teržan, *Arheološki vestnik* 32, Ljubljana 1981, s.659

53. F. Starč, Vače, *Arheološki katalogi Slovenije*, Ljubljana 1955, T. XIX:1

OPIS I SADRŽAJ TABLI
BESCHREIBUNG UND INHALT DER TAFELN

Tabla 1

1. Medak (opć. Gospić), lokalitet nepoznat. Brončani, lijevani bojni nož kojem nedostaje drška. Ukrašen geometrijskim ornamentima i nizom stiliziranih ratnika; 2. Prozor (opć. Otočac), prahistorijska nekropola. Brončani okov za pojas sa otvorima za pričvršćivanje zakovica. Na uzdužnoj strani niz od osam ratnika sa iliro-grčkim šljemovima; 3. Prozor (opć. Otočac, prahistorijska nekropola. Brončani okov za pojas sa otvorima za zakovice. Na površini niz od šest ratnika sa šljemovima; 4. Rekonstrukcija iliro-grčkih šljemova sa ucrtanim licem ratnika; 5. Gornji Budački, zaselak Božići (opć. Karlovac). Prahistorijska nekropola u kamenolomu. Ulomak pojasnog okova od vrlo tankog brončanog lima. Na površini dva reda ratnika sa šljemovima. Odjeća predstavljena nizom sitnih, iskucanih točkica; 6. Ribić (opć. Bihać), nekropola s kamenim urnama. Ulomak kamene japodske urne s prikazom konjanika. Na glavi dvogrebenasti šljem.

Tafel 1

1. Medak (Gemeinde Gospić), Fundstelle unbekannt. Bronzenes gegossenes Kampfmesser ohne Griff. Verziert mit geometrischen Ornamenten und einer Reihe stilisierter Krieger; 2. Prozor (Gemeinde Otočac), vorgeschichtliches Gräberfeld. Bronzener Gürtelbeschlag mit Löchern für Nietnagel. An der Langsseite eine Reihe von acht Kriegern mit illyro-griechischen Helmen; 3. Prozor (Gemeinde Otočac), vorgeschichtliches Gräberfeld. Bronzener Gürtelbeschlag mit Lochern für Nietnagel. An der Oberfläche eine Reihe von sechs Kriegern mit Helmen; 4. Rekonstruktion von illyro - griechischen Helmen mit eingezeichneten Gesichtern von Kriegern; Gornji Budački, Weiler Božići (Gemeinde Karlovac). Vorgeschichtliches Gräberfeld in einem Steinbruch. Fragment eines Gürtelbeschlags aus sehr dünnem Bronzeblech. An der Oberfläche zwei Reihen von Kriegern mit Helmen. Die Kleidung ist mit Reihen kleiner getriebener Punkte ausgeführt; 6. Ribić (Gemeinde Bihać), Gräberfeld mit steinernen Urnen. Fragment einer steinernen japodischen Urne mit Darstellung eines Reiters. Auf dem Kopf ein Doppelkammhelm.

Tabla 2

1, 1a, Prozor (opć. Otočac), prahistorijska nekropola. Zrno tamnocrvenog jantara obrađeno u obliku dvije antitetično postavljene glave ratnika sa halkidskim šljemovima i okruglim štitovima; 2, 2a, Prozor (opć. Otočac), prahistorijska nekropola. Ovalno, horizontalno probušeno zrno jantara tamnocrvene boje. Ravna strana ukrašena geometrijskim ornamentima i nizom ratnika s iliro-grčkim šljemovima i okruglim štitovima.

Tafel 2

1, 1a. Prozor (Gemeinde Otočac), vorgeschichtliches Gräberfeld. Bernsteinkoralle in der Form von zwei antithetisch postierten Kriegerköpfen mit chalkidischen Helmen und runden Schilden; 2, 2a. Prozor (Gemeinde Otočac), vorgeschichtliches Gräberfeld.

Ovale, horizontal durchbohrte Bernsteinkoralle von dunkelroter Farbe. Die flache Seite ist mit geometrischen Ornamenten und mit einer Reihe von Kriegerern mit illyro-griechischen Helmen und runden Schilden verziert.

Tabla 3

1, la i 2, 2a, Prozor (opć. Otočac) - Fotografija zrna jantara s table 2.

Tafel 3

1, la und 2, 2a. Prozor (Gemeinde Otočac) - Photographien der Bernsteinkorallen von Tafel 2.

(Crteže je izradio Krešimir Rončević, te mu na ovom mjestu izražavam hvalu.).

ZUSAMMENFASSUNG ZWEIINTERESSANTE FUNDE AUS DEM JAPODISCHEN GRÄBERFELD IN PROZOR

Der Beitrag behandelt verschiedene Helmtypen, die im Gebiet der vorgeschichtlichen Japoden (Lika) in der späten Bronzezeit und in der Eisenzeit vorkommen. Bei den Japoden war der Brauch unbekannt, in Männergräbern Waffen beizulegen. Umso wertvoller sind Funde der materiellen Kultur, die mit Darstellungen von Teilen der kriegerischen Ausrüstung geschmückt sind, und bezeugen, daß die Japoden Abwehr- und Angriffswaffen kannten und benutzten. Unter den Funden sind zwei Bernsteinkorallen aus dem Gräberfeld in Prozor besonders interessant. Sie befinden sich jetzt im Naturhistorischen Museum in Wien.

Die älteste Darstellung eines Kriegers mit Helm aus japodischem Gebiet befindet sich auf einem Kampfmesser aus Medak (T. 1:1). Es wird in die HaB Stufe der späten Bronzezeit datiert. In starker Stilisierung ist hier eine Reihe von Kriegerern dargestellt deren Körper die Form schraffierter Dreiecke haben. Auf dem Kopf tragen sie Helme, denen die italischen Kammhelme mit hoher, spitzer Kalotte am nächsten stehen (Anmerkung 8-11).

In der Älteren Eisenzeit findet man an der adriatischen Küste und ihrem näher gelegenen Hinterland eine bestimmte Variante griechischer Helme mit Paragnatiden. Sie wurde in Griechenland hergestellt, sind aber den lokalen Bedingungen angepaßt, beziehungsweise den Wünschen der barbarischen Besteller, in diesem Fall der hier ansässigen Illyrier. Sie werden deshalb in der Literatur illyro-griechischer Helm genannt (Anmerkung 15-17). Auf zwei bronzenen Gürtelbeschlägen aus dem Gräberfeld in Prozor (Otočac) sind Reihen von Kriegerern dargestellt, die illyro-griechische Helme tragen (T. 1:2,2a), und die nach dem Typ der Gürtelbeschläge an das Ende des VI. und Anfang des V. Jahrhunderts vor Chr. datiert werden.

Zu dieser Gruppe zählt auch der Helm auf dem bekannten Beschlag aus Grab 36 b in Jezerine bei Bihać aus dem IV. Jahrhundert vor Chr. Einer etwas späteren Zeit gehört der Teil eines Gürtelbeschlags aus Gornji Budački an (T. 1:5). Die Helme sind in starker Stilisierung wiedergegeben, aber nach Art der Darstellung der Kalotte und der Gewänder, ausgeführt in getriebenen Punkten, sowie nach anderen Analogien (Anmerkung 22-23), muß man den Beschlag in die späten Phasen der älteren Eisenzeit datieren (HaD₂ und HaD₃).

Die ovale Bernsteinkoralle aus Prozor hat die Form zweier antithetisch gestellter menschlicher Köpfe mit Helmen und runden Schildern (T. 2:1,1a; T.3:1,1a). Der Helm des rechten Kriegers, der besser erhalten ist, hat eine tiefe runde Öffnung um das Ohr und leicht abgerundete Paragnathiden die in der Nähe des Mundes spitz auslaufen. Den Nasenschutz ist wenig betont, aber soweit man sehen kann, hat er die Form einer zungenartigen Platte. Alles das sind charakteristische Details des chalkidischen Helms, einer späteren Variante des korinthischen Helmtyps. Das Exemplar aus Prozor stammt wahrscheinlich aus einer süditalienischen Werkstatt, woher dieser Typ über Etrurien an die Ostküste der Adria und ihr Hinterland gelangte, wie es schon früher mit einigen bearbeiteten Bernsteiperlen aus der Nekropole in Kompolje der Fali war (Anmerkung 43).

Interessant ist auch der Schild von runder Form, ein klassisches Exemplar des griechischen Rundschildes (Aspis), der später von den Etruskern übernommen wurde. Wichtig ist die Angabe, daß diese Schilde aus Holz waren, das dann mit Leder oder Bronzeblech überzogen wurde. An dem Schild der Bernsteinkoralle aus Prozor sind Rand und Mitte eigentlich das Negativ jener Teile, die an einem originalen Schild plastisch hervorgehoben sind. Es ist augenscheinlich, daß über die so angefertigte Unterlage der Überzug angebracht wurde, wahrscheinlich die Spur eines Nietnagels, mit dem der Bronzeüberzug an der Unterlage befestigt gewesen war.

Die andere Bernsteinkoralle aus Prozor ist in vier Friese aufgeteilt (T. 2:2,2a; T. 3:2,2a) und zeigt Motive die von Funden aus dem II. und U h. vor Chr. inspiriert sind (Anmerkung 26-32). Die Kriegerfiguren haben die Form von gleichschenkeligen Dreiecken. An der Spitze befindet sich ein größerer, vertiefter Kreis und darüber ist ein mit dem Zirkel geformter, fächerartiger Helmkamm. Direkte Analogien findet man auf einem Silberplättchen aus Grab 3 des Gräberfeldes Selcë Poshtme in Albanien (Anmerkung 36), so daß vermutet werden muß, daß der japodische Meister bei der Ausführung dieses Motivs auf der Bernsteinkoralle die Vorlage einer toleuthischen Arbeit vor Augen gehabt haben muß, die jener auf dem Plättchen aus Albanien verwandt ist. Es ist die Zeit des II. und I. Jahrhunderts vor Chr., als in die japodischen Länder Produkte hellenistischer Werkstätten gelangen, die für Käufer außerhalb unseres engeren illyrischen Gebietes bestimmt waren. Diese Bernsteinkoralle ist augenscheinlich das Werk eines einheimischen Meisters, seines synkretistischen Geistes, der sich bemüht den älteren, bei den Japoden üblichen Geometrisismus mit den neuen und jüngeren Elementen des Kunstgewerbes zu verbinden, deren Stil sich in diesen Gegenden einbürgert, aber mit einer ihm eigenen Ausdrucksweise.

Die Japoden kannten auch den Typ des Doppelkammhelms, der oft auf steinernen Denkmälern dargestellt ist (T. 1:6). Dieser Helm stammt aus Italien, kommt aber oft auf dem Gebiet des heutigen Slowenien vor, wo er in einigen lokalen Varianten auftritt. Er wird an das Ende des VI. Jahrhunderts datiert, dauert aber das ganze V. Jahrhundert vor Chr. durch an (Anmerkung 49,50).

Der einzige originale Helm auf japodischem Gebiet der bis jetzt bekannt ist, stammt von der Wallburg Čungar bei Cazin. Nach Form und Ornamentik ähnelt er dem Exemplar aus Vače (Anmerkung 53), und gehört zum Nauheimer Typ, der an das Ende der älteren und den Anfang der jüngeren Eisenzeit datiert wird (Anmerkung 52-53).

Rukopis prihvaćen 19.XII.1988.

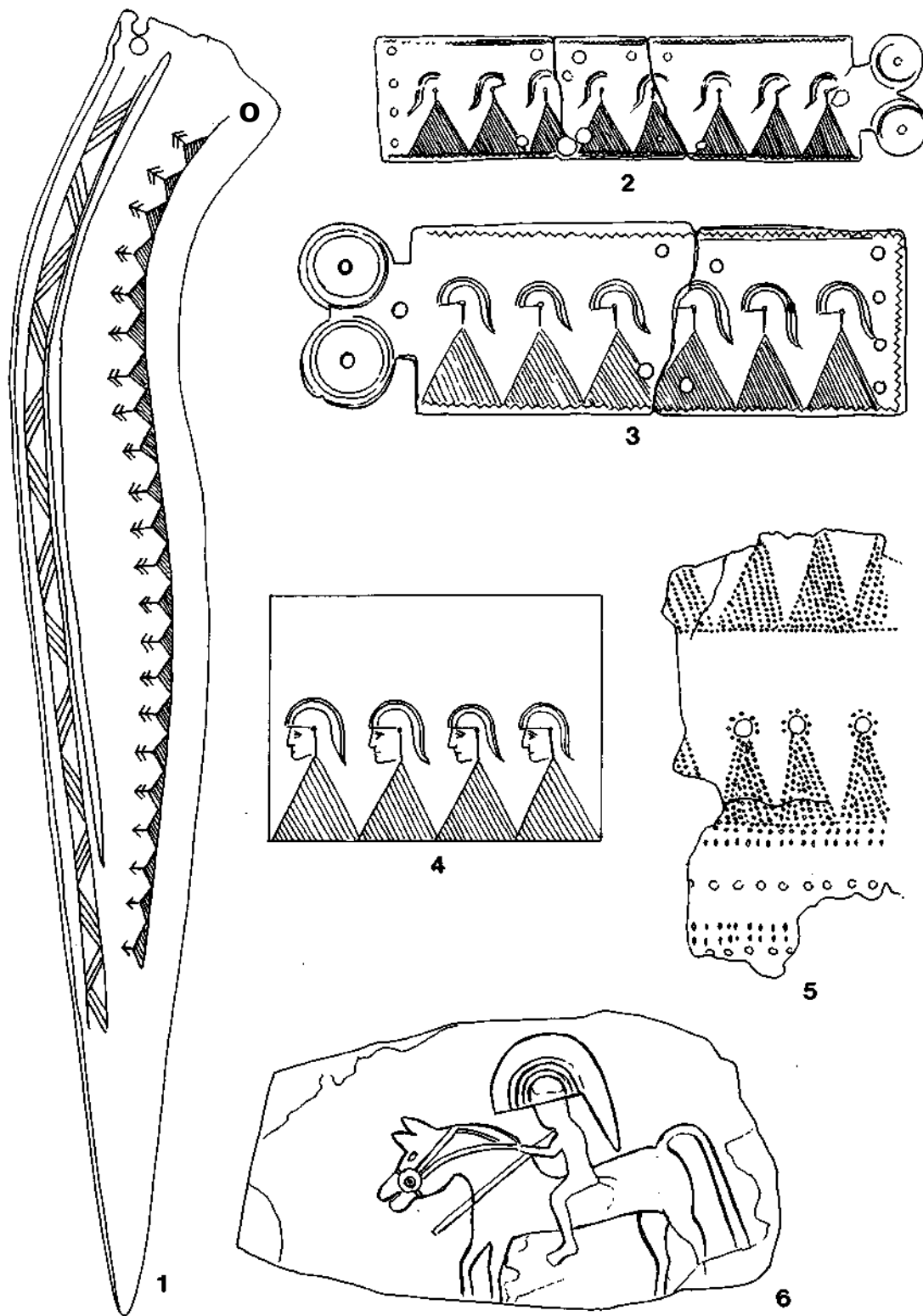

Tabla 1

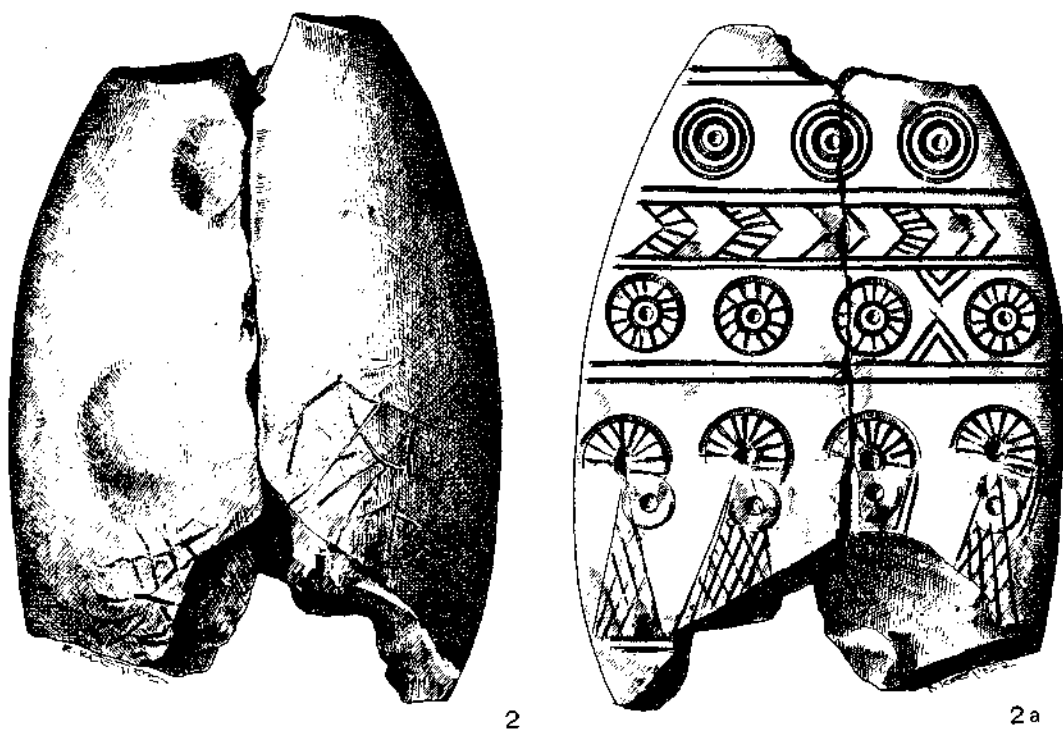
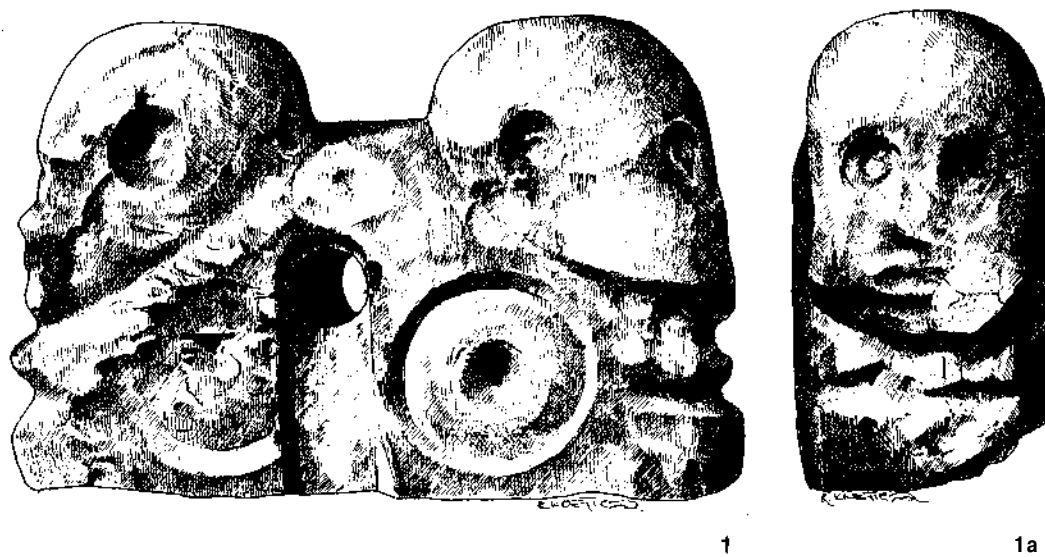

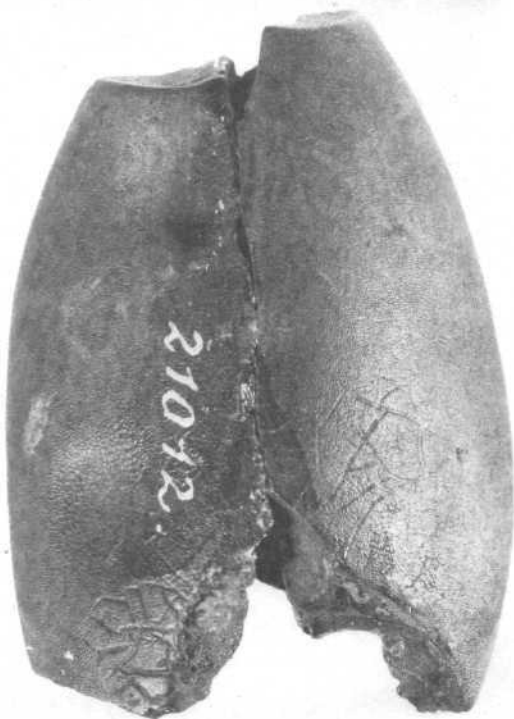
Tabla 2

1

1a

2

2a

Tabla 3

IRENA RADIĆ

*Republički zavod za zaštitu spomenika
kulture - Zagreb*

0 NALAZIMA ANTIČKIH BRODSKIH ŽRTVENIKA U PODMORJU ISTOČNOG JADRANA

UDK 904:738.6(497.13):902.2(204.1)

Izvorni znanstveni rad

*Upodmorju istočnog Jadrana do danas je pronađeno 5 keramičkih predmeta u obliku okruglog pladnja na visokoj cilindričnoj nozi s proširenim i profiliranim postoljem. Grčki im je naziv **louterion**, a latinski **labrum**. Upotrijebljeni u profane svrhe, služili su za kupanje, pranje ili kao sastavni dio fontana, dok se na ulazima u hramove javljaju u funkciji škropionice. Brojni kopneni nalazi svjedoče o njihovoj širokoj upotrebi, osobito klasično grčko i helenističko doba. Podmorski nalazi potvrđuju da su ovi predmeti postojali i na brodovima, a prema pretpostavci G. Kapitana, donekle potvrđenoj karakterom i kontekstom nalaza, korišteni su kao brodski žrtvenici. U tekstu su opisani svi naši dosadašnji objavljeni i neobjavljeni podmorski nalazi.*

*I lađa hitaše brzo niz valove putujući dalje.
A kad već sprave sve povezaše po crnoj lađi,
onda poredaju vrče do vrha nalite vinom
i žrtve stanu vječnim i besmrtnim bozima liti,
sjajnoojoj Zeusovoj kćeri Ateni navlastito lijuć¹.*

(Odiseja, II, 429-433)

1. Prijevod T. Maretić, Odiseja, Zagreb, 1987.

Tijekom prošlogodišnjeg podmorskog istraživanja antičkog brodoloma u blizini otoka Lastova² pojavio se zanimljiv i reprezentativan nalaz. Prilikom čišćenja pijeska, među gomilom amfora, pronađen je keramički predmet visine 60 cm, u obliku okruglog pladnja s visokom cilindričnom nogom i proširenim i profiliranim postoljem (T 5 : 1, 2). Dosadašnji slični nalazi interpretirani su kao brodski žrtvenici. Novi, neoštećeni primjerak iz našeg podmorja pružio mi je priliku da napišem nekoliko riječi o njihovom nazivu, porijeklu i upotrebi na kopnu i na moru, te da na jednom mjestu okupim sve naše dosadašnje objavljene i neobjavljene podmorske nalaze.

Podmorski nalazi najživlje nam svjedoče o pomorstvu i pomorcima proteklih vremena. Natjerani potrebom ili potaknuti znatiželjom, željom za razmjenom ili osvajanjem, stari su narodi zaplovili morem - koliko privlačnim, toliko hirovitim, koliko opasnim, toliko poštovanim. Plovili su u novo i nepoznato, često presretani neočekivanim i nepredviđenim opasnostima. Mnogi brodovi prekinuli su putovanje prije željenog cilja ponijevši na dno svoju posadu i teret, jer trebalo je platiti dug nepoznavanju obale i podneblja udaljenih krajeva, neposjedovanju odgovarajućih pomagala za navigaciju, a i gusari su već vrlo rano postali ne mali problem. Iz straha pred opasnostima i želje da se putovanje nepredvidivim morem što sretnije privede kraju, prinostili su moreplovci žrtve svojim bogovima u nadi da će ih umilostiviti i pod njihovom zaštitom sigurno doploviti k cilju.

Antičko vrijeme obilovalo je žrtvama i žrtvenicima, i nema sumnje da su se pomorci služili nekima od njih. To nam potvrđuju Epiktet i Arijan³, pišući da nijedan brod nije napuštao luku, a da prethodno nisu obavljene religiozni obredi⁴. Nekoliko Homerovih stihova navedenih kao motto pokazuju da je tradicija žrtvovanja na početku prekomorskog putovanja zaista vrlo stara.

Prije više od 20 godina amaterski ronilac Franco Papó izronio je kod rta Ali nedaleko od Messine na Siciliji keramički predmet koji osnovnim karakteristikama - okruglim pladnjem i cilindričnom nogom s proširenim postoljem - odgovara na početku spomenutom lastovskom nalazu, te ga prilikom objave u jednom ronilačkom časopisu interpretirao kao brodski žrtvenik⁵. Godine 1979. Gerhard Kapitañ objavio je članak o podmorskim nalazima takvih predmeta na Mediteranu, iznoseći argumente koji bi išli u prilog prepostavci da je zaista riječ o žrtvenicima korištenim za obavljanje religioznih obreda na bodovima⁶. Budući da se u kontekstu brodoloma uvijek pronalaze tek jedan ili dva primjerka, autor zaključuje da nije riječ o brodskom teretu namijenjenom trgovini, već o predmetu koji je upotrebljavala posada broda. Iako postoji mogućnost njegove upotrebe i u profane svrhe, kao posude za umivanje i pranje, autor ju poriče sumnjajući da bi na relativno malim brodovima, na kakvim su predmeti dosada nalazeni, postojao takav komfor, osobito kad znamo da je »oprema broda bila gotovo uvijek mnogo jednostavnija od odgovarajuće opreme na kopnu«⁷, a navodi antičkih autora o obaveznim obredima prilikom polaska iz luke, o ritualnim pranjima i žrtvama ljevanicama potvrđuju da je morao postojati žrtvenik na brodu.

Predmeti ovog oblika nisu primarno proizvođeni za upotrebu na moru. Mnogo su češći među kopnenim nalazima, iako su na kopnu većinom znatno slabije i fragmentarnije očuvani. Grčki im je naziv *louterion* (grč. *ΧΟΥΤΗΡΙΟΝ* = posuda za kupanje ili pra-

2. I. Radić, Istraživanje i podmorska prezentacija i antičkog brodoloma kod otoka Lastova, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 3/1988, str. 44-45.

3. Sve transkripcije grčkih naziva i imena preuzete su iz knjige D. Salopeka, *Transkripcija i*

adaptacija grčkih imena, *Latina et Graeca*, Zagreb, 1986.

4. Kapitañ, 1979, str. 114

5. Papć, 1964.

6. Kapitañ, 1979.

7. Kapitañ, 1979, str. 114

nje⁸, od tanrrgōv = kupanje, pranje, žrtva ljevanica⁹, a latinski *labrum* (lat. *labrum* - od *lavabrum* - pojavljuje se u raznim značenjima, poput posude s vodom za kupanje djece, za gnječenje grožđa pri proizvodnji vina, za ulje, za ritualno pranje i čišćenje od grijeha, te posude koja se nalazi u sklopu fontana¹⁰, a kasnije čak i u značenju sarkofaga¹¹ i krstionice¹². Kako navodi D. A. Amyx, grčku riječ spominju Poluk i Hezihije, te Pauzanija prilikom opisa Polignotove slike u Delfima¹³, a od 4. do 2. st. p.n.e. javlja se i na natpisima¹⁴. U Polukovom dijelu nailazimo na još jedan oblik grčkog naziva, tj. dok se ranije upotrebljavao naziv knnfiiov, kaže Poluk, u njegovo se doba uobičajio naziv ΧΟΜΠΙΟ¹⁵. Antički izvori i natpisi spominju kamene i metalne, a arheologija im pridružuje i keramičke primjerke, jednodjelne, dvodjelne, pa čak i trodjelne. Dvodijelni se luteriji sastoje od cilindrične noge i odvojene posude koja se na nju stavlja, dok je postolje trodjelnih i izvedeno kao zaseban dio. Kamene primjerci uglavnom su više-dijelni, dok keramički postoje u svim varijantama. Njihova upotreba prikazana je na brojnim antičkim i apulskim crvenofiguralnim vazama iz 5. i 4. st. p.n.e. Žene ili atlete stojeći ispred, kojiput perući ruke ili čitavo tijelo, a kojiput upravo pred kupanje ili neposredno poslije, najčešće su teme prizora u kojima se javlja luterij¹⁶. Jednu apulsku pelike s prikazom luterija čuva i Arheološki muzej u Zagrebu (T 1 : I)¹⁷. Najčešće smješteni u peristilima i atrijima kuća, lijepo izrađeni i napunjeni vodom, služili su za osvježanje i ukras. Arhajske ih terakote prikazuju ponekad i u funkciji posude za miješanje ili posude za drobljenje žita. Detaljno objašnjenje imena i raznolikost njihove upotrebe obradio je R. Ginouves¹⁸.

Istraživanja u Korintu, na atenskoj Agori, Kreti i ostalim dijelovima Grčke, zatim u južnoj Italiji i na Siciliji opskrbljuju nas sve većim brojem ulomaka pronađenih u profanim gradskim prostorima¹⁹, a Pompeji su u svojim atrijima sačuvali više od stotinu kamenih primjeraka²⁰.

Upotrijebljeni u sakralne svrhe, predmeti o kojima je riječ nose naziv *perirrhantérion* (grč. *περιρρηαντήριον* = posuda s vodom za škropljenje na ulazu hramova, škropionica²¹, lat. *aspergillum*²², ali ih je oblikom nemoguće razlikovati od prethodnih. Samo arheološki kontekst ili odgovarajući prikaz²³ mogu odrediti koji naziv treba upotrijebiti. Uloga vode u svakodnevnom ritualima očišćenja, u ritualima rađanja, ženidbe, obnove životne snage, te prijelaza u drugi oblik egzistencije uvjetovala je čestu upotrebu ovih predmeta.²⁴

Materijal koji je prikupio R. Ginouves²⁵ pokazao je da u antičkoj Grčkoj gotovo da i nema oblika posude za vodu koji nije upotrebljavan i u profane i u sakralne svrhe. Sami oblici neznatno se mijenjaju, ali raznolikost upotrebe i njihova rasprostranjenost s vremenom rastu.

8. Liddel - Scott - Jones, *A Greek - English Lexicon*, Oxford 1968, *louferion*

9. N. Majnarić - O. Gorski, *Grčko-hrvatski ili srpski rječnik*, Zagreb, 1976, *loutrón*

10. TLL, VII/2-2, *labrum*

11. TLL, VII/2-2, *labrum*

12. *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, V, 1985, *labrum*

13. Amyx, 1958, str. 221

14. Amyx, 1958, str. 221

15. Ginouves, 1962, str. 221

16. Amyx, 1958, str. 223

17. Damevski, 1972, str. 230, T XXIII, 1 i 2
Zahvaljujem kolegici Valeriji Damevski iz Arheološkog muzeja u Zagrebu na ljubaznosti, omogućivši mi da u okviru ovog članka objavim fotografiju vaze o kojoj je riječ.

18. Ginouves, 1962, str. 77-79.

19. Amyx, 1958; Sparkes & Talcott, 1970; Shaw, 1979; Jozzo, 1981; Jozzo, 1987, i dr.

20. Pernice, 1932.

21. TGL, vol. V. *perirrhantérion*; N. Majnarić - O. Gorski, *Grčko - hrvatski ili srpski rječnik*, Zagreb, 1976, *perirrhantérion*

22. TGL, vol. V. *perirrhantérion*

23. Usp. Morris, 1985, str. 397, T 104, gdje je reproducirana hidrija s prikazom žrtvovanja Dionizu, te Ginouves, 1962, str. 300-305, si. 129-130 i 132-135, gdje je obrađeno nekoliko prikaza na kojima se vjernik ili samo božanstvo približuju svetoj vodi.

24. Ginouves, 1962, str. 299

25. Ginouves, 1962.

Svi dosad objavljeni luteriji datirani su u razdoblje od 7. do 2. st. p.n.e., a najraniji primjerci javljaju se u Grčkoj i na Bliskom istoku (sam oblik poznat je u ovim krajevima već u 2. tisućljeću p.n.e.²⁶). Morskim putem prenijeti su u južnu Italiju, a zatim i dalje. Nalazi s atenske Agore pokazuju da su potkraj 6. st., te u 5. i 4. st. p.n.e. bili popularni keramički primjerci korintske proizvodnje prepoznatljivi po crvenoj glini, krem-prevlaci i posebno izrađenom obodu²⁷. Atički proizvodi razlikuju se fakturom i bojom prevlake, nemaju istaknutog »korinskog« oboda jako izvučenog prema van i prelomljenog prema dolje koji je karakterističan za proizvodnju prema metalnim uzorima, već su oblikom i dekoracijom sličniji mramornima. Istovremeno, proizvodnja se odvija i na području Sicilije i južne Italije. Grupa nalaza sa Sicilije okarakterizirana je oblom bazom²⁸, a pokušaj razrade tipologije nalaza iz Kalabrije pokazuje raznolike oblike tamošnjih nalaza, koji nastaju pod jakim korintskim utjecajem, uz dodatak lokalnih elemenata. U helenističko vrijeme umjetnički *koine* koji je zavladao na Mediteranu, piše M. Jozzo odrazio se i na proizvodnju luterija²⁹. Daljnja detaljna analiza fakture i oblika omogućila bi određivanje zajedničkih osobina i specifičnosti proizvodnje u ostalim gradovima ili regijama.

Dok su kameni primjerci arhitektonski oblikovani, s nogama kaneliranim poput stupova, keramički primjerci odlikuju se širokim repertoarom slikanih, urezanih ili reljefnih ukrasa. Mnogi ulomci posjeduju tragove boje. Pojedini primjerci bili su obojeni zonalno (na pr. korintski proizvodi u kombinaciji crvene boje i crne glazure)³⁰, a poneki zaista oslikani figuralnim prikazima. Moju pažnju privukli su ulomci postolja dvaju luterija, koji nose prikaze dupina. Prvi je pronađen u Korintu, u sloju kasnog 5. i početka 4. st. p.n.e.³¹, a drugi u mjestu Reggio Calabria, te na osnovu ukrasa datiran u prvu polovinu 3. st. pr. n. e.³². Na prvom je primjerku nepotpuno očuvan prikaz jednog dupina, a na drugom dva, u skoku i postavljena jedan prema drugome³³. Uz njih je spomenut i loše očuvan ukras koji bi mogao prikazivati još neke morske elemente. Nažalost, na podmorskim nalazima eventualni slikani ornamenti nisu očuvani čak ni u tragovima.

Urezani ornamenti najčešće su geometrijskog karaktera, od jednostavnih paralelnih linija do raznih varijanti meandra i spirale, a među reljefnim ornamentima, uz niz geometrijskih, vegetabilnih i drugih motiva, nalazimo i složene figuralne prikaze (npr. ples, povorka dvokolica, mitski prizori i si.).

Spomenula bih usput da su ideju o posudi za vodu na visokoj cilindričnoj nozi prihvatili i Etruščani, i vrlo ju jasno prikazali u sklopu fontane na zidnoj slici iz 6. st. p.n.e. u »Grobnici bikova« u Tarkviniji (tal. Tomba dei tori) (4). Ginouves spominje i česte prikaze na etruščanskim gemama i ogledalima³⁴.

Što se naših nalaza tiče, jedan nepotpuni kameni luterij čuvala je prije II. svjetskog rata obitelj Dojmi u svojoj zbirci u Visu³⁵. Riječ je, naime, o kaneliranoj cilindričnoj nozi s četvrtastim postoljem, kojoj nedostaje posuda. Danas je pohranjen u Arheološkom muzeju u Splitu, ali je nažalost ostao bez bližih podataka o mjestu nalaza i popratnom materijalu, pa ne možemo sa sigurnošću utvrditi koja mu je funkcija bila namijenjena u antičkoj Isi (grč. *Issa*). Fotografiju viškog luterija objavio je B. Gabriče-

26. Ginouves, 1962, str. 78.

27. Sparkes & Talcott, 1970, str. 219-220

28. Kapitän, 1979, str. 99-101

29. Jozzo, 1981, str. 192

30. Sparkes & Talcott, 1970, str. 219.

31. Jozzo, 1987, str. 410, br. 122, T 82/122

32. Jozzo, 1981, str. 182, br. 55, si. 6, T XLVII/2

33. Poulsen, 1976, str. 35. Zahvaljujem kolegi Marku Frelihu, koji mi je svratio pozornost na ovaj prikaz.

34. Ginouves, 1962, str. 95.

35. Issa, 1983, str. 20, si. 21

vić³⁶, uz pretpostavku da je ukrašavao vrt jedne luksuznije helenističke kuće. Ovakve i slične nalaze treba zasigurno očekivati, osobito u području grčkog prisustva i utjecaja, međutim njihova fragmentiranost može otežati interpretaciju. Štoviše, ulomci keramičkih primjeraka mogu zavarati svojom sličnošću s velikim keramičkim tarionicima (lat. *mortarium*).

No, vratimo li se upotrebi luterija na brodovima, najbolje će nam je posvjedočiti podzemski nalazi. G. Kapitań pobrojao je na Mediteranu 16 takvih nalaza do 1979. g., uključivši i dva naša (nalazi iz Hvara i Malog Lošinja)³⁷. Danas nam je poznato sveukupno 5 primjeraka izvađenih iz našeg podmorja, ali je, nažalost, prošlogodišnji nalaz kod otoka Lastova tek prvi pronađen u netaknutom kontekstu antičkog brodoloma i izvađen pod stručnim nadzorom arheologa.

U nastavku teksta opisat ću ukratko ove nalaze i okonosti u kojim su nađeni, prema podacima kojima danas raspolazemo.

1. Luterij (T 1 : 2, 3) pronašao je i izvadio hvarski ronilac Jerko Domančić, 5 milja zapadno od grada Hvara, u kanalu između Hvara i Paklenih otoka, SZ od Marginskog rta, s dubine od 42 m. Prema njegovim podacima, luterij je pronađen potpuno sam, bez ikakvih popratnih nalaza, a pretraživanje okolice i dubljih stepenica morskog dna nije dalo nikakve pozitivne rezultate³⁸.

Visina mu iznosi 0,72 m, promjer pladnja 0,72 m, unutrašnji promjer pladnja 0,56 m, dubina pladnja 0,08 m, visina postolja 0,20 m, promjer postolja 0,55 m, a promjer noge 0,17-0,20m. Izrađen je od zagasitocrvene gline s oskudnim ostacima krem-prevlake.

Pod naslagama morskih priraslina moguće je mjestimice uočiti njegovu finu fakturu. Gornja površina pladnja najmanje je obrasla, pa je posve dobro zamjetljivo da je u promjeru od 50 cm ogrubljena dodavanjem većih tamnosmedih i crnih čestica. Ogrubljena gornja površina pladnja česta je pojava na korintskim luterijima iz 4. st. p.n.e., ali do danas nije u potpunosti objašnjena³⁹. Njena velika sličnost s ogrubljenim površinama keramičkih tarionika (mortarija) navela je poneke istraživače da luterijima pripisuju sličnu funkciju, dok su se neki od njih opredijelili za djelovanje vatre. Kratak osvrt na ova mišljenja dali su B. A. Sparkes i L. Talcott⁴⁰, opredjeljujući se za treće rješenje, tj. dekorativnu funkciju ovog elementa.

Ovaj nalaz danas je izložen u arheološkoj zbirci Centra za zaštitu kulturne baštine u Hvaru, smještenoj u crkvi Sv. Marka.

2. Jedini nama dostupni podaci o nalazu luterija kod Malog Lošinja (T 2 : 1, 2) objavljeni su u članku G. Kapitańa, koji ih je 1974. dobio od jednog talijanskog ronioča - amatera, u čijoj se privatnoj zbirci luterij i danas nalazi⁴¹. Na ovom mjestu prenijet ću ono što donosi Kapitań, tvrdeći da su podaci posve pouzdani. Fotografije i crtež također su preuzeti iz njegovog članka. Crtež je prema roniočevoj skici s naznačenim dimenzijama napravio sam Kapitan.

Talijanski ronilac izvadio je spomenuti nalaz nedaleko od Malog Lošinja, uz istočnu obalu otoka Lošinja, s dubine od 20 do 35 m. Zajedno s njim izvađena je grčkoitalska amfora (T 2 : 3), 3 različito ukrašena glazirana arhitektonska ulomka i 2 »nepravilna perforirana keramička predmeta«⁴².

36. Gabričević, 1968, str. 33.

37. Kapitań, 1979.

38. Nalaz je dosad spomenut ili obrađen u slijedećoj literaturi: Cambi, 1969, str. 229; Vrsalović, 1974, str. 104, br. 7, si. 7/D i 10; Vrsalović,

1979, str. 322, T 50/5 i 92/1

39. Sparkes & Talcott, 1970, str. 220.

40. Sparkes & Talcott, 1970, str. 220.

41. Kapitań, 1979, str. 104-106, br. 8, si. 11 i 12

42. Kapitań, 1979, str. 106, si. 13

Luterij je nepotpun, tj. na cilindričnoj nozi očuvan je tek manji dio pladnja neposredno uz samu nogu, dok preostali dio nedostaje. Visina mu iznosi 0,51 m, a kao originalnu visinu Kapitān pretpostavlja oko 0,57 m. Visina postolja iznosi 0,10 m, a promjer postolja 0,36 m. Prema opisu nalaznika izrađen je od gline bez grubljih pri-mjesa, oker smeđe boje.

Noga luterija ukrašena je s dva niza od po tri horizontalne linije u donjem dijelu, a na horizontalnom ramenu postolja također su urezane dvije paralelne linije. Pod pladnjem su vidljivi tragovi neprepoznatljivog ornamenta.

Prema podacima dobivenim od ronioca, lokalitet su već posjetili njemački ronionci iz Miinchena, pa Kapitān pretpostavlja da se na njega odnose podaci o amfori-štu nedaleko od Malog Lošinja objavljeni u dva inozemna ronilačka časopisa⁴³.

3. Jedan luterij (T 4 : 1, 2) pohranjen je u depou Arheološkog muzeja u Splitu⁴⁴. Podaci koje o njemu posjedujemo potječu s ceduljice privezane oko cilindrične noge ovog predmeta. Prema tekstu ceduljice, luterij je u muzej donio Ivo Goviš (Rudolfa) u kolo-vozu 1960. godine. Pronađen je oko 150 m južno od otoka Unija kod Lošinja, na dubini od 30 m. Izgleda da je u muzej dospio bez popratnih nalaza. Pogled na pomorsku kartu sugerira nam da je luterij mogao biti pronađen u podmorju oko pličine Arbit, između Unija i Srakana. Na tome mjestu do danas nije obavljeno organizirano rekognoscira-nje, pa u Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture ne posjedujemo podatke o eventualnim brodolomima koje bismo na ovom području, s obzirom na njegove pri-rodne karakteristike, zaista mogli očekivati.

Ovaj luterij, kao ni prethodni, nije u cijelosti očuvan. Dok su postolje i noga neo-štećeni, od pladnja je ostala samo jedna trećina. Dio lomova na pladnju očito je novijeg datuma, nastao prilikom vađenja nalaza. Velike količine priraslina upućuje na činje-nicu da je luterij ležao na kamenitom dnu, vjerojatno čvrsto kalcificiran za stijenu, pa je zbog nepažljivog rukovanja dio pladnja ostao i dalje tamo. Ovaj podataka mogao bi biti koristan za buduća rekognosciranja u navedenom dijelu podmorja, pa nije nemo-guće da jednog dana saznamo i kontekst iz kojeg je »iščupan« splitski luterij.

Na sreću, očuvani dio nalaza dovoljan je za potpunu rekonstrukciju oblika i dimenzija luterija. Visina mu iznosi 0,65 m, promjer pladnja 0,80 m, unutrašnji promjer pladnja 0,72 m, dubina pladnja 0,08 m, visina postolja 0,09 m, promjer postolja 0,40 m, a promjer noge 0,19-0,22 m.

Iako u potpunosti obrastao (s vanjske i unutarnje strane cilindrične noge nalaze se velike nakupine morskih priraslina, a ostatak prekriva tanji sloj), na gornjoj površini pladnja mjestimice je vidljiv zanimljiv ukras. Oko 2,5 cm od vanjskog ruba urezano je sedam tankih paralelnih linija, tj. koncentričnih kružnica. Dalje prema sre-dištu pladnja površina luterija ukrašena je malim udubljenjima promjera oko 2 mm. Udubljenja su svrstana u nekoliko nizova ukošenih tako da zajedno tvore neku vrst cik-cak ukrasa (T 4 : 3). Spomenute nizove moguće je uočiti tek na manjoj čistoj površini pladnja, dimenzija 15 x 27 cm. Na njoj su zamjetljiva 3 niza udubljenja prika-zana na crtežu. Treći niz moguće je pratiti i dalje, u dužini od 15 cm, na dijelu pladnja koji nije očuvan do originalnog ruba. Samo pažljivo čišćenje od morskih priraslina omogućilo bi nam da sa sigurnošću utvrdimo da li je ukras pokrivaio čitavu površinu pladnja ili samo jedan njezin dio, dok je sredina prekrivena nekim drugim ornamentom.

43. Delphin 4,10, 1957, str. 413; *Mondo Som-mer* 5, 5, 1963, str. 127.

44. Vrsalović, 1979, str. 322, T 50/6 i 82/2.

Zahvaljujem stručnjacima Arheološkog muzeja u Splitu koji su mi omogućili da uz precizan crtež i fotografiju objavim ovaj nalaz.

Da li je ovaj ukras usavršavanje i reminiscencija na nekadašnje dekorativno ogrubljanje površine pladnja (spomenuto glede hvarskog luterija) ili ideja koja s time nema baš nikakve veze, ostaje pitanje na koje će nam, nadajmo se, dati odgovor budući nalazi. Prva varijanta čini mi se logičnom, ali ne i obaveznom.

Luterij iz splitskog muzeja fine je fature, u presjeku ciglastocrven, dok mu je površina nešto zagasitije, smečkaste boje.

4. Ronilac Tonko Borčić iz Komiže izvađio je prije nekoliko godina tek neznatno oštećen luterij (T 3 : 1, 2) nedaleko od grebena Pupak kraj Palagruže, s dubine od 30 m. Prema njegovim riječima luterij je ležao potpuno sam, ali u neposrednoj blizini danas potpuno devastiranog nalazišta potopljenog broda s teretom amfora Dressel 1 (T 3 : 3, 4) i Lamboglia, forma II (T 3 : 5), pa je vjerojatno da je pripadao istom brodu kao i amfore. Dvije amfore tipa Dressel 1 danas se nalaze u privatnoj zbirci Igora Novaka u Hvaru, a luterij u privatnoj zbirci T. Borčića u Komiži.

Visina mu iznosi 0,57 m, promjer pladnja 0,70 m, unutrašnji promjer pladnja 0,62 m, dubina pladnja 0,08 m, visina postolja 0,08 m, promjer postolja 0,38 m, a promjer noge 0,19-0,26 m. Izrađen je od oker - crvenkaste gline, bez grubljih primjesa.

Obod pladnja ukrašen je sa tri paralelne urezane linije. Noga luterija ukrašena je sa tri niza od po dvije paralelne linije, jednim tik uz postolje, a dva malo više, prema sredini noge.

Točno u središtu pladnja nalazi se prilično pravilna rupa promjera 4 cm, ali je nemoguće odrediti da li je riječ o oštećenju keramičke stijenke na mjestu gdje je najtanja, ili pak o otvoru koji je omogućavao lakše ispuštanje tekućeg sadržaja luterija kroz šuplju unutrašnjost cilindrične noge. S obzirom na spomenutu pravilnost otvora, položaj točno u središtu pladnja i praktičnost ovakvog rješenja, druga pretpostavka čini se prilično vjerojatnom.

5. Prvi i zasad jedini luterij (T 5 : 1, 2) koji je, uz preciznu dokumentaciju, izvadila ronilačka ekipa pod vodstvom i nadzorom arheologa, pronađen je u sklopu nedevasiranog brodoloma u području otočića Donjih školja nedaleko od otoka Lastova, na dubini od 35 m. Riječ je o nalazu broskog tereta amfora Lamboglia, forma II (T 5 : 3), koji leži na kamenitoj podlozi, potpuno otkriven i kalcificiran za stijenu. Pripadao je, vjerojatno, brodu manjih dimenzija koji je prevozio nekoliko stotina amfora. Poznato je da su ovakve amfore većinom vrlo loše kvalitete, pa bi se nasilnim odvajanjem i vađenjem većina raspala i postala neupotrebljiva. Osim toga, to je izuzetno često tip u našem podmorju, pa njihovo vađenje ne bi bitno pridonijelo obogaćivanju postojećih muzejskih zbirki. Zbog toga je odlučeno da se lokalitet precizno nacrtno i fotografski dokumentira, a amfore ostave na dnu uz pokušaj organiziranja njihove podmorske prezentacije »in situ« zainteresiranim grupama ronilaca. Međutim, trebalo je očistiti rubne dijelove lokaliteta pokrivene pijeskom, da bi se ustanovilo postoji li pod pijeskom još nalaza, te izvaditi sve eventualne, slobodne, tj. nekalcificirane nalaze. Prilikom odstranjenja pijeska na samom istočnom rubu lokaliteta pokazalo se postolje luterija koji pladnjem okrenut prema dolje ležao među amforama, tik uz stijenu. Odlučeno je da se oslobode i izvade okolne amfore, a zatim i luterij, jer bi atraktivnost ovakvog nalaza vjerojatno vrlo brzo privukla »lovce na potopljeno blago«. Prilikom oslobađanja luterija pronađen je i jedan keramički vrčić (T 5 : 4), dok je drugi izvađen sa suprotne strane nalazišta (T 5 : 5). Prvi je vrčić mogao pripadati sitnom priboru potrebnom za korištenje luterija, tj. dolijevanje ili izlijevanje tekućine.

Iznenadila nas je i oduševila potpuna očuvanost luterija, bez ijednog oštećenja. Visina mu iznosi 0,60 m, promjer pladnja 0,70 m, unutrašnji promjer pladnja 0,65 m, dubina pladnja 0,09 m, visina postolja 0,09 m, promjer postolja 0,40 m, a promjer noge 0,16-0,21 m. Potpuno je prekriven morskim inkrustatom, ispod kojeg se nazire tamnija smeđa glina.

Pladanj luterija ukrašen je sa dva različita ornamenta. Po vanjskoj površini oboda teče urezan ukras sastavljen od tri paralelne valovnice, a uz sam rub pladnja urezan je spiralni ukras (T 5 : 1).

Nalaz je smješten u Lastovo na desalinizaciju, zajedno sa 4 izvađene amfore.

Na kraju ovog niza spomenula bih dvije posude pohranjene u zbirci Dominikanskog samostana u Bolu na Braču, za koje je D. Vrsalović pretpostavio da su pripadale dvodijelnim luterijima⁴⁵. O posudama ne posjedujemo detaljnijih podataka o kontekstu i mjestu nalaza.

Obje su posude neprecizno nacrtane, pa je na osnovu crteža teško zaključiti o čemu je zapravo riječ. Obilazak zbirke pokazao je da je posuda koju D. Vrsalović donosi u crtežu na tabli 83, pod brojem 2, zapravo manji keramički tarionik (mortarij), te da osim njega u samostanskoj zbirci postoji još jedan gotovo identičan primjerak.

Posuda prikazana na tabli 83, pod brojem 1, koja u crtežu izgleda kao da nema izljeva, zapravo oblikom i izljevom koji posjeduje (T 6 : 1, 2) također u potpunosti podsjeća na mortarij. Relativno nestabilna cilindrična noga koja čini donji dio dvodijelnih luterija teško da bi podnijela njezinu veliku težinu i dimenzije. Stoga smatram da nije riječ o predmetu koji bi mogao biti dio luterija. Kako u literaturi nisam susrela sličan predmet kojem bi se u sklopu brodske opreme pripisala sakralna funkcija, ne bih se u ovom času opredijelila za brodski žrtvenik, ali ne poričem i tu mogućnost.

* * *

Hvarski luterij (br. 1) nedvojbeno je najstariji među nebrojenim nalazima. Kako je već zapazio G. Kapitān⁴⁶, on fakturam⁴⁷ i oblikom⁴⁸ potpuno odgovara korintskim luterijima iz 5. st. p.n.e.. Crvena glina i svijetlo krem - prevlaka osnovne u karakteristike korintske keramičke produkcije, a specifičan profil oboda, s horizontalnim urezima na donjem dijelu, tipičan je upravo za 5. st. p.n.e. Već u 4. st. obod pladnja se promijenio, pa umjesto elegantnog, jako izvučenog prema van i prelomljenog prema dolje, nalazimo masivni obod često uljepšan reljefnim ornamentom.

Iako proizvođeni u 5. st. p.n.e., posve je sigurno da su luteriji ovog oblika ponegdje i dulje zadržani u upotrebi.

Podmorske analogije hvarskom nalazu predstavljaju dva pladnja pronađena u potonulom brodskom teretu kod Stentinella (zaljev St. Panagia), sjeverno od Sirakuze na Siciliji⁴⁹, koji su korintskim amforama i pitosima datirani u 4. st. p.n.e. Sličan primjerak, ali manje ukošenog oboda, pronađen je na mjestu brodoloma Cabrera 2 na Balearima⁵⁰, a crno glazirana keramika i pronađeni tipovi punskih amfora datiraju ga oko 300. g.p.n.e.

G. Kapitān datirao je hvarski nalaz u 4. st. p.n.e.⁵¹, što bismo zaista mogli prihvatiti povezujući ga s organiziranim dolaskom Grka na naše otoke i osnivanjem

45. Vrsalović, 1974, str. 141, br. 168, si. 168.
Vrsalović, 1979, str. 323-324, T 83

46. Kapitān, 1979, str. 104.

47. Farnsworth, 1964, str. 226, T 66/3

Farnsworth, 1970, str. 10, T I/1 i 2

48. Usp.: Sparkes & Talcott, 1970, str. 219, si.

17/1859, 1861; Kapitān, 1979, str. 101-104, si. 7;
Jozzo, 1987.

49. Kapitān, 1979, str. 101-103, br. 4 i 5, si. 7/
A i B, 8 i 9

50. Kapitān, 1979, str. 103-104, br. 6 si. 7/C

51. Kapitān, 1979, str. 104.

52. Peacock - Williams, 1986, Calss 2, str.
84-85.

grčkog naselja na otoku Hvaru, upravo u prvoj polovici 4. st.p.n.e.. Nakon njihovog dolaska povećana je frekvencija grčkih brodova, a položaj otoka Hvara, koji svojim istočnim rtom ulazi duboko u Neretvanski kanal, uvjetovao je da plovni put prema ondašnjem Faru (grč. *Pharos*), a današnjem Starom Gradu, prođe oko njegovog zapadnog rta, preko mjesta na kojem je i pronađen hvarski luterij. Jedino za ovaj nalaz možemo reći da je pripadao ne samo Grcima, već da je i stigao iz Grčke. Ostali, kasniji luteriji najvjerojatnije su pripadali grčkim pomorcima iz južne Italije, područja tadašnje Magne Grecije.

Luterij pronađen kod Malog Lošinja (br. 2), o kojem, kako je navedeno, raspolažemo podacima isključivo iz literature, pronađen je zajedno s amforom grčko-italskog tipa (Benoit, Republicaine 1; Lamboglia, forma IV). Ove amfore proizvedene su u južnoj Italiji od 4. do 2. st. (tj. 130 g.) p.n.e.⁵² G. Kapitan usporedio je lošinjski nalaz s amforama nađenim na podmorskom lokalitetu Grand Congloué nedaleko od Marseillea⁵³, pa ga, s obzirom na neke razlike u obliku, datirao malo ranije od spomenutog lokaliteta, tj. u prvu polovinu 3. st. p.n.e. Na kraju teksta posvećenog ovom luteriju Kapitan nas upozorava da ne poznaje nijedno postolje sličnog profila.

Međutim, u privatnoj zbirci u Komiži pohranjen je luterij (br. 4) koji pokazuje veliku sličnost s onim iz Malog Lošinja, ne samo u postolju već i u nekim drugim karakteristikama. Uspoređujući fotografije i crteže možemo zapaziti da su oba postolja na isti način jasno odvojena od cilindrične noge, a razlikuju se tek utoliko što je profil lošinjskog malo jače zakošen i u donjem dijelu jače izvučen prema van. No ova razlika mogla bi biti uzrokovana i činjenicom da je lošinjski luterij nacrtao sam Kapitan prema roniočevoj skici, što je moglo uzrokovati nepreciznost u detaljima crteža. Luterij iz komiške zbirke doista se razlikuje od lošinjskog oblikom cilindrične noge. Njegova je noga zdepastija i u donjem dijelu proširena, ali je kao i noga luterija iz Malog Lošinja ukrašena nizovima urezanih linija, ovoga puta od po dvije, a ne tri paralelne linije. Osim sličnosti baze i ukrasa, ova su dva nalaza vrlo bliska i svojim dimenzijama. Visina nalaza iz Komiže iznosi 0,57 m, a upravo je toliko i pretpostavljena visina lošinjskog, promjer postolja prvog iznosi 0,38 m, a drugog 0,36 m, dok visine postolja iznose 0,09 odnosno 0,10 m. Opisi gline također međusobno odgovaraju.

Godine 1981. objavljena su dva nalaza iz južne Italije. Prvi od njih gotovo posve odgovara lošinjskom nalazu⁵⁴. Profil baze i opisi fature u potpunosti se poklapaju, a noga i horizontalno rame postolja ovog nalaza također su ukrašeni nizovima paralelnih linija. Kako je riječ samo o postolju s dijelom cilindrične noge, nije moguće utvrditi ukupnu visinu luterija, ali visina i promjer postolja identični su dimenzijama lošinjskog nalaza. Ovaj ulomak luterija pronađen je kod Cosenze, u kontekstu datiranom na početak 4. st. p.n.e.

Drugi nalaz potječe iz Krotona⁵⁵. I u ovom primjeru riječ je o postolju s dijelom cilindrične noge. Postolje se ponešto razlikuje od spomenutih naših i jednog južnoitalijskog nalaza, ali je objavljeno kao pripadajuće istoj grupi. Razlika se očituje u stijen-kama koje su jedva primjetno konkavne, gotovo ravne i okomite, ali koncepcija oštro odvojene baze, ukras urezanih paralelnih linija na nozi i dimenzije koje u potpunosti odgovaraju komiškom nalazu, zaista ukazuju na njihovu međusobnu povezanost.

Za ovu, dakle, grupu nalaza mogli bismo pretpostaviti da je potekla iz jednog južnoitalijskog proizvodnog centra, eventualno dva, ali bliska i povezana, a zasad najranija potvrđena proizvodnja pada u početak 4. st. p.n.e. Analiza gline omogućila bi potvrđivanje ili opovrgavanje ove pretpostavke.

53. Benoit, 1961.

54. Jozzo, 1981, str. 189, br. 75, si. 9

55. Jozzo, 1981, str. 189, br. 76, si. 9

Već sam spomenula da je luterij koji se danas nalazi u Komiži izvađen kod Palagruže, iz neposredne blizine nalazišta tereta amfora Lamboglia II, te amfora Dressel 1 (1 b i c; Benoit, République III) koje se proizvode u Italiji tijekom 1. st. p.n.e.⁵⁶, a zamjenjuju one grčko-italskog tipa. Ne možemo sa sigurnošću utvrditi da li i luterij potječe s istog broda ili je s nekog ranijeg broda ispao za nevremena baš na ovom mjestu. Druga pretpostavka čini se manje nemogućom ako znamo da se na greben, u Pupak kraj Palagruže, veoma blizu antičkom nalazi novovjekovni brodolom iz 17. ili 18. st. Ovaj i još poneki sličan primjer pokazuje nam da vjerojatnost brodoloma ili neke manje nevolje na istom mjestu ipak postoji.

Uostalom, ako je i riječ o istom nalazu, kronološki razmak od skoro dvjesto godina između konteksta nalaza dvaju luterija ne treba ih posebno udaljiti. Luterij pronađen kod Palagruže mogao je biti proizveden u širem razdoblju u koje pada i proizvodnja lošinjskog, ali se na nekom sretnijem brodu (tj. brodovima) znatno dulje zadržao u upotrebi, jer ukoliko je luterij bio u funkciji brodskog žrtvenika, pretpostavljam da bi rijetko tko izbacio s broda sveti predmet i time navukao srdžbu bogova.

Luterij pronađen kod otoka Lastova (br. 5) privlači pažnju svojom cjelovitošću, ali i ukrasom bogatijim nego na ostalim primjercima. Pronađen je uz amfore Lamboglia, forma II proizvedene tijekom 2. i 1. st. p.n.e. u južnoj Italiji⁵⁷. Pretpostavlja se da su proizvodnju ovih amfora preuzele i radionice na istočnojadranskoj obali, pa dok proizvodnja u južnoj Italiji jenjava, na drugoj obali ona se nastavlja i u 1. st. n.e. Tek precizne komparativne analize oblika i fature omogućile bi nam da sa sigurnošću utvrdimo treba li pojedine nalaze pripisati južnoitalskoj ili istočnojadranskoj proizvodnji. To se odnosi i na žigove koji se često javljaju na obodima ili ručkama ovih amfora.

U području Donjih školja kod Lastova antički se brod najvjerojatnije mogao naći ploveći upravo iz južne Italije, pa možemo pretpostaviti da je otud i potekao nedavno pronađen teret, a u tom smjeru pokazuje i nalaz luterija. Prihvatimo li pretpostavku da je riječ o teretu iz južne Italije, gdje su amfore Lamboglia, forma II tijekom 1. st. p.n.e. postale izuzetno rijetke, te se pojavljuju samo pojedinačno uključene u teret amfora Dressel I⁵⁸, a u našem su slučaju one jedini teret broda, mogli bismo brodolom okvirno smjestiti u kraj 2. st. p.n.e. Uostalom, i sam oblik amfora (trbuh koji još posjeduje karakteristike »scolikog«, a ne »vrečastog« kao u 1. st. prije i poslije nove ere) ukazuje na njihovu raniju proizvodnju.

Analogiju ureznoj valovnici na obodu luterija nisam uspjela pronaći, ali da spiralni motiv s unutrašnje strane pladnja ima svoju tradiciju u korintskoj proizvodnji u 4. st. p. n. e. jasno nam pokazuje nekoliko ulomaka s identičnim ornamentom, tek ponešto drugačije izvedbe, pronađenih na atenskoj Agoii.⁵⁹

O nalazu iz Arheološkog muzeja u Splitu raspoložemo s najmanje podataka, pa nam ne preostaje ništa drugo osim da ga usporedimo s ostalim poznatim nalazima. Njegovo postolje vrlo je slično postolju lastovskog luterija, ali im se dimenzije, profil i ukras pladnja prilično razlikuju. Možda su ove razlike rezultat različitih proizvodnih centara koji, slijedeći osnovni oblik luterija toga doba, mijenjaju detalje i izrađuju ukras prema vlastitom ukusu i tradiciji.

Zasada nije moguće sa sigurnošću utvrditi kada su proizvedeni ovi luteriji, ali mi se čini da bi mogli predstavljati logičan razvoj iz prethodno obrađenih nalaza s Palagruže i iz Malog Lošinja. Pretpostavimo li, naime, da je oštro profilirano korintsko

56. Peacock - Williams, 1986, Class 4-5, str. 89-92

57. Peacock - Williams, 1962, Class 8, str. 98-

101

58. Vrsalović, 1979, str. 352-353

59. Sparkes & Talcott, 1970, T 89/1872, 1873.

postolje, kakvo posjeduje hvarski luterij, u južnoj Italiji s vremenom pojednostavljeno i sniženo, a stijenke postoljja od izrazito ravnih postale lagano konkavne, izgleda vjerojatno da su u slijedećoj fazi one još više zakošene, i izrazitije profilirane. Ako je zaista tako, proizvodnja ovih žrtvenika mogla bi se datirati u kraj 3. i 2. st.p.n.e. Nedostatak i nepotpunost nalaza onemogućuju pokušaj da sličnu analizu provedemo pomoću profila pladnjeva. Analogija profilima pladnjeva i postolja lastovskog i splitskog baterija nije mi poznata.

Luterij pronađen kod Lastova mogli bismo pribrojiti nizu nalaza koji su G. Kapitanu poslužili da učvrsti pretpostavku o luterijima kao o brodskim žrtvenicima. Sudeći po ostatku tereta, riječ je o manjem brodu, na kojem se ne može očekivati takav luksuz da bi posuda sličnih dimenzija služila posadi za obično pranje, a kao jedini nalaz među mnogobrojnim amforama teško ga je uvrstiti među brodski teret.

Dosadašnji nalazi i analize potvrdili su nam upotrebu luterija na brodovima. Treba li se odlučiti za profanu ili sakralnu upotrebu nije baš posve jasno, ali nam nespretnost rukovanja ovakvim predmetom i relativno mnogo mjesta koje zauzima sugerira sveti predmet koji se nije smio promijeniti ni pojednostaviti čak ni za posebne brodske uvjete. Iako mi se pretpostavka o brodskim žrtvenicima čini vrlo vjerojatnom, ne poričem mogućnost korištenja luterija i u profane svrhe. Tada bi situacija na moru izgledala poput one na kopnu, tj. upotreba luterija razlikovala bi se od primjera do primjera, ali je zbog nepostojeće (ili neutvrđene) razlike u oblicima nismo u stanju razlikovati⁶⁰.

KRATICE

<i>AIA</i>	<i>American Journal of Archaeology</i>
<i>ArchCl</i>	<i>Archaeologia Classica</i>
<i>UNA</i>	<i>The International Journal of Nautical Archology and Underwater Exploration</i>
<i>TGL</i>	<i>Thesaurus Graecae Linguae</i>
<i>TLL</i>	<i>Thesaurus Linguae Latinae</i>
<i>VAMZ</i>	<i>Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu</i>

LITERATURA

- AmyxD. A., 1958. The Attic Stelai, part III, *Hesperia* vol. XXVII, num. 3, 1958
- BenoitF., 1961. L'épave du Grand Congloué à Marseille, *XIV Suppl. à Gallia*, Paris, 1961
- CambiN., 1969. Tipološka i kronološka razmatranja o antičkim nalazištima na dnu srednjeg Jadrana, Podmorske djelatnosti sa gledišta medicinskih i društvenih nauka, *Pomorska biblioteka*, sv. 22 (izd. Mornarički glasnik), Beograd, 1969
- DamevskiV., 1972, Crvenofiguralne vaze iz apulskih radionica u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *VAMZ*, ser. 3., sv. VI-VII, 1972-3
- FarnsworthM., 1964. Greek Pottery: A Mineralogical study, *AIA* 67, 1964
- FarnsworthM., 1970. Corinthian Pottery: Technical Studies, *AIA* 74, 1970
- GabričevićB., 1968. Antički spomenici otoka Visa, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 17, 1968

60. Zahvaljujem kolegici Marini Miličević s Odsjeka za arheologiju na Filozofskom fakultetu

u Zagrebu na pomoći i savjetima koje mi je pružila prilikom pisanja ovog članka.

- Ginouves R., 1962. *BALANEUTIKÉ, Recherches sur le baidans l'antiquité grèc-que*, Pariš 1962
- Issa, 1983. *Issa - otok Vis u helenističko doba*, Katalog izložbe arheološkog muzeja u Splitu, Split, 1983.
- Jozzo M., 1981. *Louteria fittili in Calabria. Analisi e Classificazione preliminare*, *ArchCl* 33, 1981
- Jozzo M., 1987. *Corinthian Basins on High Stands*, *Hesperia* vol. 56, num. 4, 1987
- Kapitân G., 1979. *Louteria from the Sea*, *UNA* 8.2, 1979
- Morris S.P., 1985. *LASANA: A Contribution to the Ancient Greek Kitchen*, *Hesperia* vol. 54, num. 4, 1985
- Papó F., 1964. *Nel braciere la sua età*, *Mondo Sommerso* 6-7, 1964
- Peacock D. P. S. - Williams D.F., 1986. *Amphorae and the Roman Economy*, London - New York 1986
- Pernice E., 1932. *Die hellenistische Kunst in Pompeji*, Band V, Hellenistische Tische, Zisternenmündungen, Beckenuntersätze, Altare und Truhen, Berlin - Leipzig, 1932
- Poulsen V., 1976. *Etruska umetnost*, Beograd, 1976.
- Shaw J. W., 1979. *Excavations at Kommos (Crete) During 1979*, *Hesperia* vol. 49, num. 3
- Sparkes B. A. - Talcott L., 1970. *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C., The Athenian Agora XII*, Princeton 1970
- Vrsalović D., 1974. *Istraživanja i zaštita podmorskih arheoloških spomenika u SR Hrvatskoj*, Zagreb, 1974.
- Vrsalović D., 1979. *Arheološka istraživanja u podmorju istočnog Jadrana, doktorska dizertacija*, Zagreb, 1979.

POPIS I OPIS TABLI
DESCRIPTION OF PLATES

Tabla I

1. apulska crvenofiguralna pelike s prikazom luterija, Arheološki muzej Zagreb, Inv. br.1070
- 2-3. luterij pronađen kod Marginskog rta na Hvaru, Centar za zaštitu kulturne baštine Hvara, Arheološka zbirka Sv. Marko

Plate I

1. Apulian red-figured *pelike* with the painted scene showing a *louterion*, Archaeological Museum Zagreb, Cat. No. 1070
- 2-3. *louterion* found near Marginski rt at Hvar, Centre for protection of cultural heritage of Hvar, Archaeological collection Sv. Marko

Tabla II

- 1-2. luterij pronađen kod Malog Lošinja, privatno vlasništvo
3. grčko-italska amfora pronađena uz lošinjski luterij, privatno vlasništvo

Plate II

- 1-2. *louterion* found near Mali Lošinj, private collection
3. greco-italic *amphora* found together with the *louterion*, private collection

Tabla III

- 1-2. luterij pronađen kod grebena Pupak kraj Palagruže, privatna zbirka u Komiži na Visu
3. amfora tipa Dressel Ib s nalazišta u čijoj je neposrednoj blizini pronađen luterij
4. amfora tipa Dressel Ic s istog nalazišta
5. gornji dio amfore tipa Lamboglia II s istog nalazišta

Plate III

- 1-2. *louterion* found near the reef Pupak by Palagruža, private collection in Komiža on the island of Vis
3. *amphora* Dressel Ib type from the site where nearby the *louterion* was found
4. *amphora* Dressel Ic type from the same site
5. upper part of *amphora* Lamboglia II type from the same site

Tabla IV

- 1-2. luterij pohranjen u Arheološkom muzeju u Splitu
3. ukras na pladnju luterija

Plate IV

- 1-2. *louterion* kept at the Archaeological Museum at Split
3. the ornament on the bowl of the *louterion*

Tabla V

- 1-2. luterij pronađen kod otoka Lastova
3. amfora tipa Lamboglia II pronađena na istom nalazištu
- 4-5. dva keramička vrčića pronađena na istom nalazištu

Plate V

- 1-2. *louterion* found near the island of Lastovo
3. *amphora* Lamboglia II type found on the same site
- 4-5. two small jars found on the same site

Tabla VI

- 1-2. veliki keramički tarionik, zbirka Dominikanskog samostana u Bolu na Braču

Plate VI

- 1-2. big terracota mortar, collection of the Dominican Monastery at Bol on the island of Brač

SUMMARY

ON FINDS OF ANCIENT SHIP ALTARS FROM THE EASTERN ADRIATIC SEA

An interesting and attractive find of last year's underwater excavation near the island of Lastovo was a complete terracotta *louterion*. Four similar finds have been made in the Yugoslav Adriatic. The most recent Lastovo discovery provides an opportunity to say something about all of them and about *louteria* in general.

Nearly all the submarine finds to date were interpreted as ship's altars. Ten years ago G. Kapitan published his well known article on submarine *louteria* considering 16 Mediterranean examples (and giving arguments for his interpretation). He quoted several statements by authors of Antiquity concerning rituals, ceremonial washing and libations at the beginning of a sea voyage, which prove that there must have been altars on ships. He also remarked that on submarine sites of ancient shipwrecks only one or two such altars were found, which suggests that they were objects used by the crew, and not ship's cargo. Although it is possible that they were used for secular purposes i.e. for ordinary washing or bathing, Kapitan suspects that such comfort existed on quite small merchantmen ships on which *louteria* are usually found.

But, *louteria* were not primarily produced as ship's equipment. They are far more frequent among land finds although only partly preserved. The Greek term *louterion* and Latin *labrum* generally presume »a washing or bathing in tub«. Ancient authors mention stone and metal specimens and archaeologists have added terracotta examples. They are frequently painted on the Attic and Apulian red figured vases from the 5th and the 4th century B.C. One such vase is in the Zagreb Archaeological Museum (Pl. 1:1). The scenes are often connected with women or athletes washing their hands or the whole body in them.

Used for sacral purposes these objects bear the name *praxis hanterion*. They were situated in temples, usually near the entrances, serving as »lustral basins«. *Louteria* and *perirrhanteria* are of the same shape, so the archaeological context or the painted scene help us to decide what term to use.

Louteria were originally produced in Greece and the Near East, from the 7th century B.C. Later they were transferred to South Italy and from there expanded in several directions. As far as we know today, they were used until the 2nd cent. B.C.

If we turn back to the use of *louteria* on ships, the best proof of their use is provided by five underwater examples found in the East Adriatic. The first have already been described by Kapitan, but I will repeat some important facts.

1. A *louterion* (Pl.1:2,3) was found by a local diver near Marginski rt on the island of Hvar. According to informations given by the diver, it was found completely isolated, without any other find. On the surface of the bowl there is an interesting detail which Kapitan did not mention. The surface is roughened by adding some rough particles. There are varied opinions as to whether this was a functional or a decorative element. This *louterion* is in the Archaeological collection lodged in the Dominican church of St. Mark (sv. Marko) in Hvar.

2. The second *louterion* (Pl.2:2,3) was found by an Italian amateur diver near Mali Lošinj. He took it to Italy so it was never seen by Yugoslav archaeologists. The only information about it is that recorded by Kapitan, who fortunately had a photo and description of the find. The *louterion* is only partly preserved. The bowl is missing, but the stand and the base are complete, with the traces of linear ornament. It was found toget-

her with a Graeco-Italic *amphora* (Pl.2:3), »three differently decorated glazed architectural ceramic pieces and two unidentified small, perforated pottery objects of irregular shape«.

3. The third *louterion* (Pl.4:1,2) was taken to the Split Archaeological Museum in 1960. According to the note on it, it was found 150 metres south of the island of Unije. No other finds are mentioned. It is also incomplete, but in this case the stand with the base and one third of the bowl are preserved. The surface of the bowl bears an interesting ornament which perhaps covered the whole bowl. (Pl.4:1,3).

4. The fourth *louterion* (Pl.3:1,2) was found by a local diver near the small island of Palagruža. It is in a complete state of preservation with a linear ornament on the stand and the rim of the bowl. In the centre of the bowl there is a hole, 5 cm in diameter. It was found near an ancient shipwreck with a cargo of Dressel 1 and Lamboglia II *amphorae*. This *louterion* is in a private collection in Komiža on the island of Vis.

5. The last *louterion* (Pl.5:1,2) was found during submarine archaeological research near the island of Lastovo. It is the first found in the untouched archaeological context of an ancient shipwreck and excavated by archaeologists. It is also completely preserved, with an interesting ornament on the surface and rim of the bowl (Pl.5:1). It was found together with about 120 Lamboglia II *amphorae* (Pl.5:3) and two small jars (Pl.5:4,5).

The *louterion* found near Hvar (No. 1) on the basis of shape, the slip and the clay quality can be tentatively dated to the 4th century B.C. It is similar to some Corinthian examples and obviously came directly from Greece. The rest of *louteria* were probably made in South Italy.

The find from Mali Lošinj (No.2) can be dated to the 3rd century B.C. on the basis of the already mentioned Graeco-Italic *amphora*, and the find from Komiža (No.4) on the basis of some similar elements can be put in the same group. Although it was probably carried with *amphorae* dated to the 1st century B.C, this is no reason not to date it earlier. It was probably a sacral object which was not removed from the ship (or ships) except if the ship sank.

The two *louteria* from Split (No.3) and Lastovo (No.5) perhaps illustrate the next step in the evolution of terracotta objects and can be dated to the 2nd century B.C.

Whether they were in profane or in sacral use on ships is not yet clear. Although I support the opinion about the ship altars, I do not deny the probable use for profane purposes as well. In this case the situation on the sea would be similar to that on land i.e. the use of *louteria* would differ from case to case, but without any difference in shapes, we cannot explain it precisely.

Rukopis prihvaćen 26.XII.1988.

0 20cm

Tabla 1

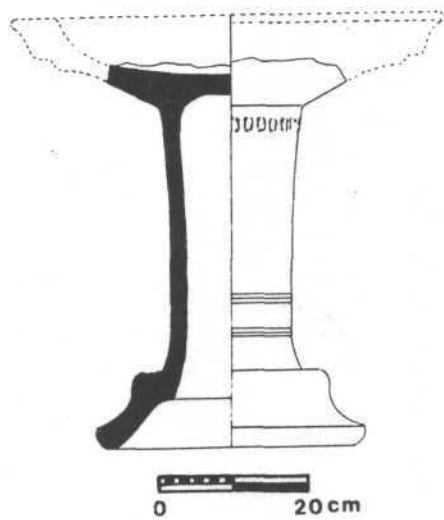

Tabla 2

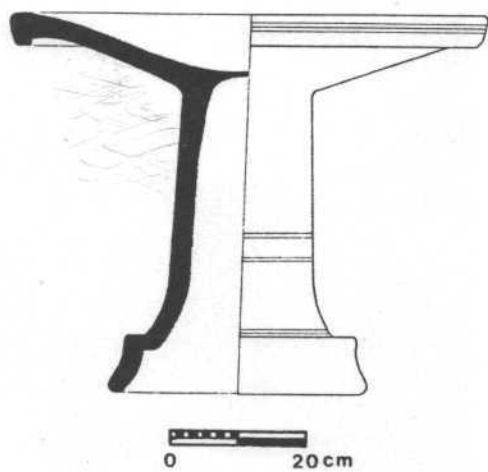

Tabla 3

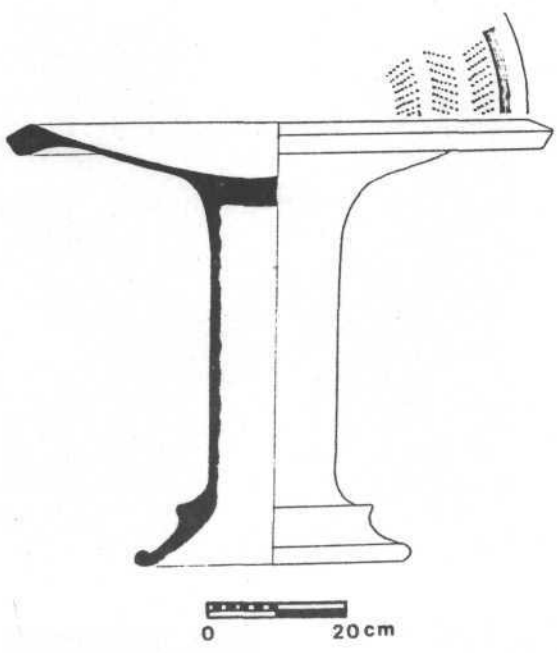

Tabla 4

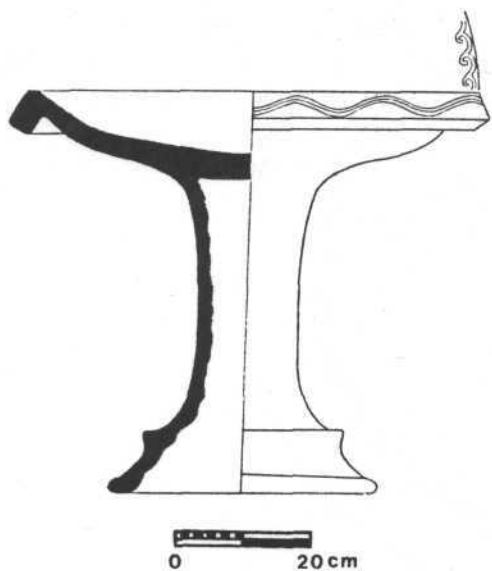
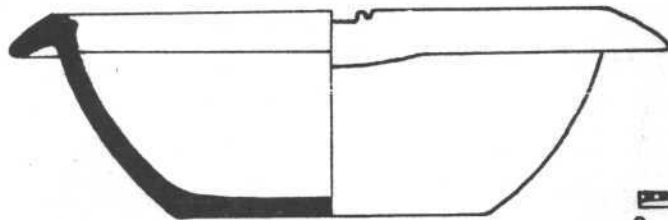
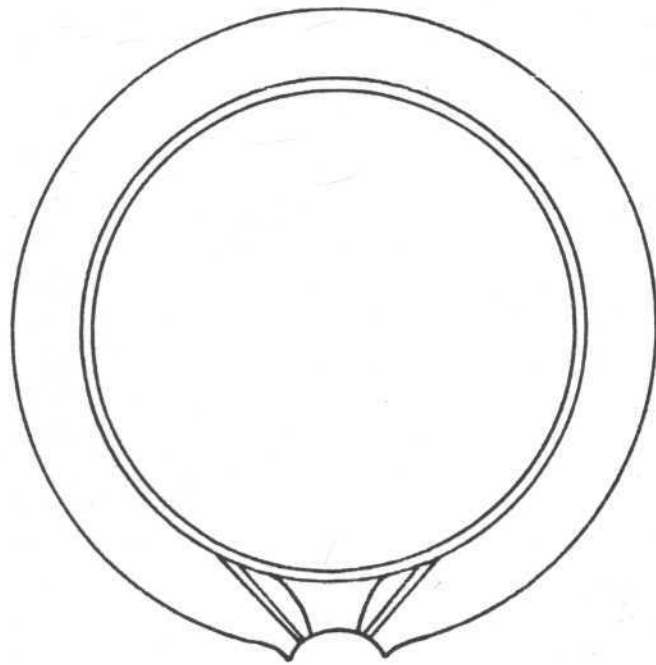

Tabla 5

0 20cm

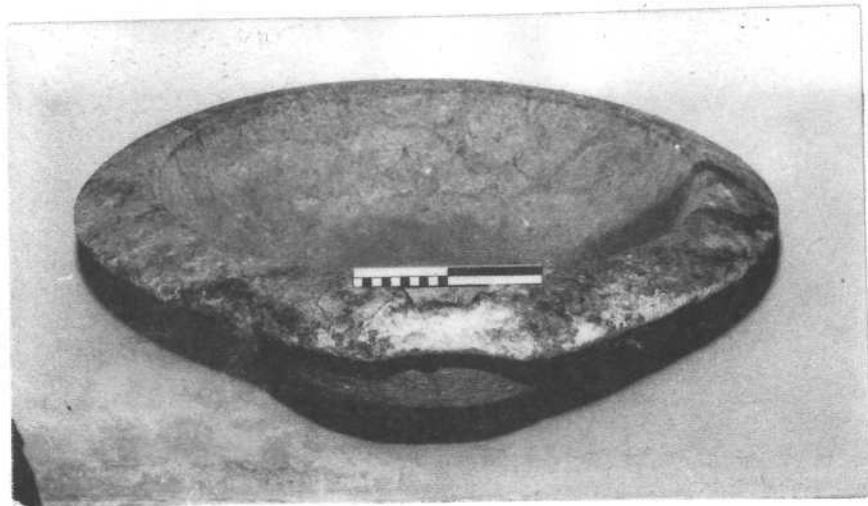

Tabla 6

MARINA ŠEGVIĆ

*Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet u Zagrebu*

NATPIS VETERANA XV. APOLINARSKE LEGIJE U TOPUSKOM

UDK 904:726.825.2(497.13) »O«

Izvorni znanstveni rad

Medu rimskim kamenim spomenicima u Topuskom posebno je zanimljiv titul Lucija Valerija Verekunda, veterana XV Apolinarske legije. Uz bitne povijesne podatke o toj znamenitoj legiji iz panonskog koropusa, te Topuskome i samoj provinciji Panoniji, posebno ističemo, u okviru imenske sheme veterana, navođenje domicila (domo Siscia) u prilog tezi da se Topusko nije možda nalazilo u provinciji Panoniji. S obzirom na najnovija istraživanja trase rimske ceste koja je od Siscije vodila prema moru i analizu kultura u Topuskome, podatak iz ovog natpisa mogao bi biti naveden namjerno, kako bi se naglasilo da se jedan Panonac pokapa »s one strane granice Panonije«. Spomenik se datira u polovinu 1. stoljeća n.e.

Područje današnjeg Topuskog, na razmeđu Hrvatske i Bosne, važno je i neobično bogato arheološko nalazište u tome dijelu naše republike. Međutim, Topusko nije donedavno bilo sustavno istraživano i mnogi su spomenici pretpovijesnih i povijesnih razdoblja otkriveni slučajnim nalazima¹. Posebnu vrijednost i značenje imaju mnogobrojni epigrafički spomenici, mahom posvete božanstvima ili sepulkralni natpisi rimskih vojnika. Neki su od tih natpisa objavljivani, no još uvijek ih je dosta koji neobjavljeni već godinama leže, nezaštićeni pod vedrim nebom, i privlače pažnju stručnjaka kao rječiti svjedoci važnosti ovoga kraja u antičkome razdoblju².

Izdvajamo jedan spomenik koji imade posebno značenje za izučavanje vojničke prošlosti Topuskog i - šire - provincija Panonije i Dalmatije.

¹ Jedini dosad sustavno istraživani arheološki lokalitet u Topuskom je brončanodobno nalazište Turska kosa. L. Cučković, *Prehistorijska gradina Turska kosa*, Karlovac 1984, gdje je navedena i relevantna literatura; isti, *Arheološka topografija karlovačke regije, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* dalje *Izdanja HAD-a*, sv. 10, Zagreb 1986, 9-18.

² *CIL* 3.10830-10833, 14043; Š. Ljubić, *Topusko (Ad Fines), VHAD II*, Zagreb 1880, 1-11, J. Brunšmid, *Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, Antikni spomenici*, Zagreb 1904-1911, 150, br. 245-

252, 262, 267, 268; V. Hoffiler - B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien*, Zagreb 1938, 227-i d., br. 501-518; A. i J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt, Situla 19* (dalje *Situla 19*), Ljubljana 1987, 185, br. 1126, 1127; isti, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt, Situla 25* (dalje *Situla 25*), Ljubljana 1986, 457 i d., br. 3109-3118; M. Šarić, *Žrtvenik Libera i Libere u Topuskom, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb 1981, 67-72.

Južno od montažne zgrade gimnazije u Topuskom već niz godina stoji veliki kameni spomenik s natpisom. To je rimski nadgrobni titul, izrađen od domaćeg kamena vapnenca, tzv. ribanca, vremenom veoma oštećen, osobito u gornjem dijelu. Na sreću, najvažniji dio spomenika, natpisno polje titula i sam natpis, ostao je očuvan³. Natpisno polje uokvireno je trostrukom profilacijom nejednake širine, a natpis je izveden u lijepoj pravilnoj ranocarskoj kapitali i ima jedanaest redaka.

Natpis glasi:

DM
L VAL L F VEREC
VNDO DOMO SISC
VET LEG XV APOL AN
5 LXV QVO MINVS IN *sic*
FVNVS EXPENSVM
ERAT QVOD COLLE
GIVS VETERANORVM *sic*
CONTVLIT AD TITV
10 LVM
HSEST

D(is)M(anibus).IL(ucio)Val(erio)L(uci)f(ilio)Verec/undo,domoSisc(ia),/vet(erano)leg(ionis)XVApol(linaris),an(norum)I'LXV,quo minus in Ifunus expensum I erat, quod colle/gius veteranorum I contulit ad titul^olum.I H(ic) s(itus) est⁴.

U slobodnom prijevodu natpis glasi:

Bogovima Manima. Luciju Valeriju Verekundu, Lucijevu sinu, iz Siscije, veteranu XV. Apolinarske legije koji je imao 65 godina, a kojemu je bilo potrošeno manje za pogreb jer je kolegij veterana doplatio za spomenik. Ovdje počiva.

Prema oskudnim podacima koji ukazuju na okolnosti nalaza ovog važnog spomenika, saznajemo da je pronađen 1964. godine, prilikom iskopa temelja tvornice TIM u Topuskome, a već 1965. bilježi M. Gorenc - tadašnji direktor Arheološkog muzeja u Zagrebu, u svom izvješatju o muzejskoj zbirci i stanju arheoloških spomenika i terena u Topuskom - ovaj spomenik ukazujući na izuzetnu mu važnost (Arhiv AMZ, br. 129/1-65, ad Topusko)⁵.

Sam natpis je naoko sasna jasan, no moramo upozoriti na neke njegove neobičnosti. Ras-pored je redaka asimetričan, kao i sam smještaj natpisa na površinu natpisnoga polja, tako da je jedna trećina natpisnoga polja u donjem dijelu ostala prazna. Kako je u ovom primjeru riječ o titulu a ne o steli, pretpostavljamo da je natpisno polje, iako oštećeno u gornjem dijelu, započinjalo u gornjem dijelu spomenika na visini od oko 25 cm, koliko iznosi donji dio spomenika ispod završetka profilacije, ili čak manje.

³ Dimenzije spomenika: 172 x 89 x 33 cm, dimenzije sačuvanog dijela natpisnog polja: 130 x 72 cm, veličina slova 4-7,5 cm. Ligature: 2. VE, 3. MO, 8. VM, 9 TI. *Puncta distinguentia* su na pravim mjestima osim u 5. redu gdje je trebalo dijeliti riječi *quo* i *minus*.

⁴ Tekst natpisa donosi Šašel, *Stula* 25, 458, br. 3117.

⁵ Između ostalog, M. Gorenc navodi da je »dogovo-

reno da se taj spomenik prenese i dostojno izloži radi zaštite a i interesantnog detalja u kojem se spominje Siscija kao rodno mjesto pokojnika Verekunda«. Nažalost, on se još uvijek nalazi nezaštićen pod vedrim nebom i sve više propada. Ovdje zahvaljujem kolegici V. Plemić, koja mi je stavila na uvid svoje bilješke iz vremena dok je bila kustos Muzejske zbirke te mi tako priskrbila dodatnih podataka o spomeniku.

Natpis je sadržajno i epigrafički dobro sastavljen, s nekim gramatičkim greškama, bilo da ih je učinio ordinator (*collegius*, primjerice, umjesto *collegium*) ili klesar (*lapicida*) (*quo* umjesto *quoi*). U prijevodu teksta ponajteže je bilo razrješenje sintagme *quominus in funus expensum erat quo collegius veteranorum contulit ad titulum*. Postojalo je nekoliko mogućih rješenja, s obzirom na mogućnosti pogreške u klesanju ili ordiniranju natpisa. Ukoliko bismo se odlučili za mogućnost *quo minus i. e. quominus*, postao bi veznik *quod* u 7. retku bespotreban, dok bi u primjeru *quod i. e. quod* taj isti veznik trebao zamijeniti zamjenicom *id*. I u jednom i u drugom primjeru smisao teksta ostao bi nepromijenjen, što je svakako najbitnije. Međutim, u oba primjera intervencije glede gramatičke pravilnosti veoma su brojne, te smo se odlučili na treću soluciju pri kojoj su »zahvati« najbezbolniji a i učinjena klesarova greška može se lako opravdati. Naime, oblik *quo* u 5. retku dopunjava u *quoi*, što je ujedno stariji oblik dativa jednine odnosne zamjenice *qui, quae, quod* (*cui*). Time se preostali dio rečenice logično i gramatički ispravno nastavlja. Smisao, dakle i sam prijevod teksta, ostaje onakvim kako ga u slobodnom prijevodu predlažemo⁶.

Izraz sličan našem *funus expensum* nalazimo često u obliku *locus sepulturae et impensa funeris* (cf. CIL 3.7366), kao i drugi, iz 9. i 10. retka, *contulit ad titulum* (cf. CIL 3. 1504: *adfunus et titulo contulerunt*). I jedan i drugi izraz svojina su tzv. *ius sepulchri* i zajedno s drugim mnogobrojnim izrazima i abrevijaturama rado upotrebljavani na rimskim natpisima iz carskog razdoblja.

Nije neuobičajeno niti to što na natpisu nalazimo arhaični oblik *quoi* umjesto klasičnog *cui*. Natpis je, naime, iz ranoga carstva i sadržajno i epigrafički dobro sastavljen, te je upotreba takva oblika sasvim prihvatljiva. Učinjenu grešku (*quo* umjesto *quoi*) pripisujemo stoga klesaru, kao što je isti pogriješio pišući *collegius* umjesto *collegium*.

Pomalo neuobičajen je način pisanja još jedne formule iz repertoara grobnih natpisa: *H(ic) s(itus) est* češće se javlja pisana pokraćivanjem svih triju riječi, *H S E i. e. b(ic) s(itus) e(st)*, ili rijeđe, pisana potpuno. Možda je u ovom primjeru klesar automatski zatlnju riječ napisao potpuno jer je dispozicija formule u zadnjem retku gotovo pravilna - formula se, kao što je to i uobičajeno, nalazi po sredini retka⁸.

Lucije Valerije Verekund bio je veteran XV. Apolinarske legije. Tu je legiju osnovao Oktavijan (August) još prije bitke kod Akcija 31. godine pr. n.e. Često se navodi bez nadimka *Apollinaris*, osobito u ranije vrijeme⁹. Kako je sve do 39. godine n.e. u ustrojstvu rimske vojske postojala samo jedna legija s rednim brojem XV, nije se ona mogla miješati sa XV. legijom Primigenijom koju je 39. godine osnovao Kaligula, tim više što je ova druga djelovala u Germaniji i u Galiji¹⁰. U vrijeme velikog ilirskog ustanka od 6. do 9. godine, XV. Apolinarska legija bila je u sastavu ilirskog korpusa (*exercitus Illyricus*), a u to je vrijeme boravila i na granici Italije i Ilirika (Akvileja). Zajedno sa VIII. Augustovskom i IX. Hispanskom, od 10. godine nakon podjele Ilirika na Panoniju i Dalmaciju, XV. Apolinarska legija je pripadala panonskoj vojsci, i neko vrijeme boravila u logoru u Emoni. Nakon Augustove smrti 14. godine, nalazi se u logoru u Karnuntu, da bi 62. go-

⁶ Usp. ILS 6633, 7300 + a,b.

⁷ Na pomoći pri tumačenju zahvaljujem kolegi D. Novakoviću.

⁸ R. Cagnat, *Cours d'epigraphie latine*, Paris 1914, 285 i d.

⁹ E. Ritterling, *Legio, Bestand, Verteilung und kriegerische Befähigung der Legionen von Augustus bis Diocletian*, *PWRE*, Band XII, Stuttgart 1924 (dalje *PWRE* XII), 1747-1758.
¹⁰ n. d., 1758-1760.

dine sudjelovala u vojnim operacijama na Istoku. Umjesto nje u Karnunt dolazi *X. Gemina*. Za vrijeme prvog đlačkog rata ta je legija opet u Karnuntu. Možda je sudjelovala i u drugom đlačkom ratu, no potkraj ratova zatičemo je još neko vrijeme u Karnuntu¹¹.

Za naš su natpis važne godine boravka ove legije u Emoni, jer je prema svim ostalim karakteristikama ovaj spomenik moguće datirati u 1. stoljeće naše ere.

Lucije Valerije Verekund Italik je rodom iz Siscije. Njegovo rodovsko ime (*nomen*) nedvojbeno govori tome u prilog. Najme, prema Calderiniju, *gens Valeria* nastavala je sjevernu Italiju i u ranome carstvu, pa je i ranije počelo njihovo doseljavanje u naše krajeve¹². Članove te obitelji zatičemo u velikome broju u Liburniji, gdje su se stopili s domaćim stanovništvom ili su pak onaj prvi sloj doseljenoga stanovništva koji možemo već smatrati starosjedilačkim¹³. U dunavskim provincijama *Valerii* su mahom vojnici, regrutirani u sjevernoj Italiji iz tribusa *Publika*, *Scaptia*, *Romilia*, *Fabia* i sličnih¹⁴. Međutim, Lucije Valerije Verekund je *domo Siscia*. Kako je XV. Apolinarska legija u najranije vrijeme bila sastavljena isključivo od rođenih Italika, treba pretpostaviti da je i Lucije Valerije Verekund pripadao obitelji najranijih doseljenika koji su se intenzivnije počeli doseljavati u ovo područje nakon uspješnih Oktavijanovih osvajačkih pohoda protiv Japoda 35. godine pr. n.e., kada je na povratku razorio Segestu.

Mnogi pripadnici *gens Valeria* sudjelovali su u znamenitoj bici kod Akcija, služeći upravo u legijama XV. Apolinarskoj, IX. Hispanskoj i VIII. Augustovskoj - dakle u onima koje će August kasnije rasporediti u Iliriku. Svoje je vojnike iz građanskih ratova i iz bitke kod Akcija Oktavijan deducirao u Ateste (CIL 5.2516, 5.2496)¹⁵.

No romanizacija i ovdje zapravo počinje velikim ilirskim ustankom i konačnim osvajanjem Ilirika 9. godine n.e. U to je vrijeme XV. legija u sastavu ilirskog korpusa i u nekoliko navrata zimuje u Akvileji. Od mnogih Valerija s natpisa iz Akvileje ili njezine okolice, svi su mahom aktivni vojnici, od kojih su njih 14 pripadnici XV. Apolinarske legije¹⁶. Osobito je zanimljiv jedan natpis u kojemu se spominje također Lucije Valerije Verekund, kao jedan od augura svećeničkog kolegija u Akvileji¹⁷. Mogao bi taj augur biti otac ili djed našega Lucija iz Siscije. Svi ovi podaci govore u prilog ranog datiranja našeg natpisa.

Augustova osvajanja oslanjala su se, naime, na vojničke baze u trokutu *Emona — Poetovio — Siscia*, gdje su bile smještene tri znamenite legije: XV. *Apollinaris* (*Emona*), VIII. *Augusta* (*Poetovio*) i IX. *Hispana* (vjerojatno *Siscia*). O njihovom rasporedu u ranije vrijeme ne znamo nažalost mnogo, ali su vjerojatno bile slično raspoređene i u vrijeme Tiberijevih ratnih pohoda u Iliriku godina 15, 13. i 8. pr. n.e.¹⁸ To je, naime, vrijeme kad August osniva provinciju Ilirik i osigurava relativnu sigurnost stacioniranjem legija u provinciji kojju je granica Dunav.

Na nadgrobnom spomeniku Lucija Valerija Verekunda nedostaju podaci o godinama njegove vojničke službe što bi nam moglo pomoći za određenije datiranje spomenika¹⁹. Međutim,

¹¹ n.d., 1747-1747; usp. primjerice za Akvileju CIL 5. 486, 891, 917, 928, za Emonu CIL 3. 5636, 3845, 3847, 10768, za Karnunt CIL 3. 4455, 4463, 4468, 4476 itd. Također i A. Moscy, Pannonia, PWRE, Suppl. IX, Stuttgart 1962, 612.

¹² A. Calderini, Aquileia Romana, Roma 1972, 201.

¹³ G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, 131; M. Šarić, Stanovništvo otoka Cresa i Lošinja u vrijeme ranoga carstva, *Izdanja HAD-a* 7, Zagreb 1982, 54.

¹⁴ A. Calderini, n.d., m.m; PWRE XII, 1758.

¹⁵ PWRE XII, n.m.

¹⁶ Primjerice CIL 5. 770, 798, 801, 808, 833, 890, 930, 939, 940-946, 1008, 1012, 1052, 1433, 1434, 1436.

¹⁷ CIL 5. 1052.

¹⁸ PWRE XII, *passim*.

¹⁹ A. Betz, *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Baden bei Wien 1938, 16; Šašel, PWRE, Suppl. XIV.

prema posvetnoj formuli *D M* koja se nalazi na početku natpisa kao i prema završnoj formuli *H(ic) s(itus) est*, spomenik ne trebamo datirati prije sredine 1. stoljeća n.e. U prilog tome govori i troimena imenska shema pokojnika, i to najraširenijeg, petočlanog tipa. Izuzetak u takvoj shemi je to što Lucije Valerije Verekund umjesto uobičajene oznake tribusa navodi domicil - *domo Siscia*. Kako je Siscija postala kolonijom Vespazijanovom dedukcijom veterana ravenatske *classis praetoriae* tek 71. godine, i tada upisana u tribus *Quirina*²⁰, može biti i to razlogom što nije upisana općina već samo domicil. To bi nam ujedno mogao biti podatak da spomenik datiramo u vrijeme od 50. do 71. godine. Sam Lucije Valerije Verekund vojsku je služio u Emoni.

Ostaje na kraju pitanje navođenja domicila na natpisu. S time u vezi nameće nam se misao da Lucije Valerije Verekund nije slučajno naveo podatak da je rodom iz Siscije, a pokopan u nedalekom Topuskom. Na mjestu današnjeg Topuskog, u plodnoj dolini rijeke Gline, u rimsko se doba razvilo termalno lječilište u blizini prirodnih izvora tople vode i blagotvornog mulja. Uz lječilište, koje je već tada bilo poznato i veoma posjećeno, nastaje i svetište, te tako to naselje živi intenzivnim životom u kraju kojim je vodio najkraći put iz Panonije prema moru. To su mjesto autori u prošlom stoljeću redovito identificirali s gornjopanonskom postajom *AdFines*, pozivajući se na podatke iz Antoninskog putopisa i Peutingerove karte²¹. Oba ta stara izvora navode da je *mansio Ad Fines* udaljen od Siscije oko 20 rimskih milja²². Brojni nalazi iz rimske prošlosti Topuskoga samo su potkrijepili mišljenja starih autora i tek su se u najnovije vrijeme neki arheolozi priklonili drugim pretpostavkama o lociranju toga naselja na trasi rimske ceste koja je iz Siscije prolazila dolinom prema Petrovoj gori i Dalmaciji²³. Desetak kilometara sjevernije od Topuskog nalazi se selo Dragotina, gdje je nađen miljokaz s oznakom udaljenosti od Siscije *XXIII milia passuum*, što točno odgovara i navodima iz rimskih itinerarija i stvarnoj udaljenosti Dragotine od Siska²⁴. Kako se Dragotina i obližnji Mali Gradac, gdje je pronađeno i drugih arheoloških potvrda o životu u predrimsko i rimsko doba, nalaze na izvanredno povoljnom i važnom strateškom mjestu u mikroregiji, smatramo da je upravo tuda prolazila rimska cesta, koja je ujedno bila i administrativna granica između dviju novonastalih provincija Dalmatije i Panonije.

Donedavno nije bilo nikakvih epigrafskih potvrda o bilo kakvim vezama ili boravku XV. Apolinarske legije u provinciji Dalmaciji. Ovdje su, naime, nakon podjela Ilirika bile ostale VII. i XI. legija, te nekoliko kohorti. No, 1978. godine nađen je u Hardomilju kod Ljubuškog natpis Lucija Gavija, veterana XV. legije, koju Bojanovski identificira kao Apolinarsku²⁶, a otkrije je već bila poznata još jedna stela na kojoj se spominje drugi veteran iste legije, nađena također u Hardomilju, nedaleko Gavijeva spomenika (CIL 3.38486)²⁷. Kako smatra Bojanovski, ova dva veterana nisu usamljen primjer i njihovi spomenici ukazuju na mogućnost dedukcije ili možda na učestali dolazak pojedinih vojnika ili veterana²⁸. Čini nam se da dva natpisa ipak ne daju za sada

²⁰ A. Moscy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest 1959, 122 i d.

²¹ I. Kukuljević, Panonija rimska, *Rad JAZU XXIII*, Zagreb, 1873, 103 i d.; Š. Ljubić, Topusko (Ad Fines), *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva* II, Zagreb 1880, br. 1, 1-11; br. 2, 34-42.

²² *Itinerarium Antonini: Ad Fines* m. p. XIV - Siska m. p. XXI; *Tabula Peutingeriana: Adfines XIV Sida XX*, usp. J. Kukuljević, n.d., 129, 131.

²³ Razni autori *Ad Fines* smještaju na razna mjesta, tako u Glinu, Buševac, Topusko, Dragotinu, i drugdje. J. Klemenc, *Blatt Zagreb, Arheološka karta Jugoslavije*, Beograd 1938, 113-114; M. Zaninović, *Pojava antike u središnjoj Hrvatskoj*, *Izdanja HAD-a* 10, Zagreb 1986,

64; M. Šegvić, *Antički kultovi u Sisku i Topuskome*, *Izdanja HAD-a* 10, Zagreb, 1986, 98.

" *CIL* 3. 15799.

" Podatak dugujem kolegi A. Durmanu.

²⁶ I. Bojanovski, Dva rimska vojnička natpisa iz okoline Ljubuškog (Novi natpis veterana leg. XV Apollinaris), *Tribunia* 5, Trebinje 1979. 41-51.

²⁷ *CIL* 3. 8486.

« I. Bojanovski, n. d., 46.

pravo da se računa na dedukciju pa bismo se radije odlučili za učestalije dolaske pojedinaca, tim više što je natpis Lucija Valerija Verekunda iz Topuskoga sasma drukčijeg karaktera. Činjenica je da je Lucije Valerije Verekund u Topusko došao iz Panonije, no nije pouzdano je li u Topuskome ili u njegovoj okolici i živio. Naime, vjerojatnija je pretpostavka da je kao veteran došao na liječenje u to poznato termalno lječilište, i da je tu i umro. U prilog tome govori i podatak da je kolegij veterana bio onaj koji se pobrinuo za sam pogreb i za podizanje spomenika. U uobičajenim slučajevima to bi učinili članovi njegove obitelji ili neki drugi nasljednik. Našem su pak veteranu drugovi iz kolegija doplatili i pogrebne troškove! Udruga veterana bila je veoma jaka u carsko vrijeme pa su slični kolegiji bili organizirani u važnijim centrima provincije³². Iz natpisa saznajemo da je jedna takva organizacija veterana u Panoniji bila u Skarbantiji (Sopron)³³, gdje su u naročito velikome broju bili naseljeni upravo veterani XV. Apolinarske legije iz prve generacije panonskih vojnika. Drugi *collegium veteranorum* bio je u Emoni³⁴. Kako je pak Lucije Valerije Verekund kao vojnik služio u Emoni, nije isključeno da je upravo taj kolegij, na vijest o vjerojatnoj iznenadnoj smrti svoga druga, priskočio u pomoć. O pravom razlogu pomoći možemo samo nagađati, jer je u principu vojnička plaća - *stipendium* ili otpremnina koju su veterani dobivali prilikom dedukcije pružala mogućnost da se pojedinac ili njegova obitelj već za života pobrine za odgovarajući nadgrobni spomenik. Lucije Valerije Verekund umro je možda iznenada, ne pripremvši unaprijed svoj spomenik i ne ostavivši dovoljno sredstava niti za pogreb. Njegovi su se pak drugovi iskazali i u slikovitom lječilištu i kulturnom središtu postavili mu monumentalni nadgrobni spomenik.

I na kraju, značenje spomenika i natpisa veterana Lucija Valerija Verekunda nije samo u tome što svojim podacima osvjetljava neke vidove vojničke prošlosti rimske provincije Panonije i posebice znamenite Apolinarske legije, već i u tome što naoko nebitne pojedinosti možemo mnogo govore u prilog novim tezama o granici između dviju susjednih provincija. Dakako da čvrstu granicu nije moguće odrediti, no život se u tim provincijama odvijao sa svojim posebnostima, vidljivim osobito u kulturnom i duhovnom izrazu i u vojno-administrativnim organizacijama. Na samoj granici tih dvaju oprečnih svjetova interesi su se preklapili i izmirili: u Topuskom, za sada neutvrđenoga rimskog imena, ravnopravno žrtvuju delmatskom vrhovnom božanstvu i pokapaju vojnike iz panonskog korpusa. Na budućim je istraživačima da sustavnim radovima u potpunosti objasne tu naoko složenu a u stvari toliko jednostavnu i životnu sudbinu ovoga značajnog lokaliteta.

³² Usp. *CIL* 3. 4496 a.

³³ *CIL* 3. 4229, 4235, 4247, *Arch. Ertesítő* 1911, br. 266, 268, isto 1914, br. 5-7.

³⁴ *CIL* 3. 10738.

RESUMÉ -

L'INSCRIPTION DE VÉTÉRAN DE LA XV LÉGION APOLLINAIRE A TOPUSKO

A Topusko, au Sud de Lycée, on a trouvé un titulus funéraire monumental calcaire de l'époque Romaine. Considérablement endommagé par le temps, l'inscription est quand même conservée. Dans l'inscription on nomme un certain *Lucius Valerius Verecundus*, vétéran de la XV légion Apollinaire, enterré par l'assemblée des vétérans, qui avaient érigé le monument (note 4).

Le sujet et Pépigraphie de l'inscription sont bien composés malgré certaines fautes grammaticales. Le problème le plus grave on a rencontré en résolvant la faute dans l'expression *quo minus in funus expensum erat quod collegius veteranorum contulit ad titulum*. Si le mot *quo* dans la cinquième ligne on corrige en *quoi*, la forme plus vieille du datif sg. du pronom relatif *qui, quae, quod*, la phrase devient logique et grammaticalement correcte.

L. Valerius Verecundus fut le vétéran de la célèbre XV légion Apollinaire, fondé par Octavien Auguste avant la bataille d'*Actium*. Pendant la guerre illyrique la légion faisait part d'*exercitus Illiricus* et séjournait aussi à la frontière d'Iulie et d'Illyrie. L'Illyrie étant divisé en Pannonie et Dalmatie, la légion reste dans le camp en Pannonie, à *Emona*. Après la mort d'Auguste elle part à *Carnuntum* et prend part dans les opérations militaires à l'Est.

Probablement *L. Valerius Verecundus* a fait le service militaire à *Emona* car il fut le descendant des premiers immigrés du Nord de l'Italie, venus après les expéditions d'Octavien contre les Japodes.

Dans l'inscription on lit que *L. Valerius Verecundus* fut *domo Sisciá*, là où on met généralement l'appartenance à une *tribus* romaine. On suppose que la raison puisse être le fait que Siscia ne fut devenu la colonie par la déduction des vétérans de la *classis praetoria Ravennatis*, exécuté par Vespasien, qu'en 71. an après J. Ch. par conséquent, le monument on peut dater dans la moitié du premier siècle après J. -C.

On considère que le domicile n'est pas mentionné par hasard, car les vieux auteurs identifiaient Topusko avec la station *Ad Fines*, éloigné de *Siscia* une vingtaine de milles romaines. Les archéologues récents situent *Ad Fines* à une dizaine de kilomètres au Nord du Topusko. Ainsi ils déplacent la frontière entre les deux provinces.

On suppose que le fait que *L. Valerius Verecundus* fut *domo Sisciá* est mentionné pour accentuer qu'un Pannonique fut enterré au-delà de la Pannonie.

Rukopis primljen 18. II. 1988.

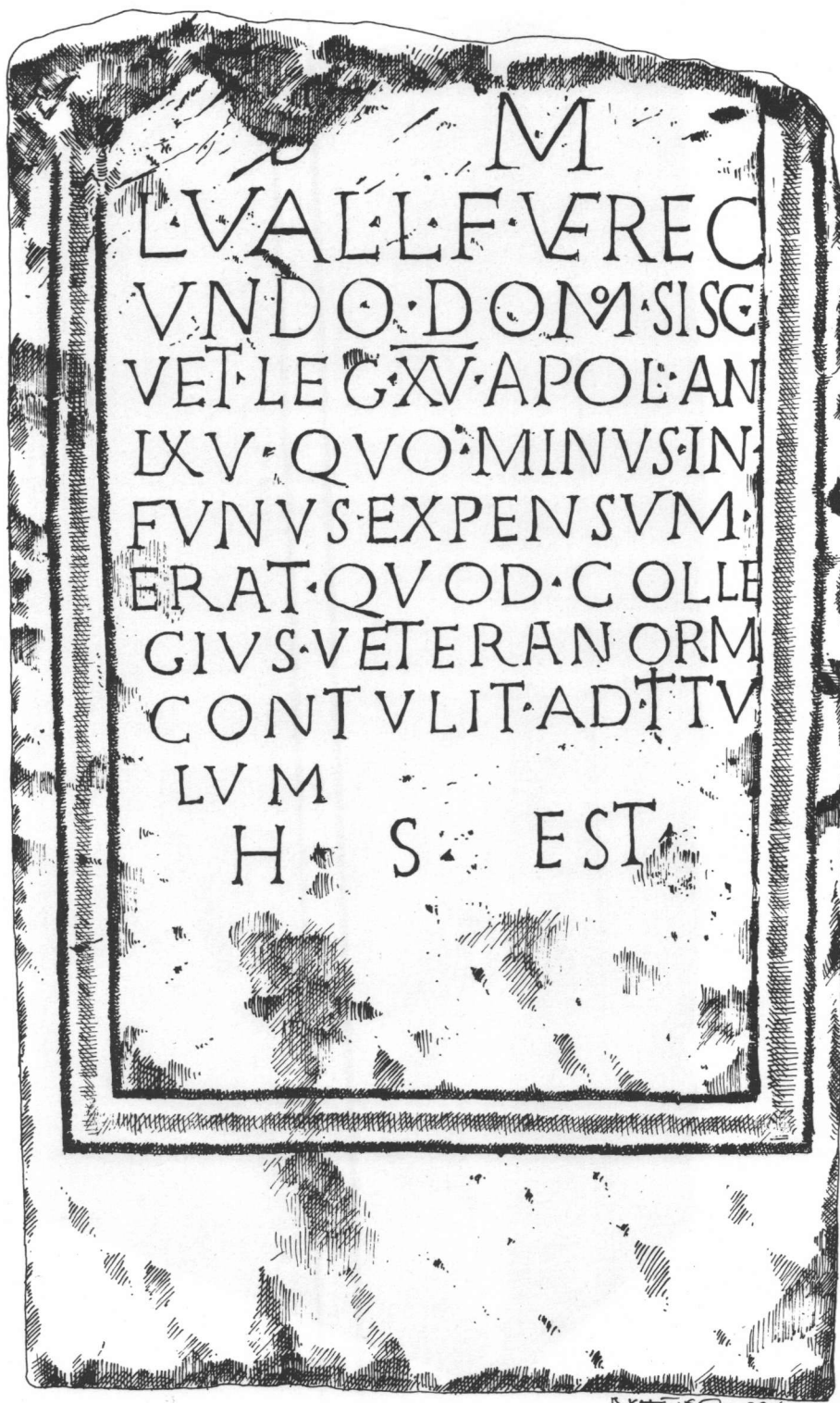

Tabla 1

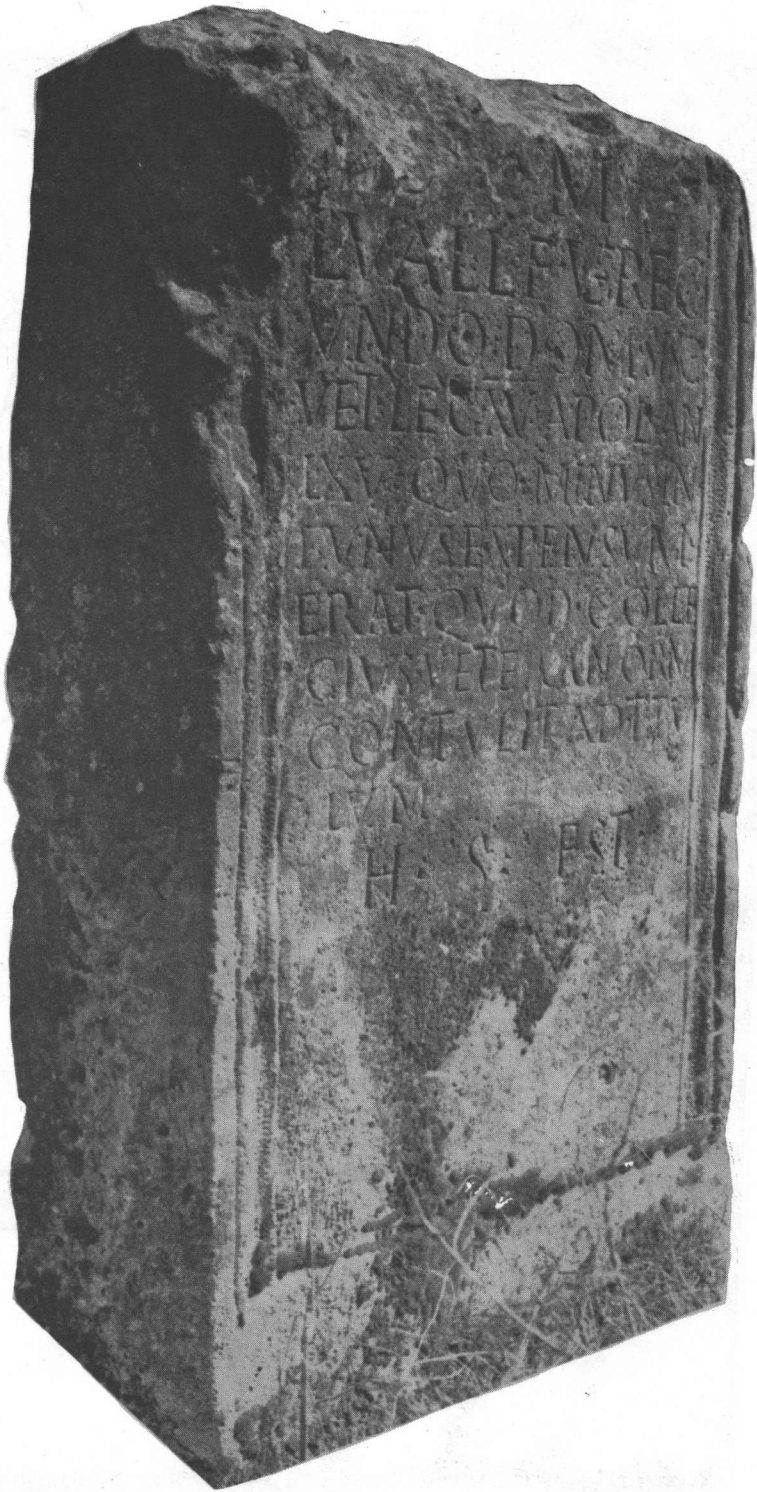

Tabla 2

MIRJA JARAK

*Odsjek za Arheologiju**Filozofski fakultet u Zagrebu*NAPOMENE UZ PROBLEM PORIJEKLA RANOKRŠĆANSKOG
SIMBOLIZMA*

UDK 72.033.1:726.04

Izvorni znanstveni rad

Kao najraniji izraz kršćanske umjetnosti, simbolički likovni govor se prvenstveno razumijeva u okvirima prostorno-vremenske determiniranosti. Mogućnosti daljnjeg istraživanja leže u načelno drugačijem, imanentnom pristupu, koji, apstrahirajući izvanjske okolnosti, problemu porijekla pristupa iz horizonta samog simbolizma.

Razvijajući se od pomoćne teološke discipline do samostalnog znanstvenog područja, ranokršćanska je arheologija prolazila, možemo reći, uhodanim i općenito karakterističnim razvojnim putem. Ipak, iz tipične sheme izdvaja je njezina nemala sklonost spram tematiziranja pozadinskih problema, tj. onih čija interpretacija pretpostavlja poznavanje teološkog i općeduhovnog konteksta. Riječ je o svojevrsnom zatvorenom krugu, o vraćanju vlastitim izvorima. Ono što je u trenutku ubrzanog uspješnog razvitka pojedinačnih istraživanja odbačeno kao spekulativni privid ponovo se uspostavlja kao glavni zadatak i smisao rada. Tako je, prema većini suvremenih autora, centralni problem ranokršćanske arheologije - čime se ona bitno razlikuje od npr. klasične arheologije - problem tumačenja unutarnjeg smisla prikaza².

Navedeno određenje ima posebnu vrijednost u primjeni na područje ranokršćanskog simbolizma. Ono, naime, konzekventno uvodi ovo veoma široko i sadržajno bogato područje u tematski krug ranokršćanske arheologije. Ranokršćanski simbolizam se svojim sadržajnim bogatstvom povezuje s drugim, izvankršćanskim simboličkim sustavima. Gotovo svakoj stvari ili prirodnoj pojavi može se pridati neki simbo-

*Zahvaljujem se prof. dr. Marinu Zaninoviću na pomoći i savjetima koje mi je pružio prilikom pisanja ovog rada.

1. Još u drugoj polovini 19. st. dominantna je ideja tzv. monumentalne teologije; usp. *Realencyklopädie der christlichen Alterthümer, Freiburg im Breisgau, 1882, Erster Band: Archäolo-*

gie, christliche, 76-87. O postupnom razvoju do nezavisnog znanstvenog područja usp. F. W. Deichmann, Einführung in die christliche Archäologie, Darmstadt, 1983, II Christliche Archäologie: D e f i n i t i o n u n d A b g r e n z u n g, 7-13.
2. *TM⁰n P^r- u* Deichmann; F. W. Deichmann, *ibid.*, 168.

lički smisao³. Ovdje se susrećemo s bitnim problemom, upravo s obzirom na našu temu. Kako, naime, u tom mnoštvu različitih oblika i značenja postaviti smisljeno pitanje o porijeklu? Preuzimanje oblika iz poganske i židovske simbolike je evidentno i kao takvo neupitno⁴. Prostorno-vremenske odrednice su, međutim, ukoliko ih je uopće moguće zacrtati, još daleko šire. Tako su neki oblici imali posebno, magijsko značenje, u najudaljenijim krajevima svijeta - npr. kod američkih starosjedilačkih naroda i, s druge strane, u najdubljoj prošlosti - u ledenom dobu⁵.

Širina mogućih izvora i utjecaja odvodi naš interes od formalno-ikonografskih pitanja (na koja je moguće adekvatno odgovoriti samo u posebnim studijama) načelnom propitivanju uvjetovanosti simboličke forme⁶. Kao prvo, prijeko je potrebno odrediti mjesto i značenje simboličke forme unutar ranokršćanske umjetnosti.

Većina općih pregleda kršćanske umjetnosti poistovjećuje simbolički likovni govor s najranijom fazom kršćanske umjetnosti.⁷ To uglavnom odgovara kako starijim, tako i novijim interpretacijama. F. X. Kraus, koji je umnogome slijedio epohalne De Rossijeve ideje, u svom pregledu rimskih katakomba razlučuje katakombne motive i prema načelu učestalosti⁸. U veoma česte motive ubrajaju se simbolički znakovi te alegorijski i biblijski prizori, dok su crkvenopovijesni (prikazi mučenika i crkvenih odličnika) i liturgijski motivi malobrojni. Grupu prevladavajućih motiva karakterizira simbolički smisao koji se uspostavlja ili u odnosu spram intendirane vjerske ideje (simbolički znakovi i alegorijski prikazi), ili u odnosu spram drugih jednakovrijednih motiva (biblijski prizori). Estetski užitak potisnula je, dakle, refleksivna težnja.

O. Marucchi i P. Testini ne bave se izričito problemom značenja katakombnog slikarstva. Ipak, iz usputnih napomena koje prate opis biblijskih prizora lako se zaključuje da su oba autora pitanje značenja smatrali izlišnim. Oni su uz biblijske prizore kao samorazumljivu i neupitnu stvar vezivali simboličko značenje⁹. Simbolički smisao biblijskih prizora očituje se u uskom povezivanju starozavjetnih i novozavjetnih motiva. Ovu vrstu simbolizma F. W. Deichmann određuje pojmom »tipološkog« značenja¹⁰. Simbolizam u užem značenju (grafički i zoomorfni simboli) i alegorija dobro su poznati načini iskazivanja unutarnjeg smisla i u pretkršćanskim, poganskim i židovskim sistemima. »Tipološko« upućivanje je, nasuprot tome, novi, specifično kršćanski način oblikovanja unutarnjeg smisla. Riječ je o takvoj povezanosti Starog i Novog zavjeta u kojoj starozavjetni motivi upućuju na novozavjetne, odnosno na Kristovu osobu i djelovanje kao ukupnost svih novozavjetnih sadržaja. Ovo značenje starozavjetnih prizora imali su implicitno u vidu i spomenuti autori (Kraus, Marucchi,

3. Dorothea Forstner, *Die Welt der christlichen Symbole*; Innsbruck, 1982. Autorica je kršćanske simbole obradila u slijedećim cjelinama: I. Znakovi i slova, II. Brojevi i figure, III. Kosmičke pojave, IV. Boje, V. Kamenje i metali, VI. Biljke, VII. Životinje, VIII. Biblijski likovi i personifikacije, IX. Mitolojski likovi i fantastična bića, X. Dijelovi tijela i tjelesne supstancije i XI. Različiti simboli.

4. Erwin R. Goodenough ukazuje na preuzimanje simboličkih formi u poganskoj, židovskoj i kršćanskoj umjetnosti. Karakteristično je da se i u židovstvu i u kršćanstvu preuzimaju poganski motivi. Usp. E. R. Goodenough, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, New York, 1953-56, vol. 4., passim.

5. D. Forstner, o. c, 20, 99.

6. F. J. Dolger, *Der heilige Fisch*, Mtinster, 1922; H. Lothar, *Der Pfau in der altchristlichen Kunst*, Leipzig, 1929; F. Siihling, *Die Taube, Supplement der römischen Quartalschrift*, Freiburg i. Br. 1930.

7. Usp. E. Newton - W. Neil, *2000 Years of Christian Art*, London, 1966, 13; Vera Icon: *1200 Jahre Christusbilder zwischen Alpen und Donau*, Freising, 1987, 9-12.

8. F. X. Kraus, *Roma sotterranea, Die römischen Katakomben*, Freiburg i. Br. 1879, Viertes Buch: Die altchristliche Kunst, 216-374.

9. O. Marucchi, *Le catacombe romane*, Roma, 1933, 205, 476; P. Testini, *Archeologia cristiana*, Roma, 1980, 167.

10. F. W. Deichmann, o. c, *IX Sinndeutung der Bildkunst*, 167-204.

Testini); detaljniju analizu pruža nam, pak, djelo A. Grabara¹¹. »Tipološko« upućivanje prvenstveno karakterizira kršćansku literaturu u kojoj se preuzimanje i vrednovanje Starog zavjeta dobrim dijelom zasniva na njegovom anticipirajućem smislu. Ovo se jasno otkriva već u Novom zavjetu (Krist u evanđeljima i sv. Pavao u poslanicama često ukazuju na starozavjetne događaje kao prototipove novozavjetnih zbivanja), a onda i u kasnijim teološkim spisima. Dakle, kao svojevrsna metoda, ova značenjska pozadina likovnih prikaza preuzeta je iz literarne sfere.

Slijedeća najizrazitija odlika ranokršćanske pretkonstantinovske umjetnosti, po Grabaru je krajnja redukcija prikaza, koji lišen narativnih detalja funkcionira kao slika-znak¹². Dakle, osim simbola u užem značenju, pretkonstantinovska umjetnost razvija cijeli sustav naglašeno refleksivnih prikaza, prema kojem se ona, nedvojbeno, poistovjećuje sa simboličkom likovnom formom. Koliko god se ova teza činila izvjesnom i općenito prihvaćenom, neki je autori ipak odbacuju. Tako Paul Styger, istraživač koji je ovom problemu posvetio cijelu knjigu, već na prvoj stranici postavlja temeljno pitanje: Imaju li biblijski prizori ranokršćanske sepulkralne umjetnosti pretežno narativnu ili simboličku vrijednost¹³? Njegova interpretacija teži narativnom objašnjenju, iako - što je svakako pozitivan znak - nije zaoštrena do posvemašnjeg odbacivanja suprotne teze. Styger, zapravo, oblikovanje unutarnjeg smisla prepušta subjektivnom nagnuću i inspiraciji promatrača. Sam umjetnički, prvobitni, stvaralački čin lišen je, međutim, dublje značenjske dimenzije i određen kao preslikavanje biblijske stvarnosti.

Stygerovo izlaganje je na prvi pogled posve prihvatljivo. U osnovi njegove narativne ili historijske teze leži duboka težnja istraživača da vlastito znanstveno područje utemelji na pozitivističkom objektivitetu. Ova opravdana težnja u sferi ranokršćanske umjetnosti postaje iluzorna. I sam je umjetnik, naime, promatrač u odnosu na literarni predložak, pa se tako već na ovoj prvoj razini ukida željeni objektivitet.

Karakter pretkonstantinovske katakombne umjetnosti je, dakle, naglašeno simbolički. Prihvaćanjem ove teze znatno smo se približili našem predmetu. Kako smo zbog širine predmeta već u početku izlaganja odbacili mogućnost strogo zasnovanog istraživanja geneze pojedinih oblika i njihovog preuzimanja u kršćanstvu, našli smo se pred problemom objektivnog utemeljenja rada. U tom smislu se ogleda važnost prihvaćenih prostorno-vremenskih koordinata. Ranokršćanski simbolizam je *par excellence* likovni izraz najranije faze kršćanske umjetnosti locirane u podzemni svijet kršćanskih grobalja. Zastupljenost kršćanskih simbola zapravo i određuje ovu umjetnost kao kršćansku, pa se tako od prvih početaka ispoljava njezin sadržajni smisao¹⁴.

Prostorno-vremenske odrednice koje smo dobili analizom najranije faze kršćanske umjetnosti dopuštaju da istraživanje porijekla ranokršćanskog simbolizma vezemo uz konkretan umjetnički izraz. K tome, one same nude relevantne odgovore na naše pitanje. Ipak, kako je simbolička forma u svojoj kompleksnosti nesvodiva na određeni povijesni trenutak, to pitanje o porijeklu nužno uključuje propitivanje kršćanstva kao sustava ili strukturalne cjeline, te propitivanje simbolizma kao posebne izražajne forme.

11. A. Grabar, *Christian Iconography. A Study of Its Origins*, Princeton, 1968, 111, 128-146.

12. A. Grabar, *ibid.*, 8. »In other words, the paintings are schematic - that is, they are image-signs, which appeal above all to the intellect and which imply more than they actually show«.

13. P. Styger, *Die altchristliche Grabeskunst*, München, 1927, 5.

14. Stilski se, naime, katakombno slikarstvo veže uz rimsku profanu umjetnost; istovjetnost »ukusa« ukazuje na kulturno jedinstvo pripadnika ovih različitih svjetonazora. Usp. F. Gerke, *Kasna antika i rano hrišćanstvo*, Novi Sad, 1973, I Počeci (pre Konstantina), 9-49.

Kršćanstvo kao strukturalnu cjelinu karakterizira težnja za štb čvršćim unutar-njim jedinstvom¹⁵. To znači da religijski sustav ne egzistira u formi pojedinačnih (atomiziranih) stavova, koji bi imali od cjeline nezavisno značenje. J. Ratzinger u svom *Uvodu u kršćanstvo* na ovom mjestu govori o jedinstvu znakova ili simbola. Pojam znaka ili simbola označava ono što je fragmentarno ili polovično, upravo »polovicu« nečega. Ovo značenje, kako Ratzinger upozorava, odgovara Platonovom pojmu »simbola«¹⁶. U grčkom jeziku imenice ΤΟ ἀν^okov i o o)ip^oAcg označavaju, uz ostalo znak, znamen ili znamenje. Latinski pojam odgovara grčkom¹⁷. U Platona se pojam simbola veže uz fragmentarni karakter ljudske prirode i označava nesavršenog čovjeka koji teži uspostavljanju vlastitog jedinstva. Smisao znaka kao polovice inače je uobičajen u grčkom pa i u latinskom jeziku i upućuje na jedan stari običaj¹⁸.

Dok je u nelikovnoj sferi pojam simbola sadržavao i ideju nedostatnosti pojedinačne egzistencije pa se neproturječno ugrađivao u teološka razmišljanja o cjelini religijskog sustava, u likovnoj sferi zbiva se značenjski pomak koji posreduje drukčiji odnos ideje i znaka. Likovni simbolički izraz potpuno gubi fragmentarni smisao; kako čitamo u *Leksikonu ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva.*: »Umjesto života Kristova saopćuje se slikovnih pismom srž njegova učenja«¹⁹. Likovni simbol je, dakle, sažeta forma bitf odgovarajućeg svjetonazora ili misaonog sustava. U odnosu na kršćanstvo, na njegovu strukturalnu cjelinu, pojavljuje se simbolička forma kao adekvatan likovni izraz. Temeljnoj vjerskoj ideji spasenja Božjim posredovanjem, na koju se zapravo svode svi partikularni izričaji, odgovara govor simbola, koji, neovisno o izvanjskom sadržaju pojedinih motiva, donosi istu temeljnu ideju. Ova adekvacija nudi nam svakako jedan od mogućih odgovora na pitanje o pojavi i značenju simbolizma u ranokršćanskoj umjetnosti.

Drugi mogući odgovor veže se, također, uz spoznaju biti simboličke forme. Iako je govor simbola u ranokršćanskom razdoblju predstavljao određeni kripto-jezik, u njemu je od početka sadržana i upravo suprotna tendencija. U odnosu na okolni poganski svijet simbolizam djeluje prikrivajuće; unutar kršćanske općine, naprotiv - legitimirajuće. Prihvaćajući povijesnu realnost zajednica bira takvu izražajnu formu kojom će zadovoljiti svoje unutarnje težnje i uvjerenja. Kroz simboličku formu ona se legitimira, predstavlja kao kršćanska, pa makar i u zatvorenom krugu istomišljenika. U perspektivi, međutim, (nakon uspostavljanja drukčijih odnosa moći) legitimirajuća funkcija se proširuje i na nekršćanski svijet. Tako možemo do današnjih dana pratiti kontinuitet kršćanskog simbolizma.

Već smo prije istaknuli značenje prostorno-vremenskih odrednica kao posebno relevantnih za problem porijekla ranokršćanskog simbolizma. Premda se simbolizam samo u svojim prvim počecima veže uz kršćanska podzemna groblja, on je na osobit način vezan uz te prostore. Kršćanski simbolizam posjeduje snažan eshatološki naboj pa se odlično uklapa u tajnoviti prostor katakombe. Simboli su kao sažeti izrazi temeljnih kršćanskih ideja naprosto nabijeni značenjem i kao takvi pojačavaju mistiku

15. J. Ratzinger, *Einführung in das Christentum*, München, 1968, Das Symbolum als Ausdruck der Struktur des Glaubens, 61-69.

16. Platon, Symposion 191 d.

17. A. Walde - J. B. Hofmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1954, Zweiter Band, 638. symbolus (sum-), i m. (-umn.) »Marke, Kennzeichen; Symbol, Sinnbild, chris-

tliches Glaubensbekenntnis« sert Plaut. und Cato, symbolice Gell.: entl. aus gr. oi)\\$okoc,

18. Stjepan Senč, *Grčki>-hrratsli rječnik*, Zagreb, 1910. 877 mj[1-ili "E,V]i\$okav, TÖ, i OV[L-ili hju, & 6kaio\, TO

19. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1985, 52.

smrti i uskrsnuća. Eshatološki smisao simbola najbolje nam potvrđuje posljednja biblijska knjiga, ona u najvećoj mjeri posvećena »posljednjim stvarima« - knjiga Ivanova Otkrivenja.

Ivanovo Otkrivenje obilato koristi simboličke slike i tako istovremeno »otkriva« i »zakriva« sudbinu svijeta (kako proizlazi iz biti simbolizma). Inače je za apokaliptičku literaturu karakteristično brojnim vizijama i simboličkim znakovima otežano razumijevanje smisla, što implicira primjerenu interpretaciju. Apokaliptička literatura, prema tome, značajki koristi prednosti simboličkog izražavanja. Često se određena simbolika (npr. simbolika brojeva) ilustrira velikim brojem pojedinačnih primjera. Tako je u Ivanovom Otkrivenju simbolika broja 7 izražena ovim pojedinačnim slikama: sedam crkava (Otk 1,4; 1,11; 1,20), sedam Duhova (Otk 1,4; 3,1; 4,5; 5,6), sedam zlatnih svijećnjaka (Otk 1,12; 1,20; 2,1), sedam zvijezda (Otk 1,16; 1,20; 2,1; 3,1), itd. Isto načelo izražavanja simboličkog sadržaja različitim pojedinačnim motivima (tzv. biblijski prizori) karakterizira ranokršćansku umjetnost.

Kao što se u literaturi simboličkim govorom »otkriva« sudbina svijeta, tako se likovnim simbolizmom objavljuje sudbina vjernika, pojedinca. Katakombne slikarije imaju, naime, značenje individualne molitve²⁰. Međutim, ne postoji oštra podijeljenost opće i pojedinačne sfere, kao što, u krajnjoj liniji, ne postoji sadržajna opreka kršćanske literature i umjetnosti. Literatura u odnosu na umjetnost posjeduje samo vremenski prioritet. To nam je već ilustrirala tzv. tipološka metoda. Analogno literarnom simbolizmu, možemo reći da je likovni simbolizam u prostorima kršćanskih grobalja uvjetovan i eshatološkim značenjem simboličke forme.

Povijesni trenutak je, pored fiksiranog prostora (svijet katakomba), druga izvanjska ili apsolutno objektivna odrednica. Riječ je o elementu koji se inače u arheološkoj literaturi najčešće spominje. Tako u našoj literaturi oba opća pregleda ranokršćanske arheologije tumače pojavu likovnog simbolizma poznatim progonstvima kršćana²¹. Kršćani su zbog opasnosti kojima su bili izloženi uveli simbole kao tajne znakove svoje vjere. Kao što je poznato, progonstva kršćana rezultat su opće antipatije poganskog svijeta spram nove religije. Međutim, prva pojedinačna smaknuća nisu djelo poganskih nego židovskih krugova²². Židovi su prvi svoje neprijateljstvo zaoštrili do fizičkog uništavanja kršćana.

Nenaklonost spram kršćana očituje se i u malobrojnosti literarnih vijesti o njima. O kršćanima, a osobito o samom Kristu, nema mnogo relevantnih podataka. U rimskim državnim aktima i analima Isusova povijest nije nigdje zabilježena. Od nekršćanskih izvora škrte podatke daju samo Tacit, Svetonije, Plinije Mlađi i Josip Flavije²³. Kao opozicija tadašnjem vrijednosnom sistemu kršćani nisu bili ni omiljeni niti osobito zapaženi.

Tendenciju prešućivanja nastavljaju rimski historičari i nakon konstantinovskog preokreta. Tako Amijan Marcelin, najznačajniji historičar 4. st., veoma malo pažnje poklanja kršćanstvu; on ne pokazuje otvoreno neprijateljstvo, ali je i daleko od iskrenog privrženika. U središtu Marcelinova interesa je car Julijan Apostata, što samo po sebi govori o odnosu spram kršćanstva²⁴. Poganske simpatije nisu bile strane ni

20. A. Grabar, o. c., 10.

21. Č. Truhelka, *Starokršćanska arheologija*, Zagreb, 1931, 21; Dj. Basler, *Kršćanska arheologija*, Mostar, 1986, 44.

22. Euseb., *Hist. eccl.*, 11,1; 11,9; 11,23.

23. Tacit., *Annal.*, XV, 44; Sveton., *Caes.*, 25,4; Plin., *Epist.*, X, 96; Joseph., *Antiquit.*, XX,9,1.

24. Ammian. Mare, XV-XXV.

samom caru Konstantinu. Istovremeno s izgradnjom velebnih crkava Konstantin podiže poganske hramove²⁵. Ipak, kršćani napokon, nakon puna tri stoljeća, uživaju pravnu sigurnost.

Izrazito negativno opće raspoloženje sigurno je pridonijelo pojavi likovnog simbolizma. Kao što se, međutim, ranokršćanski simbolizam ne može svesti na oblik kripto-jezika, tako ni historijsko objašnjenje njegova nastanka nije dovoljno.

Krug mogućih izvora proširuje se uočavanjem značenja židovstva. Kršćani su izgradili svoj vrijednosni sustav ublažavajući židovsku normativnu strogost novim etičkim principima.

Kršćanstvo uopće nastaje u krugu židovstva - prvu kršćansku zajednicu formirali su jeruzalemski Židovi - i, posebno u prvim stoljećima, baštini mnoge židovske ideje²⁶. To je bilo omogućeno visokim razvojnim stupnjem židovske religije koja je stvorila apsolutno pročišćenu predodžbu Boga. U religijskom smislu (s obzirom na predodžbu Boga) židovstvo kao i kršćanstvo predstavlja najviši mogući razvojni stupanj. Religijski razvitak, međutim, ne implicira umjetnički; čak ga u slučaju doslovnog razumijevanja - dokida. Židovi su svoj odnos spram umjetnosti izrazili upravo na način dokidanja. Time su, istovremeno, i na izvanjski način osigurali ili barem težili osiguranju ekskluzivnosti u odnosu na vjerske predodžbe susjednih, mnogobožackih naroda. Da je u slučaju osiguranja ekskluzivnosti u pitanju idealni zahtjev kojem se može samo težiti, dokazuje u samoj židovskoj povijesti stalno prisutna borba protiv idolopoklonstva. Cijeli Stari zavjet može se čitati kao povijest uspostavljanja i ukidanja (pridržavanja i kršenja) idealnih normi. O apsolutnoj vrijednosti i neupitnosti ovih normi govori njihovo božansko porijeklo (zabrana idolopoklonstva izričito je sadržana u II. od Deset zapovijedi). Kršenje božanskih normi uzrokuje nepredvidljive i često kobne preokrete u židovskoj povijesti, koji se dosljedno shvaćaju kao pravedna kazna. To je karakteristično već za najstariju židovsku povijest koja nam daje i najmarkantnije primjere.

U razdoblju sudaca Židovi zbog idolopoklonstva stalno potpadaju pod vlast tuđinskih naroda²⁷. Zbog Salomonova idolopoklonstva dolazi do rascjepa židovskog kraljevstva na izraelsko i judejsko kraljevstvo²⁸. Najzad, zbog idolopoklonstva potpadaju Samarija i Jeruzalem u asirsko, odnosno babilonsko ropstvo (uvjerljivu osudu idolopoklonstva daje prorok Ezekiel u alegorijskom govoru protiv Ohole i Oholibe)²⁹.

Osim ovom osobitom težnjom židovskog duha za pročišćenim religijskim sustavom, nedostatak umjetničkog oblikovanja objašnjava se političkim položajem židovskog naroda³⁰. Prostorna raspršenost, bez sigurnosti koju nudi vlastiti teritorij, nije omogućavala umjetnički razvitak; nacionalna sigurnost je pretpostavka umjetničkog razvitka.

Religijska zabrana idolopoklonstva reflektirala se u likovnoj umjetnosti smanjivanjem opsega mogućih tema. U pretkonstantinovskom razdoblju, u vremenu razvitka kršćanskog likovnog simbolizma, židovske sinagoge ukrašene su ornamentima znatne simboličke vrijednosti. Neki oblici preuzeti su iz grčko-rimskog kruga. Da je riječ samo o preuzimanju oblika, ali ne i značenja, potvrđuje pojava Helijeve glave na sarkofazima i podovima palestinskih sinagoga³¹.

25. J. Burckhardt, *Die Zeit Constantin's des Grossen*, Leipzig, 1880, 359.

26. Djela apostolska, 2,41-47, Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1983.

27. Stari zavjet, Knjiga o Sucima, 2,16-19, ibid.

28. Stari zavjet, Prva knjiga o Kraljevima, 11,1-13, ibid.

29. Stari zavjet, Ezekiel, 23, ibid.

30. *Mdisches Lexikon*, Band III, Königstein/Ts. 1982. - Kunst, Jüdische, 934-938.

31. *Encyclopaedia Judaica*, Vol. 15. Jerusalem, 1971, Symbolism, Jewish, 568-578.

Kako svako pravilo ima svoje izuzetke, i židovska pretkonstantinovska umjetnost ostvaruje u jednom pojedinačnom primjeru (poznata sinagoga u Dura Europosu) figuralni biblijski ciklus. Riječ je o udaljenom lokalitetu s velikim brojem poganskih hramova³². O prisutnosti židovske i kršćanske zajednice svjedoče ostaci sinagoge i tzv. kršćanske kuće. Obje građevine nalazile su se u istom dijelu grada, tik uz gradski zid. Kao što sinagoga odudara od istovremenih židovskih spomenika, tako i »kršćanska kuća« ima posebno značenje. U njoj su sačuvane najstarije kršćanske slikarije izvan područja katakombi, sa - po mišljenju A. Grabara - vidljivom narativno-deskriptivnom tendencijom³³. Dakle, i židovska i kršćanska umjetnost, u udaljenom istočnjačkom gradiću, približno istovremeno prelaze okvire inače uobičajenog simboličkog govora. U sinagogi se to ostvaruje jednostavnim figuralnim ciklusom a u »kršćanskoj kući« napuštanjem redukcijaskog oblikovanja slike-znaka.

Događanja u Dura Europosu možda možemo promatrati i u svjetlu uske međusobne povezanosti dviju općina. Veze kršćanstva i židovstva bile su duboke (utemeljene u samoj genezi kršćanstva) i mnogostruke, pa su i u umjetnosti mogle imati vidljivi izraz.

Stilskom i ikonografskom analizom umjetnosti »kršćanske kuće« i židovske sinagoge produbljuje se problem međusobnog odnosa dviju zajednica. Nasuprot upravo iznesenom mišljenju o mogućim vezama i uzajamnim utjecajima, stilsko i ikonografska analiza otkriva brojne različitosti židovske i kršćanske umjetnosti Dura Europosa³⁴. Slikarstvo sinagoge razlikuje se i u sadržajnom i u formalnom pogledu od slikarstva »kršćanske kuće«. U židovskom kulturnom prostoru prikazana je slikanim ciklusom spasenjska dimenzija nacionalne povijesti; takva univerzalna dimenzija nedostaje kršćanskim slikarijama. I izbor motiva pokazuje prilično nesuglasje. Sačuvani starozavjetni prizori »kršćanske kuće« ne nalaze pandana u slikarstvu sinagoge, a upravo bi se u zajedničkoj baštini starozavjetne predaje trebala reflektirati pretpostavljena povezanost. Zajedničke crte ranokršćanske i židovske umjetnosti ne objašnjavaju se međusobnim utjecajem nego zajedničkom pripadnošću kasnoantičkom umjetničkom krugu.

Složenost problema isključuje, dakle, jednoznačno rješenje. Promatrano izvan konteksta židovske odnosno kršćanske umjetnosti, slikarstvo Dura Europosa pokazuje stilsku i sadržajnu različitost. Međutim, slikarstvo Dura Europosa pokazuje različitost i u odnosu na istovremeno kršćansko i židovsko slikarstvo drugih dijelova ekumene. Tako su slikarije »kršćanske kuće« bogatije detaljima, tj. pokazuju veću narativnu tendenciju od istovremenih slikarija kršćanskih katakombi. Isto odstupanje od uobičajenog izraza karakterizira i židovsku sinagogu. Zato se, po našem mišljenju, koliko god postojala određena objektivna razlika između slikarstva sinagoge i onog »kršćanske kuće«, može govoriti i o nesumnjivim međusobnim vezama i dodirnim točkama, nesvodivim na opće karakteristike kasnoantičke umjetnosti.

E. R. Goodenough u svom opsežnom radu o židovskom simbolizmu, kao tipičan predstavnik anglosaksonskog znanstvenog svijeta, veliko značenje pridaje psihologiji. Psihologija se uzima kao paradigma znanstvenog pristupa. U svjetlu psihologijskog pristupa svako oblikovanje, kako Goodenough kaže, implicira pridavanje nekog simboličkog sadržaja³⁵. Simbolizacija je psihološki uvjetovana asocijativnim mehanizmima.

32. Reallexikon für Antike und Christentum, Band IV, Stuttgart, 1959, Dura-Europos, 358-370.

33. A. Grabar, o. c., 22.

34. H. Brandenburg, Ueberlegungen zum Urs-

prung der fruehchristlichen Bildkunst, Atti del IX Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana, Roma 1975, 3-28.

35. E. R. Goodenough, o. c., Vol. 4., 29.

Budući da nas ne zanima simbolizam u cjelini, nego jedan njegov određeni oblik, razmatranje psiholoških mehanizama ostavljamo po strani.

Povezujući ranokršćanski simbolizam sa židovskim idejama približili smo se teološko-filozofskom utemeljenju ove umjetničke forme. Religijskom sadržaju razvijenom do apsolutne forme ne odgovara umjetnički, osjetilni lik. U svojoj *Estetici* Hegel brojnim analizama konkretnih umjetničkih djela čini zornijom načelnu razliku grčko-rimskog i kršćanskog svijeta. Antički antropomorfnu bogovi idealan su sadržaj umjetnosti; antropomorfnoj predodžbi, naime, savršeno odgovara osjetilni lik. Nesavršena religija pretače se tako u savršenu umjetnost. Dovođenju religiji, pak, umjetnost više nije potrebna. Dakako, tako je to u svojoj čistoći izvedeno samo u filozofskom mišljenju. U stvarnosti umjetničkog oblikovanja apsolutni sadržaj javlja se kao stvaralački izazov. Ipak, možda je u ranokršćanskom razdoblju bilo manje samosvijesti a više religijske svijesti te se izazovi nisu prihvaćali. Ranokršćanski simbolizam bi se tako mogao shvatiti kao konzekvencija teološko-filozofskih ideja. U istom smislu govori se o ranokršćanskom simbolizmu kao anticipaciji kasnijeg spora oko ikona. Konačne zaključke veoma je teško donijeti³⁶.

U arheološkoj literaturi se veoma često nalaze napomene o konvencionalnom, odnosno prirodnom porijeklu simbolizma. Neki autori navode kao ravnopravne obje teze, dok se drugi izričito odlučuju za jednu od njih. Konvencionalno shvaćanje polazi od formalne različitosti simbola i označenog predmeta, i utoliko je u pravu. U samoj formi simbola obično ništa ne upućuje na implicirani sadržaj. Ipak, mora se pretpostaviti neka unutarnja veza znaka i predmeta, te su donekle u pravu i zastupnici prirodne teze.

Pravo vrednovanje konvencionalističkog i mimetičkog pristupa nije moguće u okvirima likovnog simbolizma. Naime, obje teorije imaju svoje ishodište još u antičkom mišljenju o izvorima jezične djelatnosti. Pod jezičnom djelatnošću osim jezika u užem smislu podrazumijevaju se sve simboličke forme koje su u bitnim crtama srodne jeziku, pa tako i likovni simbolizam³⁷.

Na poopćenoj razini jezične djelatnosti klasičan primjer raspravljanja predstavlja Platonov dijalog *Kratil*. Mimetička teorija se u *Kratilu* potkrepljuje dobro odabranim etimologijama. Ljepota i bogatstvo grčkog jezika nuka nas da navedemo bar jedan primjer. Evo kako se izvodi ime Agamemnon: »Sva je prilika da Agamemnon znači nekoga tko je sposoban upregnuti sve sile i velikom upornošću postići cilj ostvarujući svoje zamisli smjelošću. Dokaz ovome: zadržavanje i upornost njegove vojske pred Trojom. Da je taj čovjek dostojan divljenja (agastos) zbog izdržljivosti (epimone), eto što znači ime Agamemnon«³⁸. I brojne druge etimologije dokaz su mimetičke teorije. Ipak, nakon što nas je sjajnim izvođenjima uvjerio u svoju početnu tezu, Platon jednako uvjerljivo dokazuje suprotnu, konvencionalističku teoriju³⁹. Problem je, dakle, moguće, više ili manje uspješno izlagati - ali bez zauzimanja definitivnog stava.

Vrijedi li isti zaključak i za područje ranokršćanskog simbolizma? Odgovor će nam dati jedino detaljna analiza različitih razina značenja pojedinih simbola.

Platonov *Kratil* pruža nam još jedan dragocjen metodički naputak. Riječ je o razlikovanju osnovnih jezičnih elemenata - počela i složenih, iz počela izvedenih imena. Tek je analiza počela (slova) pokazala neodrživost isključivo mimetičke teorije.

36. Usp. N. Cambi, Krist i njegova simbolika u likovnoj umjetnosti starokršćanskog perioda u Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXX-LXXI/1968-69, 97.

37. N. Mišćević, *Filozofija jezika*, Zagreb, 1981, 9.

38. Platon, *Kratil*, Zagreb, 1976, 395 b.

39. Platon, *ibid.*, 434-435.

Ranokršćanski simbolizam kao jedan jezični oblik također sadrži osnovne i izvedene forme. Osnovne forme odnose se na jednostavne znakove, grafičke, zoomorfne i antropomorfne simbole, dok izvedene forme odgovaraju Grabarovom pojmu slike-znaka. Ranokršćanske slike-znaci nisu ništa drugo nego sažeti prikazi biblijskih događaja te im je predložak biblijski tekst. Otuda je bjelodano njihovo porijeklo. Likovno oblikovanje biblijskih događanja zasniva se na poznavanju predloška pa je samo upućenima u literaturu bilo moguće razumijevanje prikaza. S druge strane, izbor motiva je takav da već sam po sebi upućuje na sadržani smisao. Tako se i bez poznavanja biblijskog teksta, apstrahirajući narativne detalje, ipak lako pogađao osnovni idejni smisao.

Kod jednostavnih simbola, zbog njihove veće samostalnosti u odnosu na literaturu, zapaža se i veća značenjska slojevitost. Ovi su simboli uglavnom zastupljeni i u nekršćanskim simboličkim sustavima pa to još više proširuje njihovu semantičku slojevitost. Ne ulazeći u pretkršćansku simboliku, pogledajmo koje razine značenja krije jedan od najstarijih i najčešćih kršćanskih simbola - simbol ribe⁴⁰.

Riba pripada u krug izrazito novozavjetnih simbola. Zato su za razumijevanje njene simbolike važni navodi evanđelja (Mt 4,19; Mt 13,47; Mt 14,13-21; Mt 15,32-39; Mk 1,17; Mk 6,34-44; Mk 8,1-10; Lk 5,10; Lk 9,12-17; Lk 24,41-43; Iv 6,1-13; Iv 21,9-13), koji uglavnom prenose dva temeljna značenja: riba je mišljena ili kao simbol krštenja ili kao simbol euharistije. U oba slučaja postoji određena povezanost između simbola i označenog sadržaja pa se može govoriti o prirodnom porijeklu simbola. Treće temeljno značenje nema izravnu potvrdu u novozavjetnom tekstu. Isto tako, po svom porijeklu, ono isključuje mimetičku teoriju. Riječ je o ribi - IX^*S - kao znaku samoga Krista. Neupućeni u značenje nikakvim umovanjem nisu mogli doprinjeti do smisla simbola. Ova je, dakle, razina značenja isključivo rezultat konvencije, dogovora.

Unatoč evidentnoj višeznačnosti pojedinih simbola, mogućnost povezivanja različitih razina značenja nije isključena. Ona, dapače, proizlazi iz strukture simbola. Kako je likovni simbol sažeta forma biti odgovarajućeg svjetonazora, to se različite razine značenja ranokršćanskih simbola u krajnjoj konzekvenciji ipak svode na jednu temeljnu misao - spasenje Kristovim posredovanjem.

Značenjska slojevitost ranokršćanskog simbolizma pokazala nam je opravdanost i podjednak udio dogovornog i mimetičkog elementa. Treba ipak upozoriti da neki autori istu višeznačnost simbola koriste pri odbacivanju jednog od ovih elemenata⁴¹. Različita značenja istog prikaza upućuju, po njima, na presudnu važnost dogovornog elementa. Dublji smisao prikaza počiva na dogovoru; zato se značenje razlikuje od primjera do primjera ili može imati različita tumačenja.

Kako ne raspoložemo nikakvim objektivno-mjerljivim pokazateljima, prihvaćanje ili odbacivanje mimetičke teorije ostaje stvar subjektivnog uvjerenja. Ipak, smatramo da su bar neka značenja nastajala neposredno, tj. da su sami prikazi dovoljno jasno upućivali na sadržani smisao. Uz prikaz ribe neposredno se vežu dva pojma: pojam vode i pojam blagovanja. U kršćanskom kontekstu ovi pojmovi imaju jasno značenje krštenja i euharistije. Isto tako, uz prikaz Dobrog pastira prirodno se veže ideja skrbi, uz prikaz spašenog Jone ili Noe - ideja spasenja itd.

Još na početku rada povezali smo ranokršćanski simbolizam s najranijom fazom kršćanske umjetnosti. Znači li to da je pitanje o porijeklu simbolizma identično pitanju o porijeklu ranokršćanske umjetnosti? Radi li se tu o jednoj te istoj stvari?

40. Usp. Reallexikon für Antike und Christentum, Band VII, Stuttgart 1969, Fisch, Fischer,

Fischfang, 959-10§7.
41. F. W. Deichmann, o. c., 169.

O porijeklu ranokršćanske umjetnosti postoje brojne teorije. Slijedeći P. Corby Finneya izdvajamo četiri posebno značajne i cjelovite teze⁴². Kršćanska umjetnost prvenstveno se izvodi iz sadržajnog bogatstva grčko-rimske umjetnosti. To je karakteristično za 19. i početak 20 st. Prema drugoj teoriji, ranokršćanska umjetnost je nezavisna i posve samosvojna. Treća teorija uzima kao ishodište sirijsko-palestinsko područje i židovstvo kao primarni duhovni izvor. Četvrta teorija koja u literaturi gotovo i nije zastupljena dokazuje da je ranokršćanska umjetnost nastala pod utjecajem historijskog gnosticizma. Ovaj posljednji izvor Finney podvrgava kritici pokazujući slabosti literarnih izvora o gnostičkoj umjetnosti.

Navedeni izvori relevantni su i za problem porijekla ranokršćanskog simbolizma. Ipak, oni se više odnose na formalnu stranu, tj. objašnjavaju postanak različitih oblika i motiva bez ulaženja u sadržajne probleme. Za simbolizam, međutim, presudno značenje imaju sadržajna a ne formalna pitanja. Zato smo, pomalo apstrahirajući od formalne strane, postavljali pitanja o strukturalnom podudaranju vjere i simbola, o eshatološkom smislu simbolizma i njegovoj teološko-filozofskoj utemeljenosti, o konvencionalnom, odnosno mimetičkom porijeklu simbola... U ovom posljednjem pitanju o konvencionalnom odnosno mimetičkom porijeklu simbola naglasak je također na sadržajnoj dimenziji. Ne pita se, naime, o porijeklu oblika nego o porijeklu značenja. Značenjska dimenzija ranokršćanskog simbolizma dragocjenija je od umjetnički često siromašne i pojednostavnjene forme.

42. P. Corby Finney, *Gnosticism and the Origins of Early Christian Art*, o. c, pod 34, 109-143.

ZUSAMMENFASSUNG ANMERKUNGEN ZUM PROBLEM DES URSPRUNGS DES FRÜHCHRISTLICHEN SYMBOLISMUS

Nach Ansicht der Mehrzahl zeitgenössischer Autoren kommt den interpretativen, inhaltlichen Problemen eine bedeutende Stellung innerhalb des Themenkreises der frühchristlichen Archäologie zu, und konsequenterweise gehört diesem Kreise auch das inhaltlich reiche Gebiet des frühchristlichen Symbolismus an. Für die Frage nach dem Ursprung hat der Reichtum an Formen besondere Bedeutung. Die Zahl der möglichen Quellen und Einflüsse lenkt nämlich unser Interesse von den formal - ikonographischen Fragen ab (auf die man nur in gesonderten Studien adäquate Antworten geben kann), zu Gunsten prinzipieller Nachforschungen über die Vorbedingungen der symbolischen Form.

Der größte Teil der Werke über die christliche Kunst identifiziert die symbolische Formensprache mit der frühesten Phase der christlichen Kunst. Der frühchristliche Symbolismus ist par excellence der künstlerische Ausdruck der frühesten Phase der christlichen Kunst, die man in der unterirdischen Welt der christlichen Begräbnisstätten findet. Da der Umfang des Themas eine fest fundierte Erforschung der Genesis der einzelnen Formen und ihrer Übernahme durch das Christentum unmöglich macht, ergibt sich daraus das Problem einer objektiven Grundlage der Studie. In diesem Zusammenhang wird die Bedeutung der gültigen räumlich-zeitlichen Koordinaten offenbar. Sie enthalten außerdem an sich schon eine der möglichen Antworten auf unsere Fragen. Das Phänomen des Symbolismus in der Kunst wird in der archäologischen Literatur meistens mit den bekannten Christeverfolgungen erklärt. Die betont negative Allgemeinstimmung, verschärft bis zur Drohung mit dem Tod, hat sicher die symbolistische Ausdrucksweise in der Kunst gefordert. Wie man jedoch den frühchristlichen Symbolismus nicht auf die Form einer Geheimsprache reduzieren kann, so ist auch die geschichtliche Erklärung seines Ursprungs nicht ganz zufriedenstellend.

Die Möglichkeiten weiterer Forschungen liegen in einem prinzipiell anderen, immanenten Zugang zur Problematik der, indem er die äußerlichen Umstände außer Acht läßt, den Zugang zum Problem des Ursprungs aus dem Horizont des Symbolismus selbst sucht. Hier sehen wir uns in erster Linie mit dem Problem der Übereinstimmung des Christentums als System oder struktureller Einheit und des Symbolismus als spezifischer Ausdrucksform konfrontiert.

Das Christentum als strukturelle Ganzheit ist gekennzeichnet von dem Hang zur festen inneren Einheit. Das bedeutet, daß das religiöse System nicht in der Form einzelner (atomisierter) Einstellungen existiert, denen eine eigene Bedeutung unabhängig vom Ganzen zukommt. J. Ratzinger spricht in diesem Zusammenhang in seiner »Einführung in das Christentum« über die Einheit der Zeichen oder Symbole. Der Begriff des Zeichens oder Symbols bezeichnet etwas, das an sich fragmentär oder unvollkommen ist, genauer gesagt »die Hälfte« eines Ganzen. Diese Bedeutung entspricht nach Ratzinger Plato's Begriff des »Symbols«. Diese Bedeutung des Symbols als etwas »Halbes« ist auch sonst in der griechischen und lateinischen Sprache üblich, und weist auf einen alten Brauch hin.

Während auferhalb der künstlerischen Sphäre der Begriff des Symbols die Idee der Unzulänglichkeit der einzelnen Existenz einbezieht, und sich widerspruchslos in die theologischen Spekulationen über die Ganzheit des religiösen Systems einfügt, so verliert der Begriff des Symbols in der Sphäre der Kunst seine fragmentäre Bedeutung völlig. Das künstlerische Symbol ist die Kurzform des Wesentlichen in der entsprechenden Weltanschauung beziehungsweise geistigen Systems. Im Verhältnis zum Christentum, zu seiner strukturellen Ganzheit, tritt die Symbolische Form als adäquater künstlerischer Ausdruck auf. Der religiösen Grundidee der Rettung durch Gottes Vermittlung, auf die letztlich alle partikularen Aussagen zurückgehen, entspricht die Sprache der Symbole die, unabhängig vom Inhalt der einzelnen Motive, dieselbe Grundidee verkörpern. Diese Übereinstimmung enthält eine der möglichen Antworten auf die Frage nach dem Phänomen und der Bedeutung des Symbolismus innerhalb der frühchristlichen Kunst.

In der archäologischen Literatur finden sich oft Angaben über den konventionellen, beziehungsweise natürlichen Ursprung der Symbole. Einige Autoren führen beide Thesen als gleichberechtigt an, während andere der einen oder anderen These den Vorzug geben. Die konventionelle These geht vom formalen Unterschied zwischen Symbol und Gegenstand aus, und ist insofern im Recht. In der eigentlichen Form des Symbols weist gewöhnlich nichts auf den implizierten Inhalt hin. Trotzdem muß eine gewisse innere Verbindung zwischen Symbol und Gegenstand vorausgesetzt werden, was gewissermaßen auch den Vertretern der natürlichen These Recht gibt.

Eine richtige Wertung des konventionellen und des mimetischen Standpunktes im Rahmen des Symbolismus ist deshalb nicht möglich, weil beide Theorien ihren Ausgangspunkt noch in den antiken Ansichten über sprachliche Aktivitäten haben. Unter sprachlicher Aktivität versteht man nicht nur die Sprache als solche, sondern alle symbolischen Formen, die im Wesentlichen der Sprache verwandt sind, wie z.B. der Symbolismus in der Kunst. Auf der verallgemeinerten Ebene der sprachlichen Aktivität haben die Argumente der mimetischen und der konventionellen Theorie dieselbe Überzeugungskraft, so daß das Problem nur mehr oder minder erfolgreich dargelegt werden kann - aber ohne eine endgültige Stellungnahme. Die genaue Analyse der verschiedenen Bedeutungsebenen der frühchristlichen Kunstsymbole erstreckt dieselbe Schlussfolgerung auch auf das Gebiet des frühchristlichen Symbolismus. Aus der Vielschichtigkeit der Bedeutung frühchristlicher Symbole ergibt sich nämlich für das konventionelle sowie für das mimetische Element dieselbe Berechtigung und der gleiche Anteil.

Auch wenn wir die Frage nach dem Ursprung des Symbolismus aus anderen Blickwinkeln stellten, gingen wir vom prinzipiellen Verständnis der symbolischen Form aus, und stellten uns die Frage über den eschatologischen Sinn des Symbolismus und seiner theologisch-philosophischen Grundlage. Auf diese Weise konnten wir, ohne auf die Problematik des Ursprungs der verschiedenen Formen und Motive einzugehen, zumindest auf einige der zahlreichen inhaltlichen Probleme des frühchristlichen Symbolismus hinweisen.

Rukopis prihvaćen 20.XI.1988.

KATICA SIMONI

Arheološki muzej u Zagrebu

SREBRNA ŽLICA IZ SISKA

UDK 904:739.1(497.13) "5"

Izvorni znanstveni rad

Autorica obrađuje jedan rijedak i zanimljiv predmet koji se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu a potječe iz Siska. Riječ je o srebrnoj masivnoj žlici određenih karakteristika i tipološkog obilježja i peti je do sad poznat primjerak pronađen na području Jugoslavije. Na osnovi tipološke analize i utvrđenih analogija, autorica ovaj predmet datira oko 500. god. do u prvu polovicu 6. stoljeća.

U Arheološkom muzeju u Zagrebu čuva se srebrna žlica koja potječe iz Siska. Nažalost za ovaj zanimljiv predmet - to je i inače čest slučaj kada je riječ o arheološkim nalazima iz Siska - ne raspoložemo nikakvim podacima o okolnostima nalaza. Pretpostavlja se ipak da potječe iz naselja.¹ Kako ona dosad nije objavljena² a u stručnoj arheološkoj literaturi vodi se rasprava i podvojena su mišljenja o upotrebi ovakvih i njoj sličnih žlica, odlučili smo se za njenu objavu, bez pretenzija da riješimo pitanje upotrebe i namjene žlica istog ili sličnog tipološkog obilježja.

OPIS: Duga srebrna masivna žlica s izduženim, ovalnim i plitkim donjim dijelom (uvjetno ćemo taj dio žlice nazvati zdjelica žlice). Zdjelica žlice na poleđini ima pet blagih reljefnih rebara koja izlaze iz njenog korijena i radijalno se šire prema vrhu. Na prijelazu zdjelice u dršku je disk kojemu je na jednoj strani urezan grčki križ, tj. križ jednakih krakova, dok mu je druga strana glatka i bez ukrasa. S gornje strane diska naslonjen je početak drške, tako da ona nije u istoj osi sa zdjelicom žlice. Drška ima niz reljefnih uzdužnih rebara ili udubljenja a završava u šiljak. Sveukupna dužina žlice iznosi 22,9 cm a njena težina 40,40 gr. Inv. br. 1925., (Tab. 1 i 2).

Koliko nam je poznato, na području Jugoslavije, osim žlice iz Siska, pronađene su još tri žlice u Kostolcu (*Viminacium*) i jedna u Saloni. Žlice iz Kostolca dio su nalaza blaga³ koje osim žlica sadrži i dvije srebrne zdjele. Ovi predmeti prodani su, kao slu-

1. Z. Vinski, O rovašenim fibulama Ostrogota i Tirinžana povodom rijetkog tirinškog nalaza u Saloni, *Vjesnik AMZ-a*, 3. Ser. VI-VII, 1972-73, str. 186 i bilj. 49. U bilješci 49 pored neobjavljene žlice iz Siska autor spominje tri žlice iz blaga u Kostolcu i tri žlice iz Salone. U djelu V. Bierbrauera, Die ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien, *Biblioteca studi medievali* VII, 1975, str. 248, u popisu žlica spominje samo jednu žlicu iz Salone; kako nismo bili u mogućnosti provjeriti, pretpostavljamo da je ovaj podatak ispravan jer je drugi autor proveo tipološku klasifikaciju žlica iz 5-7. stoljeća pa je vjerojatnije da su preo-

stale dvije žlice iz Salone antičke, kao što je uostalom i žlica iz Vinkovaca koju u citiranoj bilješci također spominje Z. Vinski.

2. V. Bierbrauer, n. dj., str. 249, žlica iz Siska navedena je u autorovom popisu, pod brojem 24. Da ne bi nastala zabuna u ovom popisu, navodi se za žlicu iz Siska Inv. br. 4452 a ista žlica sada nosi Ihv. br. 1925 jer je srednjovjekovna zbirka u međuvremenu reinventirana, dakle riječ je o jednom te istom predmetu.

3. M. Tatić-Đurić, Srebrnopusude iz Kostolca, *Zbornik Narodnog muzeja* V, 1967, str. 237 i d. si. 1-6.

čajni nalazi, srednjovjekovnom odjeljenju Narodnog muzeja u Beogradu. Isto tako nemamo podatke o okolnostima nalaza neobjavljene srebrne žlice iz Salone, ali se pretpostavlja da potječe iz naselja.⁴

Srebrne žlice iz druge polovice 5. do 7. stoljeća, prema određenim karakteristikama, svrstane su u tri tipa⁵, a naziv su dobile prema lokalitetima gdje su nađene: tip Desana prema blagu pronađenom u Desani⁶ (Italija), tip Sutton Hoo prema istoimenom nalazištu u grofoviji Kent (Engleska)⁷ ukop u brodu i napokon tip Krefeld-Gelep prema nalazu srebrne žlice u muškom kneževskom grobu u Porajnju (Njemačka)⁸.

Budući da je riječ o predmetima o kojima je u našoj stručnoj literaturi malo⁹ ili gotovo uopće nije pisano, smatrali smo uputnim dati nekoliko općih primjedbi u vezi sa žlicama iz druge polovice 5. do 7. stoljeća, a u povodu žlice iz Siska. Sva tri navedena tipa srebrnih žlica oblikom su vrlo srodna i razlikuju se tek u nekim detaljima, a što se tiče njihove pojave i trajanja, one su istovremene. Prema našem mišljenju, tip Desana je najjednostavniji. Zdjelica žlice na prijelazu prema dršci ima disk a drška je izdužena i završava u šiljak (govorimo samo o obliku žlice, bez obzira na eventualne ukrase i natpise na zdjelici, disku ili dršci žlice); oblik žlice tipa Sutton Hoo isti je s tim da je razlika evidentna u izvedbi drške žlice. Početak drške pravokutnog je presjeka koji prelazi u okrugli, a sam završetak drške je raskošniji. Dok drške tipa Desana završavaju u šiljak, završetak tipa Sutton Hoo ima niz reljefnih rebara i profilacija. Treći tip žlica, odnosno tip Krefeld-Gelep, oblikom je isti kao dva navedena tipa a razlikuje se izvedbom spoja zdjelice žlice s drškom. Umjesto diska, spoj je izveden poput volute koja je perforirana i često završava stiliziranom životinjskom glavom. Na gornjem dijelu početka drške ima tri reljefna ispupčenja poput zubaca a zatim slijedi niz reljefnih profilacija. Završetak drške može biti jednostavno izveden u šiljak kao u žlice ovog tipa iz nalazišta Desana ili kao tip Sutton Hoo, s reljefnim rebrima i profilacijama, primjerice žlica iz Krefeld-Gelepa. Možemo zaključiti da je oblik žlica isti i one se razlikuju jedino u navedenim detaljima. Osim ovih osnovnih razlika, postoje i neke druge inačice u izvedbi pojedinih primjeraka ali one bitno ne utječu na osnovni tip žlice.

Pojava ukrasa i natpisa na žlicama¹⁰, bez obzira na tip, još je jedna karakteristika srebrnih žlica. Urezani, obično grčki križ čest je motiv koji se javlja na disku žlica; k tome javljaju se kristogrami i monogrami, te drugi natpisi i rimske brojke. Na gornjoj strani početka drške mogu biti urezana osobna imena - češće latinska, ali i imena pisana grčkim alfabetom. Osobna imena javljaju se i na zdjelicama žlica, a pored imena često je urezan natpis VIVAS ili neke druge latinske formule, kao npr. DEO GRATIAS. Zdjelice žlica mogu imati i druge ukrase kao npr. kristogram, zatim crteže, najčešće crtež ribe, a javlja se i bršljanov list. Vidimo da su to, osim osobnih imena, uvi-

4. Vidi bilj. 1. Napomenuli bismo da je u citiranoj bilješci Z. Vinskog navedena obimna literatura o problematici srebrnih žlica koja nama nije bila u potpunosti dostupna. U međuvremenu tiskano je dijelo V. Bierbrauera kojim smo se mnogo koristili u svom radu.

5. V. Bierbrauer, n. dj., str. 180-188 i 248-251.

6. V. Bierbrauer, n. dj., str. 204-207, Tab. VI-XVII.

7. R. Bruce-Mitford, *The Sutton Hoo ship burial*, 1979, str. 102-105, si 33.

8. R. Pirling, Ein fränkisches Fiirstengrab aus Krefeld-Gelep, *Germania* 42, 1964, str. 202, Tab. 55.

9. M. Tatić-Durić, n. dj., prilikom objave žlica iz Kostolca još nije bilo tiskano djelo V. Bierbrauera koji je proveo tipološku podjelu srebrnih žlica. Autorica je žlice iz Kostolca kao i cijeli nalaz datirala u granično vrijeme između 6-7. stoljeća. Osim spomenutog djela, u Jugoslaviji se nitko nije bavio problematikom srebrnih žlica.

10. V. Milojčić, Zu den spatkaiserzeitlichen und merowingischen Silberlöffeln, 49. *Bericht der Rdmisch-Germanischen Kommission*, 1970, str. 111 i d. si. 7-9, u opsežnoj dokumentaciji koju autor donosi sakupljeni su brojni primjerci žlica sa svim mogućim kombinacijama pojave natpisa i ukrasa na njima.

jek razni kršćanski simboli. Prema karti rasprostranjenosti¹¹, vidimo da se srebrne žlice javljaju od Rusije (Martinovka), preko Podunavlja i Porajnja do Engleske (Sutton Hoo) i preko Balkana do Sredozemlja. Mjesta, odnosno okolnosti nalaza srebrnih žlica vrlo su heterogena. Srebrne žlice mogu potjecati iz naselja, grobova, i to ženskih i muških, a mogu biti i dijelovi nalaza blaga. Uočili smo da su grobni nalazi sa srebrnim žlicama rasprostranjeni sjeverno od Alpa, dok su južno od Alpa i na Sredozemlju zastupljene u nalazima blaga i u naseljima a nikada u grobovima. Nadalje uočavamo da je najrašireniji tip Desana, zatim tip Sutton Hoo; najmanje je raširen tip Krefeld-Gelep, barem prema dosadašnjim rezultatima istraživanja i podacima iz dostupne literature.

Sve žlice pronađene na području Jugoslavije - sveukupno pet primjeraka - pripadaju istom tipu, tj. možemo ih uvrstiti u tip Desana. Sve potječu iz značajnih urbanih antičkih središta¹² u kojima je tekao život do 7. stoljeća, nastavivši se smanjenim intenzitetom i dalje. Žlice iz Kostolca dijelovi su blaga, dok se pretpostavlja da žlica iz Salone i ona iz Siska potječu iz naselja. Sve tri žlice iz Kostolca imaju na prijelazu zdjelice u dršku, odnosno na disku, urezan jednaki monogram izveden u ligaturi a čita se kao ENNEUS ali je dopušteno i drukčije čitanje ligature¹³. Ne znamo da li žlica iz Salone ima neke posebne ukrase a vidjeli smo da žlica iz Siska ima na disku urezan grčki križ. Žlica iz Siska ima izravne analogije sa žlicama iz Desane. Ovo poznato istočnogotsko blago sadrži, uz ostale predmete, i 18 srebrnih žlica: 12 žlica pripada tipu Desana, jedna je tip Krefeld-Gelep, dok pet preostalih žlica ovog blaga imaju drukčiji oblik i njih ostavljamo po strani jer nisu predmet ove rasprave. Spomenuto blago datira se oko 500. god. do u prvu polovicu 6. stoljeća.¹⁴

Srebrne žlice o kojima je riječ razvile su se iz antičkih¹⁵ žlica i u određenom razdoblju 5-7 stoljeće - bile su vrlo raširene i u upotrebi. Kršćanski simboli koji se javljaju na njima evidentno govore o prisutnosti kršćanstva. Nadalje ostaje otvoreno pitanje da li su se ove žlice koristile pri euharistijskim obredima. V. Miložić se *zalaže* za takvo tumačenje pojave srebrnih žlica¹⁶, tj. pretpostavlja njihovu upotrebu u kultu, odnosno pri euharistijskim obredima. Nasuprot tome, V. Bierbrauer opredijelio se za profanu upotrebu srebrnih žlica¹⁷. Smatra da pojava kršćanskih simbola na žlicama ne mora ujedno biti i znak njihove upotrebe u kultu. Svoje mišljenje potkrepljuje činjenicom da

11. V. Bierbrauer, n. dj., si. 15. Karte rasprostranjenosti koje donosi V. Miložić u djelu navedenom u bilj. 10 nismo koristili jer su na njima obuhvaćeni i drugi tipovi žlica koje nisu predmet ovog rada.

12. Kostolac-*Viminacium*, rimsko utvrđenje na Dunavu; Solin-Sotona - *Colonia Martia Iulia Salona*, sjedište namjesnika provincije Ilirika, kasnije Dalmacije i Sisak-Siscia - *Colonia Flavia Siscia*, glavni grad provincije *Saviae*.

M. Tatić-Durić, n. dj., str. 244.

14. V. Bierbrauer, n. dj., str. 204-207.

15. J. Brunšmid, *Colonia Aurelia Cibale* - Vinokovci u staro doba, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* NS VI, 1902, str. 156 i 158, si. 88. Ova žlica potječe iz kasnorimskog groba i premda oblikom podsjeća na žlice o kojima je u ovoj radnji riječ, ona je znatno manja, nije tako masivna i razlika postoji u spoju zdjelice i drške žlice. Slične antičke žlice čuvaju se u Arheološkom muzeju u Zagrebu a potječu također iz Siska; nisu objavljene. K. Kepeski, Severozapadna nekropola na

vilata rustika vo Pešterica kaj Prilep, *Macedoniae actaarchaeologica* 2, 1976, str. 208, 212, Tab. IV, 1 i 2. U vrlo bogatom ženskom grobu iz druge polovice 4. stoljeća pronađene su dvije srebrne žlice, svaka pored jedne ruke. Zdjelica jedne žlice oštećena je a na zdjelici druge žlice urezan je motiv ribe. Njihova dužina iznosi 16,5 cm a oblikom najviše podsjećaju na tip Krefeld-Gelep, tj. na spoju drške i zdjelice stilizirana je životinjska glava, a osim veličinom ipak se razlikuju od njih u izvjesnim detaljima. M. Ivanovski, The grave of a warrior from the period of Licinius I found at Taraneš, *Archaeologia Jugoslavica* 24, 1987, str. 84, 88, si. 6,2. još jedan bogati muški grob koji sadrži i srebrnu žlicu poput žlica iz Pešterice a datiran je u prvu polovicu 4. stoljeća. Smatramo da su ove i njima slične antičke žlice mogle poslužiti kao prototip i da su se masivne srebrne antičke žlice iz 5-7. stoljeća razvile iz ovih manjih primjeraka.

16. V. Miložić, n. dj., str. 112 i d.

17. V. Bierbrauer, n. dj., str. 185-188

se kršćanski simboli javljaju i na drugim profanim predmetima, pa čak i na oružju, tj. šljemovima tipa Naron-Baldenheim¹⁸. Da ponovimo, na karti rasprostranjenosti srebrnih žlica uočavamo da se sjeverno od Alpa srebrne žlice javljaju u grobovima raznih germanskih naroda dok ih južno od Alpa nalazimo u naseljima ili su one nalazi blaga, ali ih nema u grobovima. Možda je rješenje problema u vezi s rasprostranjenošću srebrnih žlica, geografski položaj, tj. korisnici žlica možda određuju njihov smisao i način upotrebe. Bez obzira na taj problem, ovi luksuzni predmeti govore o statusu njihovih korisnika. Oni su znak bogatstva a možda i digniteta a njihovi vlasnici su očito pripadnici vladajućih slojeva; uzmimo samo kao primjer grob 1782 iz Krefeld-Gelepa, zatim ukop u brodu s nalazišta Sutton Hoo ili blago Desana²⁰. Smatra se da su se srebrne žlice sjeverno od Alpa importirale iz Italsko-ostrogotskog Carstva²¹. Postavlja se pitanje što je sa žlicama s područja Jugoslavije. One su također mogle biti importirane iz ostrogotske Italije, ali su isto tako mogle biti u upotrebi na našem tlu i prije odlaska Ostrogota u Italiju. Za ilustraciju dovoljno je da se osvrnemo na nalaze ostrogotskih fibula iz 5. i 6. stoljeća s područja Jugoslavije²². Do daljnjega ovo pitanje ostaje otvoreno a srebrnu žlicu iz Siska, na osnovi izravnih analogija sa žlicama iz pouzdano datiranog istočno-gotskog blaga iz Desane²³, datirali bi u vrijeme oko 500. god. do u prvu polovicu 6. stoljeća. U svakom slučaju srebrna žlica iz Siska je još jedan dokaz ostrogotske prisutnosti u kasnoantičkoj Sisciji.

Naposljetku napomenuli bismo još da je pojava srebrnih žlica usporediva sa šljemovima tipa Naron-Baldenheim. Uočavamo niz podudarnosti među ovim raznorodnim predmetima. U oba primjera riječ je o luksuznim predmetima. Podudaraju se u vremenu upotrebe i trajanja a približno i područja rasprostranjenosti. Sjeverno od Alpa, jedne i druge nalazimo u grobovima, šljemove doduše i u nekim drugim okolnostima što proizlazi iz karaktera samog predmeta. Izuzme li se balkanski nalaz šljema iz gepidskog kneževskog groba iz Batajnice, koji je zasad najjužniji grobni nalaz šljema u Evropi²⁴, na području Sredozemlja nema sačuvanih šljemova tipa Naron-Baldenheim u grobovima. Dakle još jedna podudarnost sa srebrnim žlicama. Nadalje još jedna sličnost postoji u pojavi euharistijskih i drugih kršćanskih simbola na ovim predmetima, što može biti i odraz duha i ukusa onog vremena. Na osnovi iznesenih podudarnosti, mogli bismo pretpostaviti da su srebrne žlice kao i šljemovi, ranobizantski proizvod te da su se proizvodile u italsko-ostrogotskoj državi, također i nakon njene propasti.

Napokon bilo bi zanimljivo provjeriti da li u Jugoslaviji ima još srebrnih žlica poput sisačke, te onih iz Viminacija i Salone. Možda će ovaj rad biti poticaj da se one objelodane a time prošire i naše spoznaje o njima.

18. V. Bierbrauer, n. dj., str. 188 i bilj. 344. Z. Vinski, Šljem epohe seobe naroda nađen u Sinju, *Starohrvatska prosvjeta* Ser. III, Sv. 12, str. 15 i d., uz logično obrazloženje autor uvodi naziv šljemovi tipa Naron-Baldenheim umjesto dotadašnjeg naziva šljemovi tipa Baldenheim.

19. Vidi bilj. 11.

20. Vidi bilj. 6-8.

21. V. Bierbrauer, n. dj., str. 183.

22. Z. Vinski, O rovašenim fibulama Ostrogota i Tirižana povodom rijetkog tirižanskog nalaza u Saloni, *Vjesnik AMZ-a*, 3. Sr. VI-VII, 1972-73, str. 190, takav je slučaj s pojavom ostrogotskih fibula o kojima autor raspravlja u svom radu.

23. V. Bierbrauer, n. dj., str. 207.

24. Z. Vinski, Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu, *Situla* 2, 1957, str. 3 i d.

POPIS I SADRŽAJ TABLI*
TAFELNVERZEICHNIS

Tabla 1 i 2
Tafeln 1 und 2

Srebrna žlica, Sisak
Der Silberlöffel, Sisak

*Crteže izradila Anđelka Fortuna
Fotografije izradio prof. Ante Rendić-Miočević

ZUSAMMENFASSUNG
EIN SILBERLÖFFEL AUS SISAK

Der Beitrag behandelt einen seltenen und interessanten Fund aus Sisak. Obzwar die genauen Umstände des Fundes nicht bekannt sind, man aber annimmt, daß der Fund aus der Ortschaft Sisak stammt¹², haben wir uns entschlossen, den Fund zu veröffentlichen, da es sich um eine Problematik handelt, der in der unseren Fachliteratur bis jetzt nicht genügend Aufmerksamkeit geschenkt wurde. Es handelt sich um einen Silberlöffel mit bestimmten Merkmalen und typologischen Kennzeichen, das fünfte bis jetzt bekannte Exemplar aus Jugoslawien. Außer dem Löffel aus Sisak wurden drei weitere Löffel aus Silber in Kostolac-*Viminacium* gefunden (Schatzfund), und einer in Solin-SaZona, wahrscheinlich aus der Ansiedlung.^{3*5} Alle bis jetzt bekannten Silberlöffel aus Jugoslawien gehören zum Typ der Silberlöffel aus dem 5.-7. Jahrhundert, beziehungsweise alle gehören dem Typ Desana an.⁶ Die Merkmale dieser Löffel werden kurz dargelegt. Neben dem Typ Desana gehören auch die Löffel vom Typ Sutton Hoo⁷ und Krefeld-Gelep⁸ zu den verwandten Typen. Alle drei Typen haben ähnliche Formen, unterscheiden sich aber in der Ausführung einiger Details. Was die Zeit ihres Vorkommens und Gebrauchs betrifft, so sind sie gleichzeitig. Es konnte jedoch festgestellt werden, daß der Typ Desana am zahlreichsten vertreten ist, nach ihm der Typ Sutton Hoo, und am seltensten der Typ Krefeld-Gelep. Es wird ferner darauf hingewiesen, daß aus der Verbreitungskarte ersichtlich ist¹¹ daß die Funde von Löffeln auf dem Balkan und im Mittelmeerraum an Ansiedlungen gebunden sind, oder aber es handelt sich um Schatzfunde. Zum Unterschied davon finden wir nördlich der Alpen, wo solche Silberlöffel aus dem Ostgotischen Italien importiert wurden, Funde dieser Art immer in Grabern verschiedener germanischer Stämme.

Über den Gebrauch dieser silbernen Löffel sind die Meinungen geteilt. Einige nehmen an, daß die christlichen Symbole auf den Löffeln ein Beweis dafür sind, daß sie in der eucharistischen Liturgie Verwendung fanden.¹⁶ Andere dagegen sind der Meinung, daß die christlichen Symbole auf den Löffeln kein Beweis für ihren Gebrauch im christlichen Gottesdienst sind¹⁷ und bekräftigen diese Behauptung mit der Tatsache, daß christliche Symbole auch an anderen profanen Gegenständen, und sogar auf Waf-

fen vorkommen, wie z.B. auf Helmen vom Typ Narona-Baldenheim.¹⁸ Wir sind der Ansicht, daß eine mögliche Lösung dieses Problems in der Verbreitung von Silberlöffeln zu finden ist, beziehungsweise, da sie nördlich der Alpen immer in Gräbern vorkommen, und im Mittelmeerraum in Ansiedlungen oder in Schatzfunden, kann man ihren Zweck und die Art ihrer Verwendung vielleicht mit denen in Zusammenhang bringen, die sie benutzten.

Offen bleibt die Frage, ob die Löffel aus Jugoslawien ebenfalls aus dem Ostgotischen Italien importiert waren, oder ob sie schon vor den Ostgoten in Italien hier in Gebrauch waren.²² Am Ende muß noch auf Analogien mit Helmen des Typs Narona-Baldenheim hingewiesen werden. Helme dieses Typs treten gleichzeitig und fast auf demselben geographischen Raum auf. Auf den einen und den anderen treten christliche Symbole auf, und wenn man die Alpen als Grenzgebiet nimmt, so ergeben sich auch ähnliche Fundumstände. Nördlich der Alpen finden wir sie mit wenigen Ausnahmen, die sich aus dem Charakter der Gegenstände ergeben, in Gräbern, und südlich der Alpen kommen sie in Gräbern nicht vor. Ebenso wie die Löffel, wurden die Helme nördlich der Alpen aus dem Ostgotischen Italien importiert. Letzlich, Löffel und Helme sind Luxusgegenstände, die für die herrschenden Schichten hergestellt wurden. Diese Luxusware konnte durch den Handel nach Norden gelangen, aber auch als Geschenk, und in beiden Fällen ist sie ein Zeichen von Reichtum und hohem Rang.

Den silbernen Löffel aus Sisak haben wir nach sicheren Analogien mit Löffeln aus dem Schatz in Desana²³ um das Jahr 500 und bis in die erste Hälfte des 6. Jahrhunderts datiert, wie auch der bekannte ostgotische Schatz datiert wird.

Wir sind der Meinung, daß die silbernen Löffel des 5.-7. Jahrhunderts ihren Prototyp in antiken Löffeln haben, und sich aus ihnen entwickelt haben, wie eine Reihe von antiken Grabfunden von Silberlöffeln beweist.¹⁵

Rukopis prihvaćen 4.X.1988.

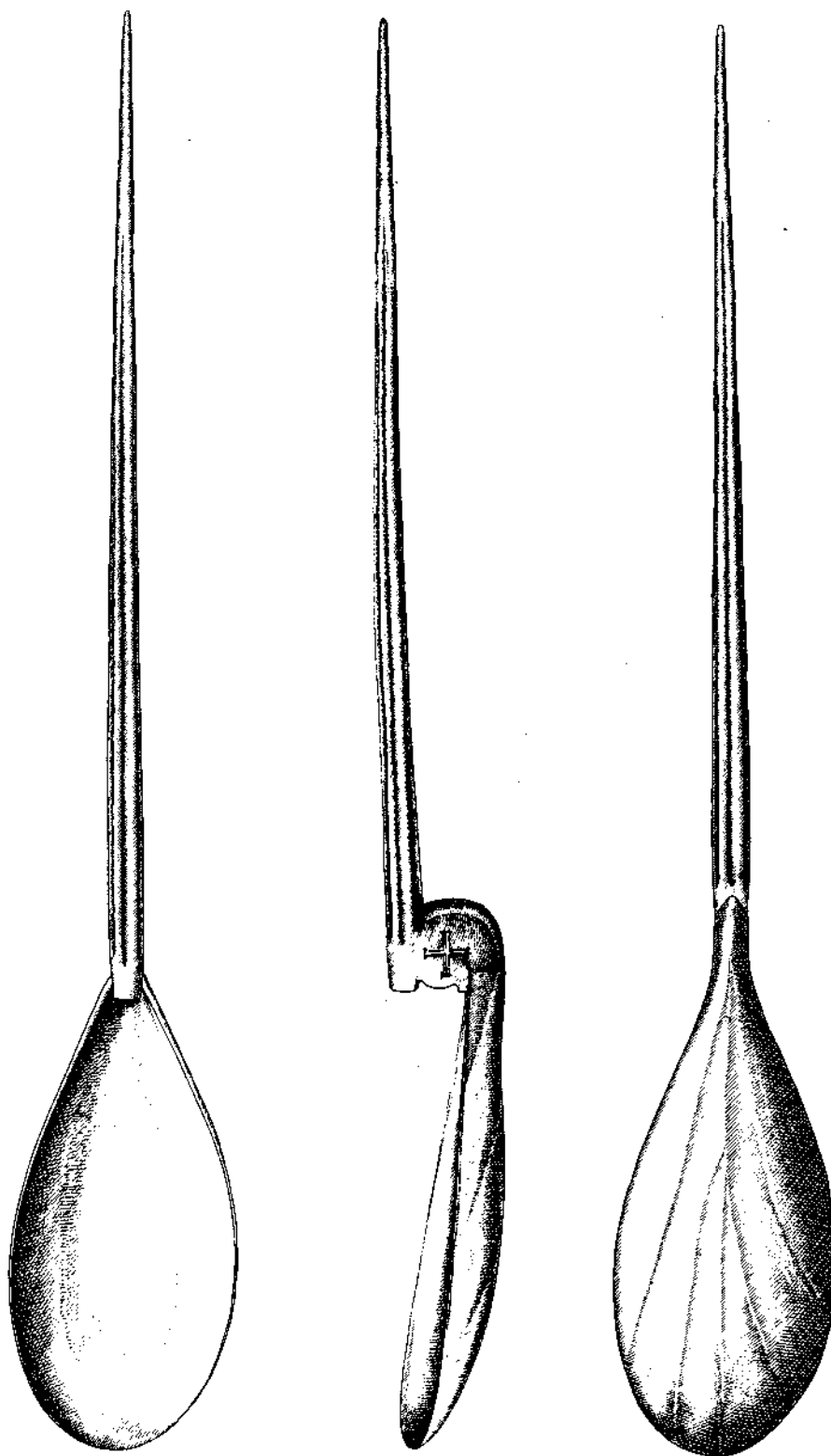

Tabla 1

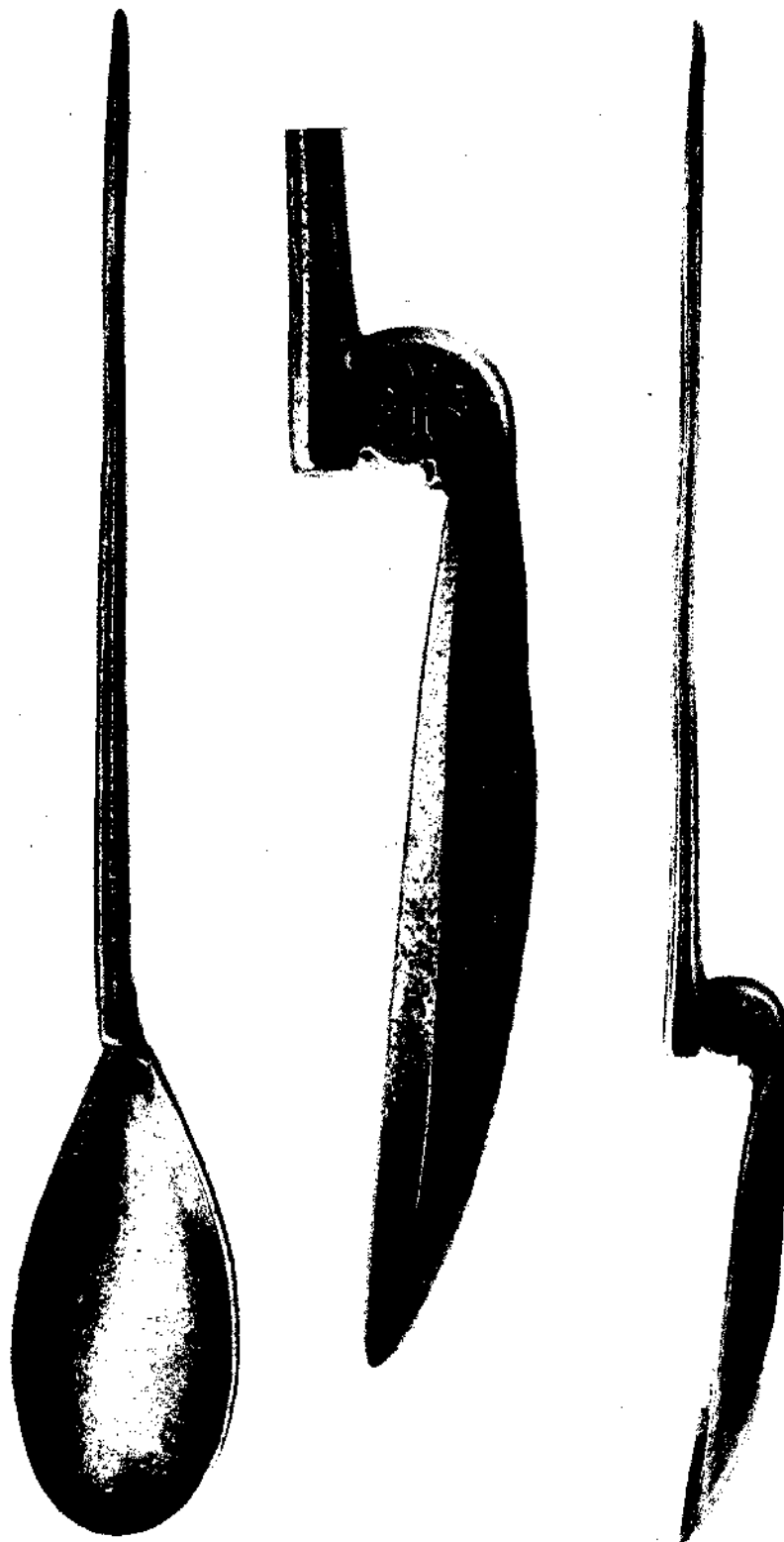

Tabla 2

IVAN MIRNIK

*Arheološki muzej u Zagrebu***O SKUPNOM NALAZU SREBRNOG NOVCA 15-17. st.
IZ PRIBOJSKE GOLEŠE**

UDK 737.122.2(497.1) "14/16"

Izvorni znanstveni rad

U razdoblju izm.edu 1931. i 1933. god. postupno je otkupljivani dio poklanjan dio veće ostave od oko 5000 najrazličitijih primjeraka evropskog novca, nade njih u selu Pribojska Goleša god. 1930. Autor daje pregled 2407 komada novca koji se čuvaju u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu: artiluka, groša (dinara), grösica (dinarica), douzains, carlina, luigina, leeuwendaaldera, orta, denara, silinga, itd., kovanih od druge polovice 15. St., pa sve do 1666. god.

Prema oskudnim podacima kojima danas raspolazemo, godine 1930. seljaci su uz potok u selu Pribojska Goleša, u nekadašnjem Sandžaku (specijalna karta MJ. 1:50.000, list 121/3 - Vardiste; 19° 30' ist.s., 43° 30' sj. d.) iskopali posudu s oko 5000 komada srebrnog novca (Klemenc J. 1936: 129-130; Mirnik, I. 1981: 141, br. 686). Dio ove značajne ostave raspršen je, dok je veći dio dospio u Zagreb u numizmatičku zbirku tadašnjeg Arheološko-historičkog narodnog muzeja. Novae iz tog nalaza pristizao je postupno: god. 1931. je 441 komad prodao Milan Nestorović iz same Pribojske Goleše za svotu od 1000 dinara (spis br. 70a/1931 od 9.II.1931); zatim je Vjekoslav Horvat iz Zagreba prodao muzeju daljnjih 177 komada, također za 1000 dinara (spis br. 78/1931 od 10.11. 1931). Najviše je pak novca iz Goleša otkupljeno od poznatog zagrebackog sakupljaca Matije Ivanca - 1000 ugarskih srebrnih denara skupa s još drugih 500 srebrnika, ove potonje po 2 dinara po komadu, godine 1931. (spis br. 193/1931 od 29.III.1931), a ponesto dubrovackog i poljskog novca 1932. god. (spis br. 15/1932.) i 1933. (spisi br. 697/1933 od 22.IX. i br. 768/1933 od 4.X.1933) Za malo manju količinu je tako 1933 god. primio iznos od 1343. dinara. Daljnje je primjerke iz spomenute ostave muzeju poklonila nepoznata nam osoba 1931. god. a nešto je muzeju prodao i George Washington Nuber, sin poznatog osječkog numizmatičara i sakupljača Karla Franza Nubera (1872-1935), ali bez podataka o toenom porijeklu srebrnika.

Josip Klemenc (1898-1967) je odmah uočio vrijednost goleškog blaga i dao se na mukotrpan posao koji je iziskivala njegova obrada. Novae je očišćen, djelomice izmjeran i izvagan, te inventiran u inventarsku knjigu novca iz srednjeg i novog vijeka. Novcu pripadajuće ceduljice ispisane su krasopisom, ili su tiskane radi uštede na vremenu jer toliki je broj primjeraka. Kasnije, kako nije bilo mogućnosti za objavu, mate-

rijal je spakovan u male kuverte, koje su izvana detaljno označene, a one su, prema zastupljenim zemljama, svezane uzicom. Dio rjedeg materijala raspoređen je po sistemskoj zbirci. Godine 1936. J. Klemenc objavio je sumarni popis goleške ostave (Klemenc, J. 1936: 129-130) iz kojeg se vidi da je u muzej prispjelo 3297 primjeraka novca. Nakon provedene detaljne revizije skupnog nalaza primijećene su stanovite razlike između današnjeg stanja kakvo je zatečeno i onog koje je predložio Klemenc. Pojedinačno inventirani novci ne samo da su svi bili na broju i odgovarali prvotnom popisu nego ih je zapravo bilo i više, jer su se pri inventiranju tog obimnog materijala Klemencu potkrale greske, tako da je zabunom dva ili više sličnih primjeraka novca stavio pod isti inventarski broj, te je to naknadno ispravljeno. Manje, neznatne razlike javljaju se također kad je riječ o novcu nekih vladara, koji je poradi slabijeg stanja očuvanosti krivo atribuiran, ili je godina emisije krivo procitana. Na dva mjesta javljaju se značajne razlike - tako primjerice, trebalo je biti 249 dužena Ljudevita XIII, a imade ih svega 9 (možda je tu riječ o tiskarskoj gresci), a na sličan se način do danas nije u zbirci moglo pronaći oko 800 dubrovačkih grosica ili dinarica, na kojima se nije mogla pročitati godina kovanja. Prema tome za sad možemo dati pregled 2407 primjeraka novca iz Goleše.

Vremenski raspon goleške ostave seže od druge polovice 15. st. - to su denari poljskog kralja Kazimira IV Jagelovića (1444-1492) - do 1666. god. koju nose duženi Guillaume Henrija, vojvode Oranije (1650-1702). I u nama poznatim skupnim nalazima novca iz Bosne i Srdinca najstariji je dio predstavljao novae Kazimira IV. U blagu o kojem je riječ imade i ponešto novca iz 16. st. To su npr. sleski svidnički polugroši hrvatsko-ugarsko-ceskoga kralja Ljudevita II (1516-1526), već podosta izlizani od dugo vremena opticaja.

Svidnički su polugroši bili zastupljeni i u ostavama iz Bosne, Slavonske Požege, Srdinca i Valpova, te u tim cjelinama, također iz 17. str., pokazuju i stariji dio valute u opticaju. Šesnaesto stoljeće zastupa i ponešto poljskog, braniborsko-pruskog, ugarskog i dubrovačkog novca. Najmlađi novae goleške ostave pokazuje tragove opticaja, pa je prema tome J. Klemenc smatrao da je blago zakopano oko 1670., god. te da je njegov nekadašnji vlasnik bio neki strani trgovac koji je putovao po Otomanskom Carstvu (Klemenc, J. 1936:130). Nema razloga da posumnjamo u to prosuđivanje.

Sastav blaga vrlo je zanimljiv i svojom raznolikošću tipičan za 17. str. Od južnoslavenskih kovova su podosta zastupljeni dubrovački: 3 artiluka, 17 groša i 324 grošića, djelomice probušeni, te 8 dubrovačkih patvorina groša Sigismunda III iz grada Rige (i artiluci na reversu oponašaju poljske trogoše). Ove patvorine, koje nose oznake 1591, 1592, 1596 i 1599. godine Rešetar datira nakon 1667. (Rešetar, M. 1924: 504-505; Rešetar, M. 1925: 352, br. 3626-3629, cf. također: Mikolajczyk, A. 1988: 134, 144, 147, 148). Svi zagrebački primjerci, za koje se može pretpostaviti da potječu iz Goleše, nisu dugo bili u opticaju, tek su svi odreda probušeni i površno kovani. Dosad se znade samo da su slični primjerci bili zakopani s ostalim novcem u blagu 17. st. iz Mirasa iz 1957. god.

Dubrovački dinarići, odnosno grošići vrlo su česti u zakopanima ostavama iz 17. st. iz naših krajeva osobito onima s područja nekadašnjeg Otomanskog Carstva, i brojčano su značajna komponenta - tako npr. u skupnim nalazima iz Bosne, Delibašinoj Sela, Dobričeva, Derdapa, Iriga, Kordusevaca, Kukujevaca, Lokvičića, Mokrog, Orahovice, Petrijevac, Popovića, Valpova, Virovitice, Visokog i Zubaca. Dio dubrovačkih srebrnika busen je i služio je kao ukras na odjeći.

DRŽAVA	VLADAR
DUBROVNIK	
FRANCUSKA	Ljudevit XIII (1610-1643)
	Ljudevit XIV (1643-1715)
AVIGNON	Flavio Chigi (1657-1667)
DOMBES	Anna Maria Luisa (1660-1693)
ORANGE	Guillaume Henri (1650-1702)
ITALIJA	
FIRENZE	Ferdinando II Medici (1620-1670)
LOANO TORRIGLIA	Violante Lomellini (1644-1665)
MASSA DILUNIGIANA	Alberico II Cybo Malaspina (1663-1690)
MONACO	Onorato II (1604-1662)
	Lodovico II (1662-1701)
TASSAROLO	Filippo Spinola (1616-1683)
NIZOZEMSKA	
BRABANT	Filip IV (1621-1665)
CAMPEN	
GELDERN	
ŠPANJOLSKA NIZOZEMSKA	Albert i Izabela (1598-1621)
NJEMAČKA	
BRANDENBURG-PREUSSEN	Sigismund I (1506-1548)
	Albrecht von Brandenburg (1525-1559)
	Georg Wilhelm (1619-1640)
ŠLESKA	Ljudevit II (1516-1526)
POLJSKA	
	Kazimir IV (1444-1492)
	Jan Albreht (1492-1501)
	Aleksandar I (1501-1506)
	Sigismund I (1506-1546)
	Sigismund III (1587-1632)
GDANSK	Sigismund I (1506-1546)
	Sigismund III (1587-1632)
LITVA	Sigismund I (1506-1546)
	Sigismund II August ((1548-1572)
	Sigismund III (1587-1632)
RIGA	Sigismund III (1587-1632)

NOMINA.LA	BROJPREMA KLEMENCU	KAT. BROJ
artiluci 1627-1631.	3	1-3
groši 1581-1621.	17	4-20
grošitt 1629-1666.	324 (333+C.800)	21-344
falsifikati groša grada Rige	8	345-352
douzains 1642-1643.	9 (249)	353-361
douzains 1644-1664.	368 (364)	362-729
carlini 1662-1663.	4 (4)	730-733
douzains 1664-1665.	5 (5)	734-738
luigini 1660.	2 (2)	761-762
luigini 1665.	2 (2)	763-764
8 bolognini 1662-1664.	5 (5)	765-769
da 10 soldi, da 5 soldi 1658-1661.	11 (11)	770-780
luigini 1662-1665.	8 (8)	781-788
1/2 patagona 1622-1651.	3 (2)	790-792
leeuwendaalder 1652.	1 (1)	793
leeuwendaalder 1646.	2 (2)	794-795
1/4 talira 1616.	2 (2)	796-797
groši 1531.	2	798-799
groši 1539-1541.	3 (2)	800-802
orti 1621-1624.	2 (2)	803-804
1/2 groša 1523-1526.	8	805-812
denari	9 (10)	813-821
denari	3	822-824
denari	14 (12)	839-838
denari, groši 1508-1546.	14 (12)	839-852
orti, groši, grošići 1588-1624.	151 (109+3)	853-1003
groš 1538.	1	1004
ort 1623.	1 (1)	1005
denar 1511.	1	1006
denar 1564.	1 (1)	1007
groši 1589-1595.	5	1008-1012
groši, šiling 1588-1607.	17 (1)	1013-1029

UGARSKA

Ferdinand I (1526-1564)
Maksimilijan II (1564-1576)
Rudolf II (1576-1608)
Matija II (1608-1619)
Ferdinand II (1619-1637)
Ferdinand III (1637-1657)

SEDMOGRADSKA (ERDELJ)

Stjepan Bocskai (1604-1607)
Gabriel Bathori (1608-1613)
Gabriel Bethlen (1613-1629)

---

sveukupno

Francuski duženi također nisu iznimka među novcem u opticaju u Otomanskom Carstvu u 17. st. Bilo ih je u ostavama iz Derdapa, Komletinaca, Kotline, Mirasa, Orahovice, Oriovca, Pečana, Sremske Mitrovice i Virovitice. Tri primjerka iz Goleše nose arapske kontramärke, koje svjedoče o njihovom dalekom putu po Istoku. Novac Dombesa i Oranije naden je još i u blagu iz Grgura kraj Prokuplja, a lužini Monaka u onom iz Orahovice. Umjesto uobičajenih mletačkih nominala u zlatu i srebru u goleskom blagu nalazimo nekoliko vrlo rijetkih talijanskih kovova.

Novac nadvojvode Alberta i Izabele, namjesnika Španjolske Nizozemske, također nije rijetkost u 17. str., jer su dosad identificirani u Derdapu, Itebeju, Novom Slankamenu, Oriovcu i Sremskoj Mitrovici, a isto tako i srebrnici Filipa IV u Kotlini, Orahovici, Oriovcu i Sremskoj Mitrovici (španjolskog novca Filipa III i Filipa IV bilo je u ostavama iz Čitluka, Oriovca, Sente, Sremske Mitrovice, i Starog Majdana). Taliri i njihove frakcije kovani u pokrajinama i gradovima Nizozemske konfederacije zabilježeni su u skupnim nalazima iz Kotline, Mirasa, Oriovca, Velike Kruse i Virovitice, a naden ih je i pojedinačno.

U sastavu goleškog nalaza bilo je za nešto njemačkog novca Pruske kao poljskog lena za Sigismunda I, kao i Albrehta Braniborskog i Georga Wilhelma (kojega su sre-

denari 1536-1556.	6		1030-1035
denar 1568.	1		1036
denari 1581-1607.	6		1037-1042
denari 1610-1620.	601	(599)	1043-1643
denari 1622-1638.	527	(533)	1644-2170
denari 1639-1651.	158	(128)	2171-2328
patvorine denara 17. st.	3		2329-2331
groš 1607.	1	(1)	2332
groši 1610-1613.	51	(52)	2333-2383
groši, denari 1620-1626.	24	(19)	2384-2407
	2407	(3297)	

brnici također registrirani u skupnim nalazima novca iz Derdapa, Kotline, Slavonske Požege i Valpova).

Važan dio skupnog nalaza o kojem je riječ poljski su groši i trogroši (u koje ubrajamo i novae Litve, Gdanska i Rige) kovani od vladavine kralja Kazimira IV Jagelovića (1444-1492) do Sigismunda III Wase (1587-1632), zastupljeni u više od devedeset ostava s područja balkana (Mikolajczyk, A. 1982; MikoZajczyk, A. 1986).

U Arheološkom muzeju u Zagrebu čuva se 1297 ugarskih denara iz Goleše, iz razdoblja između vladavina Ferdinanda I (1526-1564) i Ferdinanda III (1637-1657) - od toga su tri suvremene bakrene patvorine - kao i 76 sedmogradskih groša i denara vojvoda Stjepana Bocskaja, Gabriela Bathorija i Gabriela Bethlena. Takvog je novca bilo u još nekoliko blaga iz naših krajeva (Bosna c. 1879; Irig 1900; Itebej 1949; Mostar c. 1912; Ritopek 1956; Senta c. 1921; SI. Požega 1909; Srdinac 1908; Suhopolje 1916; Svetozar Miletić c. 1969; Trstenik; Valpovo 1897; Virovitica 1974; Visoko 1905).

Naposljetku valja upozoriti na relativno veliki postotak probušenih srebrnika. U sačuvanom dijelu ostave oni sačinjavaju 9,43%, s time da je najviše probušenih među dubrovacima (20,18%), poljskim (35,94%) i sedmogradskim (48,68%) novcem. Dubrovački falsifikati groša grada Rige su svi probušeni. Francuski douzains bušeni su samo u manjoj mjeri (3,45%).

BIBLIOGRAFIJA

- CINAGLI, A. 1848. Le monete de' papi descritte in tavole sinottiche. Fermo 1848. (=Cinagli)
- CORPUS NUMMORUM ITALICORUM II. Piemonte - Sardegna. Roma 1911. (=CNI II)
- CORPUS NUMMORUM ITALICORUM III. Liguria - Corsica. Roma 1912. (=CNI III)
- CORPUS NUMMORUM ITALICORUM IX. Emilia 1. Roma 1925. (=CNI IX)
- HESS, A. 1880. Die siebenbürgische Miinzen des fürstlich Montenuovo' schen Miinzcabinets. Frankfurt am Main 1880.
- KATALOG der Sammlung polnischer Miinzen und Medaillen weil. des hochwtirdigsten Herrn Bischofs Johan Stupnicki in Premysl ... Wien 1896: Brüder Egger.
- KLEMENC, J. 1936. Nalazi novaca u Jugoslaviji 1910-1936. Résumé: Die Münzfunde in Jugoslavien 1910-1936. *Numismatika*, 2-4/1934-1936, 124-133.
- MIKOZAJCZYK, A. 1982. Materiały do inwentaryzacji znalezisk monet polskich na Balkanach i w Azji Mniejszej. Summary: Materials for the Cataloguing of Finds of Polish Coins in the Territory of the Balkans and Asia Minor. *Wiadomości numizmatyczne*, 26/1982, 1-2, 18-32.
- MIKOZAJCZYK, A. 1986. Polish factor in the Balkan monetary affairs of the late 16th and 17th century. *Zeitschrift für Balkanologie* 22/1986, 61-75.
- MIKOLAJCZYK, A. 1986. Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens. *Biblioteka Muzeum archeologicznego i etnograficznego w Uodzi*, 22/1988.
- MIRNIK, I. 1981. Coin Hoards in Yugoslavia. *British Archaeological Reports, International Series*, 95/1981.
- RESCH, A. 1901. Siebenbürgische Miinzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart. Hermannstadt 1901. (=Re.)
- REŠETAR, M. 1924. Dubrovačka numizmatika I. Sremski Karlovci; II. Beograd-Zemun 1925. (=R.)
- SAURMA-JELTSCH, H.v. 1883. Schlesische Münzen und Medaillen. Breslau 1883. (=Saurma)
- UNGER, E. 1976. Magyar éremhatarózó II. Budapest 1976 (=U)

KATALOG

DUBROVNIK

- 1.* Artiluk 1627, Rešetar 2175; AR, 22 mm, 1,97 g; AMZ br 35.020
  - 2.* Artiluk 1630, R.2207; AR 21,5mm, 2,06g; AMZ br. 35.018
  - 3.* Artiluk 1631, R.2214; AR, 21mm, 2,13g; AMZ, br. 35.019
  4. Groš (1581-1594), R. 1383; AR, 18mm, 0,57g, probušen; AMZ br. 36.282
  5. Groš (1594-1613), R. 1421; AR, 17mm, 0,47g, probušen; AMZ. br. 36.284
  6. Groš (1594-1613), R. si. 1423; AR, 17,5mm, 0,54g, probušen; AMZ. br. 36.283
  7. Groš (1617-1621), R.47.tip; AR, 18mm, 0,57g; AMZ, br. 35.954
  8. Groš (1617-1621); AR, 17mm, 0,66g; AMZ br. 35.955
  9. Groš (1617-1621); R. 1457; AR, 18mm, 0,53g; AMZ br. 36.285
  10. Groš (1617-1621); AR, 18mm, 0,45g; AMZ br. 36.292
  11. Groš (1617-1621); AR, 17,5mm, 0,52g, probušen; AMZ br. 36.293
  12. Groš (1617-1621); AR, 18mm, 0,60g; AMZ br. 36.294
  13. Groš (1617-1621); R.1457; AR, 18 mm, 0,63g; probušen; AMZ br. 36.295
  14. Groš (1617-1621) R.1442; AR, 18mm, 0,55g; probušen; AMZ br. 36.291
  15. Groš (1617-1621); AR, 17mm, 0,58g; probušen, AMZ br.36.286
  16. Groš (1617-1621); AR, 17,5mm, 0,58g; AMZ br. 36.287
  17. Groš (1617-1621); AR, 17,5mm, 0,54g; probušen; AMZ br. 36.288
  18. Groš (1617-1621); AR, 18mm, 0,71g; AMZ br. 36.289
  19. Groš (1617-1621); AR, 17mm, 0,47g, probušen; AMZ br. 36.290
  20. Groš (1617-1621); AR, 18mm, 0,69g, probušen; AMZ 35.956
  21. Grošić 1627, R. si. 1530, 8-9 zvijezdica; AR, 17mm, 0,67g; AMZ br. 35.957
- Grošić 1629.
22. 8-9 zvijezdica; AR, 17,5mm, 0,65g; AMZ br. 35.960
  23. 8-9 zvijezdica; AR, 18mm, 0,60g, probušen, AMZ br. 35.962
  24. 9-8 zv., R.1545; AR, 17mm, 0,64g; AMZ br. 35.961
  25. 9-9 zv., R.1546; AR, 17,5mm, 0,50g; AMZ br. 35.958
  26. 9-9 zv., AR, 18mm, 0,70g; AMZ br. 35.959
  27. Grošić 1630, R.71551; AR 17mm, 0,61g; dvojni udarac, probušen; AMZ br.36.260
  28. Grošić 1631, 9-9 zv., R.1559; AR, 17,5mm, 0,72g; AMZ br.36.261
  29. Grošić: 1640, 7-6 zv., AR 18mm, 0,67g; AMZ br.35.963
  30. Grošić 71641, 7-6 zv.; AR 18,5mm, 0,63g; AMZ br. 35.964
31. Grošić 1642, 8-9 zv.; AR, 17 mm, 0,63g; AMZ br. 35.966
  32. Grošić 9-8 zv.; AR, 18mm, 0,68g; AMZ br. 35.965
  33. Grošići 1643, 8-8 zv., R.1564; AR, 17,5mm, 0,59g; probušen AMZ br. 35.967
- Grošić 1644.
34. 6-7 zv.; AR, 19mm, 0,67g; AMZ br. 35.970
  35. 8-7 zv.; AR, 17,5mm, 0,58g, probušen; AMZ br. 35.971
  36. 8-8 zv., R.1566; AR, 17,5mm, 0,69g, probušen; AMZ br. 35.969
  37. 10-10 zv.; AR, 18mm, 0,59g; AMZ br. 35.968
- Grošić 1645.
38. 6-6 zv.; AR, 17,5mm, 0,65g; AMZ br. 35.979
  39. 7-7 zv., R.1568; AR 17,5mm, 0,62; AMZ br. 35.977
  40. 8-8 zv., R. 1569a; AR, 17,5mm, 0,57g; probušen; AMZ br. 35.972
  41. 8-8 zv., AR, 17,5mm, 0,65g; probušen; AMZ br. 35.975
  42. 8-8 zv., AR, 17,5mm, 0,53g, probušen; AMZ br. 35.976
  43. 9-8 zv., R.1575; AR, 17,5mm, 0,60g; AMZ br.35.978
  44. 9-9 zv., R.1577; AR, 17mm, 0,53g, probušen; AMZ br. 35.974
  45. 9-9 zv., AR, 17,5mm, 0,63g; AMZ br.35.973
  46. 9-9 zv., AR, 17mm, 0,54g, probušen; AMZ br.35.980
- Grošić 1646.
47. 6-7 zv.; AR, 17,5mm, 0,70g; AMZ br.35.985
  48. 7-8 zv.; AR, 17mm, 0,56g, probušen; AMZ br.35.983
  49. 7-8 zv.; AR, 18,5mm, 0,59g, probušen; AMZ br.35.984
  50. 8-8 zv., R.1582ff; AR, 18,5mm, 0,62g; AMZ br.35.981
  51. 8-8 zv., AR, 17mm, 0,61g; probušen; AMZ br. 35.982
- Grošić 1647.
52. 7-7 zv., R.1591; AR, 17,5mm, 0,58g, probušen; AMZ br.35.987
  53. 8-8 zv., R.1595; AR, 18mm, 0,66g; AMZ br.35.986
- Grošić 1648.
54. 6-7 zv.; AR, 17,5mm, 0,63g; probušen; AMZ br.35.991
  55. 6-9 zv.; AR, 18mm, 0,63g; dvojni udarac; AMZ br.35.994
  56. 7-7 zv., R.1600; AR, 19mm, 0,71g; AMZ br.35.988
  57. 7-7 zv., AR, 17,5mm, 0,60g, probušen; AMZ br.35.989
  58. 7-7 zv., AR, 18mm, 0,68g; AMZ br.35.990
  59. 7-7 zv., AR, 17,5mm, 0,64g, probušen; AMZ br.35.992

60. 7-7 zv., AR, 17mm, 0,66g; AMZ br.35.993

Grošić 1649.

61. 6-7 zv.; AR, 18mm, 0,71g; AMZ br.35.998
 62. 7-7 zv.; R.1608; AR, 18mm, 0,79g; AMZ br.35.995
 63. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,63g; AMZ br.35.996
 64. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,62g; AMZ br.35.997

Grošić 1650.

65. 5-5 zv.; AR, 18,5mm, 0,68g; AMZ br.36.008
 66. 5-6 zv.; AR, 17,5mm, 0,58g; AMZ br.36.009
 67. 6-6 zv.; AR, 18mm, 0,52g; AMZ br.35.999
 68. 6-6 zv.; AR, 19mm, 0,65g; AMZ br.36.000
 69. 6-6 zv.; AR, 18mm, 0,67g; AMZ br.36.001
 70. 6-6 zv.; AR, 18mm, 0,67g; AMZ br.36.002
 71. 6-6 zv.; AR, 18mm, 0,67g, probušen, dvojni udarac; AMZ br.36.013
 72. 6-7 zv.; AR, 18mm, 0,64g, probušen; AMZ br.36.037
 73. 8-8 zv.; R.1623; AR, 18,5mm, 0,65g, probušen; AMZ br.36.003
 74. 5-5 zv.; AR, 17mm, 0,52g; AMZ br.36.262
 75. 6-7 zv.; AR, 19mm, 0,58g, dvojni udarac; AMZ br.36.006
 76. 6-7 zv.; AR, 18mm, 0,60g; AMZ br.36.001
 77. 7-6 zv.; R.1613; AR, 18,5mm, 0,64g; AMZ br.36.005
 78. Kao gore; AR, 18mm, 0,61g; AMZ br.36.010
 79. 7-7 zv.; R.1614ff; AR, 18mm, 0,70g; AMZ br.36.004
 80. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,63g; AMZ br.36.012
 81. 9-10 zv.; AR, 18,5mm, 0,68g, probušen; AMZ br.36.007

Grošić 1651.

82. 6-6 zv., R.1625; AR, 18mm, 0,61g; AMZ br.36.026
 83. 6-7 zv., AR, 18mm, 0,68g; AMZ br.36.015
 84. 6-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,64g; AMZ br.36.017
 85. 6-7 zv.; AR, 18mm, 0,59g; probušen; AMZ br.36.021
 86. 6-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,61g; AMZ br.36.023
 87. 7-7 zv.; R.1626; AR, 18mm, 0,60g, probušen; AMZ br.36.014
 88. 7-7 zv.; AR, 19mm, 0,58g; AMZ br.36.016
 89. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,62g; probušen; AMZ br.36.018
 90. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,67g; AMZ br.36.019
 91. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,72g; AMZ br.36.263
 92. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,72g; AMZ br.36.020
 93. 7-7 zv.; AR, 19mm, 0,67g; AMZ br.36.022
 94. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,57g; AMZ br.36.025
 95. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,58g; probušen; AMZ br.36.027
 96. 8-6 zv.; 18,5mm, 0,62g; AMZ br.36.024

Grošić 1652.

97. 6-7 zv.; AR, 18mm, 0,67g, probušen; AMZ br.36.264
 98. 7-7 zv.; R.1638; AR, 18mm, 0,59; AMZ br.36.028
 99. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,68g, probušen; AMZ br.36.029

100. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,55g; AMZ br.36.031
 101. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,67g; probušen; AMZ br.36.032
 102. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,64g, probušen; AMZ br.36.033
 103. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,64g, probušen; AMZ br.36.034
 104. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,59g, probušen; AMZ br.36.035
 105. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,62g; AMZ br.36.036
 106. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,67g; AMZ br.36.038
 107. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,50g; AMZ br.36.039
 108. 7-7 zv.; AR, 19mm, 0,64g; AMZ br.36.040
 109. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,54g, probušen; AMZ br.36.265
 110. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,67g; AMZ br.36.266
 111. 8-6 zv.; AR, 18mm, 0,63g; AMZ br.36.030

Grošić 1653.

112. 6-6 zv.; AR, 18,5mm, 0,55g; probušen; AMZ br.36.046
 113. 6-6 zv.; AR, 18mm, 0,67g, probušen; AMZ br.36.267
 114. 7-7 zv.; R.1645ff; AR, 18,5mm, 0,55g; AMZ br.36.041
 115. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,68g; AMZ br.36.042
 116. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,60g; AMZ br.36.043
 117. 7-7 zv.; AR, 19mm, 0,61g; AMZ br.36.044
 118. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,68g; AMZ br.36.045
 119. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,59g; AMZ br.36.047
 120. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,63g; AMZ br.36.049
 121. 10-6 zv.; AR, 18mm, 0,62g; AMZ br.36.268

Grošić 1654.

122. 5-6 zv.; AR, 18mm, 0,66g; AMZ br.36.062
 123. 7-7 zv.; R.1648; AR, 18,5mm, 0,66g; AMZ br.36.269
 124. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,66g; AMZ br.36.050
 125. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,56g; AMZ br.36.051
 126. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,56g; AMZ br.36.052
 127. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,64g; AMZ br.36.053
 128. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,52g; AMZ br.36.054
 129. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,67g; AMZ br.36.056
 130. 7-7 zv.; AR, 17,5mm, 0,55g; probušen; AMZ br.36.057
 131. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,62g; AMZ br.36.058
 132. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,54g; AMZ br.36.059
 133. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,70g; AMZ br.36.060
 134. 7-7 zv.; AR, 19mm, 0,62g; AMZ br.36.061
 135. 7-7 zv.; AR, 19mm, 0,58g; AMZ br.36.063
 136. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,65g; AMZ br.36.064
 137. 7-7 zv.; AR, 19mm, 0,70g; AMZ br.36.065
 138. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,60g; AMZ br.36.066
 139. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,58g; AMZ br.36.067
 140. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,58g, probušen; AMZ br.36.068
 141. 7-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,57g; AMZ br.36.069
 142. 7-7 zv.; AR, 19mm, 0,62g; AMZ br.36.072
 143. 8-8 zv.; AR, 19mm, 0,62g; AMZ br.36.055

Grošić 1655.

144. 6-5 zv.; AR, 19,5mm, 0,61g; AMZ br.36.103
 145. 6-6 zv.; AR, 18,5mm, 0,67g; AMZ br.36.077
 146. Kao gore; AR, 17mm, 0,49g; AMZ br.36.105

147. 6-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,59g, probušen; AMZ br.36.080
148. 6-8 zv.; AR, 19mm, 0,57g; AMZ br.36.084
149. 7-7 zv.; R.1659ff; AR, 18,5mm, 0,64g; AMZ br.36.071
150. Kao gore; AR, 19mm, 0,61g, probušen; AMZ br.36.081
151. Kao gore; AR, 19mm, 0,70g, AMZ br.36.085
152. Kao gore; AR, 19mm, 0,64g; AMZ br.36.089
153. Kao gore; AR, 18mm, 0,70g; AMZ br.36.092
154. Kao gore; AR, 19mm, 0,56g, probušen; AMZ br.36.094
155. Kao gore; AR, 19mm, 0,64g, AMZ br.36.098
156. Kao gore; AR, 19mm, 0,67g; AMZ br.36.106
157. Kao gore; AR, 19mm, 0,69g; AMZ br.36.109
158. Kao gore; AR, 18,5 mm, 0,63g; AMZ br.36.270
159. Kao gore; AR, 19mm, 0,63g, probušen; AMZ br.36.076
160. 7-8 zv.; AR, 19mm, 0,64g, probušen; AMZ br.36.095
161. Kao gore; AR, 19mm, 0,61g; AMZ br.36.101
162. 8-7 zv., AR, 19mm, 0,54g; AMZ br.36.099
163. 8-8 zv., R.1664ff; AR, 18,5mm, 0,61g; AMZ br.36.107
164. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,62g; probušen; AMZ br.36.070
165. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,66g; AMZ br.36.073
166. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,66g; AMZ br.36.074
167. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,58g; AMZ br.36.075
168. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,53g; probušen AMZ br.36.078
169. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,58g; AMZ br.36.079
170. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,66g, probušen AMZ br.36.082
171. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,72g; AMZ br.36.083
172. Kao gore; AR, 19mm, 0,73g; AMZ br.36.086
173. Kao gore; AR, 19mm, 0,67g; AMZ br.36.087
174. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,70g; AMZ br.36.088
175. Kao gore; AR, 19mm, 0,66g; AMZ br.36.090
176. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,56g; AMZ br.36.091
177. Kao gore; AR, 19mm, 0,61g; AMZ br.36.093
178. Kao gore; AR, 19mm, 0,62g, probušen, AMZ br.36.096
179. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,69g; AMZ br.36.097
180. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,63g; AMZ br.36.104
181. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,60g; AMZ br.36.108
- Grošić 1656.
182. 6-8 zv.; AR, 18,5mm, 0,67g; AMZ br.36.126
183. Kao gore; AR, 18mm, 0,70g, dvojni udarac, probušen; AMZ br.36.127
184. 7-7 zv.; AR, 18mm, 0,75g; AMZ br.36.120
185. 8-7 zv.; R.1671b; AR, 18mm, 0,69g; AMZ br.36.123
186. Kao gore; AR, 19mm, 0,67g; AMZ br.36.125
187. 8-7 zv.; R.1672a; AR, 18,5mm, 0,58g; AMZ br.36.128
188. Kao gore; AR, 18,5, 0,57g; AMZ br.36.137
189. 8-8 zv.; R.1673ff; AR, 18,5mm, 0,59g; AMZ br.36.110
190. Kao gore; AR, 19mm, 0,59g; AMZ br.36.111
191. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,65g, AMZ br.36.112
192. Kao gore; AR, 18mm, 0,55g; AMZ br.36.113
193. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,58g; AMZ br.36.114
194. Kao gore; AR, 18mm, 0,59g; AMZ br.36.115
195. Kao gore; AR, 18mm, 0,60g; AMZ br.36.116
196. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,60g; probušen; AMZ br.36.117
197. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,70g; AMZ br.36.118
198. Kao gore; AR, 18mm, 0,62g; AMZ br.36.119
199. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,70g; AMZ br.36.122
200. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,60g; AMZ br.36.124
201. Kao gore; AR, 18mm, 0,60g; probušen; AMZ br.36.129
202. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,71g; AMZ br.36.130
203. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,70g; probušen; AMZ br.36.131
204. Kao gore; AR, 18mm, 0,61g; AMZ br.36.132
205. Kao gore; AR, 18mm, 0,71g, dvojni udarac; AMZ br.36.133
206. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,69g; AMZ br.36.134
207. Kao gore; AR, 18mm, 0,67g; AMZ br.36.135
208. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,70g; AMZ br.36.136
209. Kao gore; AR, 18mm, 0,53g; AMZ br.36.138
210. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,68g; AMZ br.36.271
211. 9-7 zv.; AR, 19mm, 0,60g; AMZ br.36.121
- Grošić 1657.
212. 6-6 zv., R.1689b; AR, 18,5mm, 0,62g; AMZ br.36.147
213. Kao gore; AR, 19mm, 0,67g; AMZ br.36.158
214. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,59g; AMZ br.36.160
215. 6-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,57g; AMZ br.3.140
216. 7-6 zv.; R.71688, AR, 18,5mm, 0,55g, AMZ br.36.157
217. Kao gore; AR, 18mm, 0,67g; AMZ br.36.151
218. 7-7 zv., R.1691; AR, 18,5mm, 0,57g; AMZ br.36.141
219. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,64g; AMZ br.36.142
220. Kao gore; AR, 18mm, 0,62g, dvojni udarac; AMZ br.36.143
221. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,67g; AMZ br.36.145
222. Kao gore; AR, 18mm, 0,57g; AMZ br.36.150
223. Kao gore; AR, 18mm, 0,69g; AMZ br.36.152
224. Kao gore; AR, 19mm, 0,60g; AMZ br.36.155
225. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,63g, probušen; AMZ br.36.159
226. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,58g; AMZ br.36.161

227. 7-8 zv.; AR, 18,5mm, 0,62g; AMZ br.36.148
 228. Kao gore; AR, 18mm, 0,61g; probušen; AMZ br.36.149
 229. 8-8 zv., R.1688a; AR, 18mm, 0,66g; AMZ br.36.144
 230. Kao gore; AR, 18mm, 0,69g; probušen; AMZ br.36.146
 231. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,60g; AMZ br.36.153
 232. Kao gore; AR, 18mm, 0,70g; probušen; AMZ br.36.154
 233. 9-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,65g; AMZ br.36.139
 234. 9-9 zv.; AR, 18mm, 0,59g; AMZ br.36.156
- Grošić 1658.
235. 6-5 zv.; AR, 18,5mm, 0,68g; AMZ br.36.192
 236. 6-6 zv.; R.1696; AR, 18,5mm, 0,66g; AMZ br.36.162
 237. Kao gore; AR, 19mm, 0,56g, nagrižen; AMZ br.36.165
 238. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,71g, AMZ br.36.166
 239. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,68g, AMZ br.36.167
 240. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,64g, dvojni udarac; AMZ br.36.168
 241. Kao gore; AR, R.1706; AR, 18,5mm, 0,72g; AMZ br.36.169
 242. Kao gore; AR, 18mm, 0,58g; AMZ br.36.172
 243. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,57g; AMZ br.36.174
 244. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,71g; AMZ br.36.177
 245. Kao gore; AR, 18mm, 0,60g; AMZ br.36.178
 246. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,68g; AMZ br.36.180
 247. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,64g; AMZ br.36.184
 248. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,66g; AMZ br.36.189
 249. 6-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,63g; AMZ br.36.173
 250. 6-7 zv.; R.1701b; AR, 19mm, 0,71g; AMZ br.36.175
 251. Sl. kao gore; AR, 18,5mm, 0,55g; AMZ br.36.186
 252. 7-6 zv., R.1706a; AR, 19,5mm, 0,59g; AMZ br.36.163
 253. Kao gore; AR, 18mm, 0,63g; AMZ br.36.170
 254. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,68g; AMZ br.36.191
 255. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,56g; AMZ br.36.048
 256. 7-7 zv.; R.1700; AR, 18,5mm, 0,66g; AMZ br.36.164
 257. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,67g; AMZ br.36.187
 258. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,57g; AMZ br.36.190
 259. 7-8 zv.; Ar, 19mm, 0,59g; AMZ br.36.176
 260. Kao gore; AR, 19,5mm, 0,61g, probušen; AMZ br.36.179
 261. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,63g, probušen; AMZ br.36.272
 262. 8-7 zv.; AR, 19mm, 0,61g; AMZ br.36.188
 263. 8-8 zv.; R.1701; AR, 18,5mm, 0,57g; AMZ br.36.181
264. Kao gore; AR, 19mm, 0,65g; AMZ br.36.183
 265. 9-8 zv.; AR, 18,5mm, 0,65g; AMZ br.36.182
 266. AR, 18,5mm, 0,67g, dvojni udarac; AMZ br.36.185
 267. AR, 18,5mm, 0,60g; AMZ br.36.102
- Grošić 1659.
268. ?6-6 zv.; R. 1709; AR, 19,5mm, 0,66g; AMZ br.36.100
 269. 5-5 zv.; R.1712a; AR, 18,5mm, 0,65g; AMZ br.36.193
 270. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,63g; AMZ br.36.195
 271. Kao gore; AR, 18mm, 0,58g; AMZ br.36.223
 272. 5-6 zv.; AR, 19mm, 0,59g; AMZ br.36.212
 273. Kao gore; AR, 19mm, 0,64; AMZ br.36.228
 274. 5-7 zv.; AR, 19mm, 0,71g; AMZ br.36.209
 275. 5-5 zv.; R.1712a; AR, 18,5mm, 0,67g; AMZ br.36.200
 276. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,63g; AMZ br.36.201
 277. 6-5 zv.; AR, 19mm, 0,65g; AMZ br.36.218
 278. 6-6 zv.; R.1709, AR, 18,5mm, 0,67g; AMZ br.36.196
 279. Kao gore; AR, 19mm, 0,47g; AMZ br.36.206
 280. Kao gore; AR, 19mm, 0,64; AMZ br.36.211
 281. Kao gore; AR, 19,5mm, 0,58g; AMZ br.36.213
 282. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,69g; AMZ br.36.214
 283. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,63g; AMZ br.36.215
 284. Kao gore; AR, 19mm, 0,55g; AMZ br.36.219
 285. Kao gore; AR, 19mm, 0,73g; AMZ br.36.227
 286. Sl. kao gore, R.1713; AR, 19mm, 0,61g; AMZ br.36.198
 287. Kao gore; AR, 19mm, 0,63g; AMZ br.36.202
 288. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,71g; AMZ br.36.204
 289. Kao gore; AR, 19mm, 0,66g; AMZ br.36.207
 290. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,59g; probušen; AMZ br.36.216
 291. Kao gore; AR, 19mm, 0,69g; AMZ br.36.217
 292. Kao gore; AR, 18mm, 0,62g; AMZ br.36.224
 293. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,64g; AMZ br.36.225
 294. 6-7 zv.; R.1710; AR, 18,5mm, 0,57g; AMZ br.36.194
 295. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,67g; AMZ br.36.208
 296. Sl. kao gore; AR, 18mm, 0,59g; AMZ br.36.226
 297. 7-6 zv.; R. sl.1720; AR, 19mm, 0,71g; AMZ br.36.199
 298. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,67g; AMZ br.36.203
 299. Sl. kao gore; R.1711; AR, 19mm, 0,61g; AMZ br.36.210
 300. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,65g, probušen; AMZ br.36.222
 301. 7-7 zv.; R.1711b; AR, 18,5mm, 0,62g; AMZ br.36.197
 302. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,66g; okrhano; AMZ br.36.220
 303. Kao gore; AR, 19mm, 0,54g; AMZ br.36.273

304. -6 zv.; AR, 18,5mm, 0,63g; probušen, AMZ br.36.221
305. -6 zv.; AR, 19mm, 0,73g; AMZ br.36.205

Grošić 1660.

306. 5-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,68g; AMZ br.36.233
307. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,67g; AMZ br.36.236
308. 6-5 zv.; R.1716; AR, 18,5mm, 0,70g; AMZ br.36.241
309. 6-6 zv.; R.1717; AR, 19mm, 0,68g; AMZ br.36.229
310. Kao gore; AR, 19mm, 0,63g; AMZ br.36.231
311. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,64g; AMZ br.36.232
312. Kao gore; AR, 18mm, 0,65g; AMZ br.36.234
313. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,72g; AMZ br.36.239
314. Kao gore; AR, 18mm, 0,56g; AMZ br.36.240
315. 6-7 zv.; R.1719; AR, 18mm, 0,69g; AMZ br.36.242
316. 7-7 zv.; R.1721; AR, 18,5mm, 0,69g; AMZ br.36.230
317. Kao gore; AR, 18mm, 0,60g; AMZ br.36.235
318. Kao gore; AR, 18mm, 0,62g, probušen; AMZ br.36.237
319. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,60g; AMZ br.36.243
320. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,72g; AMZ br.36.274
321. 8-6 zv.; R.1722b; AR, 18,5mm, 0,63g; AMZ br.36.238

Grošić 1661.

322. 5-6 zv.; AR, 18mm, 0,55g; AMZ br.36.245
323. 6-5 zv.; R.1728a; AR, 18mm, 0,65g; AMZ br.36.248
324. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,64g; AMZ br.36.254
325. 6-6 zv.; R.1729; AR, 18,5mm, 0,68g; AMZ br.36.244
326. Kao gore; AR, 18mm, 0,63g; AMZ br.36.246
327. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,64g; AMZ br.36.249
328. Kao gore; AR, 18mm, 0,63g; AMZ br.36.252
329. 6-7 zv.; AR, 18mm, 0,72g; AMZ br.36.256
330. 7-6 zv.; R.1732; AR, 18,5mm, 0,62g; AMZ br.36.247
331. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,55g; AMZ br.36.253
332. 7-6 zv.; R.1732; AR, 18,5mm, 0,66g; AMZ br.36.250
333. 7-7 zv.; R.1734; AR, 18,5mm, 0,68g, probušen; AMZ br.36.251
334. Kao gore; AR, 18mm, 0,66g; AMZ br.36.255

Grošić 1662

335. 7-5 zv.; R.1743; AR, 19mm, 0,65g; AMZ br.36.257
336. 6-8 zv.; AR, 19mm, 0,72g; AMZ br.36.258
337. 7-6 zv.; R.1743; AR, 18,5mm, 0,61g; AMZ br.36.259
338. 7-7 zv.; R.1746a; AR, 19mm, 0,67g; AMZ br.36.276

339. -6 zv.; AR, 18,5mm, 0,65g; AMZ br.36.275
340. Grošić 1663., 6-6 zv.; R.1741; AR, 18,5mm, 0,57g; AMZ br.36.277

341. Kao gore; AR, 18,5mm, 0,65g; AMZ br.36.278

Grošić 1666.

342. 7-8 zv.; AR, 19mm, 0,59g; AMZ br.36.280
343. 8-7 zv.; AR, 18,5mm, 0,61g, slomljen; AMZ br.36.281
344. 8-8 zv.; AR, 18,5mm, 0,62g; AMZ br.36.279
Patvoreni groši grada Rige s likom Sigismunda III (1587-1632)
345*. 1591., zatvorena kruna, R.3588; AR, 22mm, 1,1lg, probušen; AMZ br.35.010
346*. 1592, zatvorena kruna, R.3589; AR, 21mm, 1,46g, probušen; AMZ br.35.011
347*. Kao gore, R. 3590; AR, 22mm, 1,27g, probušen; AMZ br.35.013
348* SI. kao gore, otvorena kruna, R.3601; AR, 21mm, 1,36g, probušen; AMZ br.35.012
349. 1595, zatvorena kruna, R.3592; AR, 21,5mm, 1,42g, probušen; AMZ br.35.014
350. Kao gore; AR, 21mm, 1,32g, probušen; AMZ br.35.016
351*. 1596., zatvorena kruna, R.3596; AR, 20,5mm, 1,23g, probušen; AMZ br.35.015
352*. 1599., zatvorena kruna, R.3597; AR, 20mm, 1,32g, probušen; AMZ br.35.017

FRANCUSKA

Louis XIII (1610-1643)

- 353*. Douzain 1642, A(Paris); AR, 20,5mm, 2,22g; AMZ br.33.999
354. Douzain 1643, A(Paris); AR, 20,5mm, 2,22g; AMZ br.34.000
355. Kao gore; AR, 20mm, 2,20g, probušen; AMZ br.43.523
356. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,22g; AMZ br.34.001
357. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,21g; AMZ br.34.002
358. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,25g; AMZ br.34.003
359. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,21g; AMZ br.34.004
360. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,24g; AMZ br.34.005
361. Douzain 1643, D(Lyon); AR, 20mm, 2,21g; AMZ br.34.006

Louis XIV (1643-1715)

- 362*. Douzain 1644, A(Paris); AR, 20,5mm, 2,19g; AMZ br.34.007
363. Douzain 1647, A(Paris); AR, 20mm, 2,20g; AMZ br.34.008
364. Douzain 1649, A(Paris); AR, 21mm, 2,18g; AMZ br.34.009
365*. Douzain 1650, F(Angers); AR, 21mm, 2,20g; AMZ br.34.010
366. Douzain 1651, N(Montpellier); AR, 20mm, 2,24g; AMZ br.34.011

367*. Doifcain 1652, D(Lyon); AR, 21,5mm, 2,25g; AMZ br.34.012

Douzain 1653.

368. A(Paris); AR, 20mm, 2,23g; AMZ br.34.013
369. N(Montpellier); AR, 20,5mm, 2,19g; AMZ br.34.014
370. &(Aix); AR, 20,5mm, 2,26g; AMZ br.34.015
371. Q(Narbonne); AR, 20mm, 2,24g; AMZ br.34.016
372. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,10g; AMZ br.34.017

Douzain 1657.

373. &(Aix); AR, 20,5mm, 2,20g; AMZ br.34.018
374. Kao gore; AR, 20mm, 2,28g; AMZ br.34.019

Douzain 1658.

375*. Navarre, (zvjezdica) V (zvjezdica) (Saint* Palais); AR, 19,5mm, 2,25g; AMZ br.34.020
376. D(Lyon); AR, 20,5mm, 2,24g; AMZ br.34.021
377. Kao gore; AR, 22mm, 2,27g; AMZ br.34.022
378. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.023
379. Kao gore; AR, 20mm, 2,28g; AMZ br.34.024
380. Kao gore; AR, 20mm, 2,25g; AMZ br.34.025
381. Kao gore; AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.026
382. Kao gore; AR, 21mm, 2,13g; probušen; AMZ br.34.027
383. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,24g; AMZ br.34.028
384. Kao gore; AR, 21mm, 2,24g; AMZ br.34.029
385. G(Poitiers); AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.030
386. N(Montpellier); AR, 22m, 2,28g; AMZ br.34.031
387. Kao gore; AR, 21,5mm, 2,22g; AMZ br.34.032
388. Kao gore; AR, 20mm, 1,94g; AMZ br.34.033
389. &(Aix); AR, 21mm, 2,37g; AMZ br.34.034
390. ?Kao gore; AR, 20,5mm, 2,16g; AMZ br.34.035
391. Kao gore; AR, 21mm, 2,34g; AMZ br.43.524
392. Kao gore; AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.036
393. Kao gore; AR, 21mm, 2,20g; AMZ br.43.525
394. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,20g; AMZ br.34.037
395. Kao gore; AR, 21,5mm, 2,27g; AMZ br.34.038
396*. Kao gore; AR, 21mm, 2,23g; AMZ br.34.039
397. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,31g; AMZ br.34.040
398. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,34g; AMZ br.34.041
399. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,15g; AMZ br.34.042
400. Kao gore; AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.043
401. Kao gore; AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.044
402. Kao gore; AR, 21mm, 2,32g; AMZ br.34.045
403. Kao gore; AR, 21,5mm, 2,19g; AMZ br.34.046
404. Kao gore; AR, 21mm, 2,21g; AMZ br.34.047
405. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,21g; AMZ br.34.048
406. Kao gore; AR, 21mm, 2,22g; AMZ br.34.049

407. Kao gore; AR, 21mm, 2,28g; AMZ br.34.050
408. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,18g; AMZ br.34.367

Douzain 1659

409. A(Paris); AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.051
410*. Kao gore; AR, 21mm, 2,29g; AMZ br.34.052
411. Kao gore; AR, 21mm, 2,29g; AMZ br.34.053
412. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.054
413. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,25mm, 2,29g; AMZ br.34.055
414. B(Rouen); AR, 20,5mm, 2,25g; AMZ br.34.056
415. Kao gore; AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.057
416. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.058
417. Kao gore; AR, 20mm, 2,22g; AMZ br.34.059
418. Kao gore; AR, 20mm, 2,25g; AMZ br.34.060
419. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,26g; AMZ br.34.061
420. Kao gore; AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.068
421. Kao gore; AR, 21mm, 2,21g, probušeno; AMZ br.34.063
422. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,28g; AMZ br.34.064
423. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.065
424. D(Lyon); AR, 20,5mm, 2,26g; AMZ br.34.066
425. Kao gore; AR, 21mm, 2,24g; AMZ br.34.067
426*. Kao gore; AR, 21mm, 2,22g; AMZ br.34.068; kontramarka
427. Kao gore; AR, 21mm, 2,23g; AMZ br.34.069
428. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,22g; AMZ br.34.070
429. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.071
430. Kao gore; AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.072
431. Kao gore; AR, 21mm, 2,22g; AMZ br.34.073
432. Kao gore; AR, 21mm, 2,16g; AMZ br.34.074
433. Kao gore; (Ljudevit XIV portretiran kai mladifi, ne kao dijete); AR 20,5mm, 2,26g; AMZ br.34.075
434. Kao br. 424; AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.076
435. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.077
436. Kao gore; AR, 21mm, 2,24g; AMZ br.34.078
437. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,23g; AMZ br.34.079
438. Kao gore; AR, 21mm, 2,26g, probugen; AMZ br.34.080
439. E(Tours); AR, 20,5mm, 2,11g; AMZ br.34.081
440. Kao gore; AR, 21mm, 2,19g; AMZ br.34.082
441. I(Limoges); AR, 21mm, 2,28g; AMZ br.34.083
442. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.084
443. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,22g; AMZ br.34.085
444. Kao gore; AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.086
445. Kao gore; AR, 21mm, 2,30g; probuSen; AMZ br.34.087
446. Kao gore; AR, 21mm, 2,28g; AMZ br.34.088
447. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,23g; . AMZ br.34.089
448. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.090
449. Kao gore; AR, 21mm, 2,23g; AMZ br.34.091
450. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.092

- 451. Kao gore; AR, 21mm, 2,22g; AMZ br.34.093
- 452. Kao gore; AR, 21mm, 2,29g; AMZ br.34.094
- 453. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,00g; AMZ br.34.095
- 454. K(Bordeaux); AR, 22mm, 2,45g, oštećen; AMZ br.34.096
- 455. N(Montpelier); AR, 22mm, 2,24g; AMZ br.34.097
- 456. Kao gore; AR, 22mm, 2,22g; AMZ br.34.098
- 457. Kao gore; AR, 22mm, 2,26g; AMZ br.34.099
- 458. &(Aix); AR, 21mm, 2,20g; AMZ br.34.100
- 459. Kao gore; AR, 21mm, 2,32g; AMZ br.34.101
- 460. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,20g; AMZ br.34.102
- 461. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,22g; AMZ br.34.103
- 462. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.104
- 463. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,29g; AMZ br.34.105
- 464. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,22g; AMZ br.34.106
- 465. Kao gore; AR, 21mm, 2,21g; AMZ br.34.107
- 466. Kao gore; AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.108
- 467. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,20g; AMZ br.34.109

- Douzain 165?

- 468. &(Aix); AR, 20,5mm, 2,19g; AMZ br.34.368
- 469. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,22g; AMZ br.34.370

- Douzain 1660.

- 470. A(Paris); AR, 20mm, 2,27g; AMZ br.34.110 (portret Ljudevita XIV kao mladića, ne kao dijete)
- 471. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,24g, probušen; AMZ br.34.111
- 472. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,25g; AMZ br.34.112
- 473. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.113
- 474. Kao gore; AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.114
- 475. Kao gore; AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.115
- 476. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,28g; AMZ br.34.116
- 477. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,26g; AMZ br.34.117
- 478. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.118
- 479. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.119
- 480. Kao gore; AR, 21mm, 2,28g; probušen, AMZ br.34.120
- 481. Kao gore; AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.121
- 482. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,26g; AMZ br.34.122
- 483. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,25g; AMZ br.34.123
- 484. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,25g; AMZ br.34.124
- 485. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,28g; AMZ br.34.125
- 486. B(Rouen); AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.126 (portret Ljudevita XIV kao mladića)

- 487. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,23g; AMZ br.34.127
- 488. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,31g; AMZ br.34.128
- 489. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,28g; AMZ br.34.129
- 490. Kao gore; AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.130
- 491. Kao gore; AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.131
- 492. Kao gore; AR, 21mm, 2,18g; AMZ br.34.132
- 493. Kao gore; AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.133
- 494. Kao gore; AR, 21mm, 2,24g; AMZ br.34.134
- 495. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,26g; AMZ br.34.135
- 496. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,25g; AMZ br.34.136
- 497. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.137
- 498. Kao gore; AR, 21mm, 2,24g; AMZ br.34.138
- 499. D(Lyon); AR, 21mm, 1,60g; AMZ br.34.139 (dječji portret)
- 500. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.140
- 501. Kao gore; AR, 21mm, 2,19g; AMZ br.34.141
- 502. Kao gore; AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.142

- 503. Kao gore; AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.143
- 504. Kao gore; AR, 21mm, 2,22g; AMZ br.34.144
- 505. Kao gore; AR, 21,5mm, 2,23g; AMZ br.34.146
- 506. Sl. kao gore; AR, 21,5mm, 2,24g; AMZ br.34.145 (portret Ljudevita XIV kao mladića)
- 507. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; probušen; AMZ br.34.147
- 508. Kao gore; AR, 21mm, 2,24g; AMZ br.34.148
- 509. Kao gore; AR, 21,5mm, 2,26g; AMZ br.34.149
- 510. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.150
- 511. Kao gore; AR, 21,5mm, 2,29g; AMZ br.34.151
- 512. Kao gore; AR, 21,5mm, 2,25g; AMZ br.34.152
- 513. Kao gore; AR, 21,5mm, 2,31g; AMZ br.34.153
- 514. Kao gore; AR, 21mm, 2,23g; AMZ br.34.154
- 515. Kao gore; AR, 21mm, 2,23g; AMZ br.34.155
- 516. E(Tours); AR, 21mm, 2,24g; AMZ br.34.156
- 517. I(Limoges); AR, 20,5mm, 2,23g; AMZ br.34.157 (dječji portret)
- 518. Kao gore; AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.158
- 519. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,23g; AMZ br.34.159
- 520. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.160
- 521. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,26g; AMZ br.34.161
- 522. Kao gore; AR, 21mm, 2,23g; AMZ br.34.163
- 523. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,28g; AMZ br.34.164
- 524. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,22g; AMZ br.34.167
- 525. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,26g; AMZ br.34.168
- 526. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,26g; AMZ br.34.169
- 527. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,28g; AMZ br.34.171
- 528. Kao gore; AR, 20mm, 2,26g; AMZ br.34.172

529. SI. kao gore; AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.162 (portret Ljudevita XIV kao mladića)
530. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,30g; AMZ br.34.165
531. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,23g; AMZ br.34.166
532. Kao gore; AR, 21mm, 2,28g; AMZ br.34.170
533. K(Bordeaux); AR, 20,5mm, 2,20g; AMZ br.34.173
534. N(Montpellier); AR, 22,5mm, 2,17g; AMZ br.34.174
535. Kao gore; AR, 22mm, 2,23g; AMZ br.34.175
536. Kao gore; AR, 22,5mm, 2,25g; AMZ br.34.177
537. Kao gore; AR, 22mm, 2,24g; AMZ br.34.178
538. Kao gore; AR, 22mm, 2,27g; AMZ br.34.179
539. Kao gore; AR, 21,5mm, 2,29g; AMZ br.34.176
- 540*. Dauphiny, Z(Grenoble); AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.180
541. Kao gore; AR, 21mm, 2,28g; AMZ br.34.181
542. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.182
543. Kao gore; AR, 21mm, 2,27g, probušen; AMZ br.34.183
544. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.184
545. Kao gore; AR, 21mm, 2,24g; AMZ br.34.185
546. Kao gore; AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.186
547. Kao gore; AR, 21mm, 2,28g; AMZ br.34.187
- 548*. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.188
549. Kao gore; AR, 21mm, 2,30g; AMZ br.34.189
550. Kao gore; AR, 21mm, 2,24g; AMZ br.34.190
551. Kao gore; AR, 21,5mm, 2,30g; AMZ br.34.191
552. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.193
- 553*. Beam, W(Pau); AR, 20mm, 2,21g; AMZ br.34.194
- 554*. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,38g; AMZ br.34.195
555. &(Aix); AR, 20,5mm, 2,13g; AMZ br.34.196
- 556*. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,20g; AMZ br.34.192; kontramarka
557. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.197
558. Kao gore; AR, 21mm, 2,14g; AMZ br.34.198
559. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,23g; AMZ br.34.199
560. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,24g; AMZ br.34.200
561. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,24g; AMZ br.34.201
562. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,26g; AMZ br.34.202
563. Kao gore; AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.203
564. Kao gore; AR, 21mm, 2,37g; AMT br.34.204
565. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,39g; probušen; AMZ br.34.205
- Douzain 1661.
566. A(Paris); AR, 20mm, 2,24g; AMZ br.34.206
- 567*. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,28g; AMZ br.34.207
568. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.208
569. Kao gore; AR, 21mm, 2,29g; AMZ br.34.209
570. Kao gore; AR, 20mm, 2,26g; AMZ br.34.210
571. Kao gore; AR, 20,5mm, 1,61; AMZ br.34.255
572. B(Rouen); AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.211
573. Kao gore; AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.212
574. C(Saint-Lo); AR, 21mm, 1,90g; AMZ br.34.213
575. D(Lyon); AR, 21mm, 2,30g; AMZ br.34.214
576. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.215
577. Kao gore; AR, 21mm, 2,24g; AMZ br.34.216
578. Kao gore; AR, 21mm, 2,29g; AMZ br.34.217
579. Kao gore; AR, 21mm, 2,28g; AMZ br.34.218
580. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.219
581. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.220
582. Kao gore; AR, 21mm, 2,23g; AMZ br.34.221
583. Kao gore; AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.222
584. Kao gore; AR, 21,5mm, 2,26g; AMZ br.34.223
585. SI. kao gore; AR, 21mm, 2,24g; AMZ br.34.224
586. I(Limoges); AR, 20,5mm, 2,17g; AMZ br.34.225
587. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,24g; AMZ br.34.226
588. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.227
- 589*. Kao gore; AR, 21mm, 2,24g; AMZ br.34.228; kontramarka
590. Kao gore; AR, 21mm, 2,30g; AMZ br.34.229
591. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,30g; AMZ br.34.230
592. Kao gore; AR, 21mm, 2,28g; AMZ br.34.231
- 593*. Kao gore; AR, 20mm, 2,30g; AMZ br.34.232
594. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,23g; AMZ br.34.233
595. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,13g; AMZ br.34.234
596. Kao gore; AR, 20mm, 2,20g; AMZ br.34.235
597. M(Toulouse); AR, 20,5mm, 2,26g; AMZ br.34.236
598. N(Montpellier); AR, 22mm, 2,23g; AMZ br.34.237
599. Kao gore; AR, 22mm, 2,21g; AMZ br.34.238
600. Kao gore; AR, 22mm, 2,24g; AMZ br.34.239
601. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,25g; AMZ br.34.240
602. Kao gore; AR, 21mm, 2,23g; AMZ br.34.241
603. Kao gore; AR, 21,5mm, 2,28g; AMZ br.34.242
604. Kao gore; AR, 21,5mm, 2,28g; AMZ br.34.243
605. R(Saint-André-les-Avignon); AR, 20,5mm, 2,16g; AMZ br.34.244
606. Kao gore; AR, 21mm, 2,16g; AMZ br.34.245
607. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.246
608. Kao gore; AR, 21,5mm, 1,79g; AMZ br.34.247
609. ?Kao gore; AR, 21mm, 2,42g; probušen; AMZ br.34.248
610. Kao gore; AR, 21mm, 1,96g; AMZ br.34.249
611. Kao gore; AR, 21mm, 2,23g; AMZ br.34.250
612. Kao gore; AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.251
- 613*. Dauphiny, Z(Grenoble); AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.252
614. &(Aix); AR, 20,5mm, 2,19g; AMZ br.34.253
- 615*. Kao gore; AR, 21mm, 2,58g; AMZ br.34.254; kontramarka

616. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,16g; AMZ br.43.256
- Douzain 1662.
617. A(Paris); AR, 21mm, 2,24g; AMZ br.34.256
618. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,26g; AMZ br.34.257
619. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,26g; AMZ br.34.258
620. Kao gore; AR, 21mm, 2,29g; AMZ br.34.259
621. Kao gore; AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.260
622. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.261
623. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.262
624. Kao gore; AR, 21mm, 2,28g; AMZ br.34.263
625. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.264
626. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,28g; AMZ br.34.265
627. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,27g; AMZ br.34.266
628. Kao gore; AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.267
629. Kao gore; AR, 21mm, 2,30g; AMZ br.34.268
630. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,26g; AMZ br.34.269
631. Kao gore; AR, 22mm, 2,28g; AMZ br.34.270
632. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.301
633. B(Rouen); AR, 20mm, 2,26g; AMZ br.34.271
634. SI. kao gore; AR, 20,5mm, 2,29g; AMZ br.34.272
635. D(Lyon); AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.273
636. Kao gore; AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.274
637. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g, probušen; AMZ br.34.275
638. Kao gore; AR, 21mm, 2,24g; AMZ br.34.276
639. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.277
640. Kao gore; AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.278
641. Kao gore; AR, 21,5mm, 2,26g; AMZ br.34.279
642. Kao gore; AR, 21mm, 2,23g; AMZ br.34.280
643. Kao gore; AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.281
644. Kao gore; AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.282
645. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.283
646. Kao gore; AR, 21mm, 2,22g; AMZ br.34.527
647. Kao gore; AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.284
648. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,24g; AMZ br.34.285
649. Kao gore; AR, 21mm, 2,25g; AMZ br.34.286
650. Kao gore; AR, 21mm, 2,24g; AMZ br.34.287
651. Kao gore; AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.288
652. I(Limoges); AR, 21mm, 2,27g; AMZ br.34.289
653. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,24g; AMZ br.34.290
654. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,21g; AMZ br.34.291
655. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,21g; AMZ br.34.292
656. Kao gore; AR, 20,5mm, 2,26g; AMZ br.34.293
657. Kao gore; AR, 21mm, 2,18g; AMZ br.34.294
658. Kao gore; AR, 21mm, 2,26g; AMZ br.34.295
659. Kao gore; AR, 21mm, 2,23g; AMZ br.34.296
660. Kao gore; AR, 21mm, 2,21g; AMZ br.34.297
661. Kao gore; AR, 20mm, 2,24g; AMZ br.34.298
662. Kao gore; AR, 21mm, 2,28g; AMZ br.34.299
663. Kao gore; AR, 20mm, 2,23g; AMZ br.34.300
664. M(Toulouse); AR, 20,5mm, 2,25g; AMZ br.34.302
665. N(Montpellier); AR, 21mm, 2,17g; AMZ br.34.303
666. P(Dijon); AR, 20,5 mm, 2,39 g; AMZ br. 34.306.
667. R(Saint-Andre-Les-Avignon); AR, 20,5 mm, 2,01 g; AMZ br. 34.304.
668. R(Saint-Andre-Les-Avignon); AR, 22 mm, 2,18 g; AMZ br. 34.305.
669. &(Aix); AR, 20,5 mm, 2,28 g; AMZ br. 34.307
670. &(Aix); AR, 21 mm, 2,22 g; AMZ br. 34.308
671. &(Aix); AR, 21 mm, 2,23 g; AMZ br. 34.309
672. &(Aix); AR, 21 mm, 2,21 g; AMZ br. 34.310
673. &(Aix); AR, 21 mm, 2,28 g; AMZ br. 34.311
674. &(Aix); AR, 20,5 mm, 2,25 g; AMZ br.34.312
- Douzain 1663.
675. A(Paris); AR, 20,5 mm, 2,25 g; AMZ br.34.313
676. A(Paris); AR, 20,5 mm, 2,28 g; AMZ br.34.314
677. A(Paris); AR, 20,5 mm, 2,30 g; AMZ br.34.315
678. A(Paris); AR, 20,5 mm, 2,27 g; AMZ br.34.316
679. D(Lyon); AR, 21 mm, 2,25 g; AMZ br. 34.317
680. D(Lyon); AR, 21 mm, 2,26 g; AMZ br.34.318
681. D(Lyon); AR, 21 mm, 2,23 g; AMZ br.34.319
682. D(Lyon); AR, 21 mm, 2,25 g; AMZ br.34.320
683. D(Lyon); AR, 21 mm, 2,27 g; AMZ br.34.321
684. D(Lyon); AR, 21 mm, 2,26 g; AMZ br.34.322
685. D(Lyon); AR, 21 mm, 2,24 g; AMZ br.34.323
686. D(Lyon); AR, 21 mm, 2,26 g; AMZ br.34.324
687. D(Lyon); AR, 21x22 mm, 2,26 g; AMZ br.34.325
688. N(Montpellier); AR, 22 mm, 2,24 g; AMZ br.34.326
689. &(Aix); AR, 21 mm, 2,27g; AMZ br.34.327
690. &(Aix); AR, 20,5 mm, 2,29 g; AMZ br.34.328
691. &(Aix); AR, 20,5 mm, 2,20 g; AMZ br.34.329
692. &(Aix); AR, 21 mm, 2,24 g; AMZ br.34.330
693. &(Aix); AR, 20,5 mm, 2,16 g; AMZ br.34.331
694. &(Aix); AR, 21,5 mm, 2,27 g; AMZ br.34.332
695. &(Aix); AR, 20,5 mm, 2,28 g; AMZ br.34.333
696. &(Aix); AR, 20,5 mm, 2,25 g; AMZ br.34.334
- Douzain 1664.
697. A(Paris); AR, 20,5 mm, 2,27 g; AMZ br.34.335
698. A(Paris); AR, 21 mm, 2,24 g; AMZ br.34.336
- 699.* A(Paris); AR, 20,5 mm, 2,30 g; AMZ br.34.337
700. A(Paris); AR, 21 mm, 1,85 g; AMZ br.34.338
701. B(Rouen); AR, 20 mm, 2,26 g; AMZ br.34.339
702. D(Lyon); AR, 20x21 mm, 2,28 g; AMZ br.34.340
703. D(Lyon); AR, 20x21 mm, 2,25 g; AMZ br.34.341
704. D(Lyon); AR, 20x21 mm, 2,26 g; AMZ br.34.342
705. D(Lyon); AR, 21 mm, 2,23 g; AMZ br.34.343
706. D(Lyon); AR, 21 mm, 2,26 g; AMZ br.34.344
707. D(Lyon); AR, 21 mm, 2,26 g; AMZ br.34.345
708. D(Lyon); AR, 21 mm, 2,29 g; AMZ br.34.346

709. D(Lyon); AK, 20,5 mm, 2,26 g; AMZ br.34.347
 710. D(Lyon); AK, 21 mm, 2,25 g; AMZ br.34.348
 711. D(Lyon); AH, 21 mm, 2,28 probušen; AMZ br.34.349
 712. D(Lyon); AR, 21 mm, 2,26 g; AMZ br.34.350
 713. &(Aix); AR, 21,5 mm, 2,25 g; AMZ br.34.351
 714. &(Aix); AR, 21 mm, 2,18 g; AMZ br.34.352
 715. &(Aix); AR, 21 mm, 2,27 g; AMZ br.34.353
 716. &(Aix); AR, 20,5 mm, 2,25 g; AMZ br.34.354
 717. &(Aix); AR, 20,5 mm, 2,15 g; AMZ br.34.355
 718. &(Aix); AR, 21 mm, 2,24 g; AMZ br.34.356
 719. &(Aix); AR, 20,5 mm, 2,25 g; AMZ br.34.357
 720. &(Aix); AR, 21 mm, 2,23 g; AMZ br.34.359
 721. &(Aix); AR, 22 mm, 2,20 g; AMZ br.34.358
 722. &(Aix); AR, 20,5 mm, 2,24 g; AMZ br.34.360
 723. &(Aix); AR, 20,5 mm, 2,27 g; AMZ br.34.361
 724. &(Aix); AR, 21 mm, 2,22 g; AMZ br.34.362
 725. &(Aix); AR, 21 mm, 2,20 g; AMZ br.34.363
 726. &(Aix); AR, 21 mm, 2,25 g; AMZ br.34.364
 727. Kao gore; AR, 21 mm, 2,22 g; AMZ br.34.365
 728. Kao gore; AR, 20 mm, 2,22 g; AMZ br. 34.366
 729. Douzain 1667, &(Aix); AR, 20,5 mm, 2,25 g; AMZ br.34.369

AVIGNON

Flavio Chigi (1657-1667), legat pape Aleksandra VII (1655-1667)

- 730.* Carlino 1662; Cinagli 241, 102; AR, 21,5 mm, 2,42 g; AMZ br.33.383
 731. Kao gore; AR, 21,5 mm, 2,28 g; AMZ br.34.982
 732.* Kao gore; AR, 21 mm, 2,29 g; AMZ br.33.981
 733. Carlino 1663; Cinagli nema; AE, 21 mm, 2,37 g; AMZ br. 33.980

DOMBES

Anna Maria Luisa (1660-1693)

- 734.* Douzain 1664; AR, 21 mm, 2,23 g; AMZ br.33.991
 735. Douzain 1665; AR, 20,5 mm, 1,88 g; AMZ br.33.988
 736. Kao gore; AR, 21 mm, 2,34 g; AMZ br.33.989
 737.* Kao gore; AR, 21 mm, 2,24 g; AMZ br.33.990
 738. SI. kao gore; AR, 20,5 mm, 1,90 g; AMZ br.33.992

ORANGE

Guillaume Henri (1650-1702)

- 739.* Douzain 1660; AR, 20,5 mm, 2,25 g; AMZ br.33.959
 740. Kao gore; AR, 20,5 mm, 2,21 g; AMZ br.33.960
 741. Kao gore; AR, 20 mm, 2,31 g; AMZ br.33.961
 742.* SI. kao gore; AR, 21 mm, 2,21 g; AMZ br.33.962
 743. Kao gore; AR, 20,5 mm, 2,30 g; AMZ br.33.963
 744. SI. kao gore; AR, 20,5 mm, 2,22 g; AMZ br.33.964
 745. SI. kao gore; AR, 20 mm, 2,20 g; AMZ br.33.965
 746. SI. kao gore; AR, 20 mm, 1,98 g; AMZ br.33.966

747. SI. kao gore; AR, 21 mm, 2,23 g; AMZ br.43.528
 748.* Douzain 1661; AR, 20,5 mm, 2,26 g; AMZ br.33.967
 749. Kao gore; AR, 20,5 mm, 2,31 g; AMZ br.33.968
 750.* Kao gore; AR, 22 mm, 2,13 g; AMZ br.33.969
 751. Kao gore; AR, 20,5 mm, 2,28 g; AMZ br.33.970
 752. Kao gore; AR, 21 mm, 2,43 g; AMZ br.33.971
 753.* Kao gore; AR, 21 mm, 2,29 g; AMZ br.33.972
 754. Kao gore; AR, 20,5 mm, 2,32 g; AMZ br.33.973
 755.* Kao gore; AR, 21 mm, 2,26 g; AMZ br.33.974
 756. kao gore; AR, 20 mm, 2,20 g; AMZ br.33.975
 757. Kao gore; AR, 21 mm, 2,33 g; AMZ br.33.976
 758.* Douzain 1664; AR, 21 mm, 2,25 g; AMZ br.33.977
 759.* Douzain 1666; AR, 21 mm, 1,98 g; AMZ br.33.978
 760. SI. kao gore; AR, 20,5 mm, 2,20 g; AMZ br.33.979

ITALIJA

FIRENZE

Ferdinando II Medici (1620-1670)

- 761.*Luigino 1660; AR, 20 mm, 2,26 g; AMZ br.33.984
 762.* Kao gore; AR, 21 mm, 2,26 g; AMZ br.33.985

LOANO TORRIGLIA

Violante Lomellini (1644-1665)

- 763.*Luigino 1665; CNI III, 594,4 dif; AR, 20,5 mm, 2,12 g; AMZ br.33.986
 764.* SI. kao gore; CNI III, 594,5 dif; AR, 20,5 mm, 1,94 g; AMZ br.33.987

MASSA DI LUNIGIANA

Alberico II Cybo Malaspina (1662-1690)

- 765.* 8 bolognini 1662; CNI XI, 247,3; AR, 21 mm, 2,15 g; AMZ br.33.997
 766.* 8 bolognini 1663; CNI IX, 248,12; AR, 21,5 mm, 2,29 g; AMZ br.33.994
 767.* Kao gore; AR, 21 mm, 2,24 g; AMZ br.33.995
 768.* SI. kao gore; CNI IX, 248,15; AR, 21 mm, 2,27 g; AMZ br.33.996
 769.* 8 bolognini 1664; CNI IX, 249, sl.19; AR, 21 mm, 2,27 g; AMZ br. 33.993

MONACO

Onorato II (1604-1662)

- 770.* Da 10 soldi 1658; si. CNI III, 536, 107; AR, 27,5x29 mm, 4,50 g; AMZ br.33.940
 771.* Da 5 soldi 1658; si. CNI III, 536, 111; AR, 21x22 mm, 2,22 g; AMZ br.33.942
 772.* Da 10 soldi 1659; CNI nema; AR, 26,5x27,5 mm, 4,42 g; AMZ br.34.941

773. Da 5 soldi 1659; CNI III, 536, 113; AR, 21x22,5 mm, 1,61 g; AMZ br.33.943
 774* Kao gore; AR, 23x24 mm, 2,25 g; AMZ br.33.944
 775* Da 5 soldi 1660; CNI III, 537, 118; AR, 21,5 mm, 2,27 g; AMZ br.34.947
 776. Kao gore; AR, 21 mm, 2,24 g; AMZ br.33.945
 777. Kao gore; AR, 21,5 mm, 2,12 g; AMZ br.34.946
 778. Da 5 soldi 1661; si. CNI III, 538, 125; AR, 21,5 mm, 2,08 g; AMZ br. 33.950
 779* SI. kao gore; si. CNI III, 538, 126; AR, 21,5 mm, 2,25 g; AMZ br.33.948
 780. Kao gore; AR, 21,5 mm, 2,28 g; AMZ br.33.949

Lodovico I (1662-1701)

- 781* Luigino 1662; CNI III, 540,2; AR, 21,5 mm, 2,13 g; AMZ br.33.956
 782. SI. kao gore; CNI III, 540,3; AR, 21,5 mm, 2,00 g; AMZ br.33.952
 783* SI. kao gore; si. CNI III, 540,4; AR, 21,5 mm, 2,04 g; AMZ br.33.951
 784. Kao gore; AR, 21,5 mm, 2,32 g; AMZ br.33.953
 785. Kao gore; AR, 21 mm, 2,29 g; AMZ br.33.955
 786* si. kao gore; si. CNI III, 540,5; AR, 21,5 mm, 2,26 g; AMZ br.33.954
 787* Luigino 1663; CNI III, 540,8; AR, 21,5 mm, 2,20 g; AMZ br.33.957
 788* Luigino 1665; CNI III, 542, 2; AR, 21 mm, 2,20 g; AMZ br.33.958

TASSAROLO

Filippo Spinola (1616-1683)

- 789* Luigino 1662; CNI II, 407,37; AR, 23 mm, 2,16 g, probušen; AMZ br. 33.998

NIZOZEMSKA

BRABANT

Filip IV (1621-1665)

- 790* 1/2 patagon 1622, Antwerpen; AR, 36 mm, 13,80 g; AMZ br.33.933
 791* Patagon 1631, Bruxelles; AR, 41x42 mm, 27,61 g; AMZ br. 33.932
 792* Patagon 1651, Bruges; AR, 41x42 mm, 28,20g; AMZ br.33.936

CAMPEN

- 793* Leeuwendaalder 1652, Jan Jelle; AR, 43,5 mm, 25,34 g; AMZ br.33.938

GELDERN

- 794* Leeuwendaalder bez godine; AR, 42 mm, 26,90 g; AMZ br.33.939

- 795* Leeuwendaalder 1646, Johann Wijntges; AR, 41,5 mm, 26,99 g; AMZ br.33.937

SPANJOLSKA NIZOZEMSKA (TOURNAY)

Albert i Izabela (1598-1621)

- 796* 1/4 talira 1616; AR, 29,5 mm, 6,74 g; AMZ br.33.934
 797* 1/4 talira bez godine; AR, 29,5 mm, 6,90 g; AMZ br.33.935

NJEMAČKA

BRANDENBURG-PREUSSEN

Sigismund I (1506-1548)

798. Groš 1531; AR, 22,5 mm, 1,78 g; AMZ br.34.913
 799* Kao gore; AR, 23 mm, 1,68 g; AMZ br. 35.075

Albrecht von Brandenburg (1525-1569)

- 800* Groš 1539; AR, 23 mm, 1,90 g; AMZ br.33.813
 801. Kao gore; AR, 23 mm, 1,85 g; AMZ br.35.076
 802* Groš 1541; AR, 24 mm, 1,77 g probušen, AMZ br.33.814

Georg Wilhelm (1619-1640)

- 1503* Ort 1621; AR, 29 mm, 7,62 g; AMZ br.33.931.
 804* Ort 1624; AR, 30 mm, 5,95 g, probušen; AMZ br.33.930

SCHLESISIEN - SCHWEIDNITZ

Ludovik II (1516-1526)

- 805* 1/2 groša 1523, Saurma 22, 127; AR, 18 mm, 0,94 g; AMZ br.35.910

806. Kao gore; AR, 18 mm, 0,67 g; AR, 18 mm, 0,67 g; AMZ br.35.913

- 807* 1/2 groša 1524, Saurma 22, 128; AR, 18,5 mm, 0,80 g; AMZ br.35.911

808. 1/2 groša 1526, Saurma 22, 130; AR, 17x19 mm, 0,60 g, probušen; AMZ br.35.909

809. Kao gore; AR, 17x18 mm, 0,87 g; AMZ br.35.914

810. Kao gore; AR, 18,5 mm, 0,81 g; AMZ br.35.915

811. Kao gore; AR, 18 mm, 0,70, probušen; AMZ br.35.916

812. 1/2 groša, godina necitka; AR, 18 mm, 0,69 g; AMZ br.35.912

POLJSKA

Kazimir IV (1444-1492)

813. Denar; AR, 17,5x18,5 mm, 0,75 g; AMZ br.35.917

- 814* Kao gore; AR, 17x18 mm, 0,91 g; AMZ br.35.918

815. Kao gore; AR, 18x19 mm, 0,71 g, probušen; AMZ br.35.919

816. Kao gore; AR, 18x19 mm, 0,66 g, probušen; AMZ br.35.920
 817. Kao gore; AR, 17x19 mm, 0,97 g; probušen; AMZ br.35.921
 818. Kao gore; AR, 17,5x18,5 mm, 0,84 g; probušen; AMZ br.35.922
 819. Kao gore; AR, 18 mm, 0,60 g; AMZ br.35.923
 820. Kao gore; AR, 18 mm, 0,59 g, probušen; AMZ br.35.924
 821. Kao gore; AR, 18 mm, 0,52 g, probušen; AMZ br.35.925

Jan Albreht (1492-1501)

- 822* Denar; AR, 17,5 mm, 0,75 g; AMZ br.35.070
 823. Kao gore; AR, 17x18 mm, 0,89 g; AMZ br.35.071
 824. Kao gore; AR, 17 mm, 0,81 g, probušen; AMZ br.35.926

Aleksandar I (1501-1506)

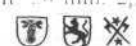

825. Denar; AR, 18,5 mm, 0,85 g; AMZ br. 35.927
 826. Kao gore; AR, 18 mm, 0,76 g; AMZ br. 35.928
 827. Kao gore; AR, 18,5 mm, 0,81 g; AMZ br.35.929
 828. Kao gore; AR, 18 mm, 0,80 g; AMZ br.35.930
 829. Kao gore; AR, 18x19 mm, 0,78 g; AMZ br.35.931
 830. Kao gore; AR, 17,5x19 mm, 0,64 g; AMZ br.35.932
 831* Kao gore; AR, 18 mm, 0,88 g; AMZ br.35.933
 832. Kao gore; AR, 18 mm, 0,98 g; AMZ br.35.934
 833. Kao gore; AR, 17,5 mm, 0,82 g, probušen; AMZ br.35.935
 834. Kao gore; AR, 18 mm, 0,71 g; AMZ br.35.936
 835. Kao gore; AR, 18 mm, 0,77 g; AMZ br.35.937
 836. Kao gore; AR, 19 mm, 0,80 g; AMZ br.35.938
 837. Kao gore; AR, 19 mm, 0,79 g; AMZ br. 35.939
 838. Kao gore; AR, 18 mm, 0,66 g, probušen; AMZ br.35.951

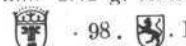
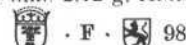
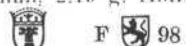
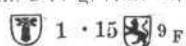

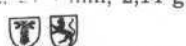
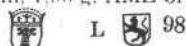
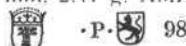
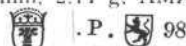
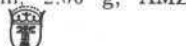
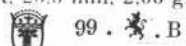
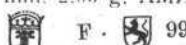
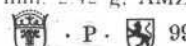
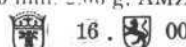
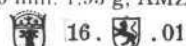
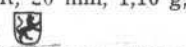

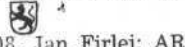
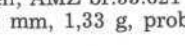
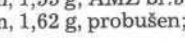
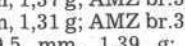
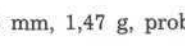
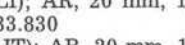
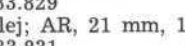
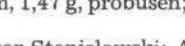
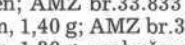
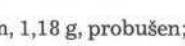
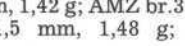
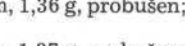
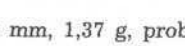
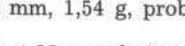
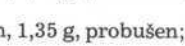
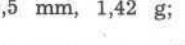
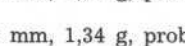
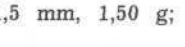
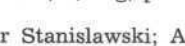
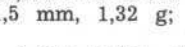
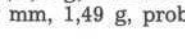
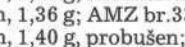
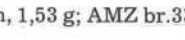

Sigismund I (1506-1546)

839. Denar; AR, 18,5 mm, 0,87 g, probušen; AMZ br.35.940
 840. Kao gore; AR, 18 mm, 0,79 g, probušen; AMZ br.35.941
 841. Kao gore; AR, 18 mm, 0,72 g, probušen; AMZ br.35.942
 842. Denar 1507; AR, 18 mm, 0,79 g; AMZ br.35.943
 843. Kao gore; AR, 18 mm, 0,55 g; AMZ br.35.944
 844. Denar 1508; AR, 18 mm, 0,77 g; AMZ br.35.945
 845. Kao gore; AR, 18,5 mm, 0,75 g; AMZ br.35.948
 846. Kao gore; AR, 18,5 mm, 0,87 g; AMZ br.35.949
 847. Kao gore; AR, 18,5 mm, 0,74 g; probušen; AMZ br.35.950
 848. Denar 1509; AR, 18 mm, 0,90 g; AMZ br. 35.947
 849. Denar 1510; AR, 18 mm, 0,74 g, probušen; AMZ br.35.946
 850* Groš s krunom 1528; AR, 23,5x24,5 mm, 1,74 g; AMZ br.35.073

- 851* Groš s krunom 1529; AR, 25 mm, 1,85 g; AMZ br.35.072
 852* Groš s krunom 1546; AR, 23 mm, 1,88 g; AMZ br.35.074

Sigismund III (1587-1632)

853. Groš (trojak) 1588, Dulski; AR, 21,5 mm, 2,12 g; AMZ br.34.952
 854. Groš 1589, I - L; AR, 21 mm, 2,04 g; AMZ br.34.953
 855. Groš 1590, I - F (J. Firlejš); AR, 20 mm, 2,04 g; AMZ br.34.954
 856. Sl. kao gore; AR, 21 mm, 2,06 g; AMZ br.34.955
 857. Groš 1591, I - F (J. Firlejš); AR, 20 mm, 2,04 g; AMZ br.34.954
 858. Sl. kao gore; AR, 20,5 mm, 2,04 g; AMZ br.34.957
 859. Sl. kao gore; AR, 22 mm, 2,04 g; AMZ br.34.958
 860. Groš 1592, I - F (J. Firlejš); AR, 20 mm, 2,08 g; AMZ br.34.959
 861. Sl. kao gore; AR, 20,5 mm, 2,04 g; AMZ br.35.960
 862. Groš 1593, I - F (J. Firlejš); AR, 20 mm, 2,10 g; AMZ br.34.961
 863. Groš 1594; AR, 21,5 mm, 2,10 g; AMZ br.33.815
 864. Sl. kao gore, I-F, B-C; AR, 20 mm, 2,11 g; AMZ br.34.962
 865. Groš (trojak) 1595, I-F (J. Firlejš); AR, 20 mm, 2,30 g; AMZ br.34.963
 866. Sl. kao gore; AR, 20,5 mm, 2,14 g; AMZ br.34.988
 867. Groš 1596, I-F, H-R; AR, 21 mm, 2,14 g; AMZ br.34.964
 868. Sl. kao gore; AR, 21,5 mm, 2,14 g; AMZ br.34.965
 869. Sl. kao gore; AR, 21,5 mm, 2,21 g; AMZ br.34.966
 870* Sl. kao gore, I-F, S-C, H-R; AR, 21,5 mm, 2,42 g; AMZ br.34.967
 871. Groš (trojak) 1597, I-F (J. Firlejš); AR, 20,5 mm, 2,19 g; AMZ br. 34.968
 872. Sl. kao gore; AR, 20,5 mm, 2,04 g; AMZ br.34.969

873. Sl. kao gore; AR, 21 mm, 2,45 g; AMZ br.34.970
874. Sl. kao gore; I-F, H-R; AR, 21 mm, 2,31 g; AMZ br.34.971
875. Sl. kao gore; AR, 20,5 mm, 2,01 g; AMZ br.34.972
876. Sl. kao gore; I-F, S-C, H-R; AR, 20,5 mm, 2,09 g; AMZ br.34.973
877. Groš 1598, B; AR, 20,5 mm, 2,42 g; AMZ br.34.976
878. Sl. kao gore, F; AR, 21,5 mm, 2,12 g; AMZ br.33.816
879. Sl. kao gore; AR, 21,5 mm, 2,19 g; AMZ br.34.977
880. Sl. kao gore; AR, 21,5 mm, 2,17 g; AMZ br.34.980
881. Sl. kao gore, HR, HT; AR, 20 mm, 2,23 g; AMZ br.34.978
882. Sl. kao gore, HR, K; AR, 21,5 mm, 2,14 g; AMZ br.34.981
883. Sl. kao gore, L; AR, 21 mm, 1,98 g; AMZ br.34.979
- 884* Sl. kao gore, P; AR, 20 mm, 2,41 g; AMZ br.34.974
885. Sl. kao gore; AR, 20,5 mm, 2,14 g; AMZ br.34.975
886. Groš 1598; AR, 21 mm, 2,06 g; AMZ br.34.982
887. Groš (trojak) 1599, B; AR, 20,5 mm, 2,08 g; AMZ br.34.983
- 888* Sl. kao gore, F; AR, 20 mm, 2,05 g; AMZ br.34.984
889. Sl. kao gore, P; AR, 20 mm, 2,42 g; AMZ br.34.985
890. Groš (trojak) 1600; AR, 20 mm, 2,08 g; AMZ br.34.986
891. Groš (trojak) 1601; AR, 20 mm, 1,93 g; AMZ br.34.987
892. Groš 1606, Jan Firlej; AR, 20 mm, 1,10 g; AMZ br.33.817
893. Groš 1607, Jan Firlej; AR, 20,5 mm, 1,42 g; probušen; AMZ br.33.818
894. Sl. kao gore; AR, 20 mm, 1,39 g; AMZ br.33.819
895. Sl. kao gore; AR, 20 mm, 1,36 g; AMZ br.33.820
896. ?Sl. kao gore; AR, 20,5 mm, 1,27 g; AMZ br.33.922=43.529
897. Groš s krunom 1608, Jan Firlej; AR, 20,5 mm, 1,30 g; probušen; AMZ br.33.821
898. Kao gore; AR, 20,5 mm, 1,33 g; probušen; AMZ br.33.822
899. Kao gore; AR, 21 mm, 1,55 g; AMZ br.33.823
900. Kao gore; AR, 21 mm, 1,62 g; probušen; AMZ br.33.824
901. Kao gore; AR, 21 mm, 1,37 g; AMZ br.33.825
902. Kao gore; AR, 21 mm, 1,31 g; AMZ br.33.826
903. Kao gore; AR, 20,5 mm, 1,39 g; AMZ br.33.827
904. Kao gore; AR, 19,5 mm, 1,47 g; probušen; AMZ br.33.828
905. Sl. kao gore (M.D.LI); AR, 20 mm, 1,57 g; probušen; AMZ br.33.830
- 906* Sl. kao gore (M.D.LIT); AR, 20 mm, 1,25 g; probušen; AMZ br.33.829
907. Groš 1609, Jan Firlej; AR, 21 mm, 1,24 g; probušen; AMZ br.33.831
908. Kao gore; AR, 21 mm, 1,47 g; probušen; AMZ br.33.832
909. Sl. kao gore, Baltazar Stanislawski; AR, 21 mm, 1,37 g; probušen; AMZ br.33.833
910. Kao gore; AR, 21 mm, 1,40 g; AMZ br.33.834
911. Kao gore; AR, 21 mm, 1,30 g; probušen; AMZ br.33.835
912. Kao gore; AR, 21 mm, 1,18 g; probušen; AMZ br.33.826
913. Kao gore; AR, 21 mm, 1,42 g; AMZ br.33.837
914. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,48 g; AMZ br.33.838
915. Kao gore; AR, 21 mm, 1,36 g; probušen; AMZ br.33.839
916. Kao gore; AR, 21 mm, 1,37 g; probušen; AMZ br.33.840
917. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,37 g; probušen; AMZ br.33.841
918. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,54 g; probušen; AMZ br.33.842
919. Kao gore; AR, 21 mm, 1,35 g; probušen; AMZ br.33.843
920. Kao gore; AR, 21 mm, 1,35 g; probušen; AMZ br.33.844
921. Kao gore; AR, 20,5 mm, 1,42 g; AMZ br.33.845
922. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,41 g; probušen; AMZ br.33.846
923. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,34 g; probušen; AMZ br.33.847
924. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,50 g; AMZ br.33.848
925. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,49 g; probušen; AMZ br.33.849
926. Groš 1610, Baltazar Stanislawski; AR, 21 mm, 1,18 g; probušen; AMZ br.33.850
927. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,32 g; AMZ br.33.851
928. Kao gore; AR, 21 mm, 1,48 g; AMZ br.33.852
929. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,49 g; probušen; AMZ br.33.853
930. Kao gore; AR, 21 mm, 1,23 g; AMZ br.33.854
931. Kao gore; AR, 21 mm, 1,36 g; AMZ br.33.855
932. Kao gore; AR, 21 mm, 1,40 g; probušen; AMZ br.33.856
933. Kao gore; AR, 21 mm, 1,53 g; AMZ br.33.857

934. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,38 g; probušen; AMZ br.33.858
935. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,27 g; AMZ br.33.859
936. Kao gore; AR, 21 mm, 1,36 g; probušen; AMZ br.33.860
937. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,46 g; AMZ br.33.861
938. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,38 g; probušen; AMZ br.33.862
939. Kao gore; AR, 21 mm, 1,46 g; AMZ br.33.863
940. Kao gore; AR, 21 mm, 1,34 g; AMZ br.33.864
941. Kao gore; AR, 21 mm, 1,51 g; AMZ br.33.865
942. Groš 1611, Baltazar Stanislawski; AR, 21 mm, 1,32 g; probušen; AMZ br.33.866
- 943* Kao gore; AR, 21 mm, 1,44 g; AMZ br.33.867
944. Kao gore; AR, 21 mm, 1,42 g; probušen; AMZ br.33.868
945. Kao gore; AR, 21 mm, 1,51 g; probušen; AMZ br.33.869
946. Kao gore; AR, 21 mm, 1,42 g; probušen; AMZ br.33.870
947. Kao gore; AR, 21 mm, 1,43 g; AMZ br.33.971
948. Kao gore; AR, 21 mm, 1,37 g; probušen; AMZ br.33.872
949. Kao gore; AR, 21 mm, 1,38 g; probušen; AMZ br.33.873
950. Kao gore; AR, 21 mm, 1,43 g; probušen; AMZ br.33.874
951. Groš 1612, Baltazar Stanislawski; AR, 21 mm, 1,93 g; AMZ br.33.875
952. Kao gore; AR, 21 mm, 1,47 g; probušen; AMZ br.33.876
953. Kao gore; AR, 21 mm, 1,20 g; probušen; AMZ br.33.877
954. Kao gore; AR, 21 mm, 1,42 g; AMZ br.33.878
- 955* Kao gore; AR, 21 mm, 1,56 g; AMZ br.33.879
956. Kao gore; AR, 21 mm, 1,37 g; probušen; AMZ br.33.880
957. Kao gore; AR, 21 mm, 1,60 g; AMZ br.33.881
958. Kao gore; AR, 21 mm, 1,41 g; probušen; AMZ br.33.882
959. Kao gore; AR, 21 mm, 1,43 g; AMZ br.33.883
960. Kao gore; AR, 21 mm, 1,43 g; probušen; AMZ br.33.884
961. Kao gore; AR, 21 mm, 1,50 g; AMZ br.33.885
962. Kao gore; AR, 21 mm, 1,50 g; probušen; AMZ br.33.886
963. Kao gore; AR, 21 mm, 1,34 g; AMZ br.33.887
964. Kao gore; AR, 21 mm, 1,42 g; AMZ br.33.888
965. Kao gore; AR, 21 mm, 1,39 g; probušen; AMZ br.33.889
966. Kao gore; AR, 21 mm, 1,42 g; probušen; AMZ br.33.890
967. Kao gore; AR, 20,5 mm, 1,43 g; probušen; AMZ br.33.891
968. Kao gore; AR, 21 mm, 1,41 g; probušen; AMZ br.33.892
969. Groš 1613; Baltazar Stanislawski; AR, 21 mm, 1,31 g; AMZ br.33.893
970. Kao gore; AR 21 mm, 1,44 g; probušen; AMZ br.33.894
971. Kao gore; AR, 22 mm, 1,48 g; AMZ br.33.895
972. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,40 g; probušen; AMZ br.33.896
973. Kao gore; AR, 21 mm, 1,44 g; AMZ br.33.897
974. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,49 g; AM br.33.898
975. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,56 g; probušen; AMZ br.33.899
976. Kao gore; AR, 21 mm, 1,28 g; probušen; AMZ br.33.900
977. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,41 g; probušen; AMZ br.33.901
978. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,52 g; AMZ br.33.901
979. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,47 g; probušen; AMZ br.33.903
980. Kao gore; AR, 20,5 mm, 1,37 g; probušen; AMZ br.33.904
981. Kao gore; AR, 21 mm, 1,28 g; probušen; AMZ br.33.905
982. Kao gore; AR, 21 mm, 1,48 g; AMZ br.33.906
983. Kao gore; AR, 21 mm, 1,48 g; AMZ br.33.907
984. Groš 1614, Baltazar Stanislawski; AR, 21 mm, 1,41 g; AMZ br.33.908
985. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,33 g; probušen; AMZ br.33.909
986. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,47 g; probušen; AMZ br.33.910
987. Kao gore; AR, 21 mm, 1,38 g; probušen; AMZ br.33.911
988. Kao gore; AR, 21 mm, 1,37 g; probušen; AMZ br.33.912
989. Kao gore; AR, 21 mm, 1,35 g; probušen; AMZ br.33.913
990. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,36 g; probušen; AMZ br.33.914
991. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,59 g; AMZ br.33.915
992. Kao gore; AR, 21 mm, 1,47 g; AMZ br.33.916
993. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,68 g; AMZ br.33.917
994. Groš 1615, Baltazar Stanislawski; AR, 21,5 mm, 1,55 g; AMZ br.33.918
995. Kao gore; AR, 21,5 mm, 1,34 g; probušen; AMZ br.33.919
996. Kao gore; AR, 21 mm, 1,57 g; probušen; AMZ br.33.920
- 997* Kao gore; AR, 21mm, 1,43 g; AMZ br.33.921
998. Kao gore; AR, 21 mm, 1,35 g; probušen; AMZ br.33.923
999. Ort 1623, Nikolas Danilovicz; AR, 29,5 mm, 6,31 g; AMZ br.33.926
1000. Kao gore; AR, 29,5 mm, 5,77 g; AMZ br.33.927
1001. Ort 1624, Nikolas Danilovicz; AR, 29 mm, 5,96 g; AMZ br.33.928
1002. Grošić 1624, Nikolas Danilovicz; AR, 19 mm, 0,90 g; probušen; AMZ br.33.924
- 1003* Kao gore; AR, 19 mm, 0,82 g; AMZ br.33.925

GDANSK

Sigismund I (1506-1548)

- 1004*Groš 1538; AR, 22 mm, 1,76 g; AMZ br.34.911

Sigismund III (1587-1632)

- 1005*Ort 1623; AR, 30 mm, 7,03 g; AMZ br.33.929

LITVA

Sigismund I (1506-1548)

1006. Denar 1511; AR, 19 mm, 0,85 g, probušen;
AMZ br.35.953

Sigismund II August (1548-1572)

1007*Denar 1564; AR, 19,5 mm, 1,10 g; AMZ
br.33.807

Sigismund III (1587-1632)

1008*Groš (trojak) 1589, Th. Skumin Tyszkiewicz;
AR, 22 mm, 2,21 g; AMZ br.34.989

1009*Groš 1591, Dem.Chalecki; AR, 20,5mm,
2,51g; AMZ br.34.990

1010. Groš 1592, Dem.Chalecki; AR, 21,5mm,
2,12g; AMZ br.34.991

1011. Groš 1593, Dem.Chalecki; AR, 21,5mm,
2,16g; AMZ br.34.992

1012. Groš 1595, Dem.Chaleski; AR, 21,5mm,
2,43g; AMZ br.34.993

RIGA

Sigismund III (1587-1632)

1013. Groš (trojak) 1588; AR, 21,5mm, 2,23g;
AMZ br.34.934

1014*Kao gore; AR, 21,5mm, 2,49g; AMZ
br.34.995

1015. Groš 1589; AR, 22mm, 2,37g; AMZ
br.34.996

1016. Groš 1590; AR, 22,5mm, 2,23g; AMZ
br.34.997

1017*Kao gore; AR, 22,5mm, 1,90g; AMZ
br.34.998

1018. Groš 1591; AR, 22,5mm, 2,15g; AMZ
br.34.999

1019. Groš 1592; AR, 22mm, 2,27g; AMZ
br.35.000

1020. Sl. kao gore; AR, 22m, 2,40g; AMZ
br.35.001

1021. Groš 1593; AR, 21,5mm, 2,29g; AMZ
br.35.002

1022. Groš 1594; AR, 22mm, 2,34g; AMZ
br.35.003

1023. Groš 1595; AR, 21mm, 2,42g; AMZ
br.35.004

1024. Groš 1596; AR, 21mm, 2,31g; AMZ
br.35.005

1025. Groš 1597; AR, 21mm, 2,56g; AMZ
br.35.006

1026. Groš 1598; AR, 21mm, 2,05g; AMZ
br.35.007

1027. Groš 1599; AR, 21mm, 2,35g; AMZ
br.35.008

1028*Groš 1600; AR, 21mm, 2,23g; AMZ
br.35.009

1029. Siling 1607; AR, 18mm, 0,77g, probušen;
AMZ br.35.952

UGARSKA

FERDINAND I (1526-1564)

1030. Denar 1536 K-B, Unger II, 115, 745a; AR,
15,5mm, 0,47g; AMZ br.35.520

1031. Denar 1547, kao gore; AR, 15mm, 0,45g;
AMZ br.35.521

1032. Kao gore; AR, 16mm, 0,37g; AMZ br.43.530

1033. Denar 1551; kao gore; AR, 14,5mm, 0,42g;
AMZ br.35.523

1034. Denar 1554 N-C, Unger II, 116, 745 1; AR,
15mm, 0,46g; AMZ br.35.524

1035. Denar 1556 K-B, Unger II, 116, 745a; AR,
15,5mm, 0,44g; AMZ br.35.525

Maksimilijan II (1564-1576)

1036. Denar 1568 K-B, Unger 766a; AR, 16mm,
0,42g; AMZ br.35.526

Rudolf II (1576-1608)

1037. Denar 1581 K-B U. 811a; AR, 15,5mm,
0,56g; AMZ br.35.527

1038. Denar 1587 K-B; kao gore; AR, 15mm,
0,29g; AMZ br.35.528

1039. Denar 1590 K-B; kao gore; AR, 14mm,
0,41g; AMZ br.25.529

1040. Denar 1594 K-B; kao gore; AR, 15mm,
0,33g, probušen; AMZ br.35.530

1041. Denar 1596 K-B; kao gore; AR, 15,5mm,
0,46g; AMZ br.35.531

1042. Denar 1607 K-B, U.812; AR, 15mm, 0,45g;
AMZ br.35.532

Matija II (1608-1619)

Denar 1609 K-B, U.868

1043. AR, 16mm, 0,40g; AMZ br.34.876

1044. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.877

1045. AR, 15,5mm, 0,52g; AMZ br.35.097

1046. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br. 35.098

1047. AR, 15,5mm, 0,54g; AMZ br.35.533

Denar 1610 K-B-, U.868

1048. AR, 15mm, 0,64g; AMZ br.35.099

1049. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.35.100

1050. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.35.101

1051. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.35.102

1052. AR, 14mm, 0,45g; AMZ br.35.534

1053. AR, 14mm, 0,43g; AMZ br.35.535

1054. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.35.536

Denar 1611 K-B, U.868 (godina na aversu)

1055. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.35.537

1056. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.35.538

1057. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.35.539

1058. AR, 15mm, 0,37g; AMZ br.35.540

1059. U.869; AR, 15,5mm, 0,46g; AMZ br.35.103

1060. U.868; AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.35.104

1061. AR, 16mm, 0,49g; AMZ br.35.105
 1062. U.868; AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.35.106
 1063. U.869; AR, 16mm, 0,41g; AMZ br.35.107
 1064. U.868; AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.35.108
 1065. U.869; AR, 15,5mm, 0,50g; AMZ br.35.109
 1066. U.868; AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.35.110
 1067. U.869; AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.35.111
 1068. AR, 15mm, 0,47g, probušen; AMZ br.35.112
 1069. AR, 15mm, 0,54g; AMZ br.35.113
 1070. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.35.114
 1071. U.868; AR, 16mm, 0,48g; AMZ br.35.115
 1072. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.35.116
 1073. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.35.117
 1074. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.35.118
 1075. U.869; AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.35.119
 1076. U.868; AR, 15,5mm, 0,52g; AMZ br.35.120
 1077. AR, 16mm, 0,36g; AR, 35.121
 1078. U.869; AR, 15mm, 0,55g; AMZ br.35.122
 1079. AR, 15mm, 0,41g; AMZ br.35.123

Denar 1612, U.869

1080. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.35.124
 1081. AR, 14mm, 0,49g; AMZ br.35.125
 1082. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.35.126
 1083. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.35.127
 1084. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.35.128
 1085. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.35.129
 1086. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.35.130
 1087. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.35.131
 1088. AR, 15,5mm, 0,44g; AMZ br.35.132
 1089. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.133
 1090. AR, 15mm, 0,41g, probušen, AMZ br.35.134
 1091. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.35.135
 1092. AR, 15mm, 0,40g; AMZ br.35.136
 1093. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.137
 1094. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.35.138
 1095. AR, 14,5mm, 0,54g; AMZ br.35.139
 1096. AR, 15mm, 0,63g; AMZ br.35.140
 1097. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br.35.541
 1098. AR, 15mm, 0,54g; AMZ br.35.542
 1099. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.35.543
 1100. AR, 15mm, 0,41g; AMZ br.35.544
 1101. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.35.545
 1102. AR, 16mm, 0,51g; AMZ br.35.546
 1103. AR, 14,5mm, 0,49g; AMZ br.35.547
 1104. AR, 15,5mm, 0,46g; AMZ br.35.548
 1105. AR, 16mm, 0,41g; AMZ br.35.549
 1106. AR, 15,5mm, 0,51g; AMZ br.35.550
 1107. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.35.551
 1108. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.552
 1109. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.35.553
 1110. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.35.554
 1111. AR, 14mm, 0,54g; AMZ br.35.555
 1112. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.35.556 (godina na reversu, 2 umjestoZ)
 1113. AR, 14mm, 0,42g; AMZ br.35.557

Denar 1613 K-B (okrunjeni grb, godina na aversu) U.869

1114. AR, 14,5mm, 0,47g; AMZ br.35.141
 1115. AR, 15,5mm, 0,45g; AMZ br.35.142
 1116. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.35.143
 1117. AR, 16,5mm, 0,44g; AMZ br.35.144
 1118. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.35.145
 1119. AR, 14,5mm, 0,62g; AMZ br.35.146

1120. AR, 15mm, 0,60g; AMZ br.35.147
 1121. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.35.148
 1122. AR, 15mm, 0,50g; probušen; AMZ br.35.149
 1123. AR, 15mm, 0,58g; AMZ br.35.150
 1124. AR, 15mm, 0,67g; AMZ br.35.151
 1125. AR, 15mm, 0,38g; AMZ br.35.152
 1126. AR, 16mm, 0,43g; AMZ br.35.153
 1127. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.35.154
 1128. AR, 16mm, 0,51g; AMZ br.35.155
 1129. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.35.156
 1130. AR, 15mm, 0,35g; AMZ br.35.157
 1131. AR, 15,5mm, 0,54g; AMZ br.35.158

Denar 1613 K-B, (godina na reversu, grb bez krunu) U.870

1132. AR, 14mm, 0,41g; AMZ br.35.159
 1133. AR, 16mm, 0,48g; AMZ br.35.160
 1134. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.35.161
 1135. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.35.558
 1136. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.559
 1137. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.35.560
 1138. AR, 14,5mm, 0,58g; AMZ br.35.561
 1139. AR, 15mm, 0,61g; AMZ br.35.562
 1140. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.35.563
 1141. AR, 14mm, 0,57g; AMZ br.35.564
 1142. AR, 15,5mm, 0,41g; AMZ br.35.565
 1143. AR, 16mm, 0,33g; AMZ br.35.566
 1144. AR, 15mm, 0,55g; AMZ br.35.567
 1145. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.35.568
 1146. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.35.569
 1147. AR, 15,5mm, 0,37g; AMZ br.35.570
 1148. AR, 15mm, 0,38g; AMZ br.35.571

Denar 1614, K-B U 870

1149. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.35.162
 1150. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.35.163
 1151. AR, 15mm, 0,42g, AMZ br.35.164
 1152. AR, 13,5mm, 0,65g; AMZ br.35.165
 1153. AR, 13mm, 0,56g; AMZ br.35.166
 1154. AR, 14mm, 0,41g; AMZ br.35.167
 1155. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.35.168
 1156. AR, 14mm, 0,60g; AMZ br.35.169
 1157. AR, 14mm, 0,57g; AMZ br.35.170
 1158. AR, 14mm, 0,50g; AMZ br.35.171
 1159. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.35.172
 1160. AR, 14mm, 0,51g; AMZ br.35.173
 1161. AR, 14mm, 0,51g; AMZ br.35.174
 1162. AR, 16mm, 0,44g; AMZ br.35.175
 1163. AR, 16mm, 0,46g; AMZ br.35.176
 1164. AR, 14mm, 0,53g; AMZ br.35.177
 1165. AR, 14,5mm, 0,39g; AMZ br.35.178
 1166. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.35.179
 1167. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.35.180
 1168. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.35.181
 1169. AR, 15mm, D,36g; AMZ br.35.182
 1170. AR, 14mm, 0,53g; AMZ br.35.183
 1171. AR, 14mm, 0,67g; AMZ br.35.184
 1172. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.35.185
 1173. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.35.186
 1174. AR, 14,5mm, 0,42g; AMZ br.35.187
 1175. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.188
 1176. AR, 15,5mm, 0,46g; AMZ br.35.189
 1177. AR, 15mm, 0,53g; AMZ br.35.190
 1178. AR, 14mm, 0,52g; AMZ br.35.191
 1179. AR, 14mm, 0,42g; AMZ br.35.192

1180. AR, 14mm, 0,45g; AMZ br.35.193
 1181. AR, 14,5mm, 0,47g; AMZ br.35.194
 1182. AR, 14mm, 0,49g; AMZ br.35.195
 1183. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.35.196
 1184. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.197
 1185. AR, 14,5mm, 0,42g; AMZ br.35.198
 1186. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.35.199
 1187. AR, 16mm, 0,37g; AMZ br.35.200
 1188. AR, 14,5mm, 0,49g; AMZ br.35.201
 1189. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.35.202
 1190. AR, 14mm, 0,36g; AMZ br.35.203
 1191. AR, 14,5mm, 0,55g; AMZ br.35.204
 1192. AR, 14mm, 0,39g; AMZ br.35.205
 1193. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.35.206
 1194. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.207
 1195. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.35.208
 1196. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.35.572
 1197. AR, 15mm, 0,41g; AMZ br.35.573
 1198. AR, 14,5mm, 0,41g; AMZ br.35.574
 1199. AR, 15mm, 0,41g; AMZ br.35.575
 1200. AR, 15mm, 0,35g; AMZ br.35.576
 1201. AR, 14mm, 0,43g; AMZ br.35.577
 1202. AR, 14,5mm, 0,47g; AMZ br.35.578
 1203. AR, 14mm, 0,43g; AMZ br.35.579
 1204. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.580
 1205. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.35.581
 1206. AR, 14,5mm, 0,36g; AMZ br.35.582
 1207. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.35.583
 1208. AR, 15mm, 0,55g; AMZ br.35.584
 1209. AR, 14,5mm, 0,36g; AMZ br.35.585
 1210. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.35.586

Denar 1615 K-B, U.870

1211. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.35.209
 1212. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.35.210
 1213. AR, 15mm, 0,33g; AMZ br.35.211
 1214. AR, 14mm, 0,53g; AMZ br.35.212
 1215. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.35.213
 1216. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.35.214
 1217. AR, 14,5mm, 0,42g; AMZ br.35.215
 1218. AR, 15mm, 0,36g; AMZ br.35.216
 1219. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.35.217
 J220. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br.35.218
 1221. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.35.219
 1222. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.35.220
 1223. AR, 15mm, 0,40g; AMZ br.35.221
 1224. AR, 16mm, 0,48g; AMZ br.35.222
 1225. AR, 14,5mm, 0,55g; AMZ br.35.223
 1226. AR, 14mm, 0,50g; AMZ br.35.224
 1227. AR, 14,5mm, 0,47g; AMZ br.35.225
 1228. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.35.226
 1229. AR, 14mm, 0,55g; AMZ br.35.227
 1230. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.35.228
 1231. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.35.229
 1232. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.35.230
 1233. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.35.231
 1234. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.232
 1235. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.35.233
 1236. AR, 14,5mm, 0,54g; AMZ br.35.234
 1237. AR, 14mm, 0,43g; AMZ br.35.235
 1238. AR, 14mm, 0,50g; AMZ br.35.236
 1239. AR, 15mm, 0,36g; AMZ br.35.237
 1240. AR, 15mm, 0,56g; AMZ br.35.238
 1241. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.35.239
 1242. AR, 14mm, 0,50g; AMZ br.35.240
 1243. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.35.241

1244. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.35.242
 1245. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.35.243
 1246. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.244
 1247. AR, 14,5mm, 0,42g; AMZ br.35.245
 1248. AR, 15mm, 0,41g; AMZ br.35.246
 1249. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.35.247
 1250. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.35.248
 1251. AR, 14,5mm, 0,40g; AMZ br.35.249
 1252. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.35.250
 1253. AR, 15mm, 0,39g; AMZ br.35.251
 1254. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.35.587
 1255. AR, 14mm, 0,42g; AMZ br.35.588
 1256. AR, 14mm, 0,50g; AMZ br.35.589
 1257. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.35.590
 1258. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.35.591
 1259. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.35.592
 1260. AR, 14,5mm, 0,30g; AMZ br.35.593
 1261. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.35.594
 1262. AR, 14,5mm, 0,49g; AMZ br.35.595
 1263. AR, 14mm, 0,36g; AMZ br.35.596
 1264. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.35.597
 1265. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.35.598
 1266. AR, 15mm, 0,65g; AMZ br.35.599
 1267. AR, 16mm, 0,48g; AMZ br.35.600
 1268. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.35.601
 1269. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.35.602
 1270. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br.35.603
 1271. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.35.604
 1272. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.35.605
 1273. AR, 15mm, 0,53g; AMZ br.35.606
 1274. AR, 14mm, 0,33g; AMZ br.35.607
 1275. AR, 14,5mm, 0,42g; AMZ br.35.608
 1276. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.35.609

Denar 1616 K-B, U.870

1277. AR, 14,5mm, 0,39g; AMZ br.35.252
 1278. AR, 14mm, 0,35g; AMZ br.35.253
 1279. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.35.254
 1280. AR, 16mm, 0,43g; AMT br.35.255
 1281. AR, 15mm, 0,53g; AMZ br.35.256
 1282. AR, 13,5mm, 0,55g; AMZ br.35.257
 1283. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.35.258
 1284. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.35.259
 1285. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.35.260
 1286. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.35.261
 1287. AR, 15mm, 0,36g; AMZ br.35.262
 1288. AR, 15mm, 0,56g; AMZ br.35.263
 1289. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.35.264
 1290. AR, 14,5mm, 0,61g; AMZ br.35.265
 1291. AR, 14,5mm, 0,60g; AMZ br.35.266
 1292. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.267
 1293. AR, 14,5mm, 0,42g; AMZ br.35.286
 1294. AR, 15,5mm, 0,40g; AMZ br.35.269
 1295. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.35.270
 1296. AR, 14,5mm, 0,47g; AMZ br.35.271
 1297. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.35.272
 1298. AR, 14mm, 0,51g; AMZ br.35.273
 1299. AR, 14,5mm, 0,64g; AMZ br.35.274
 1300. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.35.275
 1301. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.35.276
 1302. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.35.277
 1303. AR, 15mm, 0,38g; AMT br.35.278
 1304. AR, 15mm, 0,77g; AMZ br.35.279
 1305. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.35.280
 1306. AR, 14mm, 0,58g; AMZ br.35.281
 1307. AR, 14,5mm, 0,34g; AMZ br.35.282

1308. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.35.283
1309. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.35.284
1310. AR, 14,5mm, 0,52g, probuSen;
AMZ br.35.285
1311. AR, 14mm, 0,45g; AMZ br.35.286
1312. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.35.287
1313. AR, 16mm, 0,43g; AMZ br.35.288
1314. AR, 14,5mm, 0,73g; AMZ br.35.289
1315. AR, 13,5mm, 0,67g; AMZ br.35.290
1316. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.35.291
1317. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br.35.292
1318. AR, 14mm, 0,51g; AMZ br.35.293
1319. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.35.294
1320. AR, 15mm, 0,38g; AMZ br.35.295
1321. AR, 13,5mm, 0,38g; AMZ br.35.296
1322. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.35.297
1323. AR, 14mm, 0,42g; AMZ br.35.298
1324. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.35.299
1325. AR, 14mm, 0,41g; AMZ br.35.300
1326. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.35.301
1327. AR, 14,5mm, 0,38g; AMZ br.35.302
1328. AR, 15mm, 0,53g; AMZ br.35.303
1329. AR, 15mm, 0,37g; AMZ br.35.304
1330. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.35.305
1331. AR, 14mm, 0,45g; AMZ br.35.306
1332. AR, 15mm, 0,40g; AMZ br.35.307
1333. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.35.308
1334. AR, 14mm, 0,64g; AMZ br.35.309
1335. AR, 14,5mm, 0,47g; AMZ br.35.310
1336. AR, 14mm, 0,50g; AMZ br.35.311
1337. AR, 14mm, 0,54g; AMZ br.35.312
1338. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.35.313
1339. AR, 15mm, 0,34g; AMZ br.35.314
1340. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.35.315
1341. AR, 14,5mm, 0,49g; AMZ br.35.316
1342. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.35.317
1343. AR, 15mm, 0,39g; AMZ br.35.318
1344. AR, 15mm, 0,38g; AMZ br.35.319
1345. AR, 14mm, 0,43g; AMZ br.35.320
1346. AR, 15mm, 0,56g; AMZ br.35.321
1347. AR, 15mm, 0,37g; AMZ br.35.322
1348. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.35.323
1349. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.35.324
1350. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.35.325
1351. AR, 15mm, 0,40g; AMZ br.35.326
1352. AR, 14mm, 0,42g; AMZ br.35.327
1353. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.35.328
1354. AR, 15,5mm, 0,39g; AMZ br.35.329
1355. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.35.330
1356. AR, 14mm, 0,39g; AMZ br.35.331
1357. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.35.610
1358. AR, 14,5mm, 0,42g; AMZ br.35.611
1359. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.35.612
1360. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.35.613
1361. AR, 14mm, 0,66g; AMZ br.35.614
1362. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.35.615
1363. AR, 14,5mm, 0,57g; AMZ br.35.616
1364. AR, 15,5mm, 0,61g; AMZ br.35.617
1365. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.35.618
1366. AR, 14mm, 0,32g; AMZ br.35.619
1367. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.35.620
1368. AR, 14,5mm, 0,54g; AMZ br.35.621
1369. AR, 14mm, 0,39g; AMZ br.35.622
1370. AR, 15,5mm, 0,44g; AMZ br.35.623
1371. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.35.624
1372. AR, 14mm, 0,43g; AMZ br.35.625
1373. AR, 14mm, 0,55g; AMZ br.35.626
1374. AR, 14mm, 0,53g; AMZ br.35.627
1375. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.35.628
1376. AR, 14mm, 0,41g; AMZ br.35.629
- Denar 1617 K-B, U.870
1377. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.35.875
1378. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.35.332
1379. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.35.333
1380. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.334
1381. AR, 14,5mm, 0,61g; AMZ br.35.335
1382. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.35.336
1383. AR, 15mm, 0,40g; AMZ br.35.337
1384. AR, 14mm, 0,41g; AMZ br.35.338-
1385. AR, 14,5mm, 0,36g; AMZ br.35.339
1386. AR, 13,5mm, 0,46g; AMZ br.35.340
1387. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.341
1388. AR, 14mm, 0,41g; AMZ br.35.342
1389. AR, 14mm, 0,61g; AMZ br.35.343
1390. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.35.344
1391. AR, 14,5mm, 0,54g; AMZ br.35.345
1392. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.35.346
1393. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.347
1394. AR, 14mm, 0,50g; AMZ br.35.348
1395. AR, 14mm, 0,58g; AMZ br.35.349
1396. AR, 13,5mm, 0,53g; AMZ br.35.350
1397. AR, 14,5mm, 0,41g; AMZ br.35.351
1398. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.35.352
1399. AR, 14,5mm, 0,39g; AMZ br.35.353
1400. AR, 14,5mm, 0,41g; AMZ br.35.354
1401. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.35.355
1402. AR, 14mm, 0,43g; AMZ br.35.356
1403. AR, 14mm, 0,58g; AMZ br.35.357
1404. AR, 13,5mm, 0,52g; AMZ br.35.358
1405. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.359
1406. AR, 14mm, 0,57g; AMZ br.35.360
1407. AR, 13,5mm, 0,53g; AMZ br.35.361
1408. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.35.362
1409. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.363
1410. AR, 14mm, 0,45g; AMZ br.35.364
1411. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.35.365
1412. AR, 14,5mm, 0,42g; AMZ br.35.366
1413. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.367
1414. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.35.368
1415. AR, 14mm, 0,43g; AMZ br.35.369
1416. AR, 14mm, 0,39g; AMZ br.35.370
1417. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.35.371
1418. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.35.372
1419. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.35.373
1420. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.374
1421. AR, 15mm, 0,34g, probuSen; AMZ br.35.375
1422. AR, 13,5mm, 0,39g; AMZ br.35.376
1423. AR, 14mm, 0,33g; AMZ br.35.377
1424. AR, 14mm, 0,34g; AMZ br.35.378
1425. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.379
1426. AR, 16mm, 0,53g; AMZ br.35.380
1427. AR, 13,5mm, 0,58g; AMZ br.35.381
1428. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.35.382
1429. AR, 14mm, 0,54g; AMZ br.35.383
1430. AR, 14mm, 0,42g; AMZ br.35.384
1431. AR, 14,5mm, 0,40g; AMZ br.35.385
1432. AR, 14,5mm, 0,47g; AMZ br.35.386
1433. AR, 15mm, 0,39g; AMZ br.35.387
1434. AR, 13,5mm, 0,43g; AMZ br.35.388
1435. AR, 14mm, 0,49g; AMZ br.35.389
1436. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.35.390
1437. AR, 15mm, 0,33g; AMZ br.35.391

1438. AR, 13,5mm, 0,50g; AMZ br.35.392
 1439. AR, 14mm, 0,56g; AMZ br.35.393
 1440. AR, 14,5mm, 0,42g, probušen;
 AMZ br.35.394
 1441. AR, 14,5mm, 0,42g; AMZ br.35.395
 1442. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.35.396
 1443. AR, 14mm, 0,42g; AMZ br.35.397
 1444. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.35.398
 1445. AR, 14,5mm, 0,34g; AMZ br.35.630
 1446. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.35.631
 1447. AR, 14,5mm, 0,42g; AMZ br.35.632
 1448. AR, 13,5mm, 0,49g; AMZ br.35.633
 1449. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.35.634
 1450. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.35.635
 1451. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.35.636
 1452. AR, 15mm, 0,38g; AMZ br.35.637
 1453. AR, 14mm, 0,38g; AMZ br.35.638
 1454. AR, 14mm, 0,40g; AMZ br.35.639
 1455. AR, 14,5mm, 0,41g; AMZ br.35.640
 1456. AR, 15mm, 0,31g; AMZ br.35.641
 1457. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.642
 1458. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.35.643
 1459. AR, 15mm, 0,35g; AMZ br.35.644
 1460. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.35.645

Denar 1618 K-B, U.870

1461. AR, 14mm, 0,56g; AMZ br.35.399
 1462. AR, 14mm, 0,55g; AMZ br.35.400
 1463. AR, 14mm, 0,43g; AMZ br.35.401
 1464. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.402
 1465. AR, 14mm, 0,51g; AMZ br.35.403
 1466. AR, 13,5mm, 0,59g; AMZ br.35.404
 1467. AR, 14,5mm, 0,41g; AMZ br.35.405
 1468. AR, 13,5mm, 0,50g; AMZ br.35.406
 1469. AR, 14mm, 0,52g; AMZ br.35.407
 1470. AR, 14mm, 0,45g; AMZ br.35.408
 1471. AR, 13,5mm, 0,46g; AMZ br.35.409
 1472. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.35.410
 1473. AR, 13,5mm, 0,46g; AMZ br.35.411
 1474. AR, 14mm, 0,37g; AMZ br.35.412
 1475. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.413
 1476. AR, 13,5mm, 0,41g; AMZ br.35.414
 1477. AR, 14mm, 0,32g; AMZ br.35.415
 1478. AR, 14mm, 0,39g; AMZ br.35.416
 1479. AR, 14mm, 0,38g; AMZ br.35.417
 1480. AR, 14mm, 0,43g; AMZ br.35.480
 1481. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.419
 1482. AR, 14mm, 0,45g; AMZ br.35.420
 1483. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.35.421
 1484. AR, 14mm, 0,63g; AMZ br.35.422
 1485. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.35.423
 1486. AR, 13,5mm, 0,47g; AMZ br.35.424
 1487. AR, 14,5mm, 0,54g; AMZ br.35.425
 1488. AR, 13,5mm, 0,44g; AMZ br.35.426
 1489. AR, 14,5mm, 0,43g; AMT br.35.427
 1490. AR, 14mm, 0,37g; AMZ br.35.428
 1491. AR, 14mm, 0,49g; AMZ br.35.429
 1492. AR, 13,5mm, 0,54g; AMZ br.35.430
 1493. AR, 14mm, 0,59g; AMZ br.35.431
 1494. AR, 13,5mm, 0,50g; AMZ br.35.432
 1495. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.433
 1496. AR, 15,5mm, 0,55g; AMZ br.35.434
 1497. AR, 13,5mm, 0,52g; AMZ br.35.435
 1498. AR, 14,5mm, 0,44g, probušen;
 AMZ br.35.646
 1499. AR, 14mm, 0,41g; AMZ br.35.647

1500. AR, 14mm, 0,38g; AMZ br.35.648
 1501. AR, 14,5mm, 0,41g; AMZ br.35.649
 1502. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.650
 1503. AR, 13,5mm, 0,56g; AMZ br.35.651
 1504. AR, 14mm, 0,51g; AMZ br.35.652
 1505. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.35.653
 1506. AR, 14mm, 0,51g; AMZ br.35.654
 1507. AR, 14mm, 0,49g; AMZ br.35.655
 1508. AR, 13,5mm, 0,39g; AMZ br.35.656
 1509. AR, 14mm, 0,51g; AMZ br.35.657
 1510. AR, 14mm, 0,42g; AMZ br.35.658
 1511. AR, 14,5mm, 0,55g; AMZ br.35.659
 1512. AR, 15mm, 0,39g; AMZ br.35.660
 1513. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.661
 1514. AR, 13,5mm, 0,46g; AMZ br.35.662
 1515. AR, 14,5mm, 0,55g; AMZ br.35.663
 1516. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.35.664

Denar 1619 K-B, U.870

1517. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.35.436
 1518. AR, 15mm, 0,39g; AMZ br.35.437
 1519. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.438
 1520. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.35.439
 1521. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.35.440
 1522. AR, 14mm, 0,33g; AMZ br.35.441
 1523. AR, 14mm, 0,51g; AMZ br.35.442
 1524. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.35.443
 1525. AR, 14mm, 0,45g; AMZ br.35.444
 1526. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.445
 1527. AR, 14mm, 0,51g; AMZ br.35.446
 1528. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.35.447
 1529. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.35.448
 1530. AR, 14mm, 0,41g; AMZ br.35.449
 1531. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.35.450
 1532. AR, 14mm, 0,45g; AMZ br.35.451
 1533. AR, 14mm, 0,38g; AMZ br.35.452
 1534. AR, 14mm, 0,50g; AMZ br.35.453
 1535. AR, 14,5mm, 0,57g; AMZ br.35.454
 1536. AR, 14mm, 0,50g; AMZ br.35.455
 1537. AR, 14mm, 0,53g; AMZ br.35.456
 1538. AR, 14mm, 0,33g; AMZ br.35.457
 1539. AR, 15mm, 0,58g; AMZ br.35.458
 1540. AR, 14mm, 0,45g; AMZ br.35.459
 1541. AR, 14mm, 0,33g, probušen; AMZ br.35.460
 1542. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.461
 1543. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.35.462
 1544. AR, 14mm, 0,51g; AMZ br.35.463
 1545. AR, 14,5mm, 0,41g; AMZ br.35.464
 1546. AR, 13,5mm, 0,53g; AMZ br.35.465
 1547. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.35.466
 1548. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.35.467
 1549. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.35.468
 1550. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.35.469
 1551. AR, 13,5mm, 0,42g; AMZ br.35.470
 1552. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.471
 1553. AR, 14mm, 0,60g; AMZ br.35.472
 1554. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.35.473
 1555. AR, 14,5mm, 0,47g; AMZ br.35.474
 1556. AR, 14mm, 0,56g; AMZ br.35.475
 1557. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.476
 1558. AR, 14,5mm, 0,33g; AMZ br.35.477
 1559. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.35.478
 1560. AR, 14,5mm, 0,36g; AMZ br.35.479
 1561. AR, 14mm, 0,39g; AMZ br.35.480
 1562. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.35.481
 1563. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.35.482

1564. AR, 14mm, 0,41g; AMZ br.35.483
 1565. AR, 14mm, 0,43g; AMZ br.35.484
 1566. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.35.485
 1567. AR, 14mm, 0,56g; AMZ br.35.486
 1568. AR, 13,5mm, 0,47g; AMZ br.35.487
 1569. AR, 14,5mm, 0,47g; AMZ br.35.488
 1570. AR, 14mm, 0,42g; AMZ br.35.489
 1571. AR, 14mm, 0,49g; AMZ br.35.490
 1572. AR, 14mm, 0,53g; AMZ br.35.491
 1573. AR, 14mm, 0,61g; AMZ br.35.665
 1574. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.666
 1575. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.35.667
 1576. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.35.668
 1577. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.669
 1578. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.35.670
 1579. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.35.671
 1580. AR, 14mm, 0,57g; AMZ br.35.672
 1581. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.35.673
 1582. AR, 14mm, 0,60g; AMZ br.35.674
 1583. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.35.675
 1584. AR, 14mm, 0,33g; AMZ br.35.676
 1585. AR, 14mm, 0,51g; AMZ br.35.677
 1586. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.35.678
 1587. AR, 14mm, 0,51g; AMZ br.35.679
 1588. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.35.680
 1589. AR, 14mm, 0,43g; AMZ br.35.681
 1590. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.35.682
 1591. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.35.683
 1592. AR, 14mm, 0,41g; AMZ br.35.684
 1593. AR, 14,5mm, 0,41g; AMZ br.35.685
 1594. AR, 13,5mm, 0,53g; AMZ br.35.686
 1595. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.35.687
 1596. AR, 13,5mm, 0,48g; AMZ br.35.688
 1597. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.35.689
 1598. AR, 14mm, 0,42g; AMZ br.35.690
 1599. AR, 14mm, 0,42g; AMZ br.35.691
 1600. AR, 14mm, 0,53g, probušen; AMZ br.35.692
 1601. AR, 14mm, 0,50g, probušen; AMZ br.35.693

Denar 1620 K-B, U.870

1602. AR, 13,5mm, 0,45g; AMZ br.35.492
 1603. AR, 13,5mm, 0,56g; AMZ br.35.493
 1604. AR, 14mm, 0,50g; AMZ br.35.494
 1605. AR, 14mm, 0,56g; AMZ br.35.495
 1606. AR, 14mm, 0,51g; AMZ br.35.496
 1607. AR, 14,5mm, 0,42g; AMZ br.35.497
 1608. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.35.498
 1609. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.35.499
 1610. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.35.500
 1611. AR, 14mm, 0,45g; AMZ br.35.501
 1612. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.35.502
 1613. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.503
 1614. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.35.504
 1615. AR, 14mm, 0,50g; AMZ br.35.505
 1616. AR, 14mm, 0,50g; AMZ br.35.506
 1617. AR, 13,5mm, 0,56g; AMZ br.35.507
 1618. AR, 14mm, 0,55g; AMZ br.35.508
 1619. AR, 14mm, 0,52g; AMZ br.35.509
 1620. AR, 14,5mm, 0,40g; AMZ br.35.510
 1621. AR, 13,5mm, 0,50g; AMZ br.35.511
 1622. AR, 14mm, 0,49g; AMZ br.35.512
 1623. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.35.513
 1624. AR, 14mm, 0,49g; AMZ br.35.514
 1625. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.515
 1626. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.35.516
 1627. AR, 14,5mm, 0,40g; AMZ br.35.517

1628. AR, 15mm, 0,39g; AMZ br.35.518
 1629. AR, 14,5mm, 0,57g; AMZ br.35.519
 1630. AR, 14,5mm, 0,54g; AMZ br.35.694
 1631. AR, 14,5mm, 0,55g; AMZ br.35.695
 1632. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.35.696
 1633. AR, 14mm, 0,43g; AMZ br.35.697
 1634. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.35.698
 1635. AR, 13,5mm, 0,38g; AMZ br.35.699
 1636. AR, 13,5mm, 0,46g; AMZ br.35.700
 1637. AR, 15mm, 0,33g; AMZ br.35.701
 1638. AR, 15,5mm, 0,48g; AMZ br.35.702
 1639. AR, 14,5mm, 0,47g; AMZ br.35.703
 1640. AR, 13,5mm, 0,58g; AMZ br.35.704
 1641. AR, 14mm, 0,38g; AMZ br.35.705
 1642. AR, 14mm, 0,45g; AMZ br.35.706
 1643. AR, 15mm, 0,64g; AMZ br.35.707

Ferdinand II (1619-1637)

1644. Denar ?1622 K-B, U.916; AR, 16mm, 0,45g;
 AMZ br.34.378
 1645. ?Kao gore; AR, 15mm, 0,38g; AMZ
 br.35.708
 1646. Denar ?1623 K-B, U.917?; AR, 16mm, 0,42g;
 AMZ br.43.531

Denar 1626 K-B, U.917

1647. AR, 16mm, 0,60g; AMZ br.34.379
 1648. AR, 15mm, 0,54g; AMZ br.34.380
 1649. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.381
 1650. AR, 14,5mm, 0,39g; AMZ br.34.382
 1651. AR, 15,5mm, 0,44g; AMZ br.34.383
 1652. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.34.384
 1653. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.34.385
 1654. AR, 15,5mm, 0,43g, probušen;
 AMZ br.34.386
 1655. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.387
 1656. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.34.388
 1657. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.34.389
 1658. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br. 34.390
 1659. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.34.391
 1660. AR, 15mm, 0,54g; AMZ br.34.392
 1661. AR, 14mm, 0,38g; AMZ br.34.393
 1662. AR, 14mm, 0,31g; AMZ br.34.394
 1663. AR, 14,5mm, 0,47g; AMZ br.34.395
 1664. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.396
 1665. AR, 14mm, 0,37g; AMZ br.34.397
 1666. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.34.398
 1667. AR, 15,5mm, 0,49g; AMZ br.34.399
 1668. AR, 14,5mm, 0,49g; AMZ br.34.400
 1669. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.34.401
 1670. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.34.402
 1671. AR, 14,5mm, 0,39g; AMZ br.34.403
 1672. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.34.404
 1673. AR, 15,5mm, 0,47g; AMZ br.34.405
 1674. AR, 15,5mm, 0,45g; AMZ br.34.406
 1675. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.34.407
 1676. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.34.408
 1677. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.34.409
 1678. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.34.410
 1679. AR, 14,5mm, 0,57g; AMZ br.34.411
 1680. AR, 14,5mm, 0,54g; AMZ br.34.412
 1681. AR, 15,5mm, 0,52g; AMZ br.34.413
 1682. AR, 15,5mm, 0,46g; AMZ br.35.709
 1683. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.35.710
 1684. AR, 16mm, 0,48g, dvostruki udarac; AMZ
 br.35.711

1685. AR, 15,5mm, 0,49g; AMZ br.35.712
 1686. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.35.713
 1687. AR, 15,5mm, 0,42g; AMZ br.35.714
 1688. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.35.715
 1689. AR, 15mm, 0,41g; AMZ br.35.716
 1690. AR, 14,5mm, 0,38g; AMZ br.35.717
 1691. AR, 15mm, 0,38g; AMZ br.35.718
 1692. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.35.719
 1693. AR, 15mm, 0,49g, dvostruki udarac; AMZ
 br.35.720
 1694. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.35.721
 1695. AR, 15,5mm, 0,42g; AMZ br.35.722
 1696. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.35.723

Denar 1627 K-B, U.917

1697. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.34.414
 1698. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br.34.415
 1699. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.34.416
 1700. AR, 15mm, 0,40g; AMZ br.34.417
 1701. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.418
 1702. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.34.419
 1703. AR, 15,5mm, 0,46g; AMZ br.34.420
 1704. AR, 15,5mm, 0,48g; AMZ br.34.421
 1705. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.34.422
 1706. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.34.423
 1707. AR, 14mm, 0,54g; AMZ br.34.424
 1708. AR, 14,5mm, 0,41g; AMZ br.34.425
 1709. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.34.426
 1710. AR, 15mm, 0,55g; AMZ br.34.427
 1711. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.34.428
 1712. AR, 15,5mm, 0,51g; AMZ br.34.429
 1713. AR, 15,5mm, 0,51g; AMZ br.34.430
 1714. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.34.431
 1715. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.34.432
 1716. AR, 14mm, 0,45g; AMZ br.34.433
 1717. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.34.434
 1718. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.34.435
 1719. AR, 15mm, 0,56g; AMZ br.34.436
 1720. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.34.437
 1721. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.34.438
 1722. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.34.439
 1723. AR, 15,5mm, 0,44g; AMZ br.34.440
 1724. AR, 14,5mm, 0,62g; AMZ br.34.441
 1725. AR, 16,5mm, 0,38g; AMZ br.34.442
 1726. AR, 15,5mm, 0,40g; AMZ br.34.443
 1727. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.34.444
 1728. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.34.445
 1729. AR, 13,5mm, 0,41g; AMZ br.34.446
 1730. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.34.447
 1731. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.34.448
 1732. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.34.449
 1733. AR, 16mm, 0,47g; AMZ br.34.450
 1734. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.34.451
 1735. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.34.452
 1736. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.34.453
 1737. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.34.454
 1738. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.724
 1739. AR, 15,5mm, 0,49g; AMZ br.34.725
 1740. AR, 16mm, 0,42g; AMZ br.34.726
 1741. AR, 14,5mm, 0,57g; AMZ br.34.727
 1742. AR, 15,5mm, 0,46g; AMZ br.34.728
 1743. AR, 16mm, 0,45g; AMZ br.34.729
 1744. AR, 15mm, 0,53g; AMZ br.34.730
 1745. AR, 16mm, 0,42g; AMZ br.34.731
 1746. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.34.732
 1747. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.34.733
 1748. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.34.734

Denar 1628 K-B, U.917

1749. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.34.355
 1750. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.34.456
 1751. AR, 15,5mm, 0,50g; AMZ br.34.457
 1752. AR, 15mm, 0,39g; AMZ br.34.458
 1753. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.34.459
 1754. AR, 15,5mm, 0,45g; AMZ br.34.460
 1755. AR, 16mm, 0,43g; AMZ br.34.461
 1756. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.34.462
 1757. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.34.463
 1758. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.464
 1759. AR, 15,5mm, 0,38g; AMZ br.34.465
 1760. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.34.466
 1761. AR, 16mm, 0,45g; AMZ br.34.467
 1762. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.34.468
 1763. AR, 15,5mm, 0,42g; AMZ br.34.469
 1764. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.34.470
 1765. AR, 16mm, 0,44g; AMZ br.34.471
 1766. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.34.472
 1767. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.478
 1768. AR, 15,5mm, 0,59g; AMZ br.34.474
 1769. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.34.475
 1770. AR, 15mm, 0,39g; AMZ br.34.476
 1771. AR, 16,5mm, 0,42g; AMZ br.34.477
 1772. AR, 15,5mm, 0,54g; AMT br.35.735
 1773. AR, 14,5mm, 0,40g; AMZ br.35.736
 1774. AR, 15,5mm, 0,50g; AMZ br.35.737
 1775. AR, 15,5mm, 0,48g; AMZ br.35.738
 1776. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.35.739
 1777. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.35.740
 1778. AR, 16mm, 0,53g; AMZ br.35.741
 1779. AR, 14,5mm, 0,40g; AMZ br.35.742
 1780. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.35.743
 1781. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.35.744
 1782. AR, 15mm, 0,40g; AMZ br.35.745

Denar 1629 K-B, U.917

1783. AR, 15mm, 0,35g; AMZ br.34.478
 1784. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.34.479
 1785. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.34.480
 1786. AR, 14mm, 0,56g; AMZ br.34.481
 1787. AR, 15mm, 0,58g; AMZ br.34.482
 1788. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.34.483
 1789. AR, 15mm, 0,36g; AMZ br.34.484
 1790. AR, 15,5mm, 0,49g; AMZ br.34.485
 1791. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.34.486
 1792. AR, 15mm, 0,62g; AMZ br.34.487
 1793. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.34.488
 1794. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.34.489
 1795. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.490
 1796. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.34.491
 1797. AR, 15mm, 0,56g; AMZ br.34.746
 1798. AR, 15,5mm, 0,43g; AMZ br.34.747
 1799. AR, 15mm, 0,41g; AMZ br.34.748
 1800. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.34.749
 1801. AR, 16mm, 0,41g; AMZ br.34.750
 1802. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.34.751
 1803. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.34.752
 1804. AR, 15,5mm, 0,41g; AMZ br.34.753
 1805. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.34.754
 1806. AR, 16mm, 0,45g; AMZ br.34.755
 1807. AR, 14mm, 0,39g; AMZ br.34.756
 1808. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.34.757
 1809. AR, 14mm, 0,52g; AMZ br.34.758

Denar 1630 K-B, U.917

1810. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.34.492
 1811. AR, 15,5mm, 0,39g; AMZ br.34.493
 1812. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.34.494
 1813. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.495
 1814. AR, 14,5mm, 0,40g; AMZ br.34.496
 1815. AR, 14mm, 0,56g; AMZ br.34.497
 1816. AR, 15mm, 0,64g; AMZ br.34.498
 1817. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.34.499
 1818. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.500
 1819. AR, 14mm, 0,41g; AMZ br.34.501
 1820. AR, 15,5mm, 0,35g; AMZ br.34.502
 1821. AR, 14,5mm, 0,42g; AMZ br.34.503
 1822. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.34.504
 1823. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.34.505
 1824. AR, 14mm, 0,49g; AMZ br.34.506
 1825. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.34.507
 1826. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.34.508
 1827. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.34.509
 1828. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.34.510
 1829. AR, 14mm, 0,51g; AMZ br.34.511
 1830. AR, 15mm, 0,41g; AMZ br.34.512
 1831. AR, 14,5mm, 0,47g; AMZ br.34.513
 1832. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.34.514
 1833. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.34.515
 1834. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br.34.516
 1835. AR, 15mm, 0,58g; AMZ br.34.517
 1836. AR, 15mm, 0,58g; AMZ br.34.518
 1837. AR, 15,5mm, 0,46g; AMZ br.34.519
 1838. AR, 16,5mm, 0,44g; AMZ br.34.520
 1839. AR, 15,5mm, 0,40g; AMZ br.34.521
 1840. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.34.522
 1841. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.34.523
 1842. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.34.524
 1843. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.34.525
 1844. AR, 14,5mm, 0,59g; AMZ br.34.526
 1845. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.34.527
 1846. AR, 15mm, 0,40g; AMZ br.34.528
 1847. AR, 15,5mm, 0,45g; AMZ br.34.529
 1848. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.34.530
 1849. AR, 14mm, 0,44g; AMZ br.34.531
 1850. AR, 14,5mm, 0,56g; AMZ br.34.532
 1851. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.533
 1852. AR, 15mm, 0,54g; AMZ br.34.534
 1853. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.34.535
 1854. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.34.536
 1855. AR, 14,5mm, 0,54g; AMZ br.34.537
 1856. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.34.538

Denar 1630 K-B, U.916 (godina na reversu)

1857. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.34.539
 1858. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.34.540
 1859. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.34.541
 1860. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.34.542
 1861. AR, 15,5mm, 0,48g; AMZ br.34.543
 1862. AR, 15mm, 0,73g; AMZ br.34.544
 1863. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.34.545
 1864. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.34.546
 1865. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.34.547
 1866. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.34.548
 1867. AR, 15mm, 0,40g; AMZ br.34.549
 1868. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br.34.550
 1869. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.34.551
 1870. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.34.552
 1871. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.34.553

1872. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.34.554
 1873. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.34.555
 1874. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.34.556
 1875. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.557
 1876. AR, 14mm, 0,51g; AMZ br.34.558
 1877. AR, 14,5mm, 0,57g; AMZ br.34.559
 1878. AR, 14,5mm, 0,39g; AMZ br.34.560
 1879. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.34.561
 1880. AR, 14mm, 0,57g; AMZ br.34.759
 1881. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.35.760
 1882. AR, 15,5mm, 0,40g; AMZ br.35.761
 1883. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.35.762
 1884. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.35.763
 1885. AR, 15mm, 0,31g; AMZ br.35.764
 1886. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.35.765
 1887. AR, 16mm, 0,36g; AMZ br.35.766
 1888. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.35.767
 1889. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.35.768
 1890. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.35.769
 1891. AR, 15,5mm, 0,46g; AMZ br.35.770
 1892. AR, 14,5mm, 0,47g; AMZ br.35.771
 1893. AR, 14mm, 0,47g; AMZ br.35.772
 1894. AR, 15mm, 0,37g; AMZ br.35.773
 1895. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.35.774
 1896. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.35.775
 1897. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.35.776
 1898. AR, 15mm, 0,33g; AMZ br.35.777
 1899. AR, 14,5mm, 0,56g; AMZ br.35.778
 1900. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.35.779
 1901. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.35.780
 1902. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.35.781
 1903. AR, 14mm, 0,46g; AMZ br.35.782
 1904. AR, 15mm, 0,48g; probusen; AMZ br.35.783

Denar 1631 K-B, U.916

1905. AR, 15,5mm, 0,51g; AMZ br.34.562
 1906. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.34.563
 1907. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.34.564
 1908. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.34.565
 1909. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.566
 1910. AR, 15mm, 0,41g; AMZ br.34.567
 1911. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.34.568
 1912. AR, 15,5mm, 0,43g; AMZ br.34.569
 1913. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.34.570
 1914. AR, 16mm, 0,41g; AMZ br.34.571
 1915. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.34.572
 1916. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.34.573
 1917. AR, 15mm, 0,53g; AMZ br.34.574
 1918. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.34.575
 1919. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.34.576
 1920. AR, 16,5mm, 0,49g; AMZ br.34.577
 1921. AR, 15,5mm, 0,40g; AMZ br.34.578
 1922. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.34.579
 1923. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.34.580
 1924. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.34.581
 1925. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.34.582
 1926. AR, 15,5mm, 0,50g; AMZ br.34.583
 1927. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.34.584
 1928. AR, 14,5mm, 0,55g; AMZ br.34.585
 1929. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br.35.784
 1930. AR, 15,5mm, 0,41g; AMZ br.35.785
 1931. AR, 15mm, 0,72g; AMZ br.35.786
 1932. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.35.787
 1933. AR, 14,5mm, 0,54g; AMZ br.35.788
 1934. AR, 15,5mm, 0,37g; AMZ br.35.789
 1935. AR, 15mm, 0,56g; AMZ br.35.790

1936. AR, 13mm, 0,41g; AMZ br.35.791
1937. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.35.792

Denar 1632 K-B, U.916

1938. AR, 15mm, 0,33g; AMZ br.34.586
1939. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.34.587
1940. AR, 14mm, 0,55g; AMZ br.34.588
1941. AR, 15mm, 0,32g; okrhan; AMZ br.34.589
1942. AR, 15,5mm, 0,43g; AMZ br.34.590
1943. AR, 14,5mm, 0,49g; AMZ br.34.591
1944. AR, 15mm, 0,55g; AMZ br.34.592
1945. AR, 15,5mm, 0,51g; AMZ br.34.593
1946. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.34.594
1947. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.34.595
1948. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.34.596
1949. AR, 15mm, 0,35g; AMZ br.34.597
1950. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.598
1951. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.34.599
1952. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.600
1953. AR, 15mm, 0,57g; AMZ br.34.601
1954. AR, 15,5mm, 0,44g; AMZ br.34.602
1955. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.34.603
1956. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.34.604
1957. AR, 15,5mm, 0,47g; AMZ br.34.605
1958. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.34.606
1959. AR, 16mm, 0,46g; AMZ br.34.607
1960. AR, 15,5mm, 0,39g; AMZ br.34.608
1961. AR, 14,5mm, 0,39g; AMZ br.34.609
1962. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.610
1963. AR, 15mm, 0,40g; AMZ br.34.611

Denar 1633 K-B, U.916

1964. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.34.646
1965. AR, 15mm, 0,55g; AMZ br.34.647
1966. AR, 14,5mm, 0,70g; AMZ br.34.648
1967. AR, 13,5mm, 0,40g; AMZ br.34.649
1968. AR, 15,5mm, 0,47g; AMZ br.34.650
1969. AR, 14,5mm, 0,54g; AMZ br.34.651
1970. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br.34.652
1971. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.653
1972. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.34.654
1973. AR, 15,5mm, 0,50g; AMZ br.34.655
1974. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br.34.656
1975. AR, 16,5mm, 0,47g; AMZ br.34.657
1976. AR, 14,5mm, 0,35g; AMZ br.34.658
1977. AR, 15,5mm, 0,52g; AMZ br.34.659
1978. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.34.660
1979. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.34.661
1980. AR, 15,5mm, 0,49g; AMZ br.34.662
1981. AR, 16mm, 0,42g; AMZ br.34.663
1982. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.34.664
1983. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.34.665
1984. AR, 15mm, 0,53g; AMZ br.34.666
1985. AR, 15,5mm, 0,54g; AMZ br.34.667
1986. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.34.668
1987. AR, 16mm, 0,44g; AMZ br.34.669
1988. AR, 13,5mm, 0,58g; AMZ br.34.670
1989. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.671
1990. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.34.672
1991. AR, 15mm, 0,40g; AMZ br.34.673
1992. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.34.674
1993. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.675
1994. AR, 14,5mm, 0,47g; AMZ br.34.676
1995. AR, 14mm, 0,30g; AMZ br.34.677
1996. AR, 16,5mm, 0,38g; AMZ br.34.678

1997. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.34.679
1998. AR, 14,5mm, 0,56g; AMZ br.34.680
1999. AR, 15,5mm, 0,37g; AMZ br.34.581
2000. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.34.582
2001. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.34.693
2002. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.34.684
2003. AR, 14,5mm, 0,47g; AMZ br.34.685
2004. AR, 15,5mm, 0,48g; AMZ br.34.796
2005. AR, 15 mm, 0,59g; AMZ br.34.797
2006. AR, 14,5mm, 0,49g; AMZ br.34.798
2007. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.34.799
2008. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.34.800
2009. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.34.801
2010. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.802
2011. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.34.803
2012. AR, 14,5mm, 0,60g; AMZ br.34.804

Denar 1634 K-B, U.916

2013. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.34.612
2014. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.34.613
2015. AR, 15mm, 0,37g; AMZ br.34.614
2016. AR, 15,5mm, 0,45g; AMZ br.34.615
2017. AR, 15,5mm, 0,53g; AMZ br.34.616
2018. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.34.617
2019. AR, 15,5mm, 0,37g; AMZ br.34.618
2020. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.34.619
2021. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.34.620
2022. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.34.621
2023. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.34.622
2024. AR, 15,5mm, 0,45g; AMZ br.34.623
2025. AR, 14,5mm, 0,65g; AMZ br.34.624
2026. AR, 14,5mm, 0,65g; AMZ br.34.625
2027. AR, 14mm, 0,58g; AMZ br.34.626
2028. AR, 15mm, 0,40g; AMZ br.34.639
2029. AR, 16mm, 0,44g; AMZ br.34.640
2030. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.34.641
2031. AR, 14mm, 0,54g; AMZ br.34.642
2032. AR, 16mm, 0,44g; AMZ br.34.643
2033. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.34.644
2034. AR, 15mm, 0,38g; AMZ br.34.645
2035. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.35.793
2036. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.35.794
2037. AR, 14,5mm, 0,40g; AMZ br.35.795
2038. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.35.805
2039. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.35.806
2040. AR, 15mm, 0,41g; AMZ br.35.807
2041. AR, 14,5mm, 0,62g; AMZ br.35.808
2042. AR, 14,5mm, 0,59g; AMZ br.35.809
2043. AR, 14,5mm, 0,39g; AMZ br.35.810
2044. AR, 14mm, 0,59g; AMZ br.35.811
2045. AR, 14mm, 0,53g; AMZ br.35.812
2046. AR, 15,5mm, 0,45g; AMZ br.35.813

Denar 1635 K-B, U.916

2047. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.627
2048. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.34.628
2049. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.34.629
2050. AR, 16mm, 0,45g; AMZ br.34.630
2051. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.34.631
2052. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.34.632
2053. AR, 14mm, 0,43g; AMZ br.34.633
2054. AR, 14,5mm, 0,40g; AMZ br.34.634
2055. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.34.635
2056. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.34.636
2057. AR, 16,5mm, 0,48g; AMZ br.34.637

2058. AR, 15mm, 0,40g; AMZ br.34.638
 2059. AR, 14mm, 0,54g; AMZ br.34.686
 2060. AR, 15mm, 0,60g; AMZ br.34.687
 2061. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.34.688
 2062. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.34.689
 2063. AR, 15,5mm, 0,47g; AMZ br.34.690
 2064. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.34.814
 2065. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.815
 2066. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.34.816
 2067. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.34.817
 2068. AR, 14,5mm, 0,40g; AMZ br.34.818
 2069. AR, 14mm, 0,59g; AMZ br.34.819
 2070. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.820
 2071. AR, 15mm, 0,36g; AMZ br.34.821
 2072. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.34.822

Denar 1636 K-B, U.916

2073. AR, 15mm, 0,53g; AMZ br.34.700
 2074. AR, 15mm, 0,36g; AMZ br.34.701
 2075. AR, 14,5mm, 0,54g; AMZ br.34.702
 2076. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.34.703
 2077. AR, 14mm, 0,53g; AMZ br.34.704
 2078. AR, 14mm, 0,41g; AMZ br.34.705
 2079. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.34.706
 2080. AR, 15,5mm, 0,41g; AMZ br.34.707
 2081. AR, 15mm, 0,38g; AMZ br.34.708
 2082. AR, 16mm, 0,53g; AMZ br.34.709
 2083. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.34.710
 2084. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.34.711
 2085. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.34.712
 2086. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.34.713
 2087. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.34.714
 2088. AR, 16mm, 0,45g; AMZ br.34.715
 2089. AR, 16mm, 0,47g; AMZ br.34.716
 2090. AR, 15mm, 0,37g; AMZ br.34.717
 2091. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.34.691
 2092. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.34.692
 2093. AR, 15,5mm, 0,48g; AMZ br.34.693
 2094. AR, 15mm, 0,39g; AMZ br.34.694
 2095. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.695
 2096. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.34.696
 2097. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.697
 2098. AR, 15,5mm, 0,51g; AMZ br.34.698
 2099. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br.34.699
 2100. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.35.823
 2101. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.35.824
 2102. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.35.825
 2103. AR, 15,5mm, 0,46g; AMZ br.35.826
 2104. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.35.827
 2105. AR, 15,5mm, 0,51g; AMZ br.35.828
 2106. AR, 15,5mm, 0,48g; AMZ br.35.829
 2107. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.35.830
 2108. AR, 16,5mm, 0,45g; AMZ br.35.831
 2109. AR, 17mm, 0,44g; AMZ br.35.832
 2110. AR, 15mm, 0,62g; AMZ br.35.833
 2111. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.35.834
 2112. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.35.835
 2113. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.35.836
 2114. AR, 15mm, 0,54g; AMZ br.35.893

Denar 1637 K-B, U.916

2115. AR, 14,5mm, 0,49g; AMZ br.34.718
 2116. AR, 14mm, 0,48g; AMZ br.34.719
 2117. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.34.720
 2118. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.34.721

2119. AR, 15mm, 0,67g; AMZ br.34.722
 2120. AR, 14mm, 0,40g; AMZ br.34.723
 2121. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.724
 2122. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br.34.725
 2123. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.34.726
 2124. AR, 15mm, 0,58g; AMZ br.34.727
 2125. AR, 15,5mm, 0,45g; AMZ br.34.728
 2126. AR, 15,5mm, 0,55g; AMZ br.34.729
 2127. AR, 14,5mm, 0,49g; AMZ br.34.730
 2128. AR, 16mm, 0,45g; AMZ br.34.731
 2129. AR, 14,5mm, 0,55g; AMZ br.34.732
 2130. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.34.733
 2131. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.35.837
 2132. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.35.838
 2133. AR, 15mm, 0,39g; AMZ br.35.839
 2134. AR, 16mm, 0,43g; AMZ br.35.840
 2135. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.35.841
 2136. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.35.842
 2137. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.35.843

Denar 1638 K-B, U.916

2138. AR, 14,5m, 0,41g; AMZ br.34.734
 2139. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.34.735
 2140. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.34.736
 2141. AR, 15mm, 0,30g, nagrižen; AMZ br.34.737
 2142. AR, 14,5mm, 0,49g; AMZ br.34.738
 2143. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.34.739
 2144. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.34.740
 2145. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.34.741
 2146. AR, 15,5mm, 0,48g; AMZ br.34.742
 2147. AR, 14,5mm, 0,42g; AMZ br.34.743
 2148. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.34.744
 2149. AR, 14mm, 0,57g; AMZ br.34.745
 2150. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.34.746
 2151. AR, 15mm, 0,61g; AMZ br.34.747
 2152. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.34.748
 2153. AR, 15mm, 0,35g; AMZ br.34.749
 2154. AR, 15mm, 0,61g; AMZ br.34.750
 2155. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.34.751
 2156. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.752
 2157. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.34.753
 2158. AR, 15,5mm, 0,47g; AMZ br.34.754
 2159. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.34.755
 2160. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.34.756
 2161. AR, 15mm, 0,55g; AMZ br.35.844
 2162. AR, 15,5mm, 0,57g; AMZ br.35.845
 2163. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.35.846
 2164. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.35.847
 2165. AR, 15,5mm, 0,47g; AMZ br.35.848
 2166. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.35.849
 2167. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.35.850
 2168. AR, 14,5mm, 0,55g; AMZ br.35.851
 2169. AR, 15mm, 0,60g; AMZ br.35.852
 2170. AR, 16mm, 0,47g; AMZ br.35.853

Ferdinand III (1637-1657)

Denar 1639 K-B, U.953

2171. AR, 15,5mm, 0,51g; AMZ br.34.757
 2172. AR, 15mm, 0,56g; AMZ br.34.758
 2173. AR, 15mm, 0,56g; AMZ br.34.759
 2174. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.34.760
 2175. AR, 15mm, 0,55g; AMZ br.34.761
 2176. AR, 14,5mm, 0,41g; AMZ br.34.762
 2177. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.34.763

2178. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.34.764
 2179. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.765
 2180. AR, 15mm, 0,62g; AMZ br.34.766
 2181. AR, 14,5mm, 0,49g; AMZ br.34.767
 2182. AR, 14mm, 0,57g; AMZ br.34.768
 2183. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.34.769
 2184. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.770
 2185. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.34.771
 2186. AR, 13,5mm, 0,52g; AMZ br.34.772
 2187. AR, 15mm, 0,37g; AMZ br.34.773
 2188. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.34.774
 2189. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.34.775
 2190. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.776
 2191. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.34.777
 2192. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.34.778
 2193. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.34.779
 2194. AR, 14,5mm, 0,47g; AMZ br.34.780
 2195. AR, 14,5mm, 0,49g; AMZ br.34.781
 2196. AR, 14mm, 0,42g; AMZ br.34.782
 2197. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.34.854
 2198. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.34.855
 2199. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.34.856
 2200. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.34.857
 2201. AR, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.34.858
 2202. AR, 15mm, 0,37g; AMZ br.34.859
 2203. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.34.860
 2204. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.34.861
 2205. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.34.862
 2206. AR, 14,5mm, 0,54g; AMZ br.34.863

Denar 1640 K-B, U.952

2207. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.34.783
 2208. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.34.784
 2209. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.34.785
 2210. AR, 14,5mm, 0,56g; AMZ br.34.786
 2211. AR, 15mm, 0,60g; AMZ br.34.787
 2212. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.34.788
 2213. AR, 15,5mm, 0,41g; AMZ br.34.789
 2214. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.34.790
 2215. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.34.791
 2216. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br.34.792
 2217. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.34.793
 2218. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.34.794
 2219. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.34.795
 2220. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.796
 2221. AR, 15mm, 0,37g; AMZ br.34.797
 2222. AR, 14,5mm, 0,52g; AMZ br.34.798
 2223. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.799
 2224. AR, 14,5mm, 0,42g; AMZ br.34.800
 2225. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.34.801
 2226. AR, 15mm, 0,40g; AMZ br.34.802
 2227. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.803
 2228. AR, 15mm, 0,40g; AMZ br.34.804
 2229. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.34.805
 2230. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.806
 2231. AR, 15mm, 0,40g; AMZ br.34.807
 2232. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.34.808
 2233. AR, 14,5mm, 0,51g; AMZ br.34.809
 2234. AR, 15,5mm, 0,51g; AMZ br.34.810
 2235. AR, 16,5mm, 0,44g; AMZ br.34.811
 2236. AR, 14mm, 0,49g; AMZ br.34.812
 2237. AR, 14,5mm, 0,40g; AMZ br.34.813
 2238. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.814
 2239. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.34.815
 2240. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.34.816
 2241. AR, 15mm, 0,43g; AMZ br.34.872

2242. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.34.873
 2243. AR, 15,5mm, 0,44g; AMZ br.34.864
 2244. AR, 15,5mm, 0,45g; AMZ br.35.865
 2245. AR, 15,5mm, 0,39g; AMZ br.35.866
 2246. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.35.867
 2247. AR, 14,5mm, 0,59g; AMZ br.35.868
 2248. AR, 15mm, 0,56g; AMZ br.35.869
 2249. AR, 15mm, 0,41g; AMZ br.35.870
 2250. AR, 14,5mm, 0,43g; AMZ br.35.871
 2251. AR, 15mm, 0,49g; AMZ br.35.872
 2252. AR, 15mm, 0,53g; AMZ br.35.873
 2253. AR, 15mm, 0,41g; Rv. *incusum*, Av. nema;
 AMZ br.35.874

Denar 1641 K-B, U.952

2254. AR, 15mm, 0,57g; AMZ br.34.817
 2255. AR, 15mm, 0,41g; AMZ br.34.818
 2256. AR, 15mm, 0,53g; AMZ br.34.819
 2257. AR, 14,5mm, 0,64g; AMZ br.34.820
 2258. AR, 15mm, 0,46g; AMZ br.34.821
 2259. AR, 15mm, 0,60g; AMZ br.34.822
 2260. AR, 14,5mm, 0,41g; AMZ br.34.823
 2261. AR, 14,5mm, 0,41g; AMZ br.34.824
 2262. AR, 15mm, 0,56g; AMZ br.34.825
 2263. AR, 15,5mm, 0,54g; AMZ br.34.826
 2264. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.34.827
 2265. AR, 15mm, 0,62g; AMZ br.34.828
 2266. AR, 15mm, 0,57g; AMZ br.34.829
 2267. AR, 15mm, 0,58g; AMZ br.34.830
 2268. AR, 15mm, 0,57g; AMZ br.34.831
 2269. AR, 14mm, 0,54g; AMZ br.34.832
 2270. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.34.833
 2271. AR, 14,5mm, 0,55g; AMZ br.34.834
 2272. AR, 14,5mm, 0,47g; AMZ br.34.835
 2273. AR, 15mm, 0,57g; AMZ br.34.836
 2274. AR, 15,5mm, 0,47g; AMZ br.34.837
 2275. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br.34.838
 2276. AR, 14,5mm, 0,57g; AMZ br.34.839
 2277. AR, 15mm, 0,39g; AMZ br.34.840
 2278. AR, 15mm, 0,56g; AMZ br.34.841
 2279. AR, 14mm, 0,56g; AMZ br.34.875
 2280. AR, 14,5mm, 0,34g; AMZ br.34.876
 2281. AR, 14,5mm, 0,55g; AMZ br.35.877
 2282. AR, 15mm, 0,47g; AMZ br.35.878
 2283. AR, 15mm, 0,48g; AMZ br.35.879
 2284. AR, 15mm, 0,47g, probušen; AMZ br.35.880
 2285. AR, 14,5mm, 0,50g; AMZ br.35.881
 2286. AR, 15,5mm, 0,55g, probušen;
 AMZ br.35.882

Denar 1642 K-B, U.952

2287. AR, 15mm, 0,70g; AMZ br.34.842
 2288. AR, 15mm, 0,63g; AMZ br.34.843
 2289. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br.34.844
 2290. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br.34.845
 2291. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.34.846
 2292. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.34.847
 2293. AR, 16mm, 0,54g; AMZ br.34.848
 2294. AR, 14,5mm, 0,59g; AMZ br.34.874
 2295. AR, 15mm, 0,53g; AMZ br.34.883
 2296. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.34.884
 2297. AR, 14,5mm, 0,59g; AMZ br.34.885
 2298. AR, 14,5mm, 0,46g; AMZ br.34.886
 2299. AR, 15,5mm, 0,52g; AMZ br.34.887

Denar 1643 K-B, U.952

2300. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.34.849
 2301. AR, 15mm, 0,52g; AMZ br.34.850
 2302. AR, 14,5mm, 0,45g; AMZ br.34.851
 2303. AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.34.852
 2304. AR, 15mm, 0,34g; AMZ br.34.853
 2305. AR, 15mm, 0,50g; AMZ br.34.854
 2306. AR, 14,5mm, 0,42g; AMZ br.34.855
 2307. AR, 16,5mm, 0,39g; AMZ br.34.856
 2308. AR, 14,5mm, 0,59g; AMZ br.34.857
 2309. AR, 15mm, 0,45g; AMZ br.35.888
 2310. AR, 15mm, 0,51g; AMZ br.35.889
 2311. AR, 14,5mm, 0,42g; AMZ br.890
 2312. AR, 14mm, 0,62g; AMZ br.35.891

Denar 1644 K-B U.952

2313. AR, 15mm, 0,42g; AMZ br.34.858
 2314. AR, 15mm, 0,49g, probušen; AMZ br.34.859
 2315. AR, 14,5mm, 0,38g; AMZ br.34.860
 2316. AR, 15,5mm, 0,41g; AMZ br.34.861
 2317. AR, 15mm, 0,41g; AMZ br.34.862

Denar 1645 K-B, U.952

2318. AR, 14,5mm, 0,60g; AMZ br.34.863
 2319. AR, 14,5mm, 0,49g; AMZ br.34.864

Denar 1646 K-B, U.952

2320. AR, 14mm, 0,43g; AMZ br.34.865
 2321. AR, 14mm, 0,72g; AMZ br.34.866

Denar 1647 K-B, U.952

2322. AR, 13,5mm, 0,51g; AMZ br.35.522

Denar 1648 K-B, U.952

2323. AR, 15mm, 0,60g; AMZ br.34.867
 2324. AR, 15mm, 0,56g; AMZ br.34.892

Denar 1650 K-B, U.952

2325. AR, 14,5mm, 0,48g; AMZ br.34.868
 2326. AR, 15mm, 0,53g; AMZ br.34.869
 2327. AR, 15mm, 0,41g; AMZ br.34.870

Denar 1651 K-B, U.952

2328. AR, 14,5mm, 0,53g; AMZ br.34.871

Suvremene patvorine ugarskih denara 17 st.

2329. AE, 14,5mm, 0,44g; AMZ br.35.906
 2330. AE, 15mm, 0,44g; AMZ br.35.907
 2331. AE, 14,5mm, 0,57g; AMZ br.35.908
 SEDMOGRADSKA (ERDELJ)
 Stjepan Bocskai (1604-1607)
 2332* Trostruki gros 1607, Resch 101; AR,
 20,5mm, 2g; AMZ br.33.808

Gabriel Bathori (1608-1613)

2333. Groš 1610 N-B, Re.96; AR, 21mm, 1,10g,
 probušen; AMZ br.33.753
 2334. SI. kao gore, Re.96 dif; AR, 21,5mm, 1,22g,
 probušen; AMZ br.33.754
 2335. SI. kao gore, Re.102; AR, 21mm, 1,07g,
 okrhan; AMZ br.33.791
 2336* Kao gore; AR, 21mm, 1,48g; AMZ br.33.792
 2337. SI. kao gore, Re.103; AR, 21mm, 1,44g, pro-
 bušen; AMZ br.33.755
 2338. Kao gore; AR, 21,5mm, 1,44g, probušen;
 AMZ br.33.756
 2339. Groš 1611 N-B, Re.139; AR, 21mm, 1,40g;
 AMZ br.33.757
 2340. Kao gore; AR, 21mm, 1,20g; AMZ 33.759
 2341. Kao gore; AR, 21mm, 1,53g; AMZ 33.764
 2342. Kao gore; AR, 20mm, 1,48g, probušen; AMZ
 35.895
 2343. SI. kao gore, Re.141; AR, 20mm, 1,32g; AMZ
 br.33.758
 2344. Kao gore; AR, 21,5mm, 1,34g; AMZ
 br.33.760
 2345. Kao gore; AR, 21mm, 1,29g; AMZ br.33.761
 2346* Kao gore; AR, 21,5mm, 1,31g; AMZ
 br.33.762
 2347. Kao gore; AR, 20,5mm, 1,19g, probušen;
 AMZ br.33.763
 2348. Kao gore; AR, 21,5mm, 1,14g, probušen;
 AMZ br.33.765
 2349. SI. kao gore; Re.143; AR, 20,5mm, 1,56g;
 AMZ br.33.793
 2350. SI. kao gore, Re.146; AR, 20,5mm, 1,03g,
 probušen; AMZ br.33.796
 2351. SI. kao gore, Re.147; AR, 21mm, 1,27g; AMZ
 br.33.794
 2352. Kao gore; AR, 21mm, 1,29g, probušen; AMZ
 br.33.795
 2353. Groš 1612 N-B, Re.170; AR, 20,5mm, 1,02g,
 probušen; AMZ br.33.799
 2354. SI. kao gore, Re.172; AR, 21mm, 1,19g, pro-
 bušen; AMZ br.33.766
 2355. Kao gore; AR, 21mm, 1,47g; AMZ br.767
 2356. Kao gore; AR, 21,5mm, 1,29g, probušen;
 AMZ br.33.768
 2357. Kao gore; AR, 21mm, 1,01g; AMZ br.33.769
 2358. Kao gore; AR, 20,5mm, 1,33g, probušen;
 AMZ br.33.770
 2359. SI. kao gore, Re.174; AR, 20,5mm, 1,37g,
 probušen; AMZ br.33.771
 2360. SI. kao gore, Re.172; AR, 21mm, 1,25g, pro-
 bušen; AMZ br.33.797
 2361. Kao gore; AR, 21mm, 0,94g, probušen; AMZ
 br.33.800
 2362. Kao gore; AR, 21,5mm, 1,35g; probušen;
 AZM br.33.802
 2363. Kao gore; AR, 20,5mm, 1,20g; AMZ
 br.33.803
 2364. Kao gore; AR, 21,5mm, 1,15g, probušen;
 AMZ br.35.897
 2365. SI. kao gore; Re.174; AR, 21mm, 1,14g, pro-
 bušen; AMZ br.33.798
 2366. Kao gore; AR, 21mm, 1,31g; probušen; AMZ
 br.33.801
 2367. Kao gore; AR, 20,5mm, 1,23g, probušen;
 AMZ br.33.894

2368. Groš 1613, Re.sl.206; AR, 20,5mm, 1,26g; AMZ br.33.772
2369. Kao gore; AR, 21mm, 1,47g; AMZ br.33.804
2370. SI. kao gore; Re.207 si; AR, 20,5mm, 1,44g; AMZ br.33.779
2371. SI. kao gore; AR, 20,5mm, 1,45g, probušen; AMZ br.33.806
2372. SI. kao gore, Re.209; AR, 20,5mm, 1,49g; probušen; AMZ br.33.773
2373. Kao gore; AR, 21mm, 1,65g, probušen; AMZ br.33.774
2374. Kao gore; AR, 21mm, 1,21g, probušen; AMZ br.33.776
2374. Kao gore; AR, 21mm, 1,21g, probušen; AMZ br.33.776
2375. Kao gore; AR, 20,5mm, 1,61g, probušen; AMZ br.33.777
2376. Kao gore; AR, 20,5mm, 1,33g, probušen; AMZ br.33.780
2377. Kao gore; AR, 20,5mm, 1,25g; AMZ br.33.805
2378. SI. kao gore; Re.211; AR, 21mm, 1,40g; probušen; AMZ br.33.775
2379. SI. kao gore, Re.211dif.; AR, 20,5mm, 1,24g; AMZ br.33.778
2380. SI. kao gore, Re.211; AR, 20,5mm, 1,30g, probušen; AMZ br.33.781
2381. Kao gore; AR, 21mm, 1,22g; AMZ br.33.782
2382. Kao gore; AR, 21mm, 1,27g, probušen; AMZ br.33.809
- Gabriel Bethlen (1613-1629)
- 2384*Groš 1620, Re.53; AR, 21,5mm, 1,33g, probušen; AMZ br.33.783
- 2385*Denar 1620 K-B, Re. nema, AV:GAB.D.G.EL.HV.DA.CR.SC.P.R.; RV:TR.PR.ET.SI.CO.1620.; AR, 14mm, 0,53g; AMZ br.43.532
2386. Denar 1620, Re.60; AR, 14mm, 0,41g; AMZ br.43.533
2387. Groš 1620, Re.300; AR, 21,5mm, 1,25g, probušen; AMZ br.33.787
2388. SI. kao gore, Re.301; AR, 21,5mm, 1,41g; AMZ 33.784
2389. SI. kao gore, Re.305 dif.; AR, 21mm, 1,41g; AMZ br.33.786
2390. SI. kao gore; Re.306; AR, 21mm, 1,24g; AMZ br.33.788
2391. Kao gore; AR, 21mm, 1,12g, probušen; AMZ br.33.811
2392. SI. kao gore, Re.308; AR, 21,5mm, 1,37g; probušen; AMZ br.33.817
2393. SI. kao gore, Re.312 dif.; AR, 21mm, 1,38g; AMZ br.33.785
2394. SI. kao gore, Re.312; AR, 20,5mm, 1,28g, probušen; AMZ br.33.810
- 2395*Denar 1625 N-B, Re.314 dif.; AR, 13,5mm, 0,66g; AMZ br.35.898
2396. SI. kao gore, Re.315; AR, 13,5mm, 0,39g, dvojni udarac; AMZ br.35.899
2397. SI. kao gore, Re.316; AR, 14mm, 0,36g; AMZ bra.35.900
2398. Kao gore; AR, 14,5mm, 0,39g; AMZ br.35.901
2399. Kao gore; AR, 14mm, 0,45g; AMZ br.43.534
- 2400* Kao gore; AR, 13,5mm, 0,46g; AMZ br.43.535
- 2401*Groš 1626, Re.367; AR, 20,5mm, 1,50g; AMZ br.33.789
2402. Kao gore; AR, 20,5mm, 1,30g; probušen; AMZ br.33.790
- 2403*Denar 1626 N-B, Re.371; AR,14mm, 1,50g; AMZ br.43.536
2404. SI. kao gore; AR, 15mm, 0,45g, probušen; AMZ br.35.902
- 2405*Denar 1626 C-C, Re.372; AR, 14,5mm, 0,39g; AMZ br.35.903
2406. Kao gore; AR, 14mm, 0,50g; AMZ br.35.905
2407. SI. kao gore; Re.373; AR, 15mm, 0,44g; AMZ br.35.904

OPIS TABLI
DESCRIPTION OF PLATES

Table 1 - Brojevi na tablama odgovaraju brojevima kataloga, gdje su označeni zvjedicom

Plates 1 - Numbers on plates correspond to those of the catalogue, where they are indicated by an asterix:

SUMMARY
ON THE 15-17 C. SILVER COIN HOARD FROM PRIBOJSKA GOLEŠA

Sparse reliable data allow us to establish that in 1930 peasants undug up a pot full of coins close to a stream at Pribojska Goleša in the Sanjak (Klemenc, J. 1936: 129-130; Mirnik, I. 1981: 141). This significant treasure was in part dispersed and in part reached the numismatic collection of the Archaeological Museum in Zagreb between 1931 and 1933. Several coins were presented by an anonymous donor, the rest were purchased from Milan Nestorović from Goleša, Vjekoslav Horvat and Matija Ivanac from Zagreb and from George Washington Nuber from Osijek. At the museum Josip Klemenc began to study the hoard. He had the coins cleaned, weighed and measured some of them and catalogued them in the inventory of Mediaeval and Modern coins. Most of the coins were later packed into small envelopes and laid aside. A detailed revision of the entire material has recently been undertaken and shown certain discrepancies between the list of the hoard published by Klemenc (Klemenc, J. 1936: 129-130) and the actual situation. All catalogued coins were there, but also more, because a number of errors were made by Klemenc who accidentally on a few occasions gave the same number to several coins. This has been corrected. There are also some minor differences among coins of various kings, which being not too well preserved, were wrongly attributed. The only two major discrepancies appeared among the douzains of Louis XIII of France - according to the original publication there should be 249 (possibly this was a misprint) but only 9 appear in the catalogue. There should be ca. 800 Ragusan grossetti with illegible years, but these have so far not been found in the collection. Thus a list of 2407 coins from the Goleša hoard can be given.

The chronological span within the hoard covers the period between the second half of 15 c. (denars of the Polish king Casimir IV Jagiello) and the year 1666 (douzain of Guillaume Henri of Orange). The coins of Casimir IV were the oldest in the hoards found in Bosnia and Srdinac as well. At Goleša there are also some 16 c. coins: Silesian half grossi of Ludovic II, some coins of Poland, Prussia, Hungary and Dubrovnik. The last coin to be recorded from the Goleša hoard is slightly worn, so Klemenc thought the hoard to have been concealed around 1670 and that its former owner was a foreign merchant travelling through those parts. There is no reason to doubt this.

The contents of the hoard are very interesting and typical for the period because of the variety of coins present. Among the issues of the Southern Slavonic states there are 3 artilucchi, 17 grossi and 324 grossetti minted in Dubrovnik, as well as 8 Ragusan imitations of grossi of Riga under Sigismund III Wasa (the Ragusan artilucchi too on their reverse imitated the Polish grossi). Such imitations bearing the years 1591, 1592, 1596 and 1599 were dated to a period after 1667 by M. Resetar (Resetar, M. 1924: 504-505; Resetar, M. 1925: 352, Nos. 3626-3629; cf. as well Mikolajczyk, A. 1988: 134, 144, 147, 148). None of the specimens in Zagreb could have been long in circulation, they are only superficially struck and all are pierced. Until now fakes of this kind are known only as part of the 17 c. Miraš hoard discovered in 1957.

The Dubrovnik grossetti are frequent in various hoards in Yugoslavia, from regions that used to be under Ottoman rule in 17c. In numbers they are usually a significant component of those hoards, though not in weight as they are usually thin and carelessly struck. Thus they have been found in Bosnia, Delibašino Selo, DobriČevo, -

Berdap, Irig, Korduševci, Kukujevci, Lokvičić, Mokro, Orahovica, Petrijevc, Popović, Valpovo, Virovitica, Visoko and Zupci. It was usual for Ragusan grossetti to be pierced and worn as ornaments on clothes.

French douzains too are no exception in coin hoards from the former provinces of the Ottoman Empire of the 17 c. They were registered in the following hoards: Derdap, Komletinci, Kotlina, Miras, Orahovica, Oriovac, Pečane, Srijemska Mitrovica and Virovitica. Three of the douzains from Goleša have an Arabic countermark which bears witness to their long journey through the East. Coins of Dombes and Orange were also found at Grgure nr. Prokuplje and luigini of Monaco at Orahovica. At Goleša there are some rare Italian issues instead of the usual Venetian gold and silver coins.

Coins of Archduke Albert and Isabella, the governors of the Spanish Netherlands are no exception either in the 17 c, as they were identified in the hoards found at Derdap, Itebej, Novi Slankamen, Oriovac and Srijemska Mitrovica; silver coins of Philip IV at Kotlina, Orahovica, Oriovac and Srijemska Mitrovica (real Spanish issues of Philip III and Philip IV were recorded at Čitluk, Oriovac, Senta, Srijemska Mitrovica and Stari Majdan). Talers and their fractions minted in the provinces and towns of the Netherlands are known to have been found at Kotlina, Miras, Oriovac, Velika Kruša and Virovitica; they can also be found casually.

There were some German coins of Prussia as Polish fief under Sigismund I as well as coins of Albert of Brandenburg and Georg Wilhelm (whose silver strikes were also dug up at Derdap, Kotlina, Slavonska Požega and Valpovo).

An important part of the Goleša hoard consists of coins of Poland (including Lithuanian coins as well as those of Gdansk and Riga), issued between the reigns of Casimir IV Jagiello (1444-1492) and Sigismund III Wasa (1587-1632). Such grossi and triple grossi were present in more than 90 hoards in the Balkans (Mikolajczyk, A. 1982; Mikolajczyk, A. 1986.)

There are 1297 Hungarian denars in the part of the Goleša hoard kept in the Archaeological Museum in Zagreb, dating from the period between the reigns of Ferdinand I (1526-1564) and Ferdinand III (1637-1657) - three of them are contemporary forgeries - as well as 76 Transylvanian denars and grossi of Stephen Bocskai, Gabriel Bathori and Gabriel Bethlen. Similar coins formed part of several more hoards from Yugoslavia (Bosnia, c.1879; Irig 1900; Itebej 1949; Mostar c. 1912; Ritopek 1956; Senta c. 1921; Slavonska Požega 1909; Srdinac 1908; Suhopolje 1916; Svetozar Miletić c. 1969; Trstenik; Valpovo 1897; Virovitica 1974; Visoko 1905).

Finally one must point out that a relatively high percentage of the coins in the aforesaid hoard are pierced. In the hoard as it now exists 9.43% coins are pierced: most of these are among the Ragusan grossetti (20.18%), Polish (35,94%) and Transylvanian (48.68%) issues. Ragusan imitations of Polish grossi are all pierced, but the French douzains only on a lesser scale (3.45%).

Rukopis primljen 18.VIII.1988.

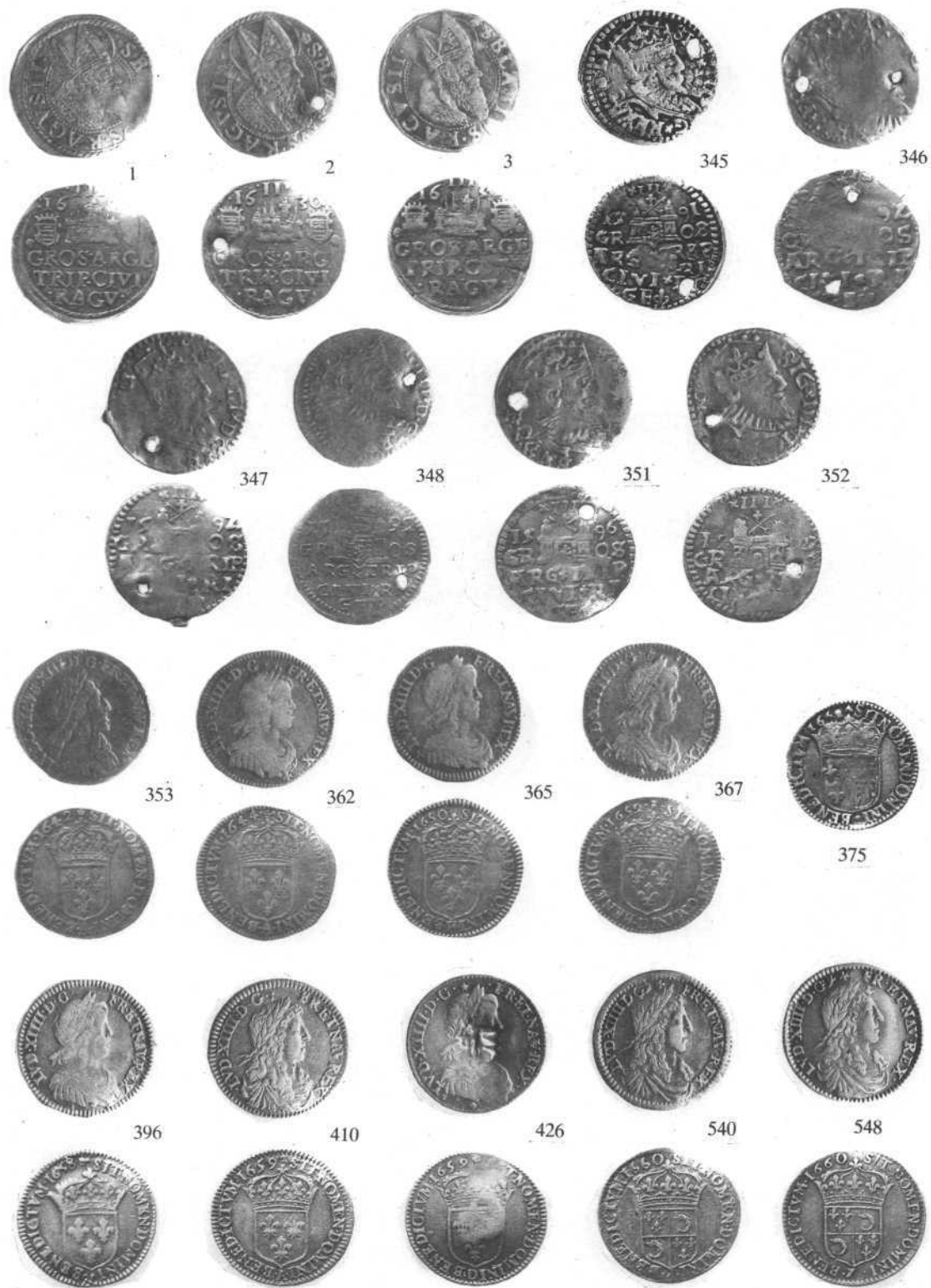

Tabla 1

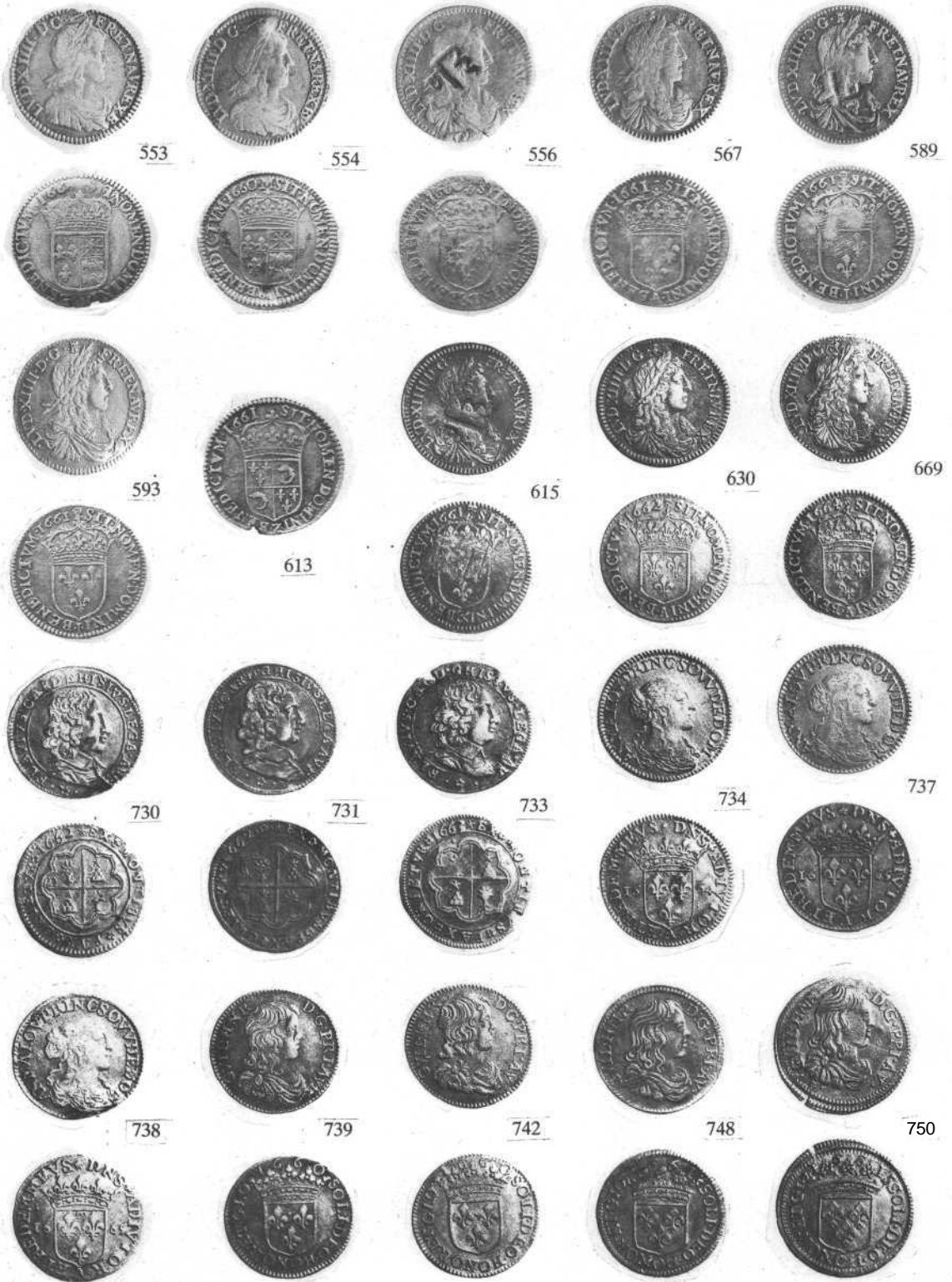

Tabla 2

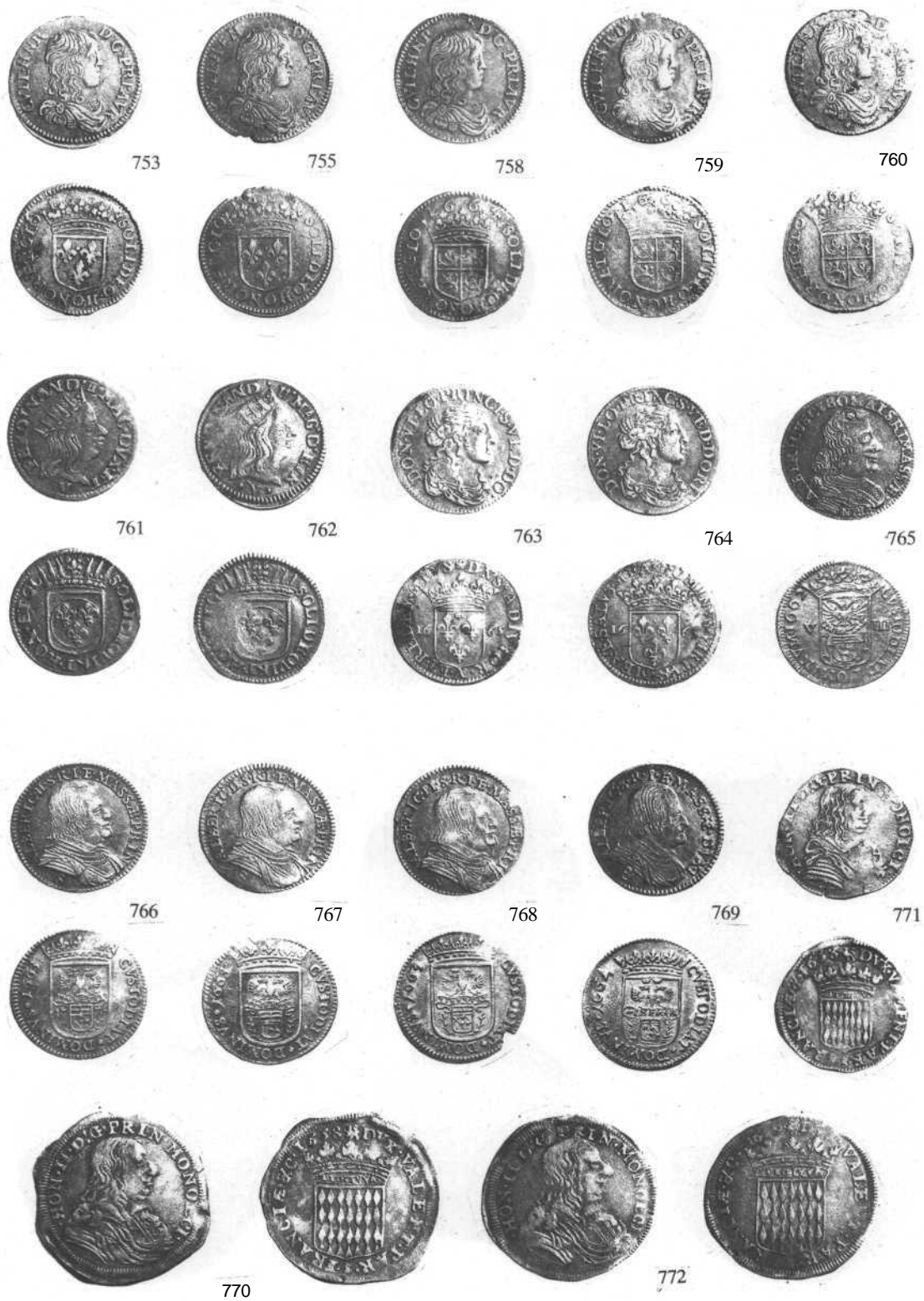
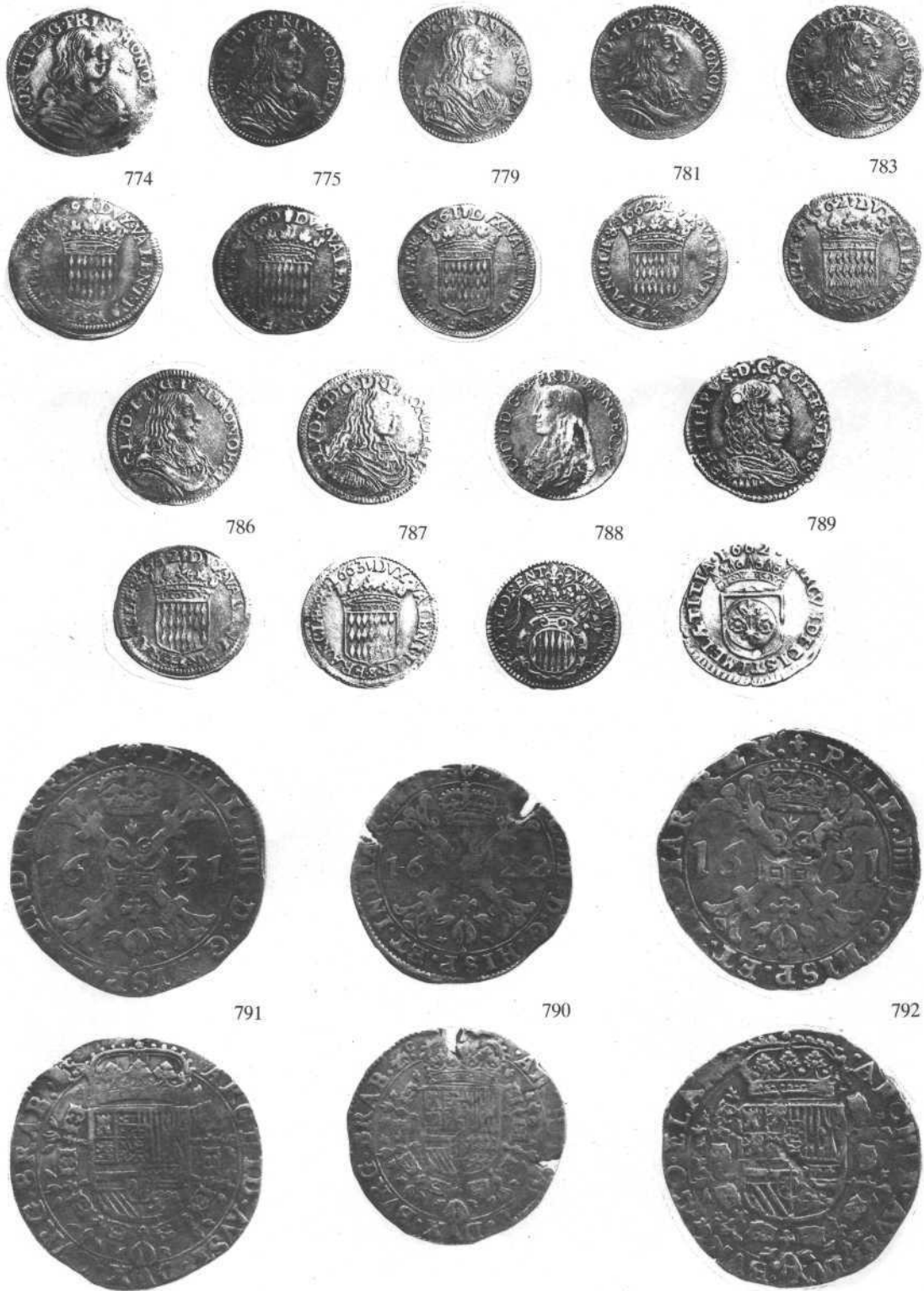

Tabla 3

•v.

Tabla 4

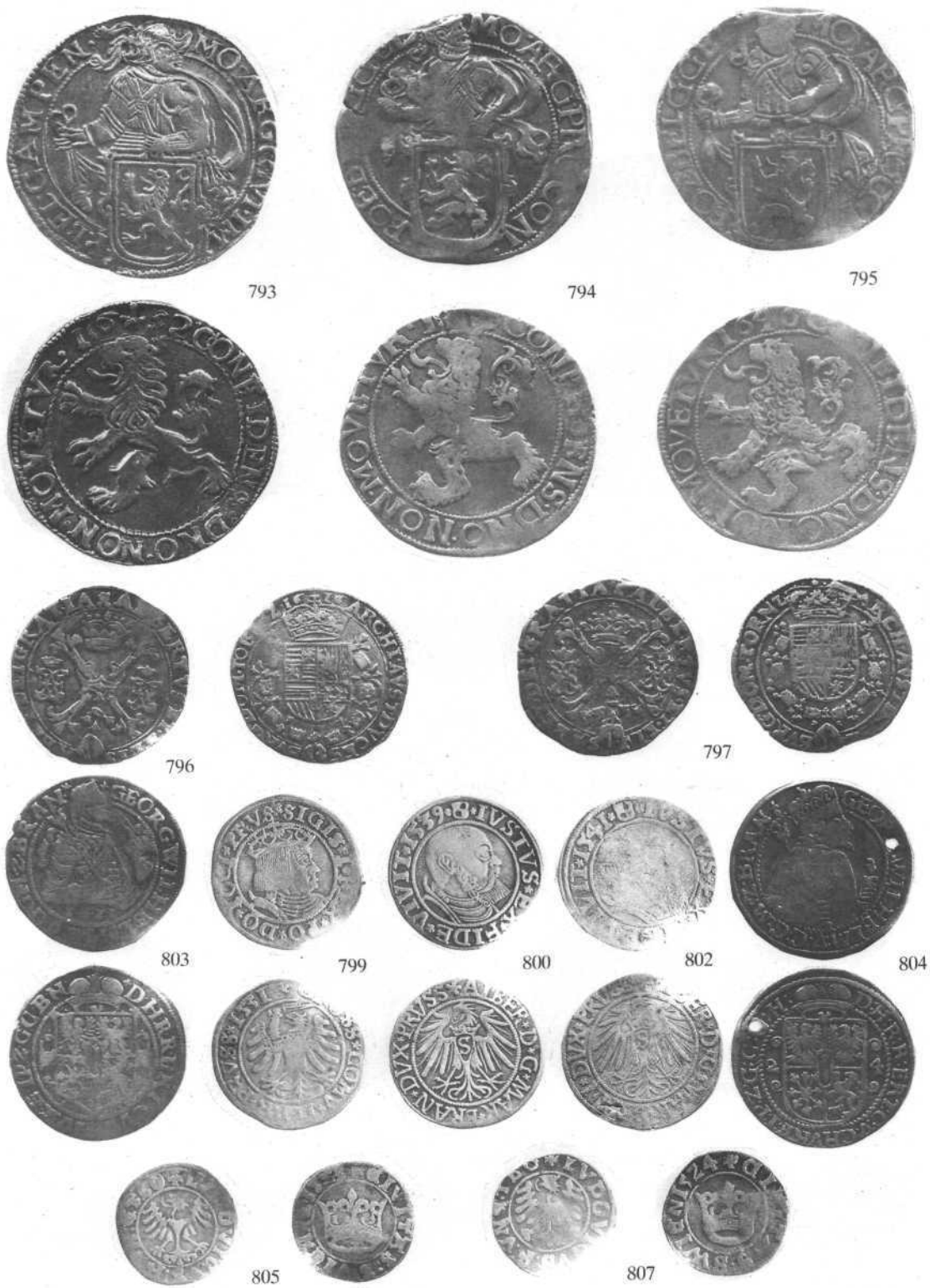

Tabla 5

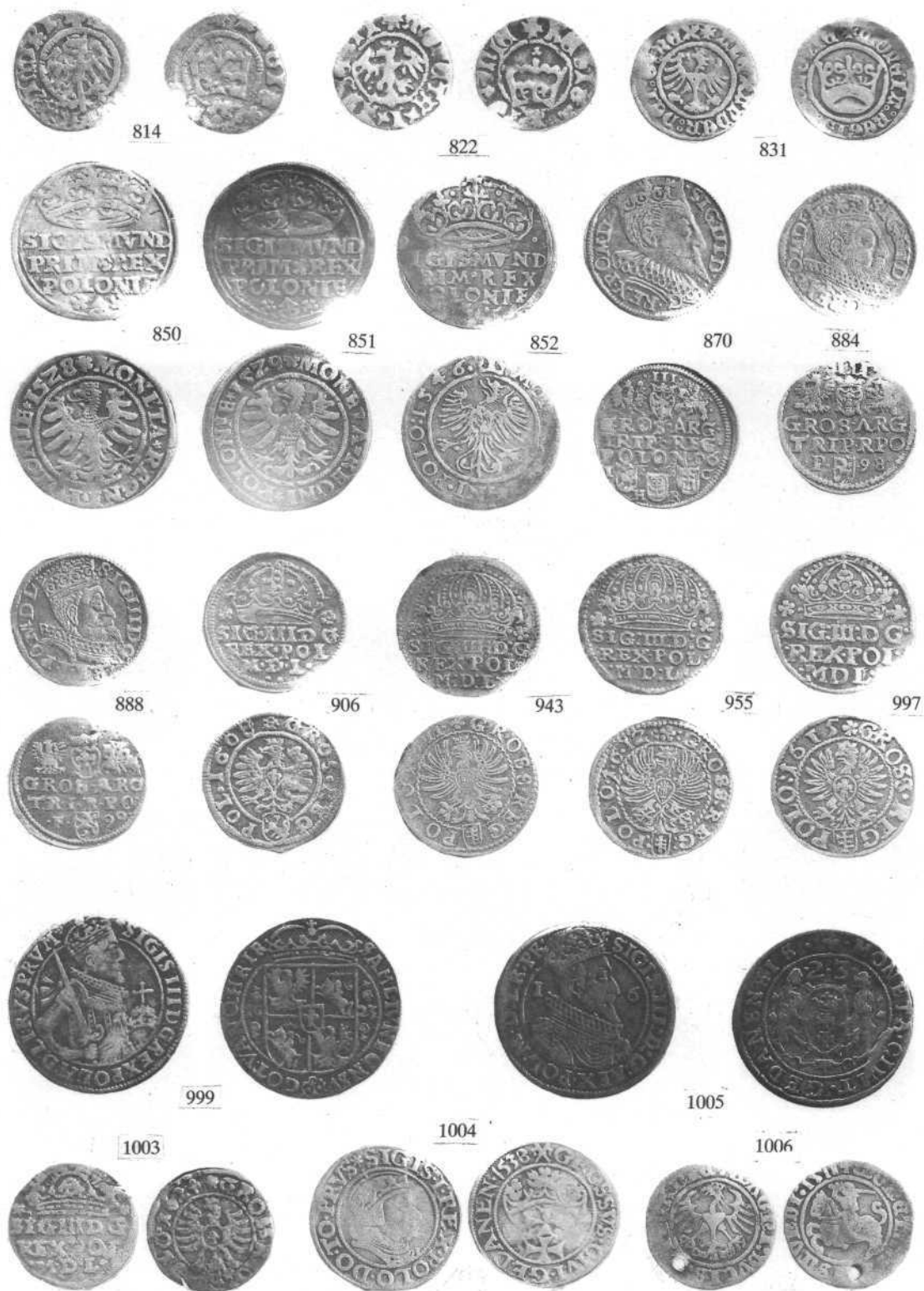

Tabla 6

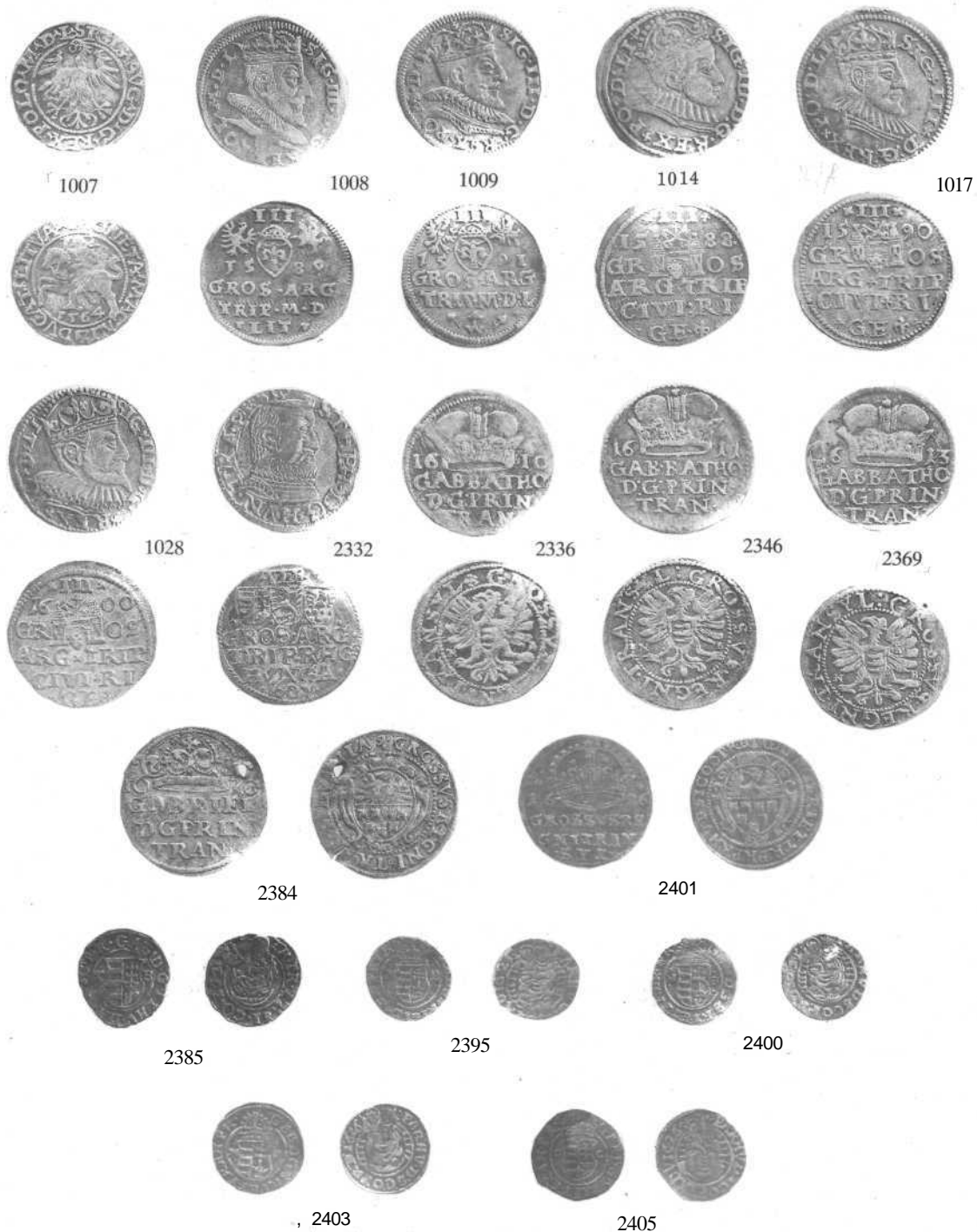

Tabla 7

METKA MAROVIĆ

Arheološki muzej u Zagrebu

VJESNIK ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU
(Bibliografija 3. serije *Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu*)

UDK 016:902/904
Izvorni znanstveni rad

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu časopis je s dugom tradicijom. Prikazan je kontinuitet časopisa koji je tijekom više od. sto godina izlaženja pretrpio stanovite izmjene, kao, uostalom, i ustanova uz koju je vezan. Dan je pregled postanka i razvitka Vjesnika i njegovih dosadašnjih serija, a aktualna 3. serija bibliografski je obrađena.

- A. Povijest
- B. Dosadašnje serije *Vjesnika*
Bibliografija
- C. Upute za korištenje bibliografije
- D. Autorski niz
- E. Podjela prema područjima
- F. Sadržaj 3. serije *Vjesnika*

A. POVIJEST

Kao što je Arheološki muzej u Zagrebu postao od Narodnog zemaljskog muzeja, tako je i *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* održao kontinuitet izlaženja s manjini prekidima, od prvog broja *Viestnika narodnoga zemaljskoga muzeja* do danas. Narodni zemaljski muzej sa zbirakama »arheologičkom, prirodoslovnom i knjižnicom« osnovan je 1846. i u tom sastavu radio je sve do 1945. godine, kada se dijeli na Prirodoslovni, Povijesni i Arheološki muzej. Prvim njegovim ravnateljem 1870. g. imenovan je Šime Ljubić, koji iste godine pokreće časopis *Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu* i, kako sam kaže u uvodniku, »... osoblje sada uređuje sbirke, te će jih po lagano opisati u ovom viestniku, da dođu do znanja i našem narodu i učenu svijetu« (*Viestnik* 1/1870. str. 16).

To je ujedno prvi stručni muzejski časopis u Hrvatskoj. Šime Ljubić mu je urednik i glavni autor priloga.

Sadržaj prvog broja odnosi se uglavnom na Arheološki razdjel (A. Kollerova egipatska sbirka. B. Stari novci. C. O jednom spomeniku rimsko-kršćanske dobe) i Prirodoslovni razdjel (popis darova u tekućoj godini).

Godine 1876. izlazi drugi broj časopisa koji nosi podnaslov: »Popis predmeta iz predhistorijske dobe u Nar. zem. muzeju u Zagrebu po Šimi Ljubicu«.

Ta se prva dva broja *Viestnika* interno nazivaju »nulta serija«. Iduća faza života časopisa vezana je uz postanak Hrvatskog arheološkog društva. Osnivanjem JAZU (1866) »Društvo za povjesnicu jugoslavensku« gubi svoju prvotnu ulogu, pa se 1878. saziva godišnja skupština s namjerom da se društvo raspusti. Zahvaljujući inicijativi Šime Ljubice, Društvo se nije raspalo, nego »... samo će stegnuti svoju zadaću na arheologiju« (VHAD 1/1879. str.31). Na istoj sjednici bi zaključeno »... da se ima izdavati društveni časopis četiri puta na godinu u svezicah pod naslovom 'Viestnik hrvat, arheološkoga društva', koj će se članovom badava šiljati, a da mu bude urednikom Prof. S. Ljubić«, ravnatelj Narodnog muzeja.

Iste godine (1878) Arheološki muzej u Splitu izdaje časopis *Bullettino di Archeologia e Storia patria*. Reagirajući na taj događaj, Š. Ljubić u uvodniku *Viestnika hrvat, ark. društva* 1879. god. piše: »Naša je pako zadaća buditi i na ovoj strani zemlje sve više ljubav i za arheološku znanost, te ... složno s našim drugom u Spljetu, ne samo nastaviti dojakošniji rad ... nego i protegnuti ga sve bolje ...« (VHAD 1/1879. str.3-4), nastavljajući: »S druge strane naša zadaća ima svoju po narod stvarnu korist. Pošto je narodni muzej glavno vrielo, odkud nam je crpiti hranu za naš list, kao što samo hrv. arheolog. društvo tako i sam Viestnik, njegov organ svim naporom nastojati će ... da si i na ovom polju sve bolje prokrčimo put u znanstveni sviet« (str. 4).

Tako je zapravo *Vjesnik hrv. arheološkog društva* nastavak *Viestnika narodnoga zemaljskoga muzeja*.

Pod Ljubićevim uredništvom *Vjesnik hrv. arh. društva* izlazio je redovito do broja XIV godine 1892. Za taj niz uvrježio se naziv »stara serija«. Te je godine, 1892, Šime Ljubić umirovljen i otišao iz Zagreba. Zbog toga i zbog loše financijske situacije privremeno je obustavljeno izlaženje *Viestnika*.

Godine 1895. Kraljevska zemaljska vlada odobrila je novčanu potporu i imenovan je novi urednik Josip Brunšmid. Iste godine započinje izdavanje Nove serije *Vjesnika hrvatskog arheološkog društva*. Časopis dobiva novi format, koji je zadržao do danas, i kompleksniji sadržaj, jer se osim arheologije »... obazire i na historiju i folkloristiku« (VHAD N.S.I/1895.). Pod rukovođenjem Josipa Brunšmida *Vjesnik* se razvija u sve ugledniji međunarodni časopis. U broju N.S.II/1896-7. nalazimo impozantan popis od 155 domaćih (20) i stranih (135) institucija iz cijelog svijeta »od kojih hrvatsko arheološko društvo dobiva časopise i spise u zamjenu za svoj 'Vjesnik'« (VHAD N.S.II/1896-7.str.171). Kuriozno je spomenuti da su na tom spisku imena gradova kao Buenos Aires, Calcutta, Tokyo ... Ličnost i zasluge Josipa Brunšmida prelaze okvire ovog pregleda, pa ćemo za ilustraciju njegovog rada u *Vjesniku* samo citirati dvije rečenice iz nekrologa objavljenog 1935. godine (VHAD N.S.XVI): »Od ovog časopisa izdao je 14 omašnih svezaka velikoga formata sa 3000 stranica otprilike. Sam je od toga napisao više od polovice, a mnoge je članke prerađivao. Odličan stručni sadržaj pribavio je tome časopisu veliki ugled u stranom svijetu.«

Posljednji broj kojem je Brunšmid bio urednikom bio je broj N.S.XIV iz 1919. godine.

Do štampanja slijedećeg sveska prešlo je devet godina. Novi urednik je Viktor Hoffiller, a prvi broj izašao pod njegovim uredništvom posvećen je zaslužnom prethodniku Josipu Brunšmidu. To je *Vjesnik hrv. arh. društva* N.S. XV iz 1928.

Viktor Hoffiller s ne manjim uspjehom vodi *Vjesnik* sve do zadnjeg broja Nove serije štampanog 1942. godine. Veliki četverobroj XVIII-XXI/(1937-40), koji nosi naziv *Serta Hoffilleriana*, posvećen je 60. godišnjici života Viktora Hoffillera. Slijedi prekid ratnih i poratnih godina i 1958. godine, na poticaj tadašnjeg direktora muzeja Marcela Gorenca, iz starog korijena niknuo je prvi broj 3. serije Vjesnika pod naslovom *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*. Časopis se grafički i sadržajno nastavlja na prethodnu Novu seriju Vjesnika. On više nije organ Hrvatskog arheološkog društva nego je ponovno muzejski časopis, glasilo Arheološkog muzeja u Zagrebu, znanstvenog i stručnog profila, koji osim muzejske građe i arheoloških istraživanja objavljuje i priloge srodnih disciplina. Izlazi kao godišnjak u redakciji stručnog kolegija Arheološkog muzeja u Zagrebu. Od Ljubićeva vremena do danas, uz jednu iznimku (3/XII-XIII do XV), direktor muzeja je i glavni urednik *Vjesnika*. Naklada mu je 600 - 800 primjeraka. Brojeve 3/1 do XVI-XVII štampala je tiskara Grafičkog zavoda Hrvatske u Zagrebu, a brojeve XVIII - XX RO »Informator« - OOUR Tiskara »Zagreb«, Zagreb.

Tradicija zamjene također nije prekinuta. Danas biblioteka posluje sa više od tri stotine srodnih ustanova u zemlji i svijetu. Zanimljivo je da ima institucija s kojima je održan kontinuitet zamjene još od kraja prošlog stoljeća. Uz godišnji priliv s više od 500 naslova, uglavnom zahvaljujući *Vjesniku*, biblioteka Arheološkog muzeja u Zagrebu gradi značajan fond najvažnije svjetske arheološke literature. U trećoj seriji *Vjesnika* dosad je izašlo dvadeset brojeva koji će biti predmet detaljnije obrade u ovom prilogu.

B. DOSADAŠNJE SERIJE VJESNIKA

»Nulta serija«

Naslov: *Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu*

Godina:	Broj:	Urednik:
1870	I	ŠimeLjubić
1876	II	ŠimeLjubić

»Stara serija«

Naslov: *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*

Godina:	Broj:	Urednik:
1879	I/1-4	ŠimeLjubić
1880	II/1-4	ŠimeLjubić
1881	III/1-4	ŠimeLjubić
1882	IV/1-4	ŠimeLjubić
1883	V/1-4	ŠimeLjubić
1884	VI/1-4	Šime Ljubić
1885	VII/1-4	Šime Ljubić
1886	VIII/1-4	ŠimeLjubić
1887	IX/1-4	ŠimeLjubić
1888	X/1-4	ŠimeLjubić
1889	X/1-4	ŠimeLjubić

1890	XII/1-4	Šime Ljubić
1891	XIII/1-4	Šime Ljubić
1892	XIV/1-4	Šime Ljubić

Nova serija Naslov: *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*

Godina:	Broj:	Urednik:	Napomena:
1895	I	Josip Brunšmid	
1896/7	II	Josip Brunšmid	<i>Vjesnik hrv. arh. druš.</i>
1898	III	Josip Brunšmid	
1899/1900	IV	Josip Brunšmid	
1901	V	Josip Brunšmid	
1902	VI	Josip Brunšmid	
1903/4	VII	Josip Brunšmid	
1905	VIII	Josip Brunšmid	
1906/7	IX	Josip Brunšmid	
1908/9	X	Josip Brunšmid	
1910/11	XI	Josip Brunšmid	
1912	XII	Josip Brunšmid	
1913 i 1914	XIII	Josip Brunšmid	
1915-1919	XIV	Josip Brunšmid	
1928	XV	Viktor Hoffiller	posv. J. Brunšmidu
1935	XVI	Viktor Hoffiller	
1936	XVII	Viktor Hoffiller	
1937-1940	XVIII-XXI	Viktor Hoffiller	Serta Hoffilleriana
1941-1942	XXII-XXIII	Viktor Hoffiller	

3. serija Naslov: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*

Godina:	Broj:	Urednik:	Napomena:
1958	I	Marcel Gorenc	
1961	II	Marcel Gorenc	
1968	III	Duje Rendić-Miočević	
1970	IV	Duje Rendić-Miočević	posv. 100-god. Vjesnika
1971	V	Duje Rendić-Miočević	
1972-73	VI-VII	Duje Rendić-Miočević	posv. Š. Ljubicu
1974	VIII	Duje Rendić-Miočević	
1975	IX	Duje Rendić-Miočević	
1977-78	X-XI	Duje Rendić-Miočević	posv. 100-god. V. Hoffilera i HAD-a YU ISSN 0350-7165
1979-80	XII-XIII	Branka Vikić-Belančić	posv. Z. Vinskom
1981	XIV	Branka Vikić-Belančić	
1982	XV	Branka Vikić-Belančić	posv. M. Gorencu
1983-1984	XVI-XVII	Zdenka Dukat	posv. D. Rendić-Miočeviću UDK 902; kratica VAMZ

1985	XVIII	Ante Rendić-Miočević	
1986	XIX	Ante Rendić-Miočević	[Liber linteus zagr.]
1987	XX	Ante Rendić-Miočević	

BIBLIOGRAFIJA

UDK 016:902/904

Stručni rad

C. UPUTE ZA KORIŠTENJE BIBLIOGRAFIJE

Ova bibliografija odnosi se na sadržaj 3. serije Vjesnika. Obrađeni su prilozi prvih dvadeset brojeva izašlih do 1987. godine. Radovi su navedeni prema abecednom redu autora i redosljedu izlaženja u Vjesniku. Bibliografske jedinice sadrže: puni naslov članka, naslov sažetka, broj stranica i tabli i podatak o broju Vjesnika u kojem je rad tiskan. Označene su tekućom numeracijom. Pripadajući broj svakog članka je njegova glavna oznaka u eventualnim drugim nizovima ili popisima. Radovi nastali u suradnji dva ili više autora opisani su pod imenom prvog, a koautorima je na kraju njihovog popisa naveden redni broj priloga u kojem su surađivali.

Recenzije su navedene zasebno, u istom glavnom numeričkom slijedu, po abecednom redu autora knjige, a recenzentu je u abecednom katalogu pod njegovim imenom upisan broj prikaza.

Suradnja u rubrici »Kronika«, koja povremeno izlazi, označena je u autorskom nizu brojevima dotičnih Vjesnika, a puni naslovi izvještaja citirani su u poglavlju E. Sadržaj 3. serije Vjesnika.

U opisu se umjesto punog naslova *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, koristi kratica VAMZ. Ostale kratice su standardne.

D. AUTORSKI NIZ

BAKARIĆ, Lidija

1. Rezultati novih istraživanja u Smiljanu. [Zusammenfassung:] Die Ergebnisse neuer Forschungen in Smiljan. - str. 129 -140 + 4 table. - VAMZ 3/XIX (1986).

BALEN-Letunić, Dubravka

2. Prilog proučavanju nakita Koszider-horizonta u jugoslavenskom Podunavlju. [Zusammenfassung:] Beitrag zur Erforschung von Ziergebilden des Koszider-Horizontes im donauländischen Jugoslawien. - str.97-114 + 6 tabli. - VAMZ 3/X-XI (1977-78).
3. Grobovi kasnog brončanog i starijeg željeznog doba iz okolice Karlovca. [Zusammenfassung:] Spätbronzezeitliche und früheisenzeitliche Gräber aus der Umgebung von Karlovac, str. 11-23 + 4 table. - VAMZ 3/XIV (1981).
4. Prehistorijske minijaturne posude - igračke iz Arheološkog muzeja u Zagrebu. [Zusammenfassung:] Vorgeschichtliche kleine Spielzeuggefäße aus dem Archäologischen Museum in Zagreb. - str. 69-87 + 8 tabli. - VAMZ 3/XV (1982).

5. Grob starijeg željeznog doba iz Sv. Petra Ludbreškog. [Zusammenfassung:] Ein Grab der Älteren Eisenzeit aus Sv. Petar Ludbreški. - str. 69-73 + 1 tabla. - VAMZ 3/XVI-XVII (1983-1984).
6. Ostava kasnog brončanog doba iz Maličke. [Zusammenfassung:] Hortfund aus der Spätbronzezeit in Malička. - str. 35-44, + 3 table. - VAMZ 3/XVIII (1985).
7. Latenske žvale iz Slavenskog Kobaša. [Zusammenfassung:] Latènetrensen aus Slavonski Kobaš. - str. 141-145 + 1 tabla. - VAMZ 3/XIX (1986).
8. Prehistorijski nalazi s gradine Kiringrad. [Zusammenfassung:] Vorgeschichtliche Funde aus Kiringrad. - str. 1-18 + 12 tabli. - VAMZ 3/XX (1987).
-Kronika: VAMZ 3/XII-XIII; XV.

BOJANOVSKI, Ivo

9. Novi Elagabalov miljokaz iz Bosanske Krajine. [Résumé:] Un nouveau milliaire d'Elagabal provenant de la Bosnie septentrionale (Vallée de Sava). - str. 163-176, ilustr. u tekstu, + 2 table. - VAMZ 3/VI-VII (1972-73).
10. Novi spomenici Silvanove kultne zajednice s Glamočkog polja. [Résumé:] Nouveaux monuments représentant la communauté culturelle de Silvain, provenant de »Glamočko polje«. - str. 115-132, ilustr. u tekstu + 4 table. - VAMZ 3/X-XI (1977-78).

CAMBI, Nenad

- Prikazi br. 137

DAMEVSKI, Valerija

11. Crvenofiguralne vaze iz apulskih radionica u Arheološkom muzeju u Zagrebu + Katalog. [Summary:] Red-figured Vases from the Apulian Workshops in the Archaeological Museum in Zagreb. - str. 75-96 + 16 tabli. - VAMZ 3/V (1971).
12. Crvenofiguralne vaze iz apulskih radionica u Arheološkom muzeju u Zagrebu + Katalog. [Summary:] Red-figured Vases from the Apulian Workshops in the Archaeological Museum in Zagreb. - str. 239-251 + table 17-26. - VAMZ 3/VI-VII (1972-73).
13. Crvenofiguralne vaze iz apulskih radionica u Arheološkom muzeju u Zagrebu - III dio. [Summary:] Red-figured Vases from the Apulian Workshops in the Archaeological Museum in Zagreb - part III. - str. 83-118 + table 27-58. - VAMZ 3/VIII (1974).
- Koautor u radovima br. 116; 118.
- Kronika: VAMZ 3/X-XI; XII-XIII; XIV, XV; XVI-XVII.
- Napomena: Radovi 11, 12 i 13 otisnuti su zajedno u posebnoj publikaciji pod istim naslovom.

DEGMEDŽIĆ, Ivica

14. De atheniensium in Adriatico thalassocratia opinata (Ad CIA II 809). [Sažetak:] O naumu atenske talasokratije u Jadranu (Ad CIA II 809). - str. 61-73. - VAMZ 3/I (1958).
15. Amantini - prilog proučavanja ilirskih migracija. [Zusammenfassung:] Amantini - Beitrag zur Erforschung der Migrationen illyrischer Völker. - str. 139-180. - VAMZ 3/II (1961).
16. Sjeverno i istočno područje Ilira. - str. 53-62. - VAMZ 3/III (1968).

DEMO, Željko

17. Einige Beispiele für die Nachahmung antiker Münzen auf der Grundlage von Miinzfunden im Slawonisch-Syrmischen Raum. - str. 211-242 + 8 tabli. - VAMZ 3/XV (1982).
18. Srednjovjekovni mačevi u Muzeju grada Koprivnice. [Summary:] Medieval Swords in the Muzej grada Koprivnice. - str. 211-240 + 7 tabli. - VAMZ 3/XVI-XVII (1983-1984).

DIMITRIJEVIĆ, Stojan

19. Zur Frage der Genese und der Gliederung der Vučedoler Kultur in dem Zwischens-tromlande Donau-Drau-Save. [Sažetak:] O pitanju geneze i podjele vučedolske kulture u međuriječju Dunava, Drave i Save. - str. 1-96, ilustr. u tekstu + 18 tabli. - VAMZ 3/X-XI (1977/78).

DRECHSLER-Bižić, Ružica

20. Naselje i grobovi preistorijskih Japoda u Vrepcu. [Zusammenfassung:] Die Siedlung und die Gräber der urgeschichtlichen Japoden in Vrebac. - str. 35-60 + 14 tabli, 1 presavijeni list sa planom. - VAMZ 3/I (1958).
21. Rezultati istraživanja japodske nekropole u Kompolju 1955-1956. godine. [Zusammenfassung:] Ergebnisse der in den Jahren 1955/56 durchgeführten Ausgrabungen in der japodischen Nekropole von Kompolje. str. 67-114 + 35 tabli, 3 presavijena lista s planovima, 1 karta. - VAMZ 3/II (1961).
22. Japodske kape i oglavlja. [Zusammenfassung:] Japodische Kappen und Kopfbedeckungen. - str. 29-51 + 10 tabli. - VAMZ 3/III (1968).
23. Cerovačka donja spilja. (Iskopavanja 1967. godine). [Summary:] »Lower cave« of Cerovac. Excavations in 1967. - str. 93-110 + 8 tabli, 1 presavijeni list s planom. - VAMZ 3/IV (1970).
24. Zaštitna iskopavanja pećine Golubinjače kod Kosinja. [Summary:] Report about protective excavation of the cave Golubinjača. - str. 111-117 + 6 tabli. - VAMZ 3/IV (1970).
25. Nekropola prahistorijskih Japoda u Prozoru kod Otočca. [Zusammenfassung:] Gräberfelder vorgeschichtlicher Japoden in Prozor bei Otočac. - str. 1-54 + 40 tabli, 6 priloga. VAMZ 3/VI-VII (1972-73).
26. Istraživanja tumula ranog brončanog doba u Ličkom Osiku. [Zusammenfassung:] Frühbronzezeitliche Tumuli in Lički Osik. - str. 1-22, crteži u tekstu + 10 tabli, 2 priloga. - VAMZ 3/IX (1975).
27. Nekropola brončanog doba u pećini Bezdanjači kod Vrhovina. [Zusammenfassung:] Das bronzezeitliche Gräberfeld in der Höhle Bezdanjača bei Vrhovine. - str. 27-78 + 46 tabli, 1 presavijeni list s planom. - VAMZ 3/XII-XIII (1979-80).
28. Nasebinski objekti na nekim gradinama u Lici. [Zusammenfassung:] Siedlungsfunde von einigen Walburgen in der Provinz Lika. - str. 107-127 + 14 tabli, 1 prilog. - VAMZ 3/XIX (1986).
- Kronika: VAMZ 3/IX; X-XI; XV.

DUKAT, Zdenka

29. [Koautor:] Ivan Mirnik. Aureus Kvinta Kornuficija. [Summary:] The aureus of Quintus Cornuficius. - str. 91-93 + 1 tabla. - VAMZ XVI-XVII (1983-84).

30. [Koautor:] Ivan Mirnik. Etruščanski i ubrijski novci u Arheološkom muzeju u Zagrebu. [Summary:] Etruscan and Umbrian coins from the Archaeological Museum in Zagreb. - str. 179-186 + 4 table. - VAMZ 3/XIX (1986).
- Kronika: VAMZ 3/VIII.

ERCEGOVIĆ, Slavenka

Vidi: ERCEGOVIĆ-Pavlović, Slavenka

ERCEGOVIĆ-Pavlović, Slavenka

31. Keltski ratnički grob s Gardoša u Zemunu. [Zusammenfassung:] Ein keltisches Reitergrab am Gardoš in Zemun. - str. 125-137 + 5 tabli. - VAMZ 3/II (1961).
32. Istraživanje srednjovjekovne nekropole u Bošnjacima. [Zusammenfassung:] Grabungsergebnisse der mittelalterlichen Nekropole von Bošnjaci. - str. 225-239 + 11 tabli. - VAMZ 3/II (1961).
33. Kasnoantička tradicija u srednjovjekovnim nekropolama. [Zusammenfassung:] Die spätantike Tradition innerhalb mittelalterlicher Gräberfelder. - str. 171-180, crteži u tekstu, + 3 table. - VAMZ 3/XII-XIII (1979-80).
- Koautor u radu br. 129.

FABER, Aleksandra

34. Građa za topografiju antičkog Siska. [Zusammenfassung:] Materialien zur Topographie der antiken Stadt Siscia. - str. 133-162 + 6 tabli, 3 priloga, crteži u tekstu. - VAMZ 3/VI-VII (1972-73).

FLURY-Lemberg, Mechthild

35. Die Rekonstruktion des Liber linteus Zagradiensis oder die Mumienbinden von Zagreb. [Sažetak:] Rekonstrukcija Zagrebačke lanene knjige ili povoja Zagrebačke mumije. - str. 73-82 + 4 table. - VAMZ 3/XIX (1986).

GÁSPAR, Dorottya

36. Das römische Schloss mit Drehschliissel. [Sažetak:] Rimska brava s ključem na okretanje. - str. 71-76, crteži u tekstu. - VAMZ 3/XVIII (1985).

GORENC, Marcel

37. Antičko kiparstvo jugoistočne Štajerske i rimska umjetnost Norika i Panonije. [Zusammenfassung:] Antike Bildauerarbeiten Südoststeiermarks und die römische Kunst Norikums und Pannoniens. - str. 15-46 + 30 tabli. - VAMZ 3/V (1971).
38. Minerva iz Varaždinskih Toplica i njen majstor. [Summary:] Varaždinske Toplice Minerva; The Statue and the Sculptor. - str. 95-108 + 8 tabli. - VAMZ 3/XVI-XVII (1983-84).
- Koautor u radovima 108; 109; 111; 117.
- Prikazi br. 141; 143.
- Kronika: VAMZ 3/VIII; IX; X-XI; XVI-XVII.
- Napomena: Marcel Gorenc - Bibliografija tiskanih arheoloških radova u izboru [B. Vikić-Belančić], str. IX-X, VAMZ 3/XV (1982).

GREGL, Zoran

39. Urne s cilindričnim vratom šireg zagrebačkog područja. [Zusammenfassung:] Die Zylinderhalsurnen aus dem Gebiet der Stadt Zagreb. - str. 57-65 + 4 table. - VAMZ 3/XIV (1981).
40. Rimski medicinski instrumenti iz Hrvatske I. [Zusammenfassung:] Die römischen medizinischen Instrumente aus Kroatien I. - str. 175-198 + 12 tabli. - VAMZ 3/XV (1982).
41. Rimski medicinski instrumenti iz Hrvatske II. [Zusammenfassung:] Römische medizinische Instrumente aus Croatien II. - str. 175-181 + 2 table. - VAMZ 3/XVI-XVII (1983-84).
42. Figuralna ornamentika na urnama u obliku kuća. [Zusammenfassung:] Figurale Ornamentik an Hausurnen. - str. 85-89 + 2 table, crtež u tekstu. - VAMZ 3/XX (1987).
- Kronika: VAMZ 3/XII-XIII; XV.

GVOZDANOVIĆ, Vladimir

43. Sv. Dimitrije u Brodskom Drenovcu. [Summary:] St. Demetrius at Brodski Drenova. - str. 211-222, crteži u tekstu. - VAMZ 3/V (1971).

HANČEVIĆ, Janko

- Koautor u radu br. 69.

HORVAT, Zorislav

44. Kapela sv. Tri Kralja u Tkalcima nad Krapinom. [Zusammenfassung:] Die Kapelle der Heiligen Drei Könige in Tkalci oberhalb Krapina. - str. 291-297 + 4 table. - VAMZ 3/XVI-XVII (1983-84).

HORVATINČIĆ, Nada

- Koautor u radu br. 90

JANDRIĆ, Nenad

- Kronika: VAMZ 3/XIV.

KADI, Marijan

45. Fotogrametrijska obrada kipa Minerve iz Varaždinskih Toplica. - str. 109-110 + 4 table. - VAMZ 3/XVI-XVII (1983-84).

KRŠINIĆ, Frano Sove

46. Nalaz novih ulomaka grčkog natpisa iz Lumbarde na otoku Korčuli. [Zusammenfassung:] Ein Neufund von Bruchstücken der griechischen Inschrift aus Lumbarde auf der Insel Korčula. - str. 119-120 + 2 table. - VAMZ 3/IV (1970).

LIŠČIĆ, Vladimir

47. Nalazi noričkih tetradrahmi u posjedu Arheološkog muzeja u Zagrebu. [Zusammenfassung:] Die Funde Norischer Tetradrahmen im Archäologischen Museum in Zagreb. - str. 235-259 + 4 table. - VAMZ 3/X-XI (1977-78).

MAJNARIĆ-Pandžić, Nives

48. Kasnolatenski keltski grobovi iz Sotina. [Zusammenfassung:] Spätlatènezeitliche keltische Gräber aus Sotin. - str. 55-74 + 5 tabli. - VAMZ 3/VI-VII (1972-73).

MAKJANIĆ, Jagoda

49. [Koautori:] Ivica Orlić, Vladivoj Valković. - Analiza legura metodom spektroskopije fluorescentnih X-zraka. [Summary:] Elemental Analysis of Alloys by X-Ray Emission Spectroscopy. - str. 59-68, ilustr. u tekstu. - VAMZ 3/XV (1982).

MAKJANIĆ, Rajka

50. Reljefne šalice tipa »Sarius« iz Osora. [Summary:] »Sarius« cups with relief decoration from Osor. - str. 49-55 + 2 table. - VAMZ 3/XIV (1981).

MALEZ, Mirko

51. Pećina Bezdanjača kod Vrhovina i njezina kvartarna fauna. [Zusammenfassung:] Die Höhle Bezdanjača unterhalb Vatinovac bei Vrhovine in der Lika und ihre Quartärfauna. - str. 1-26 + 6 tabli, 1 presavijeni list s planom. - VAMZ 3/XII-XIII (1979-80).

MARKOVIĆ, Zorko

52. Problem ranog eneolita u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. [Zusammenfassung:] Zum Problem des frühen Aeneolithikums in Nordwestkroatien. - str. 1-34 + 11 tabli. - VAMZ 3/XVIII (1985).
- Prikazi br. 140.

MATIJAŠIĆ, Robert

53. Lateres siscienses (ad CIL III 11378-11386). [Summary:] Lateres siscienses (ad CIL III 11378-11386). - str. 203-215 + 2 table. - VAMZ 3/XIX (1986).

MIGOTTI, Branka

54. Grčko-helenistička keramika iz Staroga Grada na Hvaru. [Summary:] Greek-Hellenistic pottery from Stari Grad on the Island of Hvar. - str. 147-178 + 10 tabli. - VAMZ 3/XIX (1986).

MILOŠEVIĆ, Ante

55. Ranosrednjovjekovna sjekira iz Vedrina i drugi nalazi sjekira tog vremena na području Hrvatske. [Zusammenfassung:] Frühmittelalterliche Streitaxt aus Vedrine bei Trilj und andere Streitaxtfunde derselben Zeit in Kroatien. - str. 107-126, ilustr. u tekstu + 2 table. - VAMZ 3/XX (1987).

MIRNIK, Ivan

56. [Koautor:] Muhamed Ždralović, O skupnom nalazu zlatnog i srebrnog novca 15. i 16. st. kod Opatinca. [Summary:] On the Hoard of Gold and Silver Coins from the 15th and 16th Centuries found at Opatinec. - str. 119-132 + 1 tabla. - VAMZ 3/VIII (1974).

57. Skupni nalaz bizantskog brončanog novca 6. stoljeća iz Kaštel Starog. [Summary:] Hoard of Byzantine bronze coins of the sixth century from Kaštel Stari. - str. 161-166 + 1 tabla. - VAMZ 3/IX (1975).
58. Skupni nalazi novca iz Hrvatske. I - Skupni nalaz novca iz 12. stoljeća u Dalmaciji. [Summary:] A hoard of Byzantine coins of the 12th cent. from Dalmatia. II - Blago 14. stoljeća iz Švice. [Summary:] The hoard of the 14th century coins from Švica. - str. 97-133 + 6 tabli. - VAMZ 3/XIV (1981).
59. Skupni nalazi novca iz Hrvatske III - Skupni nalaz afričkog brončanog novca i aes rude iz Štikade. [Summary:] Coin Hoards from Croatia III - The Hoards of African Bronze Coins and Aes Rude from Štikada. - str. 149-167 + 6 tabli. - VAMZ 3/XV (1982).
60. Skupni nalazi novca iz Hrvatske. IV - Skupni nalaz srebrnika 14-16. st. iz Tkalaca. - [Zusammenfassung:] Münzenfunde aus Kroatien. IV - Der Schatz von Silbermünzen des 14-16. Jahrhunderts aus Tkalci. - str. 241-289 + 6 tabli. - VAMZ 3/XVI-XVII (1983-84).
61. Nalazi novca s Majsana. [Summary:] Coins found at Majsan. - str. 87-96 + 2 table. - VAMZ 3/XVIII (1985).
62. [Koautor:] Ante Rendić-Miočević. *Liber linteus Zagrabienensis*. [Summary:] *Liber linteus Zagrabienensis*. - str. 41 - 71 + 16 tabli. - VAMZ 3/XIX (1986).
63. [Koautor:] Ante Rendić-Miočević. *Liber linteus Zagrabienensis* II. - str. 31-48. - VAMZ 3/XX (1987).
64. Skupni nalazi novca iz Hrvatske. Coin hoards from Croatian. V - Ostava iz Gračaca iz godine 1926. [Summary:] V - The 1926 Gračac hoard. VI - Skupni nalaz novca XV-XVI. stoljeća iz Devčić-Drage. [Summary:] VI - The hoard of gold coins of the 15th and 16th centuries from Devčić-Drage. - str. 49-74 + 10 tabli. - VAMZ 3/XX (1987).
  - Koautor u radovima br. 29; 30; 107.
  - Prikazi br. 149.
  - Kronika: VAMZ 3/XV.

NEMETH-Ehrlich, Dorica

65. Helenistički gutusi iz Arheološkog muzeja u Zagrebu. [Zusammenfassung:] Hellenistische Guttis aus der Sammlung des Archäologischen Museums in Zagreb. - str. 75-89 + 6 tabli. - VAMZ 3/XVI-XVII (1983-84).
  - Kronika: VAMZ 3/XV, XVI-XVII.

ORLIĆ, Ivica

- Koautor u radu br. 49.

PALLOTTINO, Massimo

66. Il libro etrusco della mummia di Zagabria - Significato e valore storico e linguistico del documento. [Sažetak:] Etruščanska knjiga Zagrebačke mumije - Značenje te povijesna i lingvistička vrijednost dokumenta. - str. 1-8. - VAMZ 3/XIX (1986).

PANDŽIĆ, Nives

- Vidi: MAJNARIĆ-Pandžić, Nives.

PETRIĆ, Nikša

67. Uvod u prehistoriju dubrovačkog područja. [Summary:] An introduction into the Prehistory of the Dubrovnik Region. - str. 1-9 + 4 table. - VAMZ 3/XIV (1981).

PFIFFIG, Ambros Josef

68. Zur Heuristik des *Liber linteus zagradiensis*. [Sažetak:] K heuristici Zagrebačke lanene knjige. - str. 9-16: VAMZ 3/XIX (1986).

PLAVŠIĆ, Branko

69. [Koautor:] Janko Hančević. X-ray analysis of the Zagreb Mummy. [Sažetak:] Analiza klasičnih rendgenograma Zagrebačke mumije. - str. 99-103 + 2 table. - VAMZ 3/XIX (1986).

PLEŠE, Zlatko

- Prikazi br. 146.

RAUNIG, Branka

70. Dva kasnoantička groba iz okolice Đakova. [Zusammenfassung:] Zwei spätantike Gräber aus Umgebung von Đakovo. - str. 151-169 + 7 tabli. - VAMZ 3/XII-XIII (1979-80).

RENDIĆ-Miočević, Ante

71. Tri brončane statuete Silvana s područja Delmata. [Résumé:] Trois statuettes de Silvain illyrien provenant de la région des Delmates. - str. 29-46 + 10 tabli. - VAMZ 3/VIII (1974).
72. O jednoj glavi »Kurosa« iz Dubrovnika. [Zusammenfassung:] Ein »Kouros-Kopf« aus Dubrovnik. - str. 181-202 + 2 table. - VAMZ 3/XII-XIII (1979-80).
73. Mramorna statua Dijane iz Siska. [Résumé:] Statue en marbre de Diane de Sisak. - str. 73-84 + 2 table. - VAMZ 3/XIV (1981).
74. Dvije brončane statuete Jupitera iz Siska. [Summary:] Two Bronze Statuettes of Jupiter from Sisak. - str. 29-39 + 2 table. - VAMZ 3/XV (1982).
75. Minijaturna brončana kompozicija s likom Dijane iz Siska. [Summary:] The miniature bronze composition from Sisak with the figure of Diana. - str. 187-202 + 2 table. - VAMZ 3/XIX (1986).
- Koautor u radovima br. 62; 63.
- Kronika: VAMZ 3/IX; X-XI; XII-XIII; XV.

RENDIĆ-Miočević, Duje

76. Novi Dolabelin »terminacijski« natpis iz okolice Jablanca. [Zusammenfassung:] Eine neuentdeckte Terminationsinschrift des Statthalters Dolabella aus der Jablanac Gegend. - str. 63-73 + 3 table. - VAMZ 3/III (1968).
77. Nekoliko novih ulomaka grčkog natpisa iz Lumbarde. [Summary:] Some New Fragments of the Greek Inscription from Lumbarda. - str. 31-34 + 1 tabla. - VAMZ 3/IV (1970).

78. Ilirski vladarski novci u Arheološkom muzeju u Zagrebu. [Résumé:] Monnaies des rois Illyriens au Musée archéologique de Zagreb. - str. 253-267, ilustr. u tekstu + 8 tabli. - VAMZ 3/VI-VII (1972-73).
79. Novootkriveni Domicijanov natpis o fulfinskom vodovodu. [Résumé:] L'inscription de Domitien sur l'aqueduc de Fulfinum récemment découverte. - str. 47-55 + 1 tabla. - VAMZ 3/VIII (1974).
80. Jedan novi legionarski spomenik iz Varaždinskih Toplica. [Résumé:] Un nouveau monument légionnaire provenant de Varaždinske Toplice. - str. 37-47, ilustr. u tekstu + 2 table. - VAMZ 3/IX (1975).
81. Encore le decret Athenien. [Sažetak:] Još o atenskom dekretu. - str. 133-142 + 1 tabla. - VAMZ 3/X-XI 1977-78.
82. Neki ikonografski i onomastički aspekti Silvanove »panonsko-iliričke« kultne zajednice. [Résumé:] Quelques aspects iconographiques et onomastiques de la communauté culturelle »Pannonico-Illyrique de Silvain. - str. 105-125, ilustr. u tekstu + 2 table. - VAMZ 3/XII-XIII (1979-80).
83. O nekim zanemarenim komponentama kod »japodskih urni«. [Summary:] On Some Neglected Aspects of the »Japodic urns«. - str. 1-10 + 4 table. - VAMZ 3/XV (1982).
84. Novi prilozi pitanju Rhedon-emisija lješke kovnice. [Résumé:] De nouveaux apports concernant les émissions à la légende Rhedon de l'atelier de Lissos. - str. 45-56, ilustr. u tekstu. - VAMZ 3/XVIII (1985).
  - Kronika: VAMZ 3/VIII.
  - Napomena: Biografija (B. Vikić-Belančić), str. 1-3; Bibliografija Duje Rendić-Miočevića (M. Šarić-Šegvić), str. 4-13; VAMZ 3/XVI-XVII (1983-84).

RIX, Helmut

85. Etruskisch culs »Tor« und der Abschnitt VIII1-2 Zagreber liber linteus. [Sažetak:] Etruščanski culs »vrata« i odlomak VIII1-2 Zagrebačke lanene knjige. - str. 17-40. - VAMZ 3/XIX (1986).

SIMONI, Katica

86. Dva priloga istraživanju germanskih nalaza seobe naroda u Jugoslaviji. [Zusammenfassung:] Beitrag zur Untersuchung germanischer Funde der völkerwanderungszeit in Jugoslawien. - str. 209-233 + 6 tabli. - VAMZ 3/X-XI (1977-78).
87. Skupni nalaz oruđa i oružja iz Nartskih Novaka. [Zusammenfassung:] Ein Sammel-fund von Waffen und Werkzeugen aus Nartski Novaki. - str. 251-261 + 4 table. - VAMZ 3/XV (1982).
88. Neobjavljeni okovi i jezičci nakitnog stila Blatnica iz Arheološkog muzeja u Zagrebu. [Zusammenfassung:] Unveröffentlichte Beschläge und Riemenzungen im Verzierungsstil Blatnica im Archäologischen Museum in Zagreb. - str. 217-228 + 2 table. - VAMZ 3/XIX (1986).
  - Dr Zdenko Vinski - Bibliografija arheoloških radova od 1940. do 1980. godine. - str. XI-XV. - VAMZ 3/XII-XIII (1979-80).
  - Prikazi br. 139; 147; 148.
  - Kronika: VAMZ 3/XVI-XVII.

SLIEPČEVIĆ, Adela

89. [Koautor:] Dušan Srdoč. Određivanje starosti uzoraka drveta i sige iz špilje Bezdanjače. [Zusammenfassung:] Die Altersbestimmung der Holz- und Tropfsteinproben aus Bezdanjača Höhle. - str. 79-85. - VAMZ 3/XII-XIII (1979-80).

SRDOČ, Dušan

90. [Koautor:] Nada Horvatinčić. Radiocarbon dating of the Liber linteus Zagrabien-sis. [Sažetak:] Određivanje starosti Zagrebačke lanene knjige metodom radioaktivnog ugljika. - str. 83-98, ilustr. u tekstu. - VAMZ 3/XIX (1986).
- Koautor: u radu br. 89.

STARÈ, Francé

91. Upodobitev rojstva na pektoralu iz Ulake na Notranjskem. [Zusammenfassung:] Darstellung der Geburt auf dem Pektoral aus Ulake in Notranjsko. - str. 13-30, ilustr. u tekstu + 4 table. - VAMZ 3/IV (1970).

SUIĆ, Mate

92. Mursensia Quaedam. [Résumé:] Mursensia Quaedam. - str. 57-70. - VAMZ 3/XVIII (1985).

ŠARIĆ, Ivan

93. Novi nalazi starohrvatskog oružja u Lici. [Résumé:] Nouvelles trouvailles d'arme ancienne croate à Lika. - str. 229-237 + 3 table. - VAMZ 3/VI-VII (1972-73).
94. Japodske urne u Lici. [Résumé:] Les urnes japodiques en Lika. - str. 23-36, ilustr. u tekstu + 4 table. - VAMZ 3/IX (1975).
95. Kamenolomi gdje su se u rimsko vrijeme izrađivali sarkofazi. [Zusammenfassung:] Steinbrüche, in dem Sarkophage verfertigt wurden. - str. 43-52 + 6 tabli. - VAMZ 3/XV (1982).
96. Poklopac »japodskog« osuarija. [Summary:] The Lid of the »Japodic« Ossuary. - str. 111-117 + 2 table. - VAMZ 3/XVI-XVII (1983-84).

ŠARIĆ, Marina

Vidi: ŠEGVIĆ, Marina

ŠARIĆ-Šegvić, Marina

Vidi: ŠEGVIĆ, Marina

ŠEGVIĆ, Marina

97. Rimski grob u Topuskom. [Zusammenfassung:] Das römische Grab aus Topusko. - str. 125-149 + 7 tabli, ilustr. u tekstu - VAMZ 3/XII-XIII (1979-80).
98. Žrtvenik Libera i Libere u Topuskom. [Résumé:] L'autel de Liber et Libera à Topusko. - str. 67-72 + 2 table. - VAMZ 3/XIV (1981).
99. Ponovo o rimskom grobu u Topuskom. [Zusammenfassung:] Nachtrag zum römischen Grab aus Topusko. - str. 167-174 + 2 table. - VAMZ 3/XVI-XVII (1983-84).
- Bibliografija Duje Rendić-Miočevića. - str. 4-13. - VAMZ 3/XVI-XVII (1983-84).

ŠIPUŠ, Nikola

100. Brončani novci rimskog cara Honorija s kovničkom oznakom »SM« [Summary:] Bronze Coins of the Roman Emperor Honorius with the mint-mark »SM«. - str. 77-86, ilustr. u tekstu + 2 table. - VAMZ 3/XVIII (1985).
101. Skupni nalaz rimskih brončanih novaca iz sredine IV. stoljeća nađen u Sisku godine 1985. [Summary:] A hoard of Roman bronze coins from the mid-4th century found in Sisak in 1985. - str. 93-100 + 6 tabli. - VAMZ 3/XX (1987).

TEŽAK-Gregl, Tihomila

102. Certosa fibule na centralnom japodskom području. [Zusammenfassung:] Die Certosafibeln im japodischen Zentralgebiet von Lika. - str. 25-48 + 6 tabli. - VAMZ 3/XIV (1981).
103. Neolitička i eneolitička antropomorfná plastika iz fundusa Arheološkog muzeja u Zagrebu. [Zusammenfassung:] Neolitische und äneolitische anthropomorphe Plastik aus dem Fundus des Archäologischen Museums in Zagreb. - str. 15-48 + 8 tabli. - VAMZ 3/XVI-XVII (1983-84).
- Kronika: VAMZ 3/XIV.

TOMIČIĆ, Željko

104. Brončana statueta Herkula iz okolice Goričana u Međimurju. [Summary:] The Bronze Statuette of Hercules from the Surroundings of Goričani in Međimurje. - str. 15-25 + 1 presavijeni list s kartom, 2 table. - VAMZ 3/XV (1982).

TVRTKOVIĆ, Nikola

105. O nalazu lubanje mačke među fragmentima vijenca Zagrebačke mumije. [Summary:] On the skull of a cat found among the fragments of the wreath of the »Zagreb« Mummy. str. 105-106. - VAMZ 3/XIX (1986).

VALKOVIĆ, Vladivoj

- Koautor u radu br. 49.

VEJVODA, Vera

106. Japodske dvokrake igle. [Zusammenfassung:] Japodische doppelte Ziernadeln. - str. 115-124, ilustr. u tekstu + 7 tabli. - VAMZ 3/II (1961).
107. [Koautor:] Ivan Mirnik. Istraživanja prehistorijskih tumula u Kaptolu kraj Slavonske Požege. [Summary:] Excavations of Prehistoric Barrows at Kaptol. - str. 183-210, ilustr. u tekstu + 14 tabli. - VAMZ 3/V (1971).
- Kronika: VAMZ 3/IX.

VIKIĆ-Belančić, Branka

108. [Koautor:] Marcel Gorenc. Arheološka istraživanja antalnog kupališta u Varaždinskim Toplicama od 1953-1955. g. [Summary:] The archaeological excavations of antique thermas at Varaždinske Toplice - Aquae Jasae - 1953-1955. - str. 75-127, ilustr. u tekstu + 27 tabli. - VAMZ 3/I (1958).
109. [Koautor:] Marcel Gorenc. Istraživanja antalnog kupališta u Varaždinskim Toplicama od 1956. do 1959. godine. [Zusammenfassung:] Untersuchungen in den

- Thermen von Varaždinske Toplice (Aquae Jasae) von 1956 bis 1959. - str. 181-223, ilustr. u tekstu, + 2 presavijena lista s crtežima, 19 tabli. - VAMZ 3/II (1961).
110. Istraživanja u Jalžabetu kao prilog upoznavanju života u zaleđu dravskog limesa. [Zusammenfassung:] Die Forschung in Jalžabet - ein Betrag der Kenntnis des Lebens im Hinterland des Drava Limes. - str. 75-101, ilustr. u tekstu + 11 tabli. - VAMZ 3/III (1968).
111. [Koautor:] Marcel Gorenc. Završna istraživanja antičkog kupališnog kompleksa u Varaždinskim Toplicama. [Zusammenfassung:] Abgeschlossene Ausgrabungen des Antiken Badecomplexes in Varaždinske Toplice (Aquae Jasae). - str. 121-157, ilustr. u tekstu + 16 tabli. VAMZ 3/IV (1970).
112. Istraživanja u Vinkovcima 1966. godine. [Summary:] The archaeological researches in Vinkovci in 1966. - str. 159-176, ilustr. u tekstu + 11 tabli. - VAMZ 3/IV (1970).
113. Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu. [Zusammenfassung:] Antike Lampensammlung im Archäologischen Museum in Zagreb. - str. 97-182, crteži u tekstu + 28 tabli. VAMZ 3/V (1971).
114. Prilog istraživanju antičkog naseobinskog kompleksa u Varaždinskim Toplicama. [Zusammenfassung:] Beitrag zur Erforschung des antiken Ansiedlungskomplexes in Varaždinske Toplice. - str. 75-132, ilustr. u tekstu + 20 tabli i 1 presavijeni list s crtežom. - VAMZ 3/VI-VII (1972-73).
115. Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu. [Zusammenfassung:] Antike Lampensammlung im Archäologischen Museum in Zagreb. - str. 49-160 + table 29-56. VAMZ 3/IX (1975).
116. Koautor: Valerija Damevski. Crnofiguralne vaze iz zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu. [Summary:] Black figured vases from the collection of the Archaeological museum in Zagreb. - str. 203-231 + 19 tabli. - VAMZ 3/XII-XIII (1979-80).
117. [Koautor:] Marcel Gorenc. Arheološko-urbanistička problematika Ludbrega. [Résumé:] La problématique archéologique et d'urbanisme de Ludbreg. - str. 85-95, ilustr. u tekstu + 6 tabli. - VAMZ/XIV (1981).
118. [Koautor:] Valerija Damevski. Apulske vaze Gnathia stila u Arheološkom muzeju u Zagrebu. [Summary:] Apulian Vases of the Gnathia style at the Archaeological Museum in Zagreb. - str. 97-131 + 16 tabli. - VAMZ 3/XV (1982).
119. Sustavna istraživanja u Ludbregu od 1968-1979. godine. [Summary:] Systematic Excavations at Ludbreg 1968-1979. - str. 119-166, ilustr. u tekstu + 1 presavijeni list s crtežom + 12 tabli. - VAMZ XVI-XVII (1983-84).
 - Prikazi br. 144; 145.
 - Marcel Gorenc - Bibliografija tiskanih arheoloških radova u izboru. - str. IX-X. - VAMZ 3/XV (1982).
 - Kronika: VAMZ 3/IX; X-XI; XII-XIII; XIV; XV; XVI-XVII.
 - Napomena: Radovi br. 113 i 115 otisnuti su zajedno u posebnoj publikaciji pod istim naslovom.

VINSKI, Zdenko

120. Brončanodobne ostave Lovaš i Vukovar. [Zusammenfassung:] Die bronzezeitlichen Hortfunde von Lovaš und Vukovar. - str. 1-34 + 10 tabli. - VAMZ 3/I (1958).
121. O oružju ranog brončanog doba u Jugoslaviji. [Zusammenfassung:] Zu frühbronzezeitlichen Waffenfunden aus Jugoslawien. - str. 1-37 + 9 tabli. - VAMZ 3/II (1961).

122. Krstoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji. [Zusammenfassung:] Kreuzförmiger Schmuck der Völkervanderungszeit in Jugoslawien. - str. 103-166, ilustr. u tekstu + 10 tabli. - VAMZ 3/III (1968).
123. O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku. [Zusammenfassung:] Zur Frage des Bestehens von Schmuckwerkstätten aus altkroatischer Zeit in Sisak. - str. 45-92 + 8 tabli. - VAMZ 3/IV (1970).
124. Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine. - str. 47-73 + 1 presavijeni list s kartom. - VAMZ 3/V (1971).
125. O rovašenim fibulama Ostrogota i Tirinžana povodom rijetkog tirinškog nalaza u Saloni. [Zusammenfassung:] Zu ostgotischen und thüringischen Fibeln anlässlich eines selten thüringischen Fundes in Salona. - str. 177-227, crteži u tekstu + 14 tabli. - VAMZ 3/VI-VII (1972-73).
126. O kasnim bizantskim kopčama i o pitanju njihova odnosa s avarskim ukrasnim tvorevinama. [Zusammenfassung:] Zu späten byzantinischen Schnallen und die Frage ihrer Beziehung zu awarischen Ziergebilden. - str. 57-81 + 5 tabli. - VAMZ 3/VIII (1974).
127. Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji. [Zusammenfassung:] Frühkarolingische Neufunde in Jugoslawien. - str. 143-208, ilustr. u tekstu + 17 tabli. - VAMZ 3/X-XI (1977-78).
128. Ponovno o karolinškim mačevima u Jugoslaviji. [Zusammenfassung:] Abermals zu karolingischen Schwertern in Jugoslawien. - str. 183-210, ilustr. u tekstu. - VAMZ 3/XVI-XVII (1983-84).
  - Prikazi br. 142.
  - Kronika: VAMZ 3/X-XI.
  - Napomena: Dr Zdenko Vinski - Bibliografija arheoloških radova od 1940. do 1980. godine (Katica Simoni). - str. XI-XV. - VAMZ 3/XII-XIII (1979-80).

VINSKI-Gasparini, Ksenija

129. [Koautor:] Slavenka Ercegović. Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu. [Zusammenfassung:] Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Brodski Drenovac. - str. 129-161 + 3 presavijena lista s planovima, 27 tabli. - VAMZ 3/1 (1958).
130. Iskopavanje kneževskog tumulusa kod Martijanca u Podravini. [Zusammenfassung:] Ausgrabung eines hallstätischen Grabhügels bei Martijanec in Draugebiet. - str. 39-66, ilustr. u tekstu + 2 priloga, 10 tabli. - VAMZ 3/II (1961).
131. Najstarija brončana vedra jugoslavenskog Podunavlja. [Zusammenfassung:] Die ältesten Bronze-Eimer im jugoslawischen Donauraum. - str. 1-27 + 3 table. - VAMZ 3/III (1968).
132. Mač tipa Morigen iz Draganića u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. [Zusammenfassung:] Ein Schwert vom Typ Morigen aus Draganići in Nordwestkroatien. - str. 3-12 + 1 tabla. - VAMZ 3/IV (1970).
133. Srednje i kasno bronačano doba u zapadnoj Jugoslaviji. - str! 1-14 + 4 table. - VAMZ 3/V (1971).
134. Fibule u obliku violinskog gudala u Jugoslaviji. [Zusammenfassung:] Die Violinbogenfibeln in Jugoslawien. - str. 1-29 + 10 tabli. - VAMZ 3/VIII (1974).
135. Ostava kasnog brončanog doba iz Punitovaca kod Đakova. [Zusammenfassung:] Ein spätbronzezeitlicher Hortfund aus Punitovci bei Đakovo. - str. 87-103 + 6 tabli. - VAMZ 3/XII-XIII (1979-80).

136. Brončani kratki mač nađen u Indiji i njemu srodni primjerci u Hrvatskoj. [Zusammenfassung:] Ein bronzezeitliches Kurzschwert aus Indija und ihm verwandte Exemplare in Kroatien. - str. 49-67 + 1 tabla. - VAMZ 3/XVI-XVII (1983-84).
- Kronika: VAMZ 3/VIII; X-XI.

ZANINOVIĆ, Marin

- Prikazi br. 138.

ŽDRALOVIĆ, Muhamed

- Koautor u radu br. 56.

PRIKAZI

137. GABELMANN, Hans. Die Werkstattgruppen der oberitalischen Sarkophage. Beihefte der Bonner Jahrbücher Bd. 34. Bonn, Rheinland Verlag GMBH, 1973. - (Nenad Cambi). VAMZ 3/IX. (1975), str. 175-183.
138. ILAKOVAC, Boris. Burnum II: der römische Aquädukt Plavno polje - Burnum. Bericht über die Forschungen 1973 und 1974., Österreichische Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung XV. Wien, Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1984. - (Marin Zaninović). VAMZ 3/XVIII (1985), str. 97-98.
139. JELOVINA, Dušan. Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine. Biblioteka znanstvenih djela 2. Split, Čakavski sabor, 1976. - (Katica Simoni). VAMZ 3/X-XI (1977-78), str. 279-281.
140. KALICZ, Nandor. Kókori falu Aszódon. Múzeumi füzetek szám 32. Aszod, Petöfi Múzeum, 1985. - (Zorko Marković). VAMZ 3/XX (1987), str. 129-131. ^
141. KLEMENC, Josip - Vera Kolšek - Peter Petru. Antične grobnice v Šempetru. Katalogi in monografije 9. Ljubljana, Narodni muzej, 1972. - (Marcel Gorenc). VAMZ 3/VIII (1974), str. 146-148.

KOLŠEK, Vera. Antične grobnice v Šempetru.

Vidi: KLEMENC, Josip (141)

142. KÜHN, Herbert. Die germanischen Bugelfibeln der V61kerwanderungszeit, Süddeutschland (Teil II). Graz, 1974. - (Zdenko Vinski). VAMZ 3/X-XI (1977-78), str. 275-279; ilustr.
143. MONNET Saleh, Janine. Les antiquités égyptiennes de Zagreb: Catalogue raisonné des atiquités égyptiennes conservées au Musée Archéologique de Zagreb en Yougoslavie. Paris, Mouton la Haye, 1970. - (Marcel Gorenc). VAMZ 3/X-XI (1977-78), str. 271-275.
144. PETRÛ, Šonja. Emonske nekropole: odkrite med leti 1635-1960. Katalogi in monografije 7; Dissertationes et monographiae XIV. Ljubljana, Narodni muzej; Savez arheoloških društava Jugoslavije, 1972. - (Branka Vikić). VAMZ 3/VIII (1974), str. 144-145.

PETRÛ, Peter. Antične grobnice v Šempetru.

Vidi: KLEMENC, Josip (141)

145. PLESNIČAR-Gec, Ljudmila. Severno emonsko grobišće = The Northern Necropolis of Emona. Katalogi in monografije 8. Ljubljana, Narodni muzej, 1972. - (Branka Vikić). *VAMZ* 3/VIII (1974), str. 143-144.
146. SELEM, Petar. Les religions orientales dans la Pannonie Romaine: Partie en Yugoslavie. Etudes Préliminaires aux Religions Orientales dans l'Empire Romain 85. Leiden, E.J. Brill, 1980. - (Zlatko Pleše). *VAMZ* 3/XVIII (1985), str. 99-103.
147. STARE, Vida. Kranj nekropola iz časa preseljavanja ljudstev: s prispevkoma Zdenko Vinski, Ovrednotenje grobnih pridatkov in Istvan Kiszely, Antropološki pogledi. Katalogi in monografije 18. Ljubljana, Narodni muzej, 1980. - (Katica Simoni). *VAMZ* 3/XIV (1981), str. 142-144.
148. STAROHRVATSKA prosvjeta ser. III. sv. 11 (1981) i 12 (1982). Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika. - (Katica Simoni). *VAMZ* 3/XVI-XVII (1983-84), str. 310-320.
149. WERDNIG, G[uido]. Le oselle, monete-medaglie della Repubblica di Venezia. Trieste, Ed. Lint, 1983. - (Ivan Mirnik). *VAMZ* 3/XVI-XVII, 1983-84, str. 319-320.

E. PODJELA PO PODRUČJIMA

U ovoj podjeli radovi su raspoređeni kronološki prema područjima na koja se odnose. Ako je sadržaj članka vezan za jedan određeni period, njegov broj je naveden bez posebnih oznaka. Radovi koji obuhvaćaju više perioda navedeni su u više rubrika, ali su označeni zagradama ( ).

PREHISTORIJA

PALEOLIT: 51.

NEOLIT I ENEOLIT: (4); 19; (24); 52; (67); 103.

BRONČANO DOBA: (1); 2; (3); (4); 6; (8); (20); (21); (22); 23; (24); (25); 26; 27; (28); (67); 89; 131; (132); 133; 134; 135; 136.

ŽELJEZNO DOBA: (1); (3); (4); 5; 7; (8); (20); (21); (22); (24); (25); (28); 31; 48; (83); 91; 94; (96); 102; 106; 107; 130; (132).

ANTIKA

GRČKA: 11; 12; 13; 14; 54; 65; 72; (113); 116; 118.

RIM: 10; 15; 16; 34; 36; 37; 38; 39; 40; 41; 42; 45; 50; 71; 73; 74; 75; 82; (83); 95; (96); 97; 99; 104; 108; 109; 110; 111; 112; (113); 114; (115); 117; 119.

KASNA ANTIKA: (33); 70; (115).

EPIGRAFIJA: 9; 46; 53; 76; 77; 79; 80; 81; 92; 98.

LIBER LINTEUS ZAGRABIENSIS I ZAGREBAČKA MUMIJA

35; 62; 63; 66; 69(M); 85; 90; 105(M).

SREDNJI VIJEK

RANI: 33; 55; 86; 87; 88; 93; 122; 123; 124; 125; 126; 127; 128; 129.

KASNI: 18; 32; 43; 44.

NUMIZMATIKA

GRČKA I KELTI: 30; 47; (59); (64); 78; 84.

RIM: 17; 29; (59); 61; (64); 100; 101.

SREDNJI I NOVI VIJEK: 56; 57; 58; 60.

F. SADRŽAJ 3. SERIJE VJESNIKA

Zbog bolje preglednosti na kraju dajemo i shematski prikaz sadržaja pojedinih brojeva Vjesnika treće serije. Dijelovi sadržaja koji nisu obuhvaćeni autorskim katalogom ovdje su doslovno preneseni, a brojevi već citiranih članaka navedeni su onim redom koji je u sadržaju.

VAMZ 3/I (1958); 161 str. + [78] tabli.
120; 20; 14; 108; 129.

VAMZ 3/II (1961); 239 str. + [96] tabli.
121; 130; 21; 106; 31; 15; 109; 32.

VAMZ 3/III (1968); 166 str. + [37] tabli.
131; 22; 16; 76; 110; 122.

VAMZ 3/IV (1970); 176 str. + [57] tabli.
1870-1970 - Uz stotu obljetnicu Viestnika Narodnoga Zemaljskoga Muzeja u Zagrebu
ARHEOLOŠKE RASPRAVE I ČLANCI
132; 91; 77; 123.
NOVI NALAZI I ISTRAŽIVANJA - IZVJEŠTAJI
23; 24; 46; 111; 112.

VAMZ 3/V (1971); 222 str. + [92] table.
ARHEOLOŠKE RASPRAVE I ČLANCI
133; 37; 124.
IZ MUZEJSKIH ZBIRKI - GRADA
11; 113.
NOVI NALAZI I ISTRAŽIVANJA - IZVJEŠTAJI
107.
PRILOZI
43.

VAMZ 3/VI-VII (1972-73); 267 str. + [107] tabli.
Ovaj dvobroj »Vjesnika« posvećen je Šimi Ljubicu (1822-1896), ravnatelju Narodnog muzeja u Zagrebu i prvom upravitelju njegova »Arheološkog odjela«, utemeljitelju i dugogodišnjem uredniku »Viestnika Hrvatskog arheološkoga društva« - u povodu 150. godišnjice njegova rođenja.
RASPRAVE I ČLANCI - ISTRAŽIVANJA I IZVJEŠTAJI
25; 48; 114; 34; 9; 125; 93.
IZ MUZEJSKIH ZBIRKI - GRADA
12; 78.

VAMZ 3/VIII (1974); 148 str. + [63] table.
ARHEOLOŠKE RASPRAVE I ČLANCI
134; 71; 79; 126.
IZ MUZEJSKIH ZBIRKI - GRADA
13; 56.
KRONIKA
Terenska istraživanja i nalazi
Istraživanja tumulusa u Goričanu kod Čakovca (K. Vinski-Gasparini)
- Skupni nalaz antoninijana iz Otrovanca (Z. Dukat)

Muzejske zbirke i nove akvizicije

U povodu novog postava prehistorijske i egipatske zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu; tab. I-IV (K. Vinski-Gasparini - M. Gorenc)

Staroegipatski drveni sarkofag s mumijom; tab. V (D. Rendić-Miočević - M. Gorenc) - Druge muzejske akvizicije (Z. Dukat)

Izložbe

PRIKAZI

145; 144; 141.

VAMZ 3/IX (1975); 183 str. + [56] tabli.

ARHEOLOŠKE RASPRAVE I ČLANCI

26; 94; 80.

IZ MUZEJSKIH ZBIRKI - GRADA

115; 57.

KRONIKA

Terenska istraživanja i nalazi

Istraživanja japodskih naselja u Prozoru kod Otočca (R. Drechsler-Bižić) - Rekognosciranje i istraživanje u Požeškoj Kotlini 1975. godine (V. Vejvoda) - Istraživanja u Ludbregu 1975. godine (B. Vikić-Belančić) - Istraživanja antičkog naselja kod Prozora u Lici (Arupium) (A. Rendić-Miočević)

Izložbe

Minerva iz Varaždinskih Toplica i njezina preliminarna integracija; tab. I (M. Gorenc) - Skulpturalni drveni sarkofag iz starog Egipta (21. dinastija) - poklon vlade A. R. Egipta i učešće Jugoslavije u spašavanju nubijskih spomenika; tab. II (M. Gorenc) - Prilog arheologije povijesti Ludbrega u rimsko doba (B. Vikić - Belančić)

PRIKAZI

137.

VAMZ 3/X-XI (1977-78); 281 str. + [56] tabli.

U čast stote obljetnice rođenja Viktora Hoffillera (1877) i osnutka Hrvatskog arheološkog društva (1878)

ARHEOLOŠKE RASPRAVE I ČLANCI

29; 2; 10; 81; 127; 86.

IZ MUZEJSKIH ZBIRKI - GRADA

47.

KRONIKA

Terenska istraživanja

Istraživanja japodskih naselja u Krbavskom polju (R. Drechsler-Bižić) - Istraživanja antičkog naselja u Prozoru u Lici (Arupium) u 1976. godini (A. Rendić-Miočević) - Istraživanja u Benkovcu kod Okučana 1976. godine (V. Damevski) - Istraživanja u Ludbregu 1976. godine (B. Vikić) - Istraživanje područja sela Komin (općina Zelina) 1976./1977. godine (M. Gorenc) - Novi podaci i nalazi s antičkih i ranosrednjovjekovnih lokaliteta Marija Gorska i Černičevina u Loboru (M. Gorenc).

Izložbe

»Istraživanja tumula starijeg željeznog doba u Međimurju« (K. Vinski - Gasparini) - »Oblici i boje - antičko staklo iz fundusa muzeja« V. Damevski - »Natpisi iz doba hrvatskih narodnih vladara« (Z. Vinski) - Ciklus prigodnih foto-izložbi (A. Rendić - Miočević) - »Prilog arheologije povijesti Ludbrega u rimsko doba« (istraživanja od 1968. do 1973. god.) (A. Rendić - Miočević)

PRIKAZI

143; 142; 139.

VAMZ 3/XII-XIII (1979-80); 250 str. + [96] tabli.

Dr. Zdenko Vinski - posvećeno šezdeset i petoj godišnjici života

Uvodna riječ

Dr Zdenko Vinski - Bibliografija arheoloških radova od 1940. do 1980. godine (Katica Simoni)

ARHEOLOŠKE RASPRAVE I ČLANCI

51; 27; 89; 135; 82; 97; 70; 33; 72.

IZ MUZEJSKIH ZBIRKI - GRADA

116.

KRONIKA

Terenska istraživanja

Nastavak istraživanja tumula u Goričanu kod Čakovca 1979. godine (D. Balen - Letunić) - Istraživanja i zaštitni radovi u Varaždinskim Toplicama (Aquae Iasae) od 1977. do 1979. godine (B. Vikić - V. Damevski) - Istraživanja u Benkovcu kod Okučana 1978. i 1979. godine (V. Damevski) - Istraživanja u Ludbregu, antičkoj Ioviji 1978. i 1979. godine (B. Vikić - Belančić) - Istraživanja u Ščitarjevu, antičkoj Andautoniji 1979. godine (B. Vikić - Belančić) - Istraživanja antičkog naselja u Prozoru u Lici (Arupium) u 1978. i 1979. godini (A. Rendić-Miočević) - Rekognosciranja i istraživanja antičkih lokaliteta na području Zagreba 1979. godine (Z. Gregl)

Izložbe

»Prehistorijsko naselje u Sv. Petru Ludbreškom« (D. B[alen] - L[etunić]) - »Egipatska brončana plastika« (A. R[endić] - M[iočević]) - Rimski keramika i staklo iz Siska« (B. V[ikić] - B[elančić]) - »Rimski nakit i ukras iz naših krajeva« (B. V[ikić] - B[elančić]) - »Rimski olovni figuralni pečati iz Siska« (A. R[endić] - M[iočević]) - Ciklus prigodnih izložbi u ZET-u (A. R[endić] - M[iočević])

VAMZ 3/XIV (1981); 144 str. + [36] tabli.

ARHEOLOŠKE RASPRAVE I ČLANCI

67; 3; 102; 50; 39; 98; 73; 117; 58.

KRONIKA

Terenska istraživanja

Istraživanja u Varaždinskim Toplicama u 1980. god. (B. Vikić) - istraživanja u Ščitarjevu 1980. god. (B. Vikić) - Istraživanja u Benkovcu kod Okučana 1980. god. (V. Damevski)

Izložbe

»Ukrasi na keramici od prehistorije do srednjeg vijeka« (T. T[ežak] G[regl]) - »Arheološki spomenici s područja Zagreba i bliže okolice« (V. D[amevski] - B. V[ikić]) - Izložbe Arheološkog muzeja u izlozima Znanstvene knjižare (N. J[andrić])

PRIKAZI

147.

VAMZ 3/XV (1982); 280 str. + [66] tabli

Posvećeno Marcelu Gorencu u povodu 40. obljetnice znanstvenog rada

Uvodna riječ

Marcel Gorenc - Bibliografija tiskanih arheoloških radova u izboru [B. Vikić]

ARHEOLOŠKE RASPRAVE I ČLANCI

83; 104; 74; 95; 49.

IZ MUZEJSKIH ZBIRKI - GRADA

4; 118; 59; 40; 17; 87.

KRONIKA

Terenska istraživanja

Benkovac, Cage (V. Damevski) - Jozgina pećina (R. Drechsler-Bižić) - Ščitarjevo (B. Vikić) - Varaždinske Toplice (B. Vikić) - Zagreb-Stenjevec (Z. Gregl)

Izložbe

»Nakit od prethistorijske do srednjeg vijeka (D. B[alen] - L[etunić]) - »Grčke vaze« (V. D[amevski]) - »Arheološka prošlost Dobove« (R. D[rechsler] - B[ižić]) - »Novija istraživanja u Ščitarjevu« (D. N[emeth] - E[hrlich]) - »Antički teatar na tlu Jugoslavije« (A. R[endić] - M[iočević]) - »Egipatski skarabeji« (A. R[endić] - M[iočević]) - »Zagrebački novac i medalje« i »Medalja u Hrvatskoj 1700-1900« (I. M[irnik])

Nekrolozi

Dr Ante Šonje - akad. dr Stjepan Gunjaca - prof. dr. Stojan Dimitrijević - dr Dasen Vrsalović

VAMZ 3/XVI-XVII (1983-84); 320 str. + [65] tabli.

Domnio Rendić-Miočević Musaeum archaeologicum Zagrabienše grati animi ergo

Duje Rendić-Miočević - Biografija (B. V[ikić] - B[elančić])

Bibliografija (M. Š[arić] - Šjegvić)

IZVORNI ZNANSTVENI RADOVI

103; 136; 5; 65; 29; 38; 45; 96; 119; 99; 41; 128; 18; 60; 44.

KRONIKA

Iskopavanja

Istraživanja u Kominu 1982. i 1983. g. (M. Gorenc, D. Nemeth-Ehrlich) - Benkovac, istraživanja 1982/1983. god. (V. Damevski) - Cage (V. Damevski) - Istraživanja u Ščitarjevu. 1982-83. godine (B. Vikić - Belančić) - Varaždinske Toplice (V. Damevski)

Stalni postav

U povodu novog stalnog postava ranosrednjovjekovne zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu (K. S[imoni]).

Izložbe

Tragovi rimskog carstva u Zelinskom prigorju (D. N[emeth] - E[hrlich]) - Grčke vaze (V. D[amevski])

PRIKAZI

148; 149.

VAMZ 3/XVIII (1985); 103 str. + [18] tabli.**IZVORNI ZNANSTVENI RADOVI**

52; 6; 84; 92; 36; 100; 61.

PRIKAZI

138; 146.

VAMZ 3/XIX (1986); 228 str. + [60] tabli, reprodukcija Liber linteus u boji.

[Tematski broj posvećen Zagrebačkoj lanenoj knjizi i Zagrebačkoj mumiji]

IZVORNI ZNANSTVENI RADOVI

Liber linteus zagrabiensis

66; 68; 85; 62; 35; 90; 69; 105 [ovi su radovi objavljeni i u posebnoj publikaciji pod naslovom: Liber linteus zagrabiensis]

29; 1; 7; 54; 30; 75; 53; 88.

VAMZ 3/XX (1987); 131 str., ilustr.

IZVORNI ZNANSTVENI RADOVI - ORIGINAL SCHOLARLY PAPERS

8; 63; 64; 42; 101; 55.

PRIKAZ

140.

SUMMARY

VJESNIK ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu took root in the nineteenth century when the first number was published in 1870 as the *Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu*. Šime Ljubić, the first director of the archeological section collection of the museum, was both editor-in-chief and main contributor to the periodical. Of this so called »zero series« were published two volumes (1870 and 1876). In 1878 the periodical continued to come out but now as the *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. Its editor and contents remained unchanged. By 1892 fourteen numbers had been published. These are today known as the »old series«. When Š. Ljubić retired, the periodical ceased publication temporarily but in 1895 the New Series began with Josip Brunšmid as editor until no. XIV (1915-19) and Viktor Hoffiller until the last number XXII-XXIII (1941-42). This was a period during which the periodical was greatly expanded and gained a considerable reputation in the world. The war and immediate postwar years marked a new break in the life of the *Vjesnik* down until 1958 when on the initiative of Marcei Gorenc, director of the Archeological museum (before Archaeological section of Narodni zemaljski muzej), the 3rd series began under its present name *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*. The editors of this 3rd series have been: Marcei Gorenc (I-II), Duje Rendić-Miočević (III-X/XI), Branka Vikić-Belančić (XII/XIII - XV), Zdenka Dukat (XVI/XVII) and Ante Rendić-Miočević from XVIII onwards. Today it is an annual published in 600-800 copies with world reputation among scholarly archeological publications. Owing to a wide exchange of publications on the basis of the *Vjesnik*, the museum library receives numerous titles of both Yugoslav and foreign archaeological literature.

This article presents bibliographical details of the first twenty numbers of the present 3rd series.

INSTRUCTIONS: In part »D« articles are listed according to alphabetical order of authors and order of publication in the *Vjesnik AMZ*. Bibliographical description contains: full title of article, title of summary, number of pages and tables, and the number of the *Vjesnik AMZ* in which the article was printed. Their numeration is consecutive. Articles are referred to by their numbers in any later citation. If there are two or several authors the article appears under the first name only, while at the end of the coauthors list are given the numbers of the articles to which they contributed. Reviews are separately listed following the same numerical order by the alphabetical order of the authors of books. Writers of reviews are given the number of the review in authors list. Those contributing to the section »Kronika« (chronicle), which is published from time to time, are included in the authors list by any given number of the *Vjesnik AMZ*, and the full title given in part »F«. Instead of the full title *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* the acronym VAMZ is used. All other shortenings are standard. In part »E« the articles are sorted out according to the fields which they work out. If the contents of an

article concern a particular period, then its number is given without additional information. Articles covering several periods are given in more than one place but marked with round brackets. Finally in part »F«, for greater ease of reference individual numbers of the Vjesnik AMZ 3rd series are presented schematically. Those parts of the contents which were not covered in the authors list are included here word for word while numbers of articles already listed are given in the order they were given in the contents of the *Vjesnik AMZ*.

Rukopis prihvaćen 16.IX.1988.

ISKOPAVANJA - KRONIKA

GORNJA VAS ISTRAŽIVANJE 1982-1988

Selo Gornja Vas (općina Samobor) nalazi se na središnjem dijelu Žumberka, planinskog masiva na hrvatsko-slovenskoj granici. Nadmorska visina sela je oko 715 metara, dok je nekropola smještena malo niže - uz put koji iz Gornje Vaši vodi prema selu Višći Vrh. Grobovi su pronađeni na jednoj zaravni (današnji naziv Ravnice), a kako su dosta pravilno poredani uz spomenuti put, možemo pretpostaviti da je put funkcionirao već u antici. Nadmorska visina grobova, tj. nekropole, iznosi od 641,68 do 632,41 metara. Dosadašnjim iskopavanjem otkriveno je 55 grobova, a kako su bili vrlo plitko (svaga 10-20 cm dubine), gotovo 50% ih je više-manje oštećeno izoravanjem. Ova je nekropola otkrivena slučajno, zahvaljujući obavijesti seoskog učitelja u travnju 1982. godine. Izlaskom na teren odmah je uočeno da nekropoli prijeti uništenje pa su hitno poduzeta zaštitna istraživanja koja ne samo da su dala vrlo dobre rezultate, nego su i inicirala sveobuhvatnije rekognosciranje Žumberka. Radovi su ubrzo rezultirali otkrićima novih lokaliteta: Budinjak, Bratelji, Sošice, Tuščak, da spomenemo samo najznačajnije.

Svi grobovi na rimskodobnoj nekropoli Gornja Vas su paljevinski što je i logično budući da pripadaju ranocarskom razdoblju, tj. vremenu kada je ritus incineracije bio dominantan u provinciji Panoniji. Vrijeme ukopavanja je relativno kratko - od flavijevskog razdoblja do markomanskih ratova. Iako istraživanje nije završeno, čini nam se da već sada možemo etnički determinirati stanovništvo koje je na ovoj nekropoli bilo pokopano. Bili su to Latobici, pleme čije se matično područje otprilike poklapa s teritorijem današnje Dolenjske u Sloveniji. Osim mnogobrojnih analogija među materijalom, na to nas upućuju i karakteristične grobne konstrukcije načinjene od kamenih ploča, svojstvene samo Latobicima.

Od 55 grobova, samo smo u šest slučajeva utvrdili ukop u običnu zemljanu jamu što je najčešći grobni oblik iz tog razdoblja u Panoniji Superior, dok su svi ostali grobovi imali kamenu konstrukciju okružnog ili pravokutnog tlocrta. Izdvojiti se mogu tri osnovna tipa grobova s konstrukcijom:

- četiri okomito zabodene kamene ploče činile su pravokutnu, gotovo kvadratnu grobnu komoru, dok je peta ploča bila pokrovna,

- pravokutna grobna komora je zidana od pločastog kamena (bez povezivanja žbukom), a kao pokrov služilo je nekoliko većih ploča
- grobovi kružnog tlocrta bili su zidani od pločastog kamena u tehnici suhozida i imalu su kupolu.

U sklopu ovih tipova bilo je i nekih različitosti pa tako neki od grobova imaju policu (uzdignuto mjesto unutar groba za polaganje urne), drugi su imali vrata - znači da su bili predviđeni za pokapanje više pokojnika u dužem razdoblju itd. Dimenzije grobova su vrlo različite: od 37x34 cm do 116x87 cm, a grobovi kružnog tlocrta najmonumentalniji su i unutarnji promjer im varira od 105 do 150 cm. Njihova veličina te veliki broj priloga upućuju na to da su se u njima pokapali najviđeniji predstavnici tadašnjeg društva.

Među priložima najviše je keramike, a pronađeno je iznenađujuće mnogo staklenih predmeta: olla, čaša, pehara, zdjelica, i balzamarija. Svi stakleni predmeti pripadaju sjevernoitalskoj produkciji i u naše krajeve su bili dopremani preko Aquileje. Sve pronađene fibule su brončane i dominiraju one izrazito profiliranog tipa, a ima i primjeraka za koje pouzdano znamo da su bili izrađivani u Sisciji. Svjetiljaka je pronađeno malo i zastupljena su samo dva proizvođača: FORTIS i IEGIDI. Brojni keramički prilozi upućuju na jaku autohtonu komponentu, budući da prevladavaju oblici koji su svojstveni samo ovom području. Tu ponajprije mislimo na lonce cilindričnog vrata i žare u obliku kuće kojih je dosad u Gornjoj Vaši pronađeno čak 11 čime je ovaj lokalitet brojem otkrivenih žara tog tipa svrstan odmah iz Neviodunuma i Novog Mesta. Donekle iznenađujuće potpun izostanak terrae sigillatae.

O rezultatima istraživanja na ovom lokalitetu javnost je bila upoznata izložbom pod naslovom *Rimskodobna nekropola Gornja Vas na Žumberku*, koja je bila postavljena u Samoboru, Zagrebu, Karlovcu, Ozlju, Novom Mestu, Brdovcu, Osijeku, Varaždinu i Čakovcu. Budući da na samom terenu nema mogućnosti prezentacije nekropole »in situ«, odlučili smo da jedan reprezentativan grob kružnog tlocrta prenesemo u Zagreb i rekonstruiramo u novootvorenom lapidariju Arheološkog muzeja. Odluka je pala na grob 48 koji sada, smješten u središnjem dijelu lapidarija, svojim oblikom i elegancijom privlači znatnu pažnju posjetilaca.

Z. Gregl
Rukopis primljen 17.X.1988.

CAGE
1984 - 1986.

U ovom razdoblju nastavljena su sustavna sondiranja i istraživanja antičkog objekta na rudini. »Staro selo« u Cagama kod Okučana. Radovi su se odvijali sjeverno i južno od već istražnog dijela (*Vjesnik AMZ* 1983/1984), kada su bile u potpunosti ispitane dvije prostorije, a ustanovljeno da se zidovi drugih protežu u pravcu sjevera, juga i zapada.

Nova istraživanja djelomice su potvrdila naše pretpostavke o orijentaciji zgrade, ali donekle izmijenila sliku njezine tlocrtne razvedenosti. Naime, već tada je uočen smjer protezanja sjever-jug, a smatralo se da otkriveni dio zida prema zapadu pripada prostoriji na toj strani. Sada je međutim, proširenjem iskopa u svim pravcima, ustanovljeno da je ovaj dio objekta izduženog oblika (sjever-jug) zatvoren perimetralnim zidovima s istoka i zapada, a da spomenuti zid prema zapadu (prigraden na perimetralni), dug samo 0,40 m, pripada možda nekom pojačanju za koje još nema obrazloženja, jer mu nedostaje pandan.

Zgrada je istražena u dužinioko 22 m, široka je 6 m. Sa sjeverne strane prigradena je na novi objekt, sada samo manjim dijelom otkriven, dok se prema jugu proteže izvan dosadašnjeg iskopa. Svi zidovi su solidno građeni i jednako široki (0,45 m), temelji visoki 0,70 m od velikog riječnog valuća i pritesanog kamena sлагanog na redove, te vezanog vrlo čvrsto žbukom sitnijeg agregata s dosta vapna. Gornji dijelovi zidova sačuvani, nažalost, samo mjestimice do 0,30 m visine zidani su opekama ili kombinirano kamenom lomljenjekom. Prostorije se u nizu vežu jedna do druge, pet ih je potpuno istraženo, a šesta prema jugu otkrivena je samo do 1 m dužine. Sve su iste širine (5,10 m), ali su im dužine različite. U nekim prostorijama sačuvani su ostaci podova izvedenih na dva načina. Jedni imaju na glinenom naboju kamenu podlogu vezanu žbukom i na to položenu seskvi-pedalnu opeku, kod drugih je samo na glinu položen sloj žbuke i opeke. Nađeni su i ostaci uređaja za grijanje toplim zrakom (hipokaust), u sjevernoj i zasada najjužnijoj prostoriji (dijelovi stupica, kanalići za dovod i cirkulaciju toplog zraka, te dosta ulomaka tubula).

U gustim slojevima urušenja, uz sve vrste rimskog građevnog materijala (zidne i podne opeke, krovne preklapnice, imbreksi, tubuli, kamen i žbuka) bilo je ponešto ulomaka glinenog posuda, dosta kovanih željeznih čavala i klinova od krovne konstrukcije, a u najjužnijoj prostoriji, ispod podnih opeka, 17 komada (zajedno) rimskog brončanog novca iz 3. i 4. st. (careva Julijana II, Valentinijana I i Valensa), te jedna tanka brončana narukvica.

Spomenuti novi objekt na sjeveru, otkriven 1986. god., istražen zasad samo na površini od 7 m x 1,50 m, pokazuje suprotnu orijentaciju. Čini se, naime, da je njegov smjer protezanja istok-zapad, jer mu južni perimetralni zid, u pravcu zapada, prelazi širinu zgrade koja je na njega prigradena (6 m), dok istočni zid u nastavku prema sjeveru ima istu liniju. Raspored prostorija je također u slijedu prema zapadu. Dio istočne prostorije

otkriven je u cijeloj dužini 3,40 m, a slijedeća je oslobođena 2,20 m. Ustanovljeno je da su zidovi ove zgrade još solidnije građeni, kameni temelji masivniji (vis. 0,80 m), a širina im je 0,65 m. Iako nije sačuvan nijedan gornji red zidova, jasno je da su bili od opeka, jer su vrlo uočljiva, u žbuci na tjemenu, njihova ležišta. Zasad nema traga podovima, ali je u urušenju nađeno dosta različitih komadića zidnih žbuka sa slikarijama (boje: svijetla i tamnija) crvena, oker u nijansama, crna, zelena i ljubičasta), a ulomci tubula su mnogo kvalitetniji od onih u južnoj zgradi.

Sagledavajući rezultate najnovijih istraživanja, te uzevši u obzir sve ranije podatke i nalaze, može se sa sigurnošću potvrditi postojanje velikog izgrađenog antičkog kompleksa na ovoj lokaciji (2 - 4 st. n.e.). Osim toga, sada je već vidljivo da je tlocrt zgrade razvedeniji, odnosno da je on imala krila - sjeverno koje je vjerojatno ranije izgrađeno (reprezentativnije, vrlo kvalitetno izvedeno i opremljeno), srednje prigradeno na njega i usmjereno prema jugu, a nije isključeno da je bilo i s južne strane što će utvrditi daljnja istraživanja.

V.D.

Rukopis primljen 26. XII. 1988.

PROBNA ISTRAŽIVANJA
U GORNJEM KOSINJU

U okviru projekta *Zaštitna arheološka istraživanja na području budućeg akumulacijskog jezera u Gornjem Kosinju, općina Gospić* - nosilac kojeg je prof. Ivan Šarić iz Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Zagreb, a jedan od vanjskih suradnika prof. Lidija Bakarić iz Arheološkog muzeja u Zagrebu - 1987. g. rekognosciran je, a 1988.g. probno istraživani veći broj lokaliteta na tom području. Ovdje dajemo izvještaj samo o nekim prethistorijskim lokalitetima.

U selu Mlakva nalazi se pošumljeno brdo Marina glavica (kota 547), na vrhu kojeg je zaravnjen plato. Sjeverozapadna strana platoa zaštićena je visokim liticama, dok su ostale strane opasane bedemom. Probna iskopavanja bedema pokazala su da je građen na slijedeći način: po rubu platoa složena su u suhozid paralelno dva reda većeg neobrađenog kamenja, a međuprostor je zapunjen sitnijim lomljenim kamenjem. Ukupna širina tog zida danas iznosi oko 3 m, a očuvana je visina oko 0,30 m. Ulaz na gradinu odnosno plato s jugozapadne je strane do njega vodi staza, djelomično usječena u kamen živac, od crkve Sv. Mlada Nedjeljica u selu Mlakva. Nije uočena nikakva konstrukcija koja bi služila kao zaštita ulaza, što je inače često na japodskim gradinama (zaštitni tumuli). Na platou gradine otvorene su 4 sonde, odnosno ukupno je istražen 81 m².

U vrlo plitkom sloju (oko 0,20 - 0,30 m) otkriveni su tragovi kuće, koja je jednom stranom naslonjena na sjeverni bedem, dok je drugom orijentirana u pravcu juga. Zapadni zid je prilično ravan, a načinjen je tako da je kamen živac mjestimično nadopunjavao lomljenim kamenjem sлагanim u tehnici suhog zidanja. Ostale strane ne

mogu se definirati, jer su uništene prilikom obrade zemljišta. U središnjem dijelu kuće nalazi se ravniji kamen živac, a teren oko njega niveliran je sitnijim kamenjem. Po tragovima kućnog lijepa može se zaključiti da je riječ o podnici kuće. U sjeverozapadnom dijelu kuće nađen je veći broj ulomaka posude debljih stijenki, grube fature, oksidacijskog pečenja - najvjerojatnije pithosa. U istočnom dijelu nađeni su ulomci posude razgrnutog oboda, grublje fature.

Na osnovu iznesenih podataka i uvida u materijal, može se zaključiti slijedeće: Marina glavica bila je vrlo dobro zaštićeno prethistorijsko naselje gradinskog tipa. Otkriveni stambeni objekt može se na temelju oblika i fature keramike datirati u 8. stoljeće prije n. e., odnosno na prelaz kasnog brončanog u starije željezno doba. Samo jedan objekt nam ne može pružiti pravu sliku u organizaciji naselja u toku razdoblja, početku naseljavanja i trajanju života na gradini. Nažalost, više od toga se neće moći saznati jer je tokom dugih stoljeća pa do danas plato na kojem je bilo naselje oran i obrađivan. Zbog toga, kao i zbog trajnog djelovanja erozije, kulturni sloj je dubok svega 0,20-0,30 m. Nekropola koja pripada tom naselju nije nađena.

U samom centru sela Gornji Kosinj nalaze se dva stožasta brijega, Panos (kota 542) i Bukova glavica (kota 559). Između njih je treći, Žagarova glavica s platoom na vrhu. Panos je danas izrazito kamenit, a pri vrhu je posađena borova šuma. Na donjoj trećini brijega nalaze se seoske kuće, odnosno centar sela Gornji Kosinj, pa je gradnjom kuća vjerojatno veći dio prethistorijskog naselja uništen. Na prostoru između šume i kuća, oko brijega zapazaju se tragovi prethistorijskog bedema.

Žagarova glavica, koja se svojom južnom stranom naslanja na Panos, niže je ovalno brdo sa zaravnjenim platoom na vrhu. Na platou nema tragova utvrđenja, ali je sondiranjem konstatirano da je bedem postojao. S obzirom da je plato dugo godina obrađivan, tako je 0,30 m površinskog sloja potpuno uništeno. Po dijagonali sonde 1, na dubini od 0,30 m pojavilo se kamenje za koje je utvrđeno da je dio prethistorijskog bedema, koji je građen na slijedeći način: sa strane su složena paralelno dva reda većeg neobrađenog kamenja, a prostor između zapunjen je sitnijim kamenjem. Ukupna širina bedema je oko 3 m, a sa sjeveroistočne strane sačuvan je do dubine 1,20 m. Jugozapadno od bedema, na dubini od 0,30-0,90 m nađeno je mnogo ulomaka keramike, brončana pojasna kopča, brončano malo dugme, keramički pršljenak, dio okrugle grijalice, dio kamenog žrvnja i mnogo životinjskih kostiju. Na dubini od 0,90 m pojavili su se i dijelovi dobro očuvanog kućnog lijepe. Sve ovo ukazuje da je ovdje bila sigurno prethistorijska kuća, koja je samo manjim dijelom otvorena. Za sada još nisu nađeni zidovi, odnosno kamenje temelja kuće, ali je sigurno da je ona jednim dijelom naslonjena na zid bedema. Daljnja istraživanja dat će pravu sliku ove prethistorijske kuće, a otvaranjem većih blokova zemlje mogao bi se dobiti i raster naselja. Dosadašnji nalazi s ove gradine pripadaju vremenu kasnog brončanog i ranijeg željeznog doba, odnosno vremenu 8. i 7. stoljeća prije naše ere.

Nekropola ove gradine nalazi se oko 300 m južno od gradine Panos. To je Plešina glavica ili Grčko groblje, manji brežuljak s kamenitim vrhom. Sondiranjem je konstatirano da je sahranjivanje u nekropoli istovremeno sa životom na gradini.

Lidija Bakarić
Primljeno 16.XII.1988.

SONDAŽNA ISTRAŽIVANJA RANOSREDNJO-VJEKOVNOG GROBLJA U STENJEVCU KRAJ ZAGREBA

Sondažnim istraživanjima, koja je obavljao antički odjel Arheološkog muzeja u Zagrebu, 1982. g., otkriveno je u Stenjevcu i ranosrednjovjekovno groblje. Nakon toga sredstvima USIZ-a kulture grada Zagreba uslijedila su od 1983. god. istraživanja ovoga groblja.

Groblje je smješteno u župnom voćnjaku južno od crkve Uznesenja Marijina, koja je cinkturom odvojena od voćnjaka. Dosad je istražena površina od 142 m² i sveukupno je pronađeno 89 grobova. Riječ je o tipičnom ranosrednjovjekovnom groblju na redove s orijentacijom grobova u smjeru I-Z s glavom na zapadu. Primjećuju se ponekad odstupanja od pravilne orijentacije, što je razumljivo s obzirom na položaj sunca u pojedinim godišnjim razdobljima. Uočena su dva sloja ukopavanja, neposredno jedan iznad drugoga, i nije uvijek lako odrediti koji je grob stariji, odnosno mlađi. Ponekad je kod ukopa novog groba stariji kostur pomaknut sa strane a kosti poremećene. Pokojnici su bili pokopani u zemlju bez grobne konstrukcije i bez lijesa. Iako to nije pravilo u nekim grobovima nalazimo neobrađene komade kamena, češće uz glavu, noge i u predjelu karlice, a čini nam se da ta pojava nepotpunog ograđivanja groba nije slučajna.

Nalazi u grobovima su skromni. To su najčešće različiti tipovi »S« karika - od malih do vrlo velikih i masivnih primjeraka - od bronce ili srebra. Javljaju se pojedinačno, zatim u paru, po tri sa svake strane glave i pet sa svake strane glave u jednom primjeru. Nadalje imamo jednostavne karike od brončane žice bez »S« završetka ali i jedan par lijevanih grozdolikih naušnica. Nađeno je nekoliko jednostavnih brončanih i srebrnih prstenova i jedan brončani raskovani prsten s urezanim ukrasom. U jednom grobu nađen je željezni nožić. Značajan je nalaz srebrnog novca iz jednog groba, koji zbog tankoće i loše očuvanosti nažalost nije moguće čistiti; sudeći prema njegovim karakteristikama, nesumljivo je riječ o frizaticu.

Sjeverna granica groblja definirana je cinkturom a dosadašnjim istraživanjima definirali smo i istočnu granicu groblja, a ono se dalje proteže prema jugu i zapadu. Sondiralo se i unutar cinkture gdje su pronađeni samo ostaci recentnih grobova.

Prema rezultatima dosadašnjih istraživanja, možemo zaključiti da je riječ o većem groblju s

elementima bjelobrdske kulturne pripadnosti ali ne i svim značajkama te kulture. Možda je zakopavanje u ovom groblju započelo u jednoj kasnijoj fazi trajanja bjelobrdske kulture ili je ovdje, uvjetno rečeno, riječ o postbjelobrdskoj fazi. Istraživanja na ovom lokalitetu nastaviti će se a budući rezultati dat će određeniju sliku ovog groblja u neposrednoj blizini grada Zagreba.

K. Simoni
Primljeno 12.XII.1988.

ŠČITARJEVO
ISTRAŽIVANJA I ZAŠTITNI RADOVI
1984-1988. GOD.

Dvorište župnog ureda

Antički odjel Arheološkog muzeja u Zagrebu u suradnji s Muzejem Tropolja Velika Gorica i Restauratorskim zavodom Hrvatske nastavio je u razdoblju od 1984. do 1988. godine istražne i zaštitne radove u selu Ščitarjevu na andautonijskim termama, koje su prvi put sondirane 1971. i 1973. godine. Sustavna istraživanja započela su 1981. a zaštitni radovi 1984. godine da se ovaj objekt uz moguće rekonstrukcije prezentira.

U razdoblju od 1984. do 1988. godine proširen je iskop na površinu od oko 1700 m². Time je otvoren sjeverozapadni ugao zgrade gradskog kupališta, dio ceste - ulice i trijem koji je natkrivao dio prostora između ulice i zapadne fasade kupališta. Novootkriveni dio ulice u dužini od 7 m pokazuje isti karakter kao dio otkriven 1982. godine. Na istočnom dijelu ceste sačuvani su kameni rubnjaci ukupne dužine 8 m, a širine 60-70 cm i debljine 30-40 cm. Najduži pronađeni rubnjak dugačak je 2,5 m. U jednom rubnjaku uklesan je kanalić za odvod oborinske vode sa ceste širine 12 cm, a dubine 24 cm. Uz istočni rub sačuvano je kameno opločenje na kojem su vidljive spurile. Kamene ploče nepravilnog su poligonalnog oblika, veličine oko 50 x 70 cm. Položene su na šljunčani nabož debljine oko 40 cm.

Na prostoru između ceste i zgrade kupališta, gdje je već prije ustanovljen zapadni trijem, otkriven je niz temelja za stupove kvadratičnog oblika građenih na šljunčanoj podlozi od kamena lomljenjaka vezanog žbukom. Prosječna veličina ovih temelja je 70 x 70 cm. Sedam pronađenih temelja za stupove ne nalaze se u istom nizu, pa vjerojatno pripadaju različitom vremenu izgradnje. U sjevernom dijelu sačuvano je opločenje trijema od većih komada opeke položenih na ilovaču.

Otkriveni sjeverozapadni ugao zgrade andautonijskog kupališta veličine 40 x 34 m pokazuje dvije bitno različite tehnike gradnje i organizacije prostora iz različitog vremena. Prvobitna prostorna koncepcija iz 2. st. n.e. s malo kasnijim pregradnjama i dogradnjama, koje se najjasnije očituju u podizanju nivoa podova i manjim zahvatima unutar prostora, može se u priličnoj mjeri rekonstruirati. Iz ove faze uočljiva su dva kanala za dovod i odvod vode cijevima, smjera istok-zapad sa sačuvanim kamenim svodom u dužini od

3 m. Istog smjera su i tri paralelna hodnika dužine 30 m, koji su omogućavali komunikaciju od ulaza na zapadnoj fasadi u šesnaest pravokutnih prostorija veličine od 3,80 x 4,30 do 5,10 x 6,20 m i polukružne bazene od kojih je jedan sačuvan u cijelosti i još dva u tragovima. Zidovi prvobitne zgrade debljine 45-70 cm, polagani u iskopani rov na nabijeni sloj šljunka mjestimice debeo i do 130 cm, sačuvani su uglavnom u temelju do nivoa podova, odnosno pragova, a samo mjestimice i gornji dijelovi. Građeni su od pritesanog kamena slaganog u guste i pravilne redove, vezanog grubom žbukom koja je zaglađivana između redova. Istom tehnikom rađene su pregradnje i dogradnje. Podovi su djelomice sačuvani u dva nivoa u nekoliko prostorija i hodnicima (razlika u visini je oko 30 cm), a rađeni su od žbuke i seksvipedalne ili lomljene opeke polagane na žbuku ili zemlju. Sačuvani pragovi za vrata koja su povezivala pojedine prostorije su trodijelni, kameni s ležištima za osovine za dvokrilna vrata. Nalazi crnih i bijelih kockica mozaika, većih kamenih-podnih pločica, ulomaka fresaka i ukrasnih dijelova arhitekture u kasnijim zidovima, te nalaz mramorne oplata s floralnim i geometrijskim motivima ukazuju na raskošnu opremu kupališta.

U 4. st. promijenjena je organizacija prostora unutar zgrade. Promijenjen je raspored i veličina prostorija, negirani su prvobitni hodnici, ulazi u zgradu i prostorije, a nivo čitave zgrade podignut je za još oko 50 cm. Tako je centralni hodnik pregrađen i zajedno sa susjednom prostorijom pretvoren u prostor s hipokaustom, koji je sačuvan u donjim dijelovima. Ova faza izgradnje ne može se rekonstruirati na cijeloj površini iskopa jer su temelji sačuvani samo djelomice, i to ispod nivoa podova. Sačuvani temelji rađeni su lijevanjem veće količine žbuke sa šljunkom i manjim komadima kamena i cigle ili su zidani nepravilno s većim kamenom i komadima cigle, vezani s mnogo žbuke. U ovoj fazi drenaža nekih zidova (npr. zid polukružnog bazena) izvedena je vertikalnim odušnim okruglim rupama.

Na cijelom iskopu dosegnuta je dubina 150-220 cm. Pošto je kupalište sagrađeno na nekropoli tijekom 1. st. i prve polovine 2. st., prilikom iskopavanja otkriveni su ostaci grobnih konstrukcija od opeke i kamena. Nađena je i velika količina sitnog arheološkog materijala koji je pripadao nekropoli i kupalištu. Veliki broj ulomaka keramičkog i staklenog posuda, te novca i ukrasnih metalnih predmeta pokazuje karakteristike uvoznog i domaćeg porijekla. Ističu se ulomci barbotinske keramike iz flavijevskog razdoblja, sigilata tankih stijenci glatka i reljefna, italjsko i galsko staklo, žare sa cilindričnim vratom, crne i crvene zdjele s pečatnim ukrasom i brojna keramika za svakodnevnu upotrebu provincijalnog karaktera, od koje izuzetno veliki broj ulomaka pripada tanjurima i poklopcima.

Paralelno s arheološkim istraživanjima od 1984. g. tekli su i radovi na konzervaciji i restauraciji kupališta, trijema i ceste. Uz privremenu zimsku zaštitu koja se svake godine obavlja pokrivanjem zidova, dijelova prostorija i ceste drvenim krovčićima, ljepenkom i folijom izvode se konzervatorski i restauratorski zahvati. Konzer-

vatorski radovi se sastoje od konsolidacije zidova (detaljno čišćenje, fugiranje i nadopuna oštećenih dijelova) i od izvedbe sustava odvodnje oborinskih voda na dubinu od oko 5 m. Na taj način zidovi su trajno zaštićeni od vlage. Ovim sustavom bit će zahvaćen cijeli lokalitet, a zasada je primijenjen na 40 mjesta. Restauratorskim radovima obuhvaćen je polukružni bazen, prostorije na jugoistoku, pragovi i ostatak fontane u središnjem hodniku. Zaštitni radovi omogućit će trajnu prezentaciju lokaliteta u sklopu budućeg arheološkog parka.

Kutelo

Godine 1988. Muzej Turopolja Velika Gorica je u suradnji s Arheološkim muzejem u Zagrebu iskopavao rimsku nekropolu na lokalitetu Kutelo u vrtu Josipa Kičina kb. 40, gdje je 1962. god. provedeno manje zaštitno iskopavanje (B. Vikić, Najnoviji arheološki nalazi iz Šćitarjeva, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, god. XI broj 2, Zagreb, 1962).

Na istraženoj površini od 83,5m² otkriven je dio rimske ceste koja je od Andautonije vodila prema zapadu. Vozna površina ceste je široka 5,10 m, a sagrađena je od nabijenog šljunka sitnijeg granulata (0,5-2 cm). Cesta je učvršćena bočnim nabojima od krupnijeg šljunka širine 2,45 m sa svake strane, pa je čitava konstrukcija ceste široka 10 m. Bočni naboji su kosi, tako da je krajnji rub nagiba 80 cm niži od vozne površine. S južne strane ceste nađeni su tragovi nekropole, a sa sjeverne otkrivena su četiri paljevinska groba, palište, zidana grobnica i jedan skeletni grob.

Paljevinski grobovi nemaju grobne konstrukcije, a prilozi pokazuju karakteristike 1. i 2. st. Gradnjom grobnice, čije su vanjske dimenzije 2,90 x 2,90 m, negirani su prethodni ukopi tako da su tom prilikom djelomice uništena dva žarna groba. Prema tome izgradnja grobnice može se datirati u 3. ili 4. st. Građena je tehnikom lijevanja velike količine žbuke i manjih komada lomljenog kamena i cigle, za razliku od jugoistočnog ugla i dijela istočnog zida koji su građeni pravilnim slaganjem kamena lomljenjaka. Zapadno od grobnice, a paralelno s njom, na udaljenosti od 60 cm nalazi se skeletni grob orijentacije istok - zapad. Pokojnik je položen u zemlju bez grobne konstrukcije, tako da je djelomice oštećen raniji žarni grob. Po skeletu je bilo rasuto nekoliko ulomaka jednog staklenog vrčića ukrašenog tehnikom brušenja.

Ovogodišnje iskopavanje kao i iskopavanje 1962. god., te raniji nalazi kamenih i olovnih sarkofaga i ostalog sitnog arheološkog materijala govore o intenzivnom korištenju ovog područja i kontinuiteta ukapanja od 1. do 4. st.

Dorica Nemeth - Enrllich
Pavo Vojvoda
Primljeno 12.XII.1988.

ISTRAŽIVANJA GRADINE TRSIŠTE U TROŠMARIJI KRAJ OGULINA U 1985/1986 GODINI

Selo Trošmarija kao arheološki lokalitet poznat je više od stotinjak godina, zahvaljujući muzejskim povjerenicima J. Magdiću i F. Šabanu. Oni su u Muzej, osim podataka, slali i materijal prikupljen prilikom obilaska terena ili iskopavanjima na ovom lokalitetu. U arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu nalazimo Magdićevo pismo iz 1871. godine u kojem spominje i gradinu: *Obišao sam starinu u mjestu Otoku¹, gdje mi je na dobru ruku i gosp. župnik Parak pripomaže, moram s radošću priznati, da je ta starina ne mala, nego veoma opsežna; a nalazi se odmah ispod crkve kod utoka potoka Ribnika u Dobru. Po cijelom boku naokolo nalazi se u zemlji sijaset crepovlja od razne dimenzije, a gosp. župnik mi reče, da ima i predmeta iz žuta mjeda i da će on pripaziti, kad se bude oralo ...*

Gradina Trsište locirana je istočno od seoske crkve na izdvojenom brežuljku, kojeg vrh završava prostranom, relativno ravnom humoznom terasom u obliku elipse. Padine brežuljka strmo se spuštaju sa sjeverne strane prema potoku Ribnjaku, a s istočne prema rijeci Dobri. Zapadna strana blagim je prevojem povezana s brežuljkastim terenom na kojim je lociran veći prethistorijski tumul i manja ravna nekropola. Taj dio gradine zaštićen je bedemom, danas vidljivim oko 60 m. Pristup na terasu, odnosno plaću gradine moguć je jedino s južne strane koja je bila zaštićena ulaznim tumulom. Premda je izgled gradine danas znatno izmijenjen izgradnjom cesta koje su usječene u padine brežuljka - jedino je sjeverna strana gradine ostala većim dijelom intaktna - evidentno je da ona ima veoma povoljan smještaj, te je primjer dobro prirodno zaštićenog i samo djelomice umjetno utvrđenog gradinskog naselja. Veći dio platoa gradine zauzima seosko groblje, a na manjem je voćnjak. Istraživanja su provedena na zapadnom dijelu platoa na relativno malom prostoru, koji je jedino ostao slobodan.

U probnoj sondi dimenzija 3 x 3 m, već nakon skidanja humusnog sloja debljine 0,20 - 0,25 m, duž istočne i južne ivice sonde naišlo se na veće neobrađeno kamenje složeno u nizu. Lako se zaključilo da je riječ o zidovima prethistorijske kuće, što je znatno olakšalo istraživanja. Prateći naime zidove dobio se osnov, odnosno temelji kuće dimenzija 7,50 x 6,20 m (duža strana orijentirana je sjever-jug), koja je po dužini pregradnim zidom podijeljena na dvije prostorije. Vanjski zidovi širine su 0,90 m, osim zapadnog zida koji je bio priljubljen uz bedem gradine i gotovo upola uži, odnosno 0,40 m, dok je širina pregradnog zida iznosila 0,60 m. Vanjski zidovi kao i pregradni građeni su u tehnici suhog zidanja, i to tako da je veće neobrađeno kamenje složeno u dva niza, a međuprostori su zapunjeni sitnijim neobrađenim kamenjem. U prostoriji I koja zaprema 17,25 m² na dubini od 0,20-0,60 m (od gornjeg ruba zida, odnosno od 0,40-0,80 m od nivoa tla) nailazilo se mjestimice na ulomke keramike, dok se u prostoriji II koja zaprema 11,25 m² na istoj dubini naišlo na obilje keramike, pršljenke, razne alatke od

kosti - šila, strugala i slično, kao i veliki broj životinjskih kostiju, posebice oko ognjišta, koje se nalazilo uz istočnu stranu pregradnog zida na sjevernoj strani prostorije. Ognjište je bilo postavljeno na podnicu i samo je djelomice bilo ograđeno krupnijim neobrađenim kamenjem. Uz gar, pepeo i brojne ulomke keramike, životinjske kosti (nađena je glava kože, odnosno kalota s rogovima) nađeni su dijelovi pokretne peći te brojni grijači piramidalni kao i primjerci sa po tri ili četiri kraka s rupom u sredini. Podnica u obje prostorije građena je tako da je izniveliran teren sitnim kamenjem - pogotovo na sjevernoj strani prostorija jer je teren blago nagnut pa je izravnani slojem sitnijeg kamenja debljine 0,25-0,30 m - a potom je nabijen glinom. Oko ognjišta debljina kućnog lijepa mjestimice je iznosila 0,10 m.

Paralelno s radovima na kući ispitan je dio bedema na dva mjesta. Bedem je širok 2,50m, visine oko 0,80-0,90m. Građen je tehnikom suhog zidanja, i to tako da je krupno neobrađeno kamenje poredano u dva paralelna niza, a međuprostor odnosno sredina je zapunjena sitnijim kamenjem.

Na osnovu ornamentike, oblika i fakture posuda, ovaj bi objekt pripadao starijem željeznom dobu, i to njegovu starijem razdoblju. Samo jedna istražena kuća ni približno ne pruža podatke o naselju, odnosno o počecima naseljavanja te rasponu življenja na gradini, a isto tako o organizaciji naselja u toku pojedinih razdoblja.

Nalazi iz tumula i ravne nekropole lociranih u neposrednoj blizini gradine potvrđuju ukop od 7. do 2. stoljeća prije n.e., što dakako ne mora značiti da se je i na gradini bez prekida živjelo u toku tako dugog vremenskog raspona. Nije naime isključeno da se je živjelo i na drugim lokacijama pogodnim za stanovanje, što nam zasad nije poznato.

1 Ovaj lokalitet u arhivi i literaturi nalazimo pod nazivom: Maria Trost, Trost Marija, Troš Marija, Otok na Dobri (Maria Trost) i Popovo selo (Trost Marija).

Dubravka Balen-Letunić
Primljeno 10.XII.1988.

IZLOŽBE

KINESKI NOVAC IZ ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

Muzejskom prostoru u Zagrebu, Jezuitski trg 4, održana je od 27.X. do 17.XI.1987. izložba *Kineski novac iz Arheološkog muzeja u Zagrebu*, popratna izložba drugom dijelu velike izložbe *Drevna kineska kultura*. Ovom numizmatičkom izložbom posjetiteljima je dočarana, barem u

skromnom obimu, novčana privreda stare Kine i time ujedno javnosti prvi put predstavljena jedna skupina materijala zagrebačke numizmatičke zbirke, dotad neizlagana. Izložba je postavljena u tzv. Fortezinoj sobi u prizemlju nekadašnjeg Jezuitskog kolegija. Novac je odabrao potpisani, a postav je vrlo vješto s lijepim povećanjima izveo ing. arh. Nenad Ilijić. Za izložbu je tiskan i popratni prospekt-katalog.

Izloženo je bilo oko 120 primjeraka mjedenog i srebrnog kineskog novca, gotovo sve što se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu, i gotovo sve apoeni zvani *qian* okrugli novac s kvadratnom rupom na sredini, kakav se lijevao od vremena cara imenom Qin Shi Huang Di (221-209. g. p. n. e.) iz dinastije Qin (221-206. g.p.n.e.) do 20 str. Izloženi materijal pripada dinastijama Tang (618-907), Sjeverni Song (960-1127), Ming (1368-1644), te najviše dinastija Qing (1644-1911). Gotovo je sav novac mjedeni, tek nekoliko primjeraka srebrnog kovanog novca, zastupa kasnu dinastiju Qing i početke Republike Kine.

Reviziju izloženog materijala obavili su stručnjaci iz Pekinga, koji su pratili i prvu i drugu izložbu drevne kineske kulture: Yang Wenhe, Sun Dehai, Wang Quanzhong, Zhao Jinmin, Li Zhenfeng i Yu Wenrong. Na ovoj nesebičnoj pomoći neka im i na ovom mjestu bude izrečena hvala.

I. Mirnik
Primljeno 8.XI.1988.

40. GODINA ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA U SJEVEROZAPADNOJ HRVATSKOJ

Sva je prilika da izložba pod navedenim naslovom predstavlja najobimniji arheološko izložbeni projekt ostvaren u sjeverozapadnoj Hrvatskoj od rata naovamo. Ovoj tvrdnji, ponajprije, u prilog govore podaci o suradnji, zajedničkom radu, angažmanu i sudjelovanju 24 stručnjaka i njihovih 18 stručnih i znanstvenih institucija a zatim i obim prikupljene građe koja je, kada je u vitrinama izložena, obično prelazila brojku od 800 predmeta. Izlošci su između ostalog prezentirali nezanemarljiv broj zaštitnih, pokusnih i sustavnih arheoloških iskopavanja obavljanih na 52 prethistorijska, 27 antičkih i 38 srednjovjekovnih nalazišta dočaravajući eventualnim posjetiocima - bilo laicima, bilo strukovnjacima - dosege četrdesetogodišnjih napora terenske arheologije i najvidljivije rezultate rada više od trideset arheologa angažiranih na istraživanjima kulturne povijesti sjeverozapadne Hrvatske. Sve je ovo na Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske djelovalo poticajno te su najavljeni ili u pripremi njihovi novi zajednički projekti (Z. Homen, MuzVJ 10, 1987, p. 87).

Maglovita ideja o jednoj sličnoj muzejskoj akciji činila se izglednom još u jesen 1983. godine kada je u Karlovcu Z. Marković predložio Koprivnicu kao moguće mjesto održavanja nekog od budućih znanstvenih skupova Hrvatskog arheološkog društva. Dvije godine kasnije u Krku

održana skupštine spomenutog društva prihvatila je »kandidaturu« Koprivnice (ObHAD XYVII/3. 1985, p.24) pa je ideja o izložbi nakon toga živnula i dalje napredovala. Potkraj 1985. godine utvrđivanjem naslova *40. godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj* izložba je koncepcijski oblikovana ušla u pripremu kao popratna manifestacija znanstvenog skupa *Arheološka istraživanja je u Podravini i kalničkobilogorskoj regiji* što ga je u jesen 1986. godine imalo u Koprivnici održati Hrvatsko arheološko društvo (14 do 17. listopada). Istovremeno su se obim priprema i već tada manje-više jasne konture i značaj projekta pretopili u zamisao o jednoj »putujućoj« izložbi dovoljno vrijednoj i atraktivnoj da ju je uistinu valjalo realizirati. U vremenu od 20. rujna do 31. prosinca 1986. godine izložba je postavljena i prezentirana najprije u Koprivnici (do 15. studenog), a zatim u Križevcima i Bjelovaru (od 15. prosinca), da bi je sljedeće godine između 14. siječnja i 22. svibnja vidjeli Varaždin (do 15. veljače), Čakovec (26. veljače - 15. ožujka) i Kutina (od 28. travnja). Nakon Kutine izlošci su preneseni u Zagreb, gdje su od 16. lipnja do 31. kolovoza izloženi u Arheološkom muzeju prigodom i u povodu *Univerzijade '87*.

U Zagrebu je izložba postavljena u istim onim prostorijama gdje su unatrag deset godina primane i postavljane gotovo sve povremene izložbene akcije AMZ. Korišten je, treba pripomenuti, sav dostupan izložbeni prostor (5 prostorija) uključujući i svih 25 u neprekinutom nizu uza zid fiksnih vitrina. Već »tradicionalna« monotonost ovakvih izložbenih mogućnosti nije se uspjela raskinuti niti razmještanjem izložaka u slobodnom prostoru (nekoliko prethistorijskih predmeta) niti dodavanjem nekoliko decenijnih pokretnih i plitkih vitrina prikladnih za popunjavanje nastalih »rupa« (dio antičkog i srednjovjekovnog materijala). Bez velikih intervencija, poput npr. one korištene prigodom izložbe *Čelarevo* 1984. godine, zastarjele vitrine porodile su koncepcijskom orijentacijom o čijoj je funkcionalnosti i dosezima u izložbi *40. godina arheoloških istraživanja ...* već ama baš sve rečeno. D. Balen-Letunić, *Arheo* 6, 1987, 45). Likovna strana prepuštena je isključivo arheolozima (D. Balen-Letunić, L. Bakarić, Z. Dukat, D. Nemeth-Ehrlich, K. Simoni i Z. Demo) pa su oni u okvirima vlastitih mogućnosti i želja realizirali konačnu verziju zagrebačkog postava. Nije bez značaja niti podatak da su Arheološkom muzeju, koliko je meni poznato, za realizaciju izložbe na raspolaganje stavljena nevelika materijalna sredstva, utoliko manje kada se od ovih oduzmu troškovi tiskanja zajedničkog kataloga izložbe. Obuhvativši 168 stranica i stotinjak ilustracija (slika, crteža, tabli i karata) katalog je u jednih izazvao »posebnu pozornost« (M. Medar, *ObHAD* XIX/1, 1987, 41), u drugih posebnu zaboravnost (o tome: Z. Markević, *ObHAD* XX/2, 1988, 43 f.), a u trećih bio ne samo pažnje vrijedan već i (!), »s tekstovima neujednačenim po opsegu« (D. Balen-Letunić, *Arheo* 6, 1987, 46; M. Buzov, *Prilozi* 3/4, 1986-1987, 177) »što srećom«, kako se čini, »nije utjecalo na kvalitetu tih tekstova« (Z. Homen, *MuzVj* 10, 1987, 87).

U Arheološkom muzeju izložbu je 16 lipnja u 18,00 h, otvorio direktor muzeja Ante Rendić-Miočević, nakon čega je pedesetak uzvanika i posjetilaca, imalo prilike saslušati još i nekoliko popratnih riječi potpisanog. U iduća dva i pol ljetna mjeseca uz slabu i zakašnjeslu medijsku pokrivenost postav je razgledalo ne više od 2638 (+18) posjetilaca. To je, nažalost, znatno manje nego je s istom arheološkom gradom izložbenu orijentaciju uspio privući Gradski muzej u Varaždinu (M. Šimek, *MuzVj* 11, 1988, 23 ff.).

Ž.D.

Primljeno 23.XII.1988.

STOLJEĆA ANDAUTONIJE U ŠČITARJEVU

Andautonija, najveća antička urbana cjelina na današnjem zagrebačkom području, smještena je na lokalitetu sela Ščitarjeva na desnoj obali Save, desetak kilometara jugoistočno od Zagreba. Razvoj Andautonije, koja je kao municipij već u 1. st. n.e. bila centar šireg područja, mogao se u toku dosadašnjih istraživanja pratiti do kraja 4. st., kada je počelo njezino višestoljetno propadanje. Iako je duže vrijeme rimski građevni materijal korišten za noviju izgradnju, osobito crkve u Ščitarjevu, još potkraj 18. st., prema vidljivim ostacima bedema Katančić je mogao rekonstruirati oblik grada kao nepravilan šesterokut s gradskim vratima u južnom uglu. Nakon kasnije intenzivne devastacije ostataka arhitekture za izgradnju na širem području, pa čak i u Zagrebu, nestali su vidljivi ostaci Andautonije, a veći dio gradske površine pretvoren je u oranice. Tako su današnja saznanja o izgledu i karakteru ovog grada rezultat arheoloških istraživanja koja je godinama provodio Arheološki muzej u Zagrebu, a u posljednje vrijeme u suradnji s Muzejem Turopolja Velika Gorica. Izuzetni rezultati novijih istraživanja koja su omogućila sagledavanje Andautonije kao razvijenog rimskog grada, te niz nalaza sitnog arheološkog materijala koji potječe iz naselja ali i iz andautonijskih nekropola, a posebno novootkriveni kompleks gradskog kupališta i ceste koji se priprema za prezentaciju bili su povod da se priredi izložba.

Izložba *Stoljeća Andautonijae u Ščitarjevu* ostvarena je suradnjom Arheološkog muzeja u Zagrebu i Muzeja Turopolja Velika Gorica u (Autori izložbe su Dorica Nemeth-Ehrlich i Pavo Vojvoda) u povodu *Univerzijade '87*. U turopoljskom se muzeju izložba mogla razgledati od lipnja do studenog 1987. g., a zbog ograničenog prostora nije mogla biti postavljena u punoj veličini pa je zamišljena koncepcija ostvarena sa 200 izloženih predmeta, 15 planova i crteža i 27 fotografija. Zadržavajući istu koncepciju, izložba je u znatno proširenom obliku prikazana u Zagrebu od siječnja do studenog 1988. g. S više od 300 predmeta, popraćenih sa stotinjak fotografija, tridesetak crteža i tri karte dokumentirana su sa svih aspekata dosadašnja saznanja o Andautoniji i prvi put prikazana javnosti.

U uvodnom dijelu prikazan je položaj Andautonije na cesti *Siscia-Poetovio*, odnos prema drugim naseljima u ovom dijelu rimske provincije, današnji izgled područja na kojem se prostirao grad, te podaci i nalazi kojima se raspolagalo prije početka novijih istraživanja od kojih je svakako najznačajnija zavjetna ploča - s reljefom Nemeze i natpisom u čast namjesniku Funisulanu - koja određuje status grada.

Prikaz naselja na osnovi rezultata novijih sondažnih istraživanja koja su obuhvatila pojedine dijelove antičkog grada, ali tek manji dio gradske površine, ostvaren je ilustrativnim materijalom, i brojnim predmetima, pronađenim prilikom iskopavanja, koji svjedoče o svakodnevnom životu. Fotografijama i crtežima dokumentirani su istraženi dijelovi gradske infrastrukture (kamenom popločene ulice-cesta) i opekom građeni kanali koji pripadaju sistemu gradske kanalizacije) i dijelovi pojedinih javnih i stambenih zgrada građanih od kamena koji su po završetku iskopavanja morali biti zatrpani. Niz izloženih fresaka s biljnim i geometrijskim ornamentom, ukrasne štukature, mozaici, dekorativna kamena plastika, dijelovi prozorskog stakla, te sačuvani dijelovi hipokaustičnih uređaja za zagrijavanje prostorija govore o raskošnoj i konformnoj opremljenosti javnih i stambenih zgrada, te o visokoj razini gradskog života. Izloženi su također i raznovrsni predmeti, među kojima se razlikuju uvozni proizvodi od onih nastalih u lokalnim radionicama. To su keramičke i staklene posude, brončane aplikacije, kopče, ukrasne i šivače igle, staklene i brončane perle, novac, pisaljke, utezi i drugi predmeti koji su nužni u svakodnevnom životu, a svjedoče o jakoj domorodačkoj tradiciji, živoj trgovini i intenzivnoj lokalnoj proizvodnji.

Posebnu cjelinu čini prikaz andautonijskih nekropola i kulturnog života na području Andautonije. Uz tipove urni i izbor grobnih priloga (svjetiljke, novac, keramičke posude, klinovi, fibule i ostalo) iz niza žarnih grobova otkrivenih pri iskopavanju gradskog kupališta koje je sagrađeno na južnoj nekropoli u 1. st. i početkom 2. st., te iz žarnih grobova s položaja Kutelo u južnom dijelu Ščitarjeva izloženi su i nalazi kulturnih posuda, svjetiljaka s kulturnim motivima, ulomaka keramike s reljefima, te žrtvenika koji ukazuju da su se osim državnih štovala i lokalna božanstva, primjerice riječno božanstvo *Savus*, a također i istočni kult Izide.

Gradsko kupalište - najbolje sačuvani i istraženi objekt javnog karaktera na području Andautonije - prikazano je na ovoj izložbi u kompleksnoj problematici istraživanja, zaštite i prezentacije. Etape i način gradnje, organizacija prostora zgrade i stanje sačuvanosti mogu se sagledati iz tlocrta i niza fotografija same zgrade, reprezentativni karakter otkrivaju sačuvani ulomci višebojnih fresaka, štukature, mramorne otplate, te mozaici, a sliku života u termama pružaju izloženi nalazi keramičkih i staklenih posuda, poklopaca, koštanih žetona, kocka za igru, pisaljki i drugo. Fotografijama i crtežima prikazan je tok zaštitnih radova, od izvođenja drenaže na cijelom prostoru iskopa do restauracije pojedinih detalja, a nizom crteža predložen je i način prezentacije termi.

Većina izloženih predmeta konzervirana je i restaurirana u preparatorskoj radionici Arheološkog muzeja u Zagrebu, a sve potrebne fotografske radove omogućio je Zavod za katastar i geodetske poslove grada, Odjel za fotogrametriju. Zahvaljujući ovoj pomoći omogućen je kompletan prikaz rezultata istraživanja u Ščitarjevu.

Dorica Nemeth-Ehrlich
Pavo Vojvoda

Rukopis primljen 26.XII.1988.

PRIKAZI

F. W. Deichmann, Einführung in die christliche Archäologie, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983, 412 str.

Tokom dugogodišnjeg uspješnog znanstvenog rada, F.W. Deichmann dao je svoje priloge gotovo svim područjima ranokršćanske arheologije. Pitanjima vezanim uz crkvenu arhitekturu glavnih centara Carstva dospjevao je Deichmann do razumijevanja općeg karaktera kasnoantičke arhitekture ne zanemarujući pritom važnost pojedinačnih studija. Arhitektonska istraživanja uputila su ga na neke tehničke probleme pa je pisao o pojavi spolija u kasnoantičkoj arhitekturi, o svodovnim konstrukcijama itd. S druge strane, ista istraživanja otvarala su najzamršenija crkvenopovijesna i liturgijska pitanja, primjerice pitanje razvoja oltarnog groba i mučeničkog kulta. Dodamo li ovome Deichmannov doprinos istraživanju ranokršćanskih sarkofaga, oertali smo, barem u grubim potezima, znanstvene pretpostavke njegovog višestruko korisnog *Uvoda*.

Deichmannov *Uvod u kršćansku arheologiju* obuhvaća slijedeća zaokružena poglavlja: I. Uvod, II. Kršćanska arheologija: definicija i razgraničenje, III. Kršćanska arheologija: povijest, IV. Način sahranjivanja, V. Kult mučenika, VI. Nastanak kršćanskih kulturnih građevina - crkava, VII. Arhitektura kao nosilac značenja, VIII. Počeci kršćanske umjetnosti, IX. Značenje likovne umjetnosti, X. Stil likovne umjetnosti, XI. Umjetnosti u regijama ekumene: 1. Arhitektura, 2. Likovna umjetnost - a) Kiparstvo, b) Slikarstvo, 3. Primijenjena umjetnost - umjetnički obrt. Sva poglavlja cjelovite su studije te se u čitanju ne mora slijediti njihov poredak. Ipak, veću povezanost pokazuju poglavlja posvećena ranokršćanskoj umjetnosti, što se, mimo autorove nakane, iskazuje sadržajnim i formalnim dvojtvo. U knjizi se tako mogu razlučiti dvije velike cjeline: prva, izrazito problemski obojena i druga, koja zadržavajući jednaku kritičnost uključuje više deskriptivnih elemenata. Kako je, međutim sam predmet istraživanja nemoguće odijeliti od njegovih materijalnih, pojavnih odrednica, to se deskriptivni element provlači cijelom knjigom. Navedena podjela ima, prema tome, samo uvjetnu vrijednost.

Nakon uvodnih napomena o položaju i karakteru kršćanske arheologije, Deichmann u II. poglavlju eksplicira odnos kršćanske arheologije spram srodnih znanstvenih disciplina - klasične i

srednjovjekovne arheologije, te posebno, spram teologije kao zbiljskog ishodišta. Kako se kršćanska arheologija relativno kasno razvila do samostalnog područja, ovo je propitivanje i razgraničenje utoliko potrebnije. Postupni razvojni put kršćanske arheologije prezentiran nam je u slijedećem poglavlju mnoštvom konkretnih podataka koji početnu tezu o razgraničenju mnogostruko potvrđuju. Iz prvotnih, izrazito teološko-apologetskih poticaja nastala je suvremena, samostalna i u određenoj mjeri samodovoljna znanost.

Sintagmu *kršćanska arheologija* Deichmann dosljedno upotrebljava, pokazujući kako se pojmom arheologija dovoljno jasno determinira bavljenje kršćanskim starinama. Ovo pojednostavnjivanje čini nam se zanimljivim i s obzirom na terminološku neujednačenost koja vlada u našoj literaturi.

U poglavlju posvećenom načinu sahranjivanja, osim formi karakterističnih za kasnu antiku obrađena su i nova, specifično kršćanska grobišta - katakombe. U posebnom je poglavlju obrađen kult mučenika, vezan uz kršćanska groblja. Stupanj štovanja martira arheološki se iskazuje posebnim oblikom mučeničkog groba. Najpresudnije konzekvencije donosi, međutim, poistovjećivanje groba s oltarom. Deichmannovo shvaćanje identiteta groba i oltara i otuda nastalih posljedica uklapa se u složenu problematiku razvoja *groblijanskih* i analogijom s njima, gradskih bazilika. Postanak crkvene arhitekture obrađen je u posebnoj cjelini.

Nasuprot brojnim autorima koji nastanak kršćanske arhitekture objašnjavaju isključivo historijski, Deichmann uzima u obzir i unutarnju religijsku pretpostavku, u ovom slučaju iz židovstva preuzetu ideju »čiste« religije. U kontekstu »čiste« religije pojam *ecclesia* nije imao kasnije materijalističke konotacije, nego se, kako nam prenosi Klement Aleksandrijski, odnosio na zajednicu vjernika. Tek kasnije, početkom 4. stoljeća, pojam se proteže i na mjesta okupljanja - kršćanske kulture građevine. Prihvaćajući ovakvo tumačenje, Deichmann je crkvenu arhitekturu oslobodio isključivo profane uvjetovanosti i ukazao na značenje religijske komponente. Koliko je ova posljednja zanemarena i od takvih autoriteta kao što je R. Krautheimer, nije potrebno posebno izlagati.

Dosljedno uvažavanje nematerijalnih, duhovnih premisa motiviralo je još jedan, ponešto slobodniji pristup kršćanskoj arhitekturi. Riječ je o interpretaciji simboličkog sadržaja arhitektonskih formi, pri čemu glavnu ulogu imaju brojevi i odnosi. Produbljena istraživanja odnosa veličina, koliko god u izvodima svježija i originalna, u rezultatima ipak ne prelaze karakter zanimljivih hipoteza. Krećemo se, dakle, više u sferi subjektivnih uvjerenja nego objektivno potkrijepljenih teza. Cijelo poglavlje ostavlja dojam umetnute stanke, kratke pauze u zgusnutom toku izlaganja. Ono je i smješteno između problemski nabijenih poglavlja s jedne strane, i sveobuhvatne analize kršćanske umjetnosti s druge. Konceptu *Uvoda*, osim toga, odgovara sadržajna raznolikost kojom se predmet otkriva i s manje poznatih strana.

Preostali, opsegom znatno veći dio knjige

bavi se analizom i interpretacijom spomenika kršćanske umjetnosti. Ne samo pretkonstantinovsku nego i kasniju, zrelu kršćansku umjetnost odlikuje kontinuirano preuzimanje klasičnih poganskih tekovina. Već u prvim počecima kršćanske umjetnosti ogleda se kontinuitet spram poganstva u identitetu umjetničkog stila. U pretkonstantinovskom razdoblju umjetnine ne nastaju pokroviteljstvom Crkve ili u zatvorenom krugu teologa, nego se oblikuju u postojećim radionicama, u neposrednom kontaktu s poganskim tradicijama. U sferi kršćanskog simbolizma i alegorije veze s poganstvom ilustriraju tzv. religijski neutralni motivi koji osim jednake ikonografije zadržavaju i nepromijenjena značenja. U sferi likovnih umjetnosti, slikarstva i kiparstva, kao i arhitekture, opaža se znatan utjecaj rimske profane umjetnosti. Nadalje, i u drugim segmentima duhovnog života, npr. u načinu sahranjivanja i štovanju mučenika, kršćanstvo mnogo baštini od prethodnih, poganskih tradicija.

Pokazavši u nizu primjera pretkršćanske izvore i utjecaje, Deichmann je na najbolji način objedinio golemu i raznorodnu građu. Istovremeno je svojoj knjizi osigurao prijeko potrebno unutarnje jedinstvo kojim se ostvaruje program »uvođenja« u problemski krug kršćanske arheologije. Glavni zadatak znanstvenog *Uvoda* sastoji se, naime, u posrednom ili neposrednom prenošenju ključnog problemskog sklopa. Posebno uspješnim smatra se onaj *Uvod* koji razumijevanje posreduje argumentiranim vrednovanjem fakata, tj. onaj koji sadrži nekoliko značajnijih slojeva.

Ogromna erudicija, poznavanje materijala, stilska i ikonografska analiza predstavljaju u ovom kontekstu tek prvi, početni uvjet. Deichmannova knjiga ilustrira nam postupak nadograđivanja početnih premisa sintetičkim vrednovanjem građe.

Iako prožeta mnoštvom konkretnih analiza, knjiga nije popraćena ilustrativnim, slikovnim prilogom. Ovom nedostatku svakako je uzrok višeslojna struktura i karakter *Uvoda* koji implicira upućivanje na relevantnu literaturu. Na Deichmannovoj se knjizi čitalac ne može zaustaviti ali može uspješno krenuti dalje. U tome je njezina najveća vrijednost.

M. Jarak
Primljeno 18.XII.1988.

Miklós Takacs: *Die Arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken*. Varia Archaeologica Hungarica (Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae Budapestini), Budapest 1986, 172 str. + neuvezane str. 173-180 (»Fundliste zu Karte 1 i Errata-Corrigenda), 111 tabli i 2 karte.

Podrijetlo, nalazi i kronologija glinenih kotlova (s drškama na unutrašnjoj strani oboda) problem su dobro znan stručnjacima čiji interes obuhvaća istraživanja ranosrednjovjekovne i srednjovjekovne arheologije u Karpatskoj kotlini. O glinenim kotlovima, s obzirom na rasprostiranje i brojnost nalaza, najviše je pisano u mađar-

skej i rumunjskoj arheološkoj literaturi.-manje u čehoslovačkoj i bugarskoj, dok su prilozi sovjetske arheologije osobito važni radi utvrđivanja podrijetla i geneze glinenih kotlova prije njihove pojave i korištenja u Karpatskoj kotlini (Saltovomajackaja kultura). Što se tiče jugoslavenske arheologije, primjerice istraživači iz njenih sjeveroistočnih krajeva (Vojvodina, sjeverna Srbija) svoj su doprinos obično zaokruživali publiciranjem nalaza zaostalih u muzejskim depoima ili prikupljenih prigodom vlastitih rekognosciranja i terenskih istraživanja. Malokad je, naime, ovdje problematika glinenih kotlova opširnije elaborirana a nalazi koliko-toliko prikladno kartirani (I. Čremošnik, ZbNMBgd VIII, 1975, 277-286), dok je sama keramička forma ponekad klasificirana kao »plitka ognjišna keramika« R. Veselinović, RVM 2, 1953, 37 f.), najčešće svrstavana među staroslavenske keramičke nalaze (A. Jurišić, O. Safarik-M. Šulman, S. Nagy, S. Barački), izuzetno među starosrbske atribuirane Obodritima / Abodritima (R. Veselinović, RVM, 2, 1953, 6). Za primijetiti je da su obje danas aktualne, ali dijametralno suprotne teorije, koje u glinenim kotlovima prepoznaju izrazito »nomadsku« keramičku formu, u naših pisaca uglavnom malo vrednovane. Pečenezima, su, kako to zastupa dio rumunjske (P. Diaconu, SCIV VII/3-4, 1956, 421-439; Isti, Dacia VIII, 1964, 249-263) i bugarske literature (L. Dončeva-Petkova, Arheologija XIII/4, 1971, 32-38; D. Dimitrov, INMV 26, 1975, 37-58), atribuirani npr. nalazi iz Beograd-Suburbium (G. Marjanović-Vujović, Balcanoslavica 3, 1974, 183-188), dok je ovom problemu okrenuta srazmjerno znatna mađarska literatura reducirana na svega nekoliko imena i naslova (J. H61 Irigl ArchErt, 46, 1932-3, 1934, 85-98; B. Szöke, ArchErt 82/1, 1955, 86-90).

Brojna istraživanja arheoloških lokaliteta naseobinskog karaktera poduzeta u Mađarskoj u posljednja dva-tri desetljeća temeljito su revidirala visoke datume, ponajprije one vezane uz isključivo datiranje glinenih kotlova u 12-13, odnosno 13. stoljeće.

Iz ovog je kao logičan morao proizaći zaključak o dominantom utjecaju Mađara na pojavu glinenih kotlova u Karpatskoj kotlini a s tim u vezi i shvaćanje o njihovoj ulozi u inventaru mađarskih arheoloških nalaza iz 10-13. stoljeća (I. Fodor, ArchErt 102/3, 1975, 250-260; Isti, ActaArchHung XXIX/3-4, 1977, 323-349). Pročistivši na taj način dileme okupljene oko problema najbliže pradolomine (Saltovo-majackaja kultura; na Donu naseljena bugarsko-turska plemena), izravnih prenosilaca (mađarska plemena) i mogućeg vremena prve pojave glinenih kotlova u Karpatskoj kotlini (posljednja četvrtina 9. st.) idući istraživački korak mogao se usredotočiti na temeljitiju tipologiju oblika i precizniju analizu njihovih međusobnih kronoloških odnosa. U ovom se, može se kazati, kriju osnovne odrednice moderno koncipirane monografske studije mađarskog arheologa Miklósa Takácsa.

Uvodni dio Takácsevih razmatranja relativno je opširno poglavlje (p. 7-27) posvećeno pojmovnom određenju glinenog kotla, nazivlju i pratećim terminološkim pitanjima kao i vremenskih okvirima obrađivane teme. Dopunjuju ga opširnije zasnovan ali sažeto pisan prikaz istraživanja lon-

čarstva i lončarske proizvodnje arpadovskog vremena, te kratke zabilješke vezane uz rasprostiranje, nalaze i tipološka obilježja metalnih kotlova raširenih u vremenskom rasponu od 5-12/13. stoljeća na području euroazijskih stepa, u Karpatskoj kotlini, srednjoj Evropi, Britaniji i Skandinaviji. Sve ovo, nema sumnje, otkriva autorovu želju da i prije prelaska na osnovnu temu pojasni vlastiti pristup, utvrdi parametre same rasprave i omeđi relacije u kojima se namjerava kretati i istraživati. Cilj mu je, kako sam kaže, sabrati i katalogizirati materijal s područja Karpatske kotline - u što je moguće većem broju. Rezultat ovakvog pristupa vidljiv je u opsežnom katalogskom opisu (p. 30-76), koji prati adekvatan slikovni materijal donesen ponajviše u crtežu (Taf. 1-87). Uz poglavito mađarske nazive lokaliteta - čemu je razloge naveo još u predgovoru (p. 5) - Takács pridružuje niz osnovnih podataka o smještaju, okolnostima nalaza kadšto također iscrpni-je ekscitirajući iz prethodne objave da bi naposljetku u zasebnom odjeljku sastavio opis zaokružujući ga relevantnim metrološkim podacima. Naveo je i opisao sveukupno 202 nalaza od kojih tek 187 uključuje u svoje četiri temeljne forme: A - kotlovi rađeni gnjetenjem (Nr. 1-2), B - glineni kotlovi u obliku vjedra (Nr. 3-8), glineni kotlovi u obliku lonca (Nr. 9-16), te glineni kotlovi sa zaobljenim dnom u obliku metalnih kotlova (Nr. 17-187). Ovima je pridodao i dva primjerka nerekonstruirane forme (Nr. 188-9) te 13 različitih ulomaka keramičkih posuda (Nr. 190-202) koje ne predstavljaju neku zasebno izdvojenu grupu ali svojim oblikom ili kakvim drugim detaljem svrčaju na sebe pažnju. U nastavku, nakon samog kataloga a prije opširne tipološke analize, dosta je pažnje posvećeno tehničkim i tehnološkim opažanjima vezanim uz oblikovanje i pečenje glinenih kotlova. Teza o korištenju rukom pokretanog kola kombiniranog s tehnikom glinene trake ili užeta pri izradbi kotlova sa zaobljenim dnom čini se uvjerljivom i dobro dokumentiranom (Taf. 109).

Tipološka analiza (p. 84-105) kao i na nju nadovezano poglavlje o kronologiji, podrijetlu i istočnim paralelama glinenih kotlova (p. 106-127) zauzimaju središnji dio studije. Iako u katalogu Takács obraduje 189 cijelih ili dijelomice rekonstruiranih posuda (106 nalazišta), detaljna analiza i tipologija rubova i profila oslanja se, koristi i uspoređuje mnogo veći broj nalaza. Ovo je moguće pratiti uz pomoć pripadajućih crteža (Taf. 88-105) a služeći se kartom rasprostiranja koristeći i prošireni popis nalazišta na onim već spomenutim a srećom neuvezanim stranicama ubačenim na samom kraju publikacije.

Unatoč činjenici da gnjeteni kotlovi potječu s dvadesetak lokaliteta (p. 174) većinu nalaza predstavljaju tek lako prepoznatljivi ulomci njihovih drški, odnosno ručica za vješanje. Ove je Takács u nedostatku prikladnijih tipoloških elemenata izdvojio i razvrstao u četiri glavna tipa (p. 90): prvi, pouzdano potvrđen u samo jednom primjeru (Nr. 2) koristi ručku u formi zaobljene glinene trake koja poput drške kakvog metalnog lonca spaja suprotne rubove posude; drugi tip (tip a/II/1-2) u mađarskoj stručnoj literaturi poznat kao »školkasti tip« (Nr. 4 i 20) zapravo je svojevrsna čašičasta aplikacija na gornjem dijelu stijenke

kotla, dok treći (tip a/III/1-3) i četvrti tip (tip IV/1-8), najčešće zastupljeni i općenito međusobno srodni - na kotlovima s »unutarnjim ušicama« kako ih rado naziva sovjetska i bugarska literatura - koriste tehničko rješenje primjereno kotlovima Takácsseve temeljne forme D.

Ova dva posljednja tipa su kod gnjetenjem rađenih kotlova u pravilu masivnijeg izgleda s ušicama obično na pločici ovalnog oblika, ponekad i vrlo rijetko s ušicama s dugoljastim ispupčenjem u obliku prepolovljenog broja osam (karakteristika kotlova rađenih na kolu). Nalazi gnjetenih kotlova registrirani su većinom zasad u srednjem Potisju s lijeve strane Tise i uz tok Kőrösa, dok se pojedinačni nalazi šire na sjever do udaljenosti od oko 60-70 km, na zapad do 100-150 km a na istok i do 200 km (vidi: Karte 1). Iz ovakve slike rasprostiranja proizašao je zaključak o mogućem postojanju najmanje tri regionalne grupe nalaza raširenih u naseljima u srednjem Potisju lijevo od Tise, u južnom dijelu Sedmogradske i uz obje obale Dunava. U nastavku, problemima datiranja gnjetenih kotlova posvećeno je dosta pažnje. Općenito gledano, nije se ovdje niti sumnjalo u - manje-više ujednačen stav novije mađarske stručne literature okrenute relativno ranom datiranju gnjetenih kotlova. Da li im pojavu treba tražiti sto ili dvjesto godina prije nastupa 10. st, ili su pak u tako širokom vremenskom periodu egzistirale dvije odvojene etape njihova pojavljivanja, sa stanovišta Takácssevih istraživanja nema neko presudno značenje. To da su gnjeteni kotlovi u Karpatskoj kotlini zastupljeni već u 10. st. predstavlja pouzdanu tvrdnju, osvježenu zanimljivim opažanjima glede vjerojatno ispravne paralelizacije s nalazima gnjetene keramike na sjevernim obroncima Kavkaza (p. 111, 160).

Sa svega 6 analiziranih primjeraka glineni kotlovi u obliku vjedra (temeljna forma B) pripadaju među rjeđe nalaze. Zanimljivo je da su svi primjerci registrirani na lokalitetima smještenim sjeverno od Tise, od Tiszaezlara na sjeveru preko Orménykuta u srednjem Potisju do Vršca na jugu uz još dva podjednako udaljena nalaza duboko u Sedmogradskoj. Unatoč ovako malom broju analiziranih primjeraka, autor je, s obzirom na oblikovanje stijenki a ponajviše valjda dna posude (ravno i zaobljeno), izdvojio dva osnovna tipa (p. 92). Ovim dakako nije mnogo pojašnjeno jer je problem »historiciteta« glinenih kotlova u obliku vjedra potenciran ponajviše raznolikošću u oblikovanju ruba, odnosno usta posude kao i neobično velikim brojem rješenja i načina vješanja. Paralele s materijalom iz sjeveroistočne Bugarske i Dobruđe (p. 111-114) osnovna su potpora Takácssevom razlaganju pa i dataciji koja za ovu temeljnu formu glinenih kotlova u Karpatskoj kotlini predmijeva pojavu već u vrijeme prije 10. st. s trajanjem i u arpadovskom periodu (p. 160).

Treću, u samo jednom manjem dijelu Karpatske kotline rasprostranjenu također rjeđu grupu nalaza predstavljaju glineni kotlovi u obliku lonca (temeljna forma C), koje autor dijeli u dva osnovna tipa: prvi, formom, razmjerima i presjekom posve u duhu lončarske proizvodnje arpadovskog vremena i drugi u suštini primjeren izgledu kakvog lonca ali niži, odnosno plići i zdje-

ličastiji. Oblici ruba posude raznolikiji su i brojniji (Taf. 88), ali su shodno značaju ovog elementa prikladni tek za okvirnu dataciju eventualnog nalaza. Pouzdaniji su, naprotiv, različiti ukrasni uzorci (valovnica, niz paralelnih linija, zupčati uzorak) korišteni i češće i više negoli kod bilo koje druge temeljne forme (p. 94 f.). Kao važno ističe se nadalje da glineni kotlovi u obliku lonca unutar vlastite zone rasprostiranja (Esztergom-Székesfehérvár-Fonyód-Kecskemét-Vác) ne predstavljaju isključivu formu, da su pojedini primjerci čak nalaženi zajedno s ulomcima kotlova temeljne forme D (Siofok-Szidó, Dunatjváros-Orgehegy), da se osim u Karpatskoj kotlini javljaju još u sjeveroistočnoj Bugarskoj i Dobruđi, a da su nasuprot dominirajućoj ulozi u Saltovo-majackaja kulturi u Karpatskoj kotlini zapravo rijedak nalaz uvjerljiva je tvrdnja prema kojoj bi najveći dio u Karpatskoj kotlini registriranih nalaza glinenih kotlova u obliku lonca nastao tek u srednje i kasno arpadovsko vrijeme, tj. u 12, odnosno 13. st., kao i to da bi ovako datirani bili tek u daljem srodstvu sa svojim po vanjskim oblicima sličnim prethodnicima iz Saltovo-majackaja kulture (p. 114 f, 160).

Od ukupno 189 glinenih kotlova prezentiranih u katalogu cijelih ili dijelom rekonstruiranih posuda (p. 30-73) čak 171 primjerak pripada temeljnoj formi D (kotlovi sa zaobljenim dnom u obliku metalnih kotlova). Izbjegavši da kod ovako velikog broja dostupnih nalaza upadne u zamku koju bi stvorila simplificirana kronološka podjela oslonjena samo na neke karakteristične detalje (npr. dublje i pliće posude, deblje i tanje stijenke) Takács je pristupio složenijoj ali upravo zato svrsishodnoj i produktivnijoj klasifikaciji. Uzimajući u obzir samo kao polazne parametre strukturu i fakturu pečenog proizvoda, boju pečene posude i temeljne odrednice oblika (oblici usta i stijenki, oblikovanje preloma na prijelazu stijenki u zaobljeno dno, oblici drški za vješanje s pripadajućim ušicama, odnosno rupicama) - ponekad i ukrašavanje - a zatim komparirajući dobivene rezultate s kvantitativnim rasprostiranjem traženih elemenata izdvojio je za područje

Karpatske kotline sveukupno 21 »radionički okrug« (Nr. I-XXI). Takva podjela, naravno, postigla je svoju opravdanost ponajviše tamo gdje su tipološke značajke ili toliko zamjetljive (Nr. I) ili je analizi na raspolaganju stajao zaista dostatan broj kotlova (Nr. VII, XV i XVII). Ovamo ponajprije pripadaju nalazi iz Male mađarske nizine (Nr. I - faktura s dosta pijeska, posude žuto-crvene i smeđocrvene boje bez prijeloma u zaobljeno dno, pločica drški za vješanje bez ikakvog ispupčenja), okolice Kecskemeta (Nr. VII - faktura s dosta sitnog šljunka, posude tamno-crvene boje debljih izduženih stijenki i s oštrim prijelomom u zaobljeno dno, pločica drški za vješanje bez ikakvog ispupčenja s malim i dosta razmaknutim rupicama), središnjeg i istočnog dijela Velike mađarske nizine (Nr. XV - pliće i zdjelicačije posude crvene i narančaste boje s oštrim prijelazom u zaobljeno dno, pločica drški za vješanje najčešće u obliku prepolovljenog broja osam), te oni iz okolice Pančeva (Nr. XVII - pliće i zdjelicačije posude, stijenke ukrašene gušćim

nizom urezanih linija, pločica drški za vješanje sa dva trokutasto zarezana ispupčenja). Preostali materijal razvrstan je u zasebne grupe koje pored nekih očividnih osobitosti (Nr. II, X, XII, XIV, XVIII) u detaljima najčešće ukazuje na tradiciju ili povezanost s nekim od vodećih »radioničkih okruga« (Nr. III-VI, XI, XVI i XIX-XXI). Na kronološkom planu datacija temeljne forme D u vremenski raspon od čitava četiri stoljeća (10-13. st.) oslonjena je dobrim dijelom na komparativno-analitičku obradu suvremene keramičke građe (p. 115-123). Tako se, u nedostatku novcem datiranih nalaza (ne prije od sredine 11. st.), pri identifikaciji primjeraka ranoarpadovskog razdoblja oslanjalo na uglavnom rijetke valovnicom ukrašene kotlove (Nr. 20, 28, 40), na za ovu grupu izuzeto ovalno oblikovanje pločice za vješanje (Nr. 113 - ne 114!), te na pojedinačne nalaze u istom iskopskom sloju popraćene ulomcima keramike ukrašene valovnicom ili fragmentiranim nalazima lonaca sa cilindričnim narebrenim vratom (Nr. 136 - ne 138!, 186). Na sličan način i prema u suštini istom načelu razmatrana je i gornja granica upotrebe, odnosno korištenja kotlova u obliku metalnih kotlova (p. 119) kao i iz ovog proizašla tek skicirana unutrašnja kronološka podjela na rane (10-11. st.), srednje (kraj 11. i 12. st.) i kasnoarpadovske predstavnike (13. st.) ove temeljne grupe.

Konstatacija pak da najveći dio datiranih kotlova pripada ili samo srednjem ili pak srednjem ali i kasnom arpadovskom razdoblju (p. 120 f.) zaista je osobito značajan. Nadovezana na opazanja o rasprostiranju i dataciji kotlova temeljne forme D, u područjima istočno od Karpatske kotline (sjeverna Bugarska, područja na donjem Dunavu, Moldavija) ne ranijim od prve trećine ili sredine 10. stoljeća, ukazivala bi s dosta vjerojatnosti na mogućnost da su glineni kotlovi sa zaobljenim dnom i u obliku metalnih kotlova kao zasebna keramička forma razvijani postupno i tijekom jednog duljeg razdoblja. Ako bi, uz to, i buduća istraživanja keramičke građe Saltovomajackaja kulture pokazala da Takacseva temeljna forma D - kako je to odavna primijećeno - ondje zaista nije niti bila poznata, pretpostavka o njenom postupnom razvoju iz kotlova u obliku lonca (p. 125, 161) održala bi se kao jedino realno i uistinu moguće rješenje.

Rijetko je ijedno ozbiljnije koncipirano istraživanje glinenih kotlova propustilo osvrnuti se na probleme etničke pripadnosti njihovih donosilaca ili pak njihovih potencijalnih kasnijih korisnika. Takvo nešto, objektivno gledano, nije mogla zaobiti niti ova Takacseva studija (p. 127-142). Možda njegova relativno opširno zasnovana rekapitulacija stanja i stavova (p. 127-131) ne bi niti bila potrebna kada ju na planu etničkih atribucija ne bi »izazivala« u posljednjih desetak ili petnaest godina učestala umnažanja varijanti i podvarijanti već postojećih i uglavnom poznatih stavova i mišljenja posebice onih zaokupljenih izgradnjom teorije »dakorunjskog kontinuiteta« (p. 133 f). Otvarajući se problemu konstatacijom. J. H611-ripla prema kojoj glineni kotlovi, najsumarnije rečeno, predstavljaju posude za kuhanje nomadske pastirski orijentirane populacije nakon čega

uglavnom odmah prikazuje osnovne komponente prve kompleksno argumentirane »mađarske teze« B. Szökea, Takács nastavlja s nizanjem osnovnih postavki i zasada »slavenske«, »autohtone« i posve blijeđe »kumanske teze« (p. 128-130) opširnije polemizirajući tek s proširenom i češće prihvaćanom (sovjetska, bugarska, jugoslavenska stručna literatura) tezom P. Diaconua koja je kotlove u obliku lonca kao i one u obliku metalnih lonaca pripisala nasljeđu Pečenega (p. 130 i).

Kao antiteza »pečeneškoj teoriji« suprotstavljena je brojnost i rasprostranjenost nalaza diljem Karpatske kotline. Izradba i gradnja nastambi s ognjištem na otvorenom prostoru kao rješenje prikladno za način života u toplijim godišnjim dobima izraslo bi, kako se to već ranije predmijevalo, iz saltovskog podrijetla polunomadskog načina života (I. Meri) i privrede zasnovane na gajenju krupnije stoke. Sam po sebi, polunomadski način života bio bi - što je i razumljivo - u Karpatskoj kotlini u razdoblju od 10. do 13. stoljeća povezan ponajprije s mađarskim etnikom (B. Szöke), pa bi ga pod njegovim utjecajem preuzele i ostale etničke grupe (Slaveni, Pečenezi i dr.) nastanjeni unutar granica mađarske kraljevine arpadovskog vremena (I. Fodor). Teško je zasada odgovoriti u kolikoj je mjeri ovakav zaključak primjenljiv na mađarske županije sjeverno od Drave (Zala, Somogy, Baranya), a koliko pak na srednjovjekovnu Slavoniju u međuriječju Drave i Save.

Vrijeme i okolnosti nestajanja glinenih kotlova u potpunosti su uklopljeni u promjene naseobinske strukture kojima je zahvaćena mađarska kraljevina početkom anžuvinskog razdoblja (p. 142-145). Ovamo naravno nisu pribrojani već ranije odumrli gnjeteni kotlovi (do početka 11. st.) i glineni kotlovi u obliku vjedra (11. st.) već samo i jedino rjeđi kotlovi u obliku lonca i kudikamo najrasprostranjeniji glineni kotlovi sa zaobljenim dnom i u obliku metalnih kotlova. Pri tome je, prema manje više uvriježenoj shemi, tatarski prodor iz 1241. i 1242. g. jedino potaknuo ubrzanje ovog procesa. U njegovoj pozadini nastupa širenje napuštenog (opustošenog) i neobrađenog (bezplodnog) zemljišta a kao izravna posljedica i preobrazba strukture naselja. Rezultat takvih događanja nestajanje je malih raštrkanih sela i za njih tipičnih u zemlju ukopanih kuća. Stanovnici novih sela i većih tročlanih kuća mijenjajući vlastite životne navike zacijelo bi potkraj 13. odnosno početkom 14. st. pridonijeli da funkcionalnost glinenih kotlova izgubi svoj prvotni smisao i značaj.

• Prije kratkog i jezgrovito pisanog zaključka (p. 160-162) posljednju grupu problema Takács analizira u poglavlju posvećenom pitanjima vezanim uz upotrebu i korištenje glinenih kotlova (p. 146-159). Organizacijski okviri proizvodnje kotlova i problemi njihova prijevoza i prodaje navješćuju mnogo a pružaju malo. Zanimljiviji je, međutim, matematički pristup izračunavanju zapremine glinenih kotlova i rezultati do kojih se na taj način došlo. Ovisno o tipu posude čija se zapremina izračunava prikazane su i korištene dvije formule pojašnjene i crtežima na pratećoj tabli (Taf. 110:1-2). Primijenivši ih na tri kotla

temeljne forme C (formula 1) i 72 primjeraka temeljne forme D (formula 2), konstatirano je da zapremina ovako analiziranih kotlova (odstupanje 15%) varira u rasponu od 3,93 (Nr. 37) do 20,44 litre (Nr. 77) a da u prosjeku koji ne uključuje vrlo male ili izrazito velike primjerke varira između 6 i 12,5 litara. Jedini analizirani primjerak temeljne forme A (Nr. 2) iskazao je zapreminu od 11,23 litre. Treba primijetiti da pitanja koje »provocira« zapremina posude nisu malobrojna. Njima se mogu tek približno osvijetliti načini na koje je hrana spravljena i eventualno dokučiti broj osoba ili članova obitelji koji su je potom konzumirali. Normiranjem zapremine glinenih kotlova svrsishodniji je pristup rješenju problema a u njega se, nažalost, tek zakoraknulo (Taf. 111c). Glineni kotlovi korišteni su ponajprije kao posude za kuhanje izravno izložene vatri (većina s obilno začađenim mrljama). Pomoću trake ili kožnog remena provučenog kroz ušice na drškama mogli su bez bojazni biti ovješeni iznad vatre zahvaljujući svojim na unutrašnjem obodu smještenim drškama za vješanje (kod nekih rukom rađenih kotlova praktičnu zaštitu pružao je tzv. »školjasti tip« drški). Često nesimetrično razmještene ušice (rupice) drški omogućavale su bolje uravnoteženje a konstrukcija o koju je kotao bivao vješan iznad vatre pored horizontalno položene šipke (ova na dvijema računastim okomito u zemlju zabijenim štapovima) morala je sadržavati i jednu adekvatnu (pokretnu) željeznu kuku. Glineni kotlovi sa kvržičastim ispupčenjem ili oni bez drški - svi sa zaobljenim dnom i u obliku metalnih kotlova - koristili su, po svemu sudeći, podloške u obliku željeznih tronožaca.

Zaključano valja naglasiti da problematika glinenih kotlova ima osobit značaj za mađarsku arheologiju kao i njoj srodne povijesne znanosti. Stoga ne začuđuje da je ovom posvećena prva publikacija nove serije (Varia Archaeologica Hungarica) Arheološkog instituta Mađarske akademije znanosti. Njenom piscu Miklósu Takácsu to je, nema sumnje, lijepo i potrebno priznanje. U temi koja je zaista »nacionalna« u svoj mnogoznačnosti ovog predznaka Takács je uspio oformiti zamašnu bazu objektivno vrednovanih podataka obogativši ih mnoštvom metodoloških novina. Štošta će i nakon toga čekati na nova i još kompleksnija istraživanja, drugo će pak i dalje

zahtijevati potvrdu kroz svježu i suvremeno dokumentiranu na terenu prikupljenu građu. »Budućnost« glinenih kotlova u cijelini, međutim, ipak izlazi iz okvira Karpatske kotline. Zato je za nadati se da će na kakav sličan način vrijedan bugarski materijal u neko skorije vrijeme prikazati aspekte i probleme tamošnje situacije a da će se kompleksnost obilne rumunjske građe napokon naći sakupljena na jednom mjestu za što, čini se, postoje dobri znakovi (A. Lukacs, SCIV 35/4, 1984, 1984, 320-329). Za jugoslavensku arheologiju, međutim Takácseva studija obavila je jedan značajan dio posla. Važnije od kartiranja tridesetak lokaliteta u Bačkoj, Banatu, Srijemu ili na desnoj obali Dunava (Beograd-Suburbium, Dubravice/Margum) jest klasificiranje, u katalogu cijelih ili rekonstruiranih posuda prikupljenih, 29 glinenih kotlova (s malo više od 10 lokali-

teta) te 2 primjerka bez podataka o nalazištu (po jedan iz Gradskog muzeja u Subotici i Narodnog muzeja u Pančevu). S iznimkom jednog glinenog kotla u obliku vjedra (p. 31 Nr. 5) - drugi samo kartiran i bez crteža (p. 174 Nr 25) - svi ostali pripadaju kotlovima sa zaobljenim dnom u obliku metalnih kotlova (temeljna forma D). Ovi potonji razvrstani su u pet »radioničkih okruga«. Pored pančevačkog (XVII. »okrug«) prezentiranog nalaza iz Opovo-Belog Brega (Nr. 172, 174-178, 180-181), Beograd-Suburbiuma (Nr. 173) i nepoznatog lokaliteta (Nr. 179), nalazi iz Nose (Nr. 62-64, 66, 69), Hajdukova (Nr. 65, 68), Ludoša (Nr. 67, 70), Stare Moravice (Nr. 74) i nepoznatog nalazišta (Nr. 75) vezani su uz sjevernobački ili X. »okrug«, dok primjerci iz Bečeja (Nr. 76-77) i Vršca (Nr. 182-183) u Banatu odražavaju aktivnosti »radioničkog okruga IX, odnosno XVIII. Kao osobitosti i značajke ističu se: općenito rijetke žučkaste i u pravilu gustim horizontalnim linijama ukrašene stijenke plićih kotlova XVII. »okruga«, u množini neukrašenih (od 171 kotla temeljne forme D samo je 37 primjeraka ukrašen) često ukrašavanju sklone stijenke kotlova VIII. »okruga«, relativno učestala pojava kotlova bez drški i ušica za vješanje među primjercima VIII. i IX. »okruga«, i tome slično.

Ovdašnjem čitaocu vjerojatno će zasmetati mađarsko nazivlje za naselja i mjesta danas unutar jugoslavenskih granica: ovo ako ne prije onda posve sigurno u trenutku kada u popisu ili na karti nalazišta pokuša locirati glinene kotlove klasificirane u popisu cijelih ili rekonstruiranih posuda. U manjkavosti druge vrste valja na primjer upisati izostavljanje kratica potrebnih uz inače iscrpan bibliografski popis, izostanak fotografirane građe potrebne radi boljeg uvida u tehnike ukrašavanja i fature posuda a posebice i brojne tiskarske pogreške od kojih su u corrigendi navadene samo one »najopasnije«.

Ž. Demo
Primljeno 1.XI.1989.

